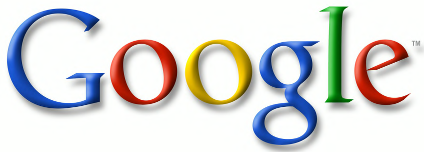
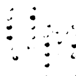

BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM

VAN

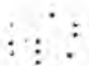
HAARLEM.

ELFDE DEEL.

HAARLEM,
W. KÜPPERS.
1884.

SNELPERS-DRUKKERIJ SINT JACOBS-GODSHUIS TE HAARLEM.

INHOUD.

BEDEVAART NAAR JERUSALEM IN 1525.

Toegelicht en uitgegeven door C. J. GONNET.

BIJLAGEN.

Het plaatje tegenover blz. 217 is eene Afbeelding der Haarlemsche Jerusalemsvaarders, naar de schilderij van Joan Van Scorel in het Museum der Stad Haarlem (No. 154 van den Catalogus, 22e druk 1884).

BEDEVAART NAAR JERUSALEM,

VOLBRACHT EN BESCHREVEN

IN HET JAAR 1525,

DOOR

MEESTER ARENT WILLEMSZ.,

BARBIER TOT DELFT

IN HOLLANT.

HIER BEGHINT DIE ALRE HOECHSTE ENDE ALRE HEILICHSTE PELLEGRUMMAETGIE VAN DIE ALRE HEILICHSTE STAT VAN IHERUSALEM. BEGHINNENDE VAN DELFT OFF VAN STEDE TOT STEDE VAN MILE TOT MILE ETC.

Ic meester Arent willemsz. barbier tot delft, sall verclaren in dit teghenswoerdige boock bij gratie des almachtighen gods, hoe ende in wat manieren ic mit mijn gheselschappe dese alre heilichste reyse beghonnen ende volleyndt hebbe mits verclaringhe van veel vreemdicheiden Ende sal sonder lanck tracteeren van die alre vroomste coopstadt van veneetgien haer circunstancien mit veel vreemdicheiden. Daer na hoe ende in wat manieren wij overdracht gemaeckt hebben mitten dolphijn om tscheep te gheraken, Voorts hoe ende in wat manieren wij tzeil ghegaen sijn Ende ghezeilt tot in die haven van Jaffa toe. Item Voerts sal ic verclaren bij hulpe ende gratie van christo ihesu ghebenedijt ende sijn ghebenedide moeder maria Ende tot lof ende eerwaerdicheyt alle dat hemelsche

heer, sancten ende sanctinnen, maertelaren ende maertelaerinnen, comfessoren, maechden ende weduwen Hoe ende in wat manieren wij betreden hebben dat heilige lant, mits declaratie van veel heilighe plaetsen daer onsen heer ihesus ghebenedijt onser alre salicheyt ghewracht heeft in die alre heilichste stede van iherusalem, bethleem binnen ende buyten rondts omme, welke visenteringhe ofte versokinghe ic stellen ende concluderen sal in acht sonderlanghe processien mits andere vreemdicheiden daer toe. Tot instructie ende devotie alle peregrinen die daer dese heilige plaetsen versocht hebben ofte noch intenderen te versoken, twellick nut ende profiteliken sijn sal, als ghij horen sult int vervolch des teghenswoordigen boocks Opdat een yghelick ter herten nemen sal die plaetsen, daer onse ghesontmaker Christus ihesus gebenedijt, die groete wonderlickheit ghewracht heeft, ons alder sonden ghedraghen heeft, als wij al verloren waren verlost heeft, mits sijn duerbare preciose bloet sturdende mildeliken an die ghalghe des cruces opten heiligen berch van Calvarien opten gueden vrijdach Addoravimus in loco vbi steterunt pedes eius, wyens heilige plaetsen wij betreden hebben ende aenghebeden hebben, sijn wij daerom wel schuldich ter herten te nemen, dat bittere lijden Christi ihesu ghebenedijt, Ja meer salt ons gheeyst worden, dan of wij dat heilige lant niet betreden en hadden, ergo faciamus nunc quod velimus fecisse tunc. Om nu tot beghinsel te raken deser heiligher pellegrummaetgie Soe sult ghi weten als datmen schreeff van ons heren gheboorten *Anno* M. V^{c}. *ende* . XXV. *den* . XXVI. *van aprill.* sij ic meester Arent willemsz. barbier des tsmerghens opghestaen, misse ghehoert ende daer na een kurte poose ontbeten ende ben op . VI. uren wt der stede van delft ghereyst mit meester Gherbrant vechterz. priester van haerlem, Willem cornelisz. boll van haerlem Ende Meester Adriaen barthel-

meusz. van Alckmaer etc. Item Inden eersten van *Delft* twee milen tot rotterdam, van *Rotterdam* drie milen tot dordrecht, Van *Dordrecht* desen avont tot . VI. uren tscheep ghegaen, mer hadden guet tzcier ghemaeckt tot dordrecht inden hollantschen tuyn Ende daer na desen avont, op . VI. uren als voer (verhaelt) is, mit ons oeck te schepe ghegaen enen Heer Jan govertz. van gorcum ende te samen ghereyst van Dordrecht . V. milen totten ouden busche te water, Voorts ghereden te waghen vanden *ouden busche* . iij. milen tot berghen etc. Nota. Mer als wij quamen bij *rosendael*, saghen wij twee snaphanen an comen stoten te paerde ende een te vuet, niet weetende wat haer begheerten was, mer dwers nae ons comende rijdende, ghemerckt ons ghereet in die weer, wacker ende dapper, een yghelijke mit sijn gheweer, sijn sij van ons ghebleven, godt hebbe loff. ende sijn gecomen te berghen des smerghens te . vij. uren desen . xxvij. dach van april. Aldaer misse ghehoort, daer nae guet tzcyer ghemaeckt in die drie haringhen op die haven tot nae middaech toe Soe sijn wij ter eenre uren tscheep ghegaen ende ghezeylt van *berghen* . vj. milen tot *Antwerpen* ende aldaer gecomen op . ix. uren inden avont ende ghinghen ter herberghe in die seep keethel ende maeckten aldaer guet tzcyer, sonder myn en ghinck gheen vroechde over dat hert ende was al qualiken ghestelt. Des anderen daghes vrooch opgestaen, misse ghehoort ende onse ghelt ghestelt ter bancke ende alsoe die banckyer te veel hebben wilden, soe en leyden wij oock niet veel ter bancke, Want wij musten gheven voer een ducaet . xlvj. stuvers, ende wij bleven desen dach al binnen, Mer des merghens den . xxix. aprilis vrooch misse ghehoort ende gereden wt *Antwerpen* . viiij. milen tot *diest* ende waren nu mit ons achten, alsoe hem bij ons ghevoecht hadde Willem hermanz. ramp van haerlem, Pieter aertz. in die meremin tot dordrecht ende

Dirck Jacopz. vander goude Ende quamen eerst tot *lier*, van lyer tot *berloe* aldaer wij ghelijck ontbeten ende van stonden an voorts ghereden ende sijn ghecomen desen avont binnen *diest* te . ix. uren ende ghinghen ter herberghe in die wildeman. Mer alsoe ic een ooms soen hadde daer buyten, die pater van die Cathuysers (was) Soe (ben) ic daer gheghaen mit enen Heer Jan govertz. van gorcum, aldaer wij desen avont guet tzcyer maeckten ende werden wel ghetrackteert. Ende des anderen daghes sonnendach ende was den lesten dach van april sijn wij tsmerghens vroech opghestaen ende misse ghehoort ende voorts ghereden van *diest* . iij. milen tot *hasselt*, aldaer wij ons middach mael deden in die vallick ende sijn voorts ghereden . iiij. milen tot *Maestricht* ende sijn ghelogieert gheweest desen nacht inden ghulden rinck, staende an die kerrick daer sinte servaes rust, welke kercke all ghedeckt is mit loot. Item Den eersten dach van mey sijn wij vrooch op ghestaen ende naede wij misse ghehoort hadden in sinte Servaes kerricke Soe werden ons veel schoender reliquien getoent in manieren na ghescreven. Nota. Inden eersten sijn wij gecomen op dat hooge choor in een camer staende neffens den hoghen outaer, aldaer ons vertoent wert eenen wonderliken *slotel*, seer vreemt gefaetzioneert, alsoe dat gheen cunstenaer ter aerden en kan beghrijpen van wat materien hij ghemaeckt is. alsmen ons seide soe is dit den slotel die den heiligen bischop sinte servatius ghebracht is gheweest na sinte pieters doot. Item ons werden vertoont *sijnen bischop staff* Ende sijnen *palster* daer hij te iherusalem mede gheweest Ende is wt der aerden ghesprongen een *schoen fonteyn* mits dat sinte servatius gheslaghen heeft mitte voerscreven stave inder aerden. Item Noch soe werden ons vertoont die *coppe* daer sinte servaes wt plach te drincken, wt welke coppe veel menschen wt ghesontheit vercreghen hebben ende wij droncken

wt desen cop. Item Voorts wederomme gedescendeert vanden hoghen chore in een ander Cappelle In welke Cappelle nyemant sonder oorlof in en moet ghaen van die doom heren, alsoe dat wij van eenen doom here daer inghebracht worden, Die contifeor deo celi las in manieren of hij te misse gegaen soude hebben Ende in deser manieren soe werden ons dese naghescreven reliquien ghetoent. Item Inden eersten dat *hooft van sinte servatius*, vercyert mit veel costeliker gesteenten, bijsonder enen zmaragdt daer maximianus den keyser doen hij leefde voer (vacat) drie dusent guldens. Item Noch soe werden ons vertoent sijn *daghelickse kelcke* ende *heilichdaeghse kelcke* daer hij misse mede plach te doen, mer waren van seer cleyne prijse. Item Noch saghen wij den *outaersteen* daer hij op plach misse te lesen als hij yeverts reysde. Item Noch ghesyen enen *schonen arcke* die ghevonden is gheweest inder aerden aldaer in besloten laghen *sinte servaes cleyderen* mit sijn bischop staff palster outaersteen kelcken etc. welken arck inder aerden verburghen hadde ghelegen *drie hondert jaren* ende men en vertoent dese cleyderen niet dan om te seven jaren eens, ende waren in een secrete plaetse besloten alsoe dat wijse niet syen en muchten. Item Noch soe saghen wij *ons lyef vrouwen melck* Ende een *stuck van ons heren rock*. Nota. Een monstrantie vercyert mit ons *lief vrouwen haer* ende *sinte iohan evangelist* Een *stuck vanden arck noe* Een stuck van sinte *maria magdalenen hoeft* Ende den *gheheelen arm van sinte thomas* te weten den rechteren arm daer hij die wonden ons heren mede tasten op den berch van syon ende meer ander reliquien die ic niet en schrijff. Item Mits desen sijn wij voorts ghereden wt die stadt van *maestricht* dese meydach ende aten rijpe kersen Ende sijn voorts ghereden twee grote milen weechs tot *ghulpen berch* twellic een moortkuyl is daer alle schorlunen ende rabauwen in onthouden sijn.

Ende hyer werden wij ghewaerschuwet van een coopman van Aken als dat wij wel voer ons syen souden want wij verwacht worden boven opten berch van die snaphanen ende die selfde snaphanen wel wisten als dat wij ten heilighen grave wilden Ende op dat sij ons gheweldich mochten worden onversyens Soe hyelden sijt al op desen berch soe watter van aken quam ofte derwerder wilde. Mer overmits dat langhe vertoven binnen maestricht om dat heilichdom te syen ende voorts dat wij langhe toefden int derp mits het aenbijten ende boven al dese waerschuwinghe des Coopmans Soe bleven wij alsoe vertovende, als dattet die snaphanen te langhe viel, alsoe dat sij wt onverduldicheyt die schamele wichteren lyeten lopen, mits dat sij hoer ghelt benamen ende sloghense wel ende beth toe. Als nu dit gheschiet was, hebben wij ons selven tot die reyse ghestelt, mit ons nemende om ene propere penninck omtrent . xxx. man die ons bijstonden ende ghinghen ghelijck mit ons gheweer inder oorden wel ghewapent ende voersyen van schut. Dese snaphanen dit syende quamen ons wel omtrent mer en stieten ons niet an Alsoe dat wij ongheschent van ghulpenberch twee groote milen voorts gecomen sijn in die *stadt van aken* omtrent twee uren na die noene ende sijn ter herberge gheghaen in den ghulden Arenth ende deden aldaer onse leytzluyden guet tcyer, mits hoer op tellende hoer bedinckt loon. Nota. Hyer na sijn wij gegaen in der kercken visenterende die *moeder goods*, die voel versochs heeft bijsondere van die hongherschе die wij daer voel saghen comen mit groten hoopen. Item Voorts wel doersien dese stede ende sijn gecomen buyten an die stadt in een derp gheleghen an die zuytzijde aldaer wij saghen een *wonderlick regiement van stoven.* Item Wij saghen enen groten vierkanten puth ronts om mit houten tralyen besloten Ende heeft hoer conduyten lopende seer vreemdt tot alle die stoven in die huysen

daer rondts om legghende Ende dit water is syedent heet alsoe dat ghij die hette niet verdraghen en moecht instekende uwen vingher Ende is altijts even heet winters ende des somers. Gheen doctoor ter werlt en kan gronderen van waen dat hete water sijnen oorspronck off heeft, het docht mijn soe vreemt te sijn ick waende het wt der hellen coomt. Mits desen wederomme ghekeert inder stadt ende sijn ghecomen oppet stathuus ende is *die plaetse daer die keyser altijts sijn croon ontfanckt*, dits een overschoen regiement. Onder alsoe spraken wij mit die heren van die stadt begherende van hoer beschermt te werden mit alsoedanighe trosluyden, daer wij mede gheleyet muchten werden tot kolen toe op onse costen, ende verhaelden hoer onse tribulatie die wij desen dach gheleden hadden van sekere snaphanen Kerskijn van koelen, Peterkijn van ghelre ende Heynkijn van Aken, Alsoe dat wt desen die burgemeesters van aken, angemerckt dat wij ten heiligen grave wilden, ons voersyen hebben van acht cloocker mannen, wel ghewapent mit gheschut, twee te paerde ende ses te vuet ende wij waren oock onder ons achten wel ghestelt mit twe ruers Ende daer voechden hem mit ons noch veel gueder mannen, die oock te koelen wilden ende waren beducht voer dese snaphanen. Ende alshet nv dynsdach gheworden was, den derden dach in mey, soe sijn mit ene fraye eerst ghaen versoken dat rijck goods, mits gruetende die mueder goods Ende alsoe ons selver ghestelt van stonden an inder oorden Soe drae wij quamen buyten die poorten van aken want wij van stonden an die snaphanen wederom int oogh hadden ende traden stouteliken an, drie dick ende wel ghewapent, een fray op gheseten te paerde voor ons ende noch een te paerde achter ons ende reysden buyten *dueren* om, kyesende den naesten wech. ic hadde wel willen versoeken die moeder *sinte Anna*, mer den tijt en was alsoe voer ons nv niet

gheleghen, aldus must ic patientie hebben, het was dijns-dach ende alle dijnsdach wert haer heilighe hooft ghetoent. Ende sijn mits desen vast voorts gegaen ende die sommighe ghevaren die muede waren Ende comende ter plaetsen daer wij ontbeten, quamen die snaphanen ter naester doere ende setten hoer ghalavien ofte lancien voer die doere om ons te vervaren, ende wij deden onse leytsluyden guede cyer ende maeckten selver oock enen gueden muet ende als nv soe hadden wij ghereden . iiij. milen van Aken Ende althehants sloghen wij voorts op reyse Ende die snaphanen waren soe ras op die benen als wij Sij quamen well rondts om, om ons laverende, mer ons wel doersyende, ons gheweer, onse ordonantie, en dorsten ons niet bestoken mer altijts waren sij ons int oogh. Item In deser manieren voorts gheprocedeert mit groten anxte ende den ouden avont beghonde te ghenaken, alsoe wanter gheen herberghen buyten an Colen en staen Soe sonden wij een paert voer henen, om die poort op te houden Ende die snaphanen hopende als dat wij niet in kolen en soude moghen comen Soe hebben sij hem noch gheopenbaert als wij die stadt van colen ghenaeckten, mer die macht goods heeft ons beschermt desen dach ende sijn desen avont op . ix. uren *in die stadt van Colen* gecomen ende sijn ghelijck ter herberghe ghegaen in die wildeman ende deden onse leytsluyden guet cyer. Item Des anderen daghes stonden wij vrooch op ende betaelden onse ghesellen tot omtrent . xvj. rijnsguldens toe Ende desen dach bleeven wij al tot koelen ende ghinghen in een ander herberghe opten rijn in den ekelboome Ende ghinghen ad virgines ende werden in die heilichdomse cappelle ghelaten aldaer ons wonderlijke veel schoenre heilichdoms werden ghetoent, alsoe dat mijn die schoenheit ende veelheit niet mogheliken en is om wt te scriven. Item Inden eersten soe wert ons vertoent *dat hooft van*

die heilige maghet wrsula Noch ghebeent van haren rechteren arme. Item Noch soe wert ons vertoont *enen rinck* ende hebse an mijn hant ghehadt, welken rinck die heilige maghet wrsula an haren vingher ontfinck van haren brudeghum conanus. Item Noch dat hooft van *een heilich bischop* tot bazel. Item *Noch veel hoofden* van sinte wrsulen gheselschap op welke hoofden wij merkelike saghen leggen gheronnen bluet Ende enyghe hoofden hadden noch schoen haer seer suverliken ende gheluy. Item dat *hooft van conanus* des brudeghums wrsule. Item Noch soe werden ons vertoont *een van die ses kruycken* daer onsen heer in van water wijn maeckten ende is schoen *wit albasteren* ende is een vreemt faetzuen om syen Ende een yghelick screef sijn selfs name in dat boock des broederschaps van sinte wrsulen Ende in deser manieren desen dach doer ghebracht tot des anderen daghes den .iiij. dach in mey Soe sijn wij des tsmerghens vrooch op ghestaen misse ghehoort inden doom ter eren der heiliger drie coninghen om salicheyt ende guede voerspuedicheyt te verwerven Ende saghen dat heilige hooft van Balthazar, Melchior ende Jasper. Voorts een yghelick vlijtich gheweest ende naersteliken Voorts jokende.

NV HEBT GHIJ GHEHOORT ONS AVONTUER MITS DATTER AN CLEVEN MACH VAN DELFT OFF TOT DESE HEILIGE STADT VAN KOELEN TOE. NV WIL IC ONS VOORTS VERCLAREN ONSE AVONTUER ENDE TRIBULATIE VAN KOELEN OFF TOT DIE ALRE VERMAERTSTE COOPSTADT VENEETGIEN TOE.

Didt altemael overgheslegen hebben wij mit ons neghen broeders aenbeten, alsoe hem Rauwert allertz. van amsterdam bij ons ghevoecht hadde ende sijn desen .iiij. dach in mey ghelijck te scheep ghegaen ende ghevaren den rijn

op *van koelen* . iiij. milen *tot bon* aldaer wij quamen des avonts op . vi. uren een weynich aldaer vertovende sijn mit onse selfde schip noch een mijl voorts ghevaren tot een derp ghehieten *Rilum* ende bleven al hyer desen avont tot tsmerghens . viij. uren toe den . v. dach van mey ende vueren voorts tot *Andernaken* toe ende sijn . vi. milen van bon, aldaer wij gecomen sijn omtrent. iij. uren namiddaech ende besaghen dese stadt Ende terstont wederom tscheep ende vueren na *Covelens* twellic sijn . iij. milen van tandernaken ende aldaer maeckten wij desen avont guet tcyer. Item Des tsmerghens op gestaen misse ghehoort ende voorts ghevaren *tot bubbert* twellick sijn . iij. milen van covelens Ende tusschen weghen lyepen wij op ende passeerden doer een schone valey al mit note bomen Ende daer staet den stuel in ghemetst op . xiiij. pilaernen ende men climpt daer op mit enyghe trappen ende is *die plaetse daer die keyser sijn possessie vanden rijn ontfanckt.* ende ghinghen doer een stedekijn ghehieten *rensche* ende is van buyten schoen om syen ende wel bemuert mer van binnen isset een lelick nest. Ende aldaer dranck ic ten besten rijnsgh wijn, die ick oyt mijn daghen ghesach ofte gheproofden ende was ghezoden gheluy als was ende alsoe zuet. als offet bastert hadde gheweest ende costen die qwaert voer . iij. stuvers. Item Daer legghen opten rijn veel starcke slootkijns ende veel suverlike stedekijns, want alle die huysen sijn ghedeckt mitt schaelgien ende properlike bemuert, mer van binnen sijnt al leelike nestkijns. dese avont gecomen *tot binghe* ende sijn twee milen van bubbert alder wij desen nacht bleven. Ende den . vij. dach van mey ende was sonnendach, tsmerghens misse ghehoort ende voorts gevaren *na mens* ende quamen desen avont in een derp tusschen achten ende negenen, aldaer wij ghaerne herberghe ghehadt hadden, mer en kunsten daer gheen crijghen, overmits datter wel . iij.

dusent bueren lutheranen verghadert waren, alsoe dat wij noch voorts quamen een mijl weechs noch tot een derp aldaer wij noch efter gheen herberghe en konste ghecrighen, Alsoe dat wij noch voorts lyepen op . ij. milen nae mens, in een stedekijn ghehieten *elffel* aldaer wij desen Avont bleven ende maeckten guet tcyer vant selfde wij ghecrighen konden Ende hoorden desen avont als wij noch waren wandelende veel gherufts van trommelen ende gheschyet van busschen Alsoe dat wij in dusende beraden waren ofte wij desen nacht ons wilden berghen onder dat choorn ofte vijnghaert Mer avontuerdent vast ende sijn gecomen als voer *tot Elffel* Ende des anderen daghes den . viij. dach van mey ende voorts gevaren ende gecomen voer die middach *tot mens*, twellick sijn tien milen van bubbert ende hebben onse middach mael binnen mens gedaen, ende sijn altehants voorts gevaren van mens . iij. milen *tot openen* aldaer wij desen avont bleven ende maeckten aldaer guet tcyer Ende den . ix. dach in mey op ghestaen, misse ghehoort ende een waghen ghehuyert ende voorts gereden . iiij. milen *tot Worms* aldaer wij wat aenbeten Ende terstont soe ghinghen wij wederomme te waghen ende reden . vi. milen *tot spiers* aldaer wij desen nacht ghelogieert waren in die kanne. Item Des smergens den . x. dach in mey vrooch op ghestaen ende ghinghen mitten opghanck der poorten *tot bruyzel in zwaven*, twellick sijn drie grote milen weechs, wel ghemeten, ende aldaer en muchten wij niet in mer musten aldaer buyten omme passeren om die lutheranen wil ende ghinghen voorts noch een grote mile wel ghemeten, onser well drie milen, *tot bretten* Aldaer en muchten wij efter oock niet in, mer wij deden grote naersticheit om in te comen alsoe wij seer vermuet waren ende oeck beanxt waren want ons gheseit werden als datter wel sijt ende wijt verstroyt

laghen drie hondert duysent man Ende wij lyeten die schout van der stat ter poorten comen ende spraken alsoe mit hem als dat wij int stadt ghelaten worden, aldaer wij desen nacht rusten ende maeckten guet tcyer. Item Den . xi. dach van mey sijn wij tsmerghens ghereyst *van bretten* . ij. grote milen *tot vaynge.* Nota. Dese tijt ghenakede ons enen groten swaren last. Soe waneer wij ghenakede *dat cloester van muelborn* twellick die paulijnen ofte bueren in hadden, alsoe sijt daer al ontwee ghesmeten hadden ende daer toe die monken verjaecht hadden, ghenakende dat busch Soe werden wij gheschwt van drie paulinen ofte lutheranen, wel ghewapent, op gheseten te paerde, ons vlijtelijken examineerende waer onse reyse lach, ende want wij hoer guedertierliken antwoorden ten heilighen grave, soe lieten sij ons doer passeren mer achtervolghden ons wel ten halve busschaetgie toe Ende als wij nv buyten die busschaetgie quamen, soe passeerden wij over een grote wueste hey, op welke hey ons an quamen ghedronghen als hongherighe wulven, wel over de . xl. bueren lutheranen en hyelden ons aldaer stille staende, ons examinerende mit veel woerden ende hyelden wel tot drie reysen toe ghemeyn ende wij en wisten niet sij en souden ons afsetten Wij smeeckten ende baden altijts mit sachten woorden, segghende altijts dat wij van horen dinghen niet en wisten, mer wilden sonder vertreck strack doer na veeneetgien ende voorts ten heiligen ghrave, ende waert bij alsoe dat wij anders voer hadden, wij waren te vreden mit haer te rijden waer sij wilden, wij wilden ons ghaerne laten besoken van boven tot beneden, alsoe dat wij wt dese woorden wt horen handen gecomen sijn, behoudeliker dat wij hem enen drinck penninck ghaven ende droncken oock alle onse wijn wt ende sij ontnamen ons een busche ende enen schonen deghen ende passeerden ende sijn in deser manieren haesteliken voorts

ghereden *tot Canstat* ende aldaer desen avont guet tcyer gemaeckt. Item Den . xij . dach van mey voorts ghereden van canstat een grote mile *tot Esselinghe* aldaer wij wat ontbeten ende wij ghinghen voorts te vuet van esselinghe drie grote milen *tot gheppinghe* ende dat mit leytsluyden, alsoet seer sorgheliken was om die weghen te ghebruyken, want als wij quamen recht teghens een busschaetgie hoorden wij alten groten hoop volcks te paerde ende te vuet Nota. Daer quamender drie te paerde wt dat bussche na ons toe stoten, mer alsoe onse leytsluyden ons verantwoorden, beschermende mit woerden Soe sijn sij dat busche wederom in ghereden, anders hadden wij weder om op en nyuwe alle dien hoop op onsen hals ghehadt. In deser manieren vast beanxt en besorrighet voorts ghegaen ende gecomen tot gheppinghe Soe en wilde men ons in die stadt niet hebben, mer musten buyten omme ghaen ende sijn noch een grote halfe mijle voorts muede ghepasseert ende aldaer ghebleven desen avont. Item Den . xiij. dach in mey, ende was sinte servaes dach, haesten wij ons vrooch te drie uren wt dese kaerls huus, twellick wij lichteliken deden, want ons haer was guet te reynyghen van die pluymen, want onse legherstadt dat stroe ende alsoe ons legherstadt was, alsoe hadde onse maeltijt des avonts oeck gheweest. wij hadden desen avont qualiken te eten ende eene quade legher ende dat boven al tquaetste was, soe hadden wij een quaet kaerl tot een waert. Wij lyeten daer.nochtans ghelts ghenooch. Ende sijn desen merghenstont voorts gegaen *tot gheiselinghe* twellick . ij. grote milen sijn van gheppinghe ende is een starck nest, hyer en muchten wij oock niet in mer ghinghen buyten om . iij. milen *tot Olms* mer deden onse middachmael *tot oosbrinck* ende quamen desen avont omtrent . vij. uren tot Olms ende werden bescreven te ghaen in een schone machtighe herberghe in die Croone, Ende wij

saghen aldaer vleysch rechten desen saterdaeghs avonts ter tafelen al haddet gheweest sonnendach, daer wij ons alleghader of verwonderden, mer wij en woude gheen vleysch hebben, ons werden visch ghebracht, Desen avont als wij quamen tot Olms, saghen wij ter sij of op ghaen enen groten roeck, ons werde des anderen daghes gheseit, dat daer wel verslagen waren wel . xij^c^. bueren lutheranen. Item Den . xiiij. dach in mey des merghens vrooch op ghestaen ende ter kercken gheghaen misse ghehoort Soe besaghen wij dese schone kercke. Nota. Wij saghen oeck op dat kerrick hoff *onsen heer int hoofkijn*, ghemaeckt al van hert steen seer costeliken nae tleven ende overdeckt mit een schoene wtghehouden tabernakel van harde steen seer costeliken Ende mits desen datte hertooch van beijeren soe veel lutheranen ter neder hadde ghetoghen, als ick vlus verhaelt hebbe Soe sijn wij voorts gheghaen van olms, wt dese starcke schone stat . vi. grote milen, *tot memminghen* mer en muchtens desen avont niet in ghaen, alsoe dat wij een mijl op dese sijde bleven ende des anderen daghes stonden wij vrooch op ende quamen tot memminghen Aldaer wij ontbeten ende druncken byer twellick ons een vernyewinck was Als wij nv guet tcyer gemaeckt hadden, soe sijn wij wt die stede van memminghe gheghaen omtrent . viij. uren op een mile na kempen ende reden desen avont voort binnen *kempen* ende sijn . iiij. milen van memminghen Dit was den . xv. dach in mey ende waren desen nacht ghelogieert in die clocke. Item Opten . xvi. dach van mey sijn wij ghegaen van kempen . ij. milen *tot nestelbanck*.

ALS NV SOE BEGHINT DAT DUYTSCHE GHEBERCHT.

Item Hyer deden wij onse middachmael Ende den trommel ghinck op ende saghen die lutheranen vertrecken

alsoe sijt aldaer niet langher houden en dursten. Item Nademael wij guet tcyer gemaeckt hadden, soe ghinghen wij van nestelbanck een grote mile weechs *tot Filft* ende bleven aldaer desen nacht om datter int naeste derp voorts veel lutheranen laghen. Item Des smerghens den . xvij. dach in mey sijn wij voorts ghegaen van filft een grote mile *tot rythen.* Item Eer ghij in ryten coomt soe ghaet ghij over een langhe houten brugghe ende een ygelic plach aldaer te geven enen vyeraeert mer wij en ghaven niet. Item Voorts ghegaen van rythen een grote mijl *tot atterwainghe,* mer ten halven weghen sijn wij eerst gecomen tot die eerste cluyse ende is enen starcken burch ende aldaer beghint oostenrijck Ende alsoet een onreyn weer was ende seer reghende alsoe dat wij die wech niet wel ghebruycken en muchten Soe rusten wij ons alhyer ende ontbeten in dit casteel ende droncken . ij. ofte . iij kannen wijns Ende althehants soe hebben wij ons voorts op die ghanck ghestelt ende sijn mit dit onreyn weer ghecomen *tot etterbanck Aldaer wij vrouwen saghen staen smeden, mitten hamer slach houdende oppet aenbeelt ghelike die smits doen.* Item Het was een wetspel onder ons, ghaende van etterbanck tusschen die gheberchten doer ene pleyne gruene weye Ende die questie was dese ofte dat wite op die gheberchte legghende *znee* muchte wesen ofte witte steenroodtze wter natueren, Wij hadden dit wel ondervraecht in die herberghe ende seyden ons dattet znee was, mer wij en kondens niet bevroeden. Aldus disputerende ghinghen wij neder sitten int ghruen Ende meester adriaen barthelmeusz. van alckmaer ende pieter aertz. van dordrecht sijn te samen op die gheberchte gheclommen ende quamen altehants wederom stijghen neder ende brachten veel znees vant die gheberchten ende om dese nyewicheits wille soe znevlockten wij malkanderen Ende sijn mits desen voorts gecomen *tot leermis* twee grote milen van

etterbanck Elcke mijl en moeght ghij in drie uren niet ghaen Ende alsoe wij wel nat ende vuyl waren soe ghinghe wij in een stove, aldaer wij ons wel droechden ende maeckten desen avont guet tcyer. Item Des anderen daghes den . xviij. dach in mey ghinghen wij *van leermis na nazareth over den vernaert,* twellick sijn . ij. milen, te weten een mijl den berch vernaert op te climmen ende voorts een mijl neder te climmen Ende beneden anden berch vernaert staet een huus mit eenre poorte daer men doer moet passeren gheliken een cluys mer en is soe schoen noch soe starck niet. In deser manieren gecomen *tot nazareth* aldaer wij wat aenbeten ende wat gherust wesende, ghingen wij voorts *tot thurns* . ij. milen van nazareth aldaer wij ons middachmael deden, twellick een schoen heerlick derp is wel groot. Van thurns voorts ghegaen een mijl *tot yems*, van yems . ij. grote milen wel gemeten *tot landuck*, aldaer wij desen avont bleven inden ghulden leuwe ende maeckten guet tcyer Ende des merghens den . xix. dach in mey van landuck . ij. milen gegaen *tot Pruus* aldaer wij wat aenbeten, Voorts van Pruus een grote halfe mijl *tot Ryel*, van Ryel anderhalfe mijl *tot phons* aldaer wij desen avont bleven inden Arenth, alsoe enyghe van onsen bruederen niet wel voort en muchten, Soe rusten wij ons desen avont ende maeckten guet tcyer om te beth ghehertet te wesen over sinte nycolaes berch te ghaen. Item Den . xx. dach in mey Soe ghinghen wij over *den berch van sinte nycolaes.* eer ghij op desen berch coomt soe ghaet ghij over een langhe brugghe doer een groot casteel Ende oppet hoochste des berchs staet een cappelle ghewijt in die ere van sinte nicolaes, daer deden wij onse devotie Al singhende die loffelike sanck Gaude pater nycolae, Nicolaus episcopus semper fuit mitissimus. Quarta cum sexta feria semel sugebat ubera etc. In deser manieren sinte nycolaes berch neder gheclommen ende ghe-

gaen een mijl voorts *tot een derp schluyderns* genoomt. Item Ghij sult weten dat onder an dese sijde van sinte nycolaes berch staet mede een starcke cluys, ende als nv soe waren wij ghepasseert seven kercken, leggende drie milen van sinte nycolaes berch ende alsoe quamen voorts tot schluderns. Item Den . xxj. dach in mey voorts ghegaen tot een derp ghehieten *flanders*, hopende dat wij daer misse souden hebben ghehoort alsoet sonnendach was, mer wij quamen al te laet Dit derp lecht . ij. milen verscheyden van sevenkercken. Ons middachmael gedaen, sijn wij voorts gegaen van flanders . iiij. milen *tot meranen*, mer bleven desen avont in een derp ghehieten *velthurns*, een grote mijl an dese sijde van meranen, aldaer wij veel bueren lutheranen vonden, twellick mijn niet wel in en ghinck Nietemin wij maeckten guet tcyer Ende des merghens, den . xxij. dach in mey voort gegaen in die stadt van meranen Ende aldaer ontbeten wij in die Jacht, Voorts van meranen ghegaen . iij. milen *tot Ontheroy* ende sliepen aldaer in die voghel grijp. Item Desen dach passeerden wij aldaer (de plaets daer) een derp ghestaen hadde, welke derp god almachtich hyer voortijts heeft laten verghaen ende gheplaecht int Jaer van . xvij., om dat dat volck opten kersnacht waren dansende, wat isser ghebuert Mer godt lyet enen berch nederstorten, onversyens, daer alle dat vollic van desen derpe onder smoorden, wtgesondert een huus bleef daer staen, alsoe daer noch ghefigureert staet, alsoe men claerliken mercken mach dat dat huysgesyn alleen ghesalveert bleeff. Item Des merghens den . xxiij. dach van mey opgheclommen een grote halfe mijl weechs *tot yppen*, twellick op enen hoghen berghe leyt, dese halfe mijl en moecht ghij nau ghaen in twee uren. Voorts gegaen Van ypen een grote mile *tot Calders*, Van Calders voorts een grote mile *tot termijn*, dit is enen muyelike wech. Die peregrijnen seggen *Dat*

sij tot Termijnen drincken guede wijnen Te monte flescoen verdrincken sij cousen ende schoen, Aldus deden wij ons middach mael tot Termijne ende droncken aldaer oeck guede wijne. Item Desen dach ghinghen wij voerbij ene schone camp lants, daer saghen wij op staen waschen druven Terru rogghe Appelen ende peeren, Item Mits desen voorts ghegaen van Termijn een grote mile *tot Margarete* aldaer wij rusten ende droncken . ij. ofte . iij. kannen wijns Ende ghinghen voorts van Margretė een grote mile *tot Sinte michiels* derpe, aldaer wij des nachts bleven in die roose. Item Des merghens vrooch op ghestaen den . xxiiij. dach in mey ende ghinghen van sinte michiels derp . ij. milen *tot Trenten* twellick is een bischops stadt ende daer loopt een schoon ryvyer doer. Nota. Hoe wel dattet nv was die leste cruus dach Ascentioens avont nochtans aten sij aldaer vleysch. Wij teerden in die Jacht ende en wilden gheen vleysch eten mer ons werden visch bereyt Ende dit was omtrent acht uren dat wij binnen Trenten quamen. Item *Wij saghen binnen trenten Dat kint van Trenten ende leyt wonderliken heel ende schoen om syen.* Nota. *Daer is oeck een man die de duvel lijff ende zyel op ghegeven heeft om goodswil* Ende hem is gheset tot penitencie, een yghelike die almisse van hem begheert, te gheven enen crusaert; dit werden ons gheseyt van enyghe brueders die te romen wilden Alsoe dat wij wt desen gheghaen sijn tot des mans huus wt nyewicheyt om dese man te syen ende baden hem om een aelmisse ende ghaff ons elcks een crusaert ende als hij verstont dat wij ten heiligen grave wilden, soe badt hij ons naerstelick dat wij voor hem bidden wilden Ende hyer mede van daen ghescheyden ende ghaven dat ghelt weder om goodswil Ende als wij nv guet tcyer ghemaeckt hadden Soe hebben wij ons ghestelt om na veneetgien te ghaen In deser manieren. Item Eerst Soe sult ghij weten, als wij eerst trenten genaeck-

ten, passeerden enen redelike pleynen wech, mer als wij ghinghen wt Trenten na veneetgien Soe clommen wij al wter poorten opwaerder enen groten lastighen bergh ende enen gheladden steenrootdze ende wert mijn seer suer om op te climmen, Sinte claes berch ofte den vernaert en hebbender niet bij, Ende sijn gecomen in deser manieren van Trenten . iij. ytalyaensche milen *tot Zynetzaengie* Van zynetzaengie . vij. ytalyaensche milen *tot leytzinghe* aldaer wij bleven desen avont. Item Des anderen daghes den . xxv. dach in mey ende was opten heilighen ascentioens dach ghinghen wij voorts *na elsburch* ende is . ij. milen *van lego* aldaer wij ghehoopt hadden misse te horen, mer wij quamen te laet alsoe sij pachteliken niet meer dan ene misse en doen, alwaert oock datten heiligen dach noch soe groot waer; wij hadden twee priesters bij ons, mer alsoet daer bijster te lande stont overmits de seckte der lutheranen en dursten sij gheen misse doen Aldus soe aenbeten wij wat ende sijn voorts gegaen van elsburch een mile *tot spitaleto* aldaer droncken wij een kan wijns ofte twee Ende ghinghen voorts van spitaleto een mile *tot agringo* ende bleven aldaer desen Avont, Ende al(daer) huyerden wij een paert *tot bassant* toe om onse cleyderen ende packen daer op te legghen Ende des merghens den . xxvj. dach van mey sijn wij voorts gegaen van Agringo een mile *tot leschalo*, van leschalo . ij. milen *tot woestania* ende aldaer aenbeten wij ende rusten wat. Item Voerts gegaen van woestania een mile *tot bassant.* Item Tuschen Agringoe ende leschalo leyt een cluyse ende aldaer musten wij gheven mit ons drien ene cruysaert. Nota. Bassant is een stadt ende aldaer eyndt dat ghebercht ende aldaer aenbeten wij wat ende ghinghen voorts *tot Goego* mer bleven onder weghen, alsoe wij van muedicheyt niet verder en konde ghegaen Ende den . xxvij. dach in mey op ghestaen ende gecomen *tot Castelfranco* twellick . ij. milen sijn van

bassant. Nota. Castelfranco is een suverlick steetgien ghelijck een casteel ende rondts om mit een voerburcht seer lustelick ende schoen om syen Daer Aten wij ende droncken ende maeckten guet tcyer Ende wij huerden ene waghen *tot meysters* toe, die man voer . vi. stuvers, ende sijn. iiij. milen Ende quamen des Avonts tot meysters ende bleven aldaer dien Avont Ende des anderen daghes den . xxviij. dach in mey ende was sonnendach Soe hoerden wij misse ende naedemael wij middachmael gedaen hadden Soe vueren wij mit eenre barcke van meysters een mijl te water *Tot Veneetgien* Ende ghinghen ter herberghe in die witte leew ende maeckten desen avont guet tcyer.

HYER NAVOLGHET HOE ENDE IN WAT MANIEREN IC MIJN GHEHAT HEBBE IN DIE STADT VAN VENEETGIEN, OM MIJN SELVEN TE BESTEDEN TOT JAPHA TE ZEILEN ENDE MIJN VOERSYEN HEBBE VANT GHEEN MIJN VAN NODE SOUDE MOGHEN WESEN TUSSCHEN WEGHEN ENDE SOE VOORTDAN, ALS GHI HOREN SULT INT VERVOLCH.

Ghij sult weeten nae de mael ic mijn besteet hadde, twellick gheschyeden den lesten dach in mey Soe coft ick voorts van als dat mijn op die reyse van noede soude moghen weesen Ende ic rade sulcks een yghelike sulcks oeck te doen, waerom, want ghij en soutes om gheen ghelt moghen crighen tuschen weghen, als v sulcks gebraeck Daer om soe dede ic in manieren naghescreven. Item Inden eersten soe coft ick een paer linde kousen, wambays ende een paer lichte schuen. Nota Twee brillen roodt wijns van de lichtste ende vanden besten, mits oock een brille mit waters vorsch ende guet. Item Ic lyet oock backen drie marscellen an broot misschuyt .Ende omtrent . xxv. zauzijnskijns mit oeck Acht gueder tonghen ende een paer gueder hammen ende omtrent . xij. pont parmezaense case ende . xij. pont boteren, die ic lyet verzouten op die

hollantsche maniere in enen schonen nyuwen poth. Nota. Een kist behoofft een yghelick daer hij sijn dinghen in sluyt, want elcke hant daer, is soe guet als een mishaeck Ende ghij voersyet v mede van een bulth die ghij op dese kiste lecht daer ghij des tsnachs op slaept, slapellakens, dekens daertoe Ende isset dat ghij dit ter huyer crijghen coont van die trosluyden, dat is v den beste coop ende verde het syenste. Nota. V is oeck mede van noode swycker, candy, nootenmiskathen ende oly van olyff. Ende oock mede een tobbekijn, bij syeckte ende suchte v secrete daer op te doen bij nachte, bij daghe, alst v van noode sal sijn; deser ghelijken veel meer, twellick v wel gheseyt sel werden. Item Aenghaende het contrackt mitten patroon, hanghet al veel ende behoofft v wijseliken hyer inne te draghen. Ic rade een yghelijken, als dat hij niet en toeft oppet leste om v hooft te copen, want ghemeenlijken geven die na comelinghe meer dan die voor heen in die weer sijn, alsoe ic ghesyen hebbe. Dit jaer mit ons, was het hooft ghelt doorghaens . xlij. ducaten, die som oock meer. Die een helft betaelt ghij terstont rede, als ghij an genomen wert Ende die anderhelft betaelt ghij in die haven van Japha waneer dat ancker wt gheworpen wort Ende isset bij alsoe, dat ghij sterft eer ghij oppet heilige lant coomt Soe behoort die patroon die een helft vant verdinckde hooft ghelt toe Ende isset dat die patroon dat ghehele hooftghelt ontfangen heeft, alst wel gheboert Soe moet die patroon die een helft vant hooft ghelt wederom restitueren Mer soe wye dattet heilige landt betreedt, al waert oeck dat hij van stonden an sturff ende niet te iherusalem en quame, soude nochtans schuldich wesen sijn ghehele hooftghelt te betalen. Nota. Dese manieren ende meer ander vasticheyden, duet die patroon den peregrijnen bij sekere brieven die bezeghelt werden bijden hertooch van veneetgien, twellick

van groten noode is, wijsheyt cloeckheyt ende voorsichticheyt den peregrijnen. Een yghelick die meester te wesen ende elcks sijn hooft te willen volghen, en mach hyer niet sijn Mer eendrachteliken te kyesen drie ofte vier verstandelen, om t contrackt wijseliken int generael voer alle peregrijnen te maken Want sonder twijfel hyer leyt veel machts an.

HIER NA VOLGHET DIE MANIERE HOE GHIJ V BESTEDEN SULT ENDE ALLE DINCK ONDERSPREKEN SULT MIT SEKEREN VOERWAERDEN.

Ten eersten Soe sult ghij wijseliken ondersoken off die patroon bootsghesellen en dienders ghenooch heeft Ende bijsonder off die patroon wel voersyen is van cloke bedreven pyloten om t schip te regieren van veneetgien ende voorts van haven tot haven, van stede tot steden daermen an comen mach, mits voerwaerden, waert bij alsoe, dat een vanden pylothen ofte bootsghesellen oflivich worden Dat als dan die patroon schuldich sal wesen ander te huyeren ende in die plaetse te setten tot sijne coste, op dat die peregrijnen hyer doer nyet en verletten. Item Ten anderden dat die patroon sal schuldich wesen, voersyen te sijn van alsulke gheweer buschen kruyt boghen pijlen etc., om die peregrijnen mede te beschermen offet van noode waer. Item Ten derden boven al, dat die patroon boven sijn ghesetten tijt niet langher en sal moghen stille leggen in Cypers ofte in anderen havenen om sijn comanschappen te doene, hier valt groot ghebreck in. Item Ten vierden, dat die patroon sal schuldich wesen die peregrijnen te besorrighen ghuede spijse, van veneetgien totten heilighen lande ende wederom tot veneetgien, guet broot guede wijn versch vleysch ofte na den dach ghetidich is tsmiddach ende des avonts Ende des merghens

voort onbijten malamazye ende broot alst gewoenliken is. Item Ten vijften, dat die patroon altijt, in allen weghen ter zede, te lande, sal beschermen die peregrijnen, dat sij van nyemant belast en werden mit woorden nochte mit wercken, na sijn vermoghen ende weten. Item Ten sesten, dat die patroon schuldich sal wesen selver mede te rijden doort heilighe lant mit die peregrijnen, om die heilige plaetsen te versoken op die Jordaen ende van daen weder om te schepe Altijts trouweliken bij die peregrijnen te blijven ende hem te beschermen op dat sij vanden heydenen ofte van nyemant beschadicht en werden in enygher manieren. Item Ten sevensten, Waert oock bij alsoe, dat godt verhoeden wil, enyghe pellegrum sturff, dat als dan die patroon hem niet onderwinden en sal van die gueden die de selve peregrijn achter laet Mer hij sal die gueden laten bij die testamentoors ghelijck daertoe gheropen ende vercoren zijn Ende alsoe ic voergheseyt hebbe Waert sake datter yemant oflivich worden eer hij quame ten heilige lande, als dat dan die patroon schuldich sal wesen die helft vant hooft ghelt te restitueren die testamentoers, diet ordonneren ende gheven sullen als hem bevolen is Alsoe verde als die patroon dat ghehele hooftgelt ontfangen heeft tot veneetgien. Item Ten achtsten waert dat yemant reysen wilde tot sinte katherijn, totten berch oreb ende Synay, dat alsdan die patroon schuldich sal wesen die te restitueren tien ducaten ofte soe veel als ghij bedinghen coont. Dese artikelen ende meer ander aldus naersteliken ondersproken ende bezeghelt Soe hebbe ic voorts mijn ghehadt in manieren na ghescreven. Item van ascentioens avont of, laghen wij ter herberghe in die witte leeuwe, die waert genaemt Andries, een duytsch, een trosman, ende waren aldaer tot den tweeden dach van Julius toe ende alsdoen rekenden wij mit onse waert ende betaelden hem ende ghinghen in een burghers huus. legghen bij die

abdie genoomt sinte salvatoors, een snijder ghillis genoomt, een hoogh duytsche, aldaer wij een camer hadden mit ons Achten ende maeckten aldaer een boorse daer wij wt ter merckte ghinghen, mits dat wij in leyden elcks een ducaet teffens ende leyden in, wijn op ons selven, die een bril bij die ander ende hadden in deser manieren beth onse vryeheyt dan in die herberghe ende hyelden te samen vrij hoff tafel rondt Ic meester Arent willemz. barbier tot delft, Heer Jan govertz. van gorcum priester, Heinrick pieterz. op t meer van Amsterdam, sijn huusvrouwe Lijsbeth Jacops dochter mit hoer drie kinderen, Pieter heynrickz., Claer heynricks dochter, Trijn heynricks dochter ende ons jonckwijff Ghijzlant Jans dochter die ons die cost bereyden.

NV WIL IC ONS GHAEN VERCLAREN MENIGHERLEY VREEMDICHEIDEN DIE IC GHESYEN HEBBE BINNEN DEN TIJT DIE IC DAER LACH IN VENEETGIEN.

Gevaren doer die stat van veneetgien vespereyen mit eenre barcke, mit ons hebbende wijn ende cost etc. guet tcyer gemaeckt ende gecomen buyten die stadt van veneetgien tot een dorp ghehyeten *muranen Aldaer die ghlazen seer vreemdt om syen ghebacken worden* Ende leyt muranen verscheyden van veneetgien in manieren als woorkum verscheyden leyt van gorcum. Nota. Muranen is een schone, plazante plaetse wel vercyert mit twee schone plazante kercken. Item Bijsonder soe ghinghe wij in enen schonen plazanten hoff, daer wij alle tijtelike werreltlike genoochten an saghen diemen versyeren of te bedencken (mach) Ende alsmen ons seyde, isset aldaer die maniere dat alle die willen, moghen comen tot desen hoff bancketeren triumpheren, beghinnende van des manendaechs in die pinxter heilige daghen off tot tswoendaechs toe exclusive. Item

In desen voerscreven hoff, saghen wij menygherley verscheyden manieren van spelen, elcks sijn plaetse mitten sijnen ghenoechte bedrivende. Nota. Int incomen van desen hoff werden wij gheleyet bij een becken, daer wij in speelden mit taerlinghen, dit spel ghinck seer vreemdt te werck ende men muchter prijsen winnen die opeliken aldaer teghenswoordich hinghen, als te weten fluweel damast zijde ende ander costelickheit. Mer wat wij speelden ofte bijsetten, dat waren wij qwyt, verlorent al. Item Voorts soe ghinghen wij, daer men opt stick schoot mit die cloot mer wat wij oeck schoten warent qwyt. Nota. Voorts wandelende doer dit wellustighe hoff quamen wij ter plaetsen daer maechden ende jonghelinghen saten en banc-keteerden mit alreley snaerspel trommelen ende bommen ende deser ghelijcke vleyschelickheiden ghebruykende Ende saghen voorts menigherley dansen Een yghelick sijn avontuer in enen hooke exercerende Alsoe dat die een partij den anderen niet en muchte syen dan elcks sijn ghenoocht Soe vul gheboomten ende welruykende cruyden was desen hoff, vul hoken ende vul winckelen Alsoe dat ickse wel hyeten mach vrou venis hoff, want ic noyt dier ghelijken en ghesach.

HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ WEDEROM MITTER BARCKE VAN MURANEN GHEVAREN SIJN TOT VENEETGIEN VYSENTERENDE VEEL SCHOENDER RELIQUIEN.

Ten eersten gecomen mitter barcke *sinte Jops* ende is een schoen *convent der minrebroederen* Ende wert ons aldaer vertoont dat ghansghe *ghehele heilige lichaem van sinte lucas ewangelist sijn heilige hooft gheboghen op sijn lufter schouder* Ende dese kercke is een welghecyerde schone kercke. Nota. Voorts gevaren *tot sinte lucien convent* aldaer ons ghetoont werden *dat lichaem van die heilige maghet lucia gheheel ende onghéqwetst* mit haer bursten

ende vleyschelike aensicht, twellick lyet offet gheweest hadde gheroockt vleysch, vueten ende handen Alsoe dit heilige lichaem inden vuer geweest is Voorts ghesyen datt *lichaem van sinte helena.* Nota. Wij waren oock in een *clooster vul schoender nonnen* ende sijn seer opsichtighe vrouwen, bloot van hoofde ende naeckt van halse ende van bursten, het waren wtermaten seer schone suverlike creatueren Hier begheerden wij dat heilichdom te syen Ende alsoe haer pater niet thuus en was, soe ghaven sij die slotelen enen heer Jan govertz. van gorcum onse medebroeder, die de selfde tombe op dede alsoe hij priester was, ende toenden ons *sinte Jan baptisten vader Zachariam den oversten priester gheheel ende perfecteliken* Tenden die vueten van Zacharias saghen wij leggen *twee cleyne kynderkyns gedoot van herodes.* Item Wij saghen oock *dat lichaem van sinte gregorius* ende van sinte *theodorus* ende een phleskijn *mit olye,* ghevluyet wt dat heilige graft van sinte katherijn opten heilighen berch Synay. Item Wat nederwaerts vanden hoghen outaer an die rechter sijde saghen wij *die lichamen der heiligher martelaren Pancratij nereij et Achilleij* in een outaer verburghen ende een *Cristallen ghelaeskijn mit olye* wt dese martelaren ghevloeyet. Item An die ander sijde der kercken, saghen wij dat *heilige lichaem van sabina,* een dochter van Constantinus den keyser Ende deser gheliken veel meer, die ic niet wt en schrijff, mer sal mitter tijt meer verclarincks doen van meer ander heilichdoms alst tijt en pas sal geven int voort verclaren.

NV WIL IC VOORTS VERCLAREN NA MIJN CRANCKE VERMOGHEN DIE GESCHICKTENISSE DES STADTS VAN VENEETGIEN MITS HAER CIRCUNSTANCIEN.

Die stadt van Veenetgien is schoon heerlick ende groot, vul wijsheyts ende vul voersichticheits vul rijck-

domme ende vul machts. Al hadt ic hondert tonghen ende hondert monden Ende een yseren stemme, soe en mach icks niet wtspreken. Nota. Die stadt van veneetgien leyt ronts om int water, ghij moechter soe wel bij daghe in als bij nachte ende bij nachte als bij daghe, want daer en sijn gheen poorten. Nota. Het wert genoomt het grote derp, omdat sij niemant en ontsyen, turck noch heyen noch kersten, wantmen daer niet te lande an comen en mach Ende mit ghene grote gheladen schepen wantet rondts om veneetgien seer ondyep is ende die huysen sijn alle te samen bij na casteels ghewijs. Item Te veneetgien sijn die straten seer nauwe ende bedampt alsoe datter ghemeenliken gheen drie menschen en moghen neffens malkanderen ghaen, alsoe dat een sijn selven moet strecken teghens der mueren sal hij anders den anderen moghen wijken, alsoe dit een grote banghheyt ende benautheyt ende quade lucht maeckt voerden ghenen dies niet ghewoen en sijn, twellick ic wel beproefden. Item Men en mach veneetgien niet al doer ghaen, want die huysen al meest van voren ofte van afteren int water staen, op balckens ofte dier gheliken ghefundeert, alsoe dattet volck van die een strate tot die ander strate daer sij wesen willen soe gheringhe niet comen en moghen Waer doer die barcken alle menschen aldaer van noode sijn Ende daer om varen deser barcken doer die stadt daghelicks wel . xvij. dusent. Nota. Dese barcken sijn al overdeckt mit tapesserie ofte zwart laken ofte mit ghruen laken ende den bodem is becleet al mit schoen with lindelaken daer ghij seer reynliken op sith, Ende varen seer snel doert water Ende die schippers van desen scheepkijns sijn seer lustich ende fray ghecleet, het mach een lusten diet sicht. Item In die stadt van veneetgien sijn *brugghen, stenen ende houten over die* xxx^c^. nochtans en bates niet isset dat ghij in die een strate

ofte in die ander subiteliken wesen wilt, soe is v van noode die barck. Nota. Als veneetgien voortijts op sijn alder beste floer was, plaghen enyghe huysen te ghelden, bijsonder dat duytsche huus, . c. ducatens daeghs, als ons gheseyt wert Ende nv ter tijt alsset oorloch is, soe gheltet duytsche huus tsiaers . lx. dusent ducaten tsiaers ende alsset gheen oorloch en is soe gheltet tsiaers . cc. ducaten tsiaers Ende tot duytsche huus ghebruyckt men toe . xiiij. dusent slotelen.

HIER NA SOE WIL IC ONS VERCLAREN VAN DIE WONDERLICKHEIT DES ARCHIONAELS, IN WELKE ARCHIONAEL ALLE AMBACHTEN GHEEXERCEERT WERDEN.

Daer is een plaetse binnen veeneetgien alsoe groot als een redelike stadt Daer alle ambachten die ghij versyeren moecht in gheexerceert werden ende staet seer secreteliken ende wel bemuyert op hem selven ende dit grote regiement hyet dat Archionael. Nota. Hyer arbeyden altijts te minsten in dusent man konstich in allen ambachten ende bijsonder van schepen te maken ende meer gheleerde constenaers, mit welke sij bestellen jonghen om dese selve consten te leren om een betamelick zout Opdat bij lanckheyt van tijden, die ghevonden consten niet vergheten en sellen werden Ende boven al die conste van zmeden om wapenen te maken Inder waerheyt gheloof ick dat gheen rijck ofte heerschappie en is in alle die werlt, een voer een ghelike in allen, ende bijsonder in dat meer, als dat rijck van veneetgien. Nota. Het is die van veneetgien een cleyne sake dat sij wt leveren ses hondert ghaleyen, mit volcke ghewapent wt horen Archionael, in dat meer, binnen twee daghen. Nota. O een groot schipper waneermen alleen hoort die name ende syet die banyeren van veneetgien Want binnen eenre

uren moghen sij wtreyen ende leveren twee hondert duysent werachtigher mannen, te schepe ofte te lande mit alle nootrufticheit besorghet, mit wapenen vanden hoofden tot die vueten om haesteliken die vianden te bevechten ende vromeliken daer teghens te ghaen daert van node is, Hyer wt machmen mercken watten wonderliken regiement wesen moet dit Archionael. Ic en soude des niet rede gheloeven willen en hadde ic daer niet selver mit die lijve ingheweest ende dit regiement wel doer syen. Nota. In dit Archionael waren wij mit twee barcken Ende nyemant (mach) in dit Archionael ghaen sonder specialen oorloff, het werden ons gheghundt doer een minrebroeder die seer welbekent was mitten ghenen die daer beveel van hadden. Nota. In dit Archionael sijn altijts vijftich vrouwen die alleen sitten en maken zeylen om seker loon, ende ander arbeiders die daer wel sijn tot vijffdusent man toe, die al mit die clock op ende off daghelicks ghaen Ende worden horen wtganck ende inghanck alle daghe scherpeliken ende naersteliken beschreven Ende opten dach sijnder sekere luyden toe geordoneert, die dese arbeiders mit elcks twee emmers mit wijn an draghen ende laven den ghenen die durst hebben. Item. Wij waren in dit Archionael in een huus alleen tot behoof der lijndrayeren, welke lijndrayen seer vreemt is om syen ende seer gherasch gaetet te werck Alsoe datse meer snoers drayen in enen dach dan in onse landen in vier daghen. Dit huus was lanck vijftalf hondert treden ende vier solders hooch Ende in dit Archionael is altijts vijfhondert dusent pont salpeters ende . c^{m}. pont buscruyts reet. Item Wij saghen in dit Archionael wel voer hondert dusent man harnesch van boghen busschen groot ende cleyn ende wort altemael properlike bewaert ende onderhouden ter tijt toe dat van noode is. Item Wij saghen noch in dit Archionael meer dan hondert nyuwe ghaleyen op stapel, behalven

die oude ghaleyen die oock gherepaereert worden Ende voorts alrehande gheraschappe tot die ghaleyen dienende ten oorloghe, van zeylen van kabelen van anckers Ende dese ghaleyen laghen al onder huysdack schoen ende droech ende is seer wonderliken om syen .Ende dit Archionael wert onderhouden van die Cingierie dat is den raet van veneetgien die wt haer eyghen auctoritheyt alle dese oncosten betalen Ende die dese plaetse onderhouden in werkende mannen ende vrouwen sijnder wel int ghetal dach wt dach in over de vijfduysent menschen, daer om alsoe ic voergheseyt hebbe, en is mijn niet moghelicken om alle dinck soe perfect wt te scriven ende daer om laet ic dit nv hyer bij blijven. Item Voorts wt dit archionael mitter barcken ghevaren in die Jodie en is oock een groot regiement, in manieren offet waer een convent, daer wonen die Joden te samen bij malkanderen, wel tot vier hondert mannen toe behalven die vrouwen. Nota. Dese Joden kentmen mits dats sij al dragh(en) op horen hoofden gheluwe mutsen ende winnen hoer broet mit woeckeren, want sij ontfanghen veel cleyderen, Juwelen, die aldaer verstaen die welke sij wederomme ten hoochsten penninck vercopen Sij toenden ons veel wonders te vercopen ende waeren begheerliken om ons te bedrieghen van ringhen van ghestyenten van zijde van flueelen cleyderen etc. Ende want wij dit regiement der Joden wel doer syen hadden Soe sijn wij wederom in ons logys ghevaren ende desen avont guet tcyer ghemaeckt.

VAN DAT FUNDELINCK HUUS TOT VENEETGIEN.

Nota. Dese tijt dat wij te veneetgien waren, waren wij oock int fundelinck huus en is een alten groten regiement van een huysinghe Ic sprack tegens die mueder vant fundelinckhuus ende seyde mijn dat aldaer wel te vondelinck

ghebracht waren dat Jaer over de vier dusent kinderen. Nota. Voer op die strate van dese huysinghe in die ghevelt, staet ghemetst enen stenen wtghehouden back in welke die kinderkijns bij nachte ende bij daghe in gheleyt worden te fundelinck Ende desen wtgheback is te gheliken bij onse zonyen daer die verckens wt eten Ende dit regiement was oock seer vreemt om syen. Nota. Op dese selfde tijt waren wel binnen veneetgien elf duysent ghemeen vrouwen Ende deser gheliken veel vreemdicheiden. Item Dese tijt saghen wij te veneetgien binnen comen des turcks Ambasiaet mit veel gheselschaps mit hem ende was boven maten seer vreemt om syen ende dat overmits hoer vreemdicheit hoers habijts, Want sij waren ghecleet mit root fluweel ende om gheghurdet mit dwalen ende hoer hoofden om zwachtelt mit veel doock Ende die principael van hem luyde, te weten den ambasiaet, was seer vreemt ghehabituweert mit root fluweel ende hadde een paer laerzen aen sijn benen ende een paer silvere verghulden spooren aen sijn vueten ende droech een pijl in sijn hant, twellick mijn seer vreemt ghaff. Ende vraechden enyghen wat dat die pijl beteykenen muchte, daer mijn op gheantwoort worden als dat die pijl beteykende dat des turcks begheren was sijn begheerten van stonden an gheconsenteert te werden vanden veneetcianen, sonder toven, twellick des turcks ambasiaet terstont gheconsenteert werden, mer wattet was en conste ic niet vernemen. Mer wij saghen hem alle daghe wel ghaen langhes die straten ghelaerst ende ghespoort mer die pijl en hadde hij niet alsoe hij in quam, hyer van ghenoech, dit laet ic hyer bij blijven Ende wil voorts meer sonderlinghen dinghen verclaren die oock schoen sullen sijn om horen.

ITEM INDEN EERSTEN SOE BEGHIN IC TE TRACTEREN VAN DAT SCHONE SUVERLIKE GOODSHUUS SINTE MARCUS DOOM VAN DIE COSTELICKHEYT DES TEMPELS ENDE DIE HEERLIKE SCEREMONIEN DIE ALDAER OP HOGHE FEEST DAGHEN GHESCHIEDEN ENDE SAL LUSTICH WESEN OM TE HOREN.

Sinte marcus kercke is een schone heerlike plazante kercke seer suverlike van metselarie Ende die vluer al ghepaveyet mit marmoren stenen Ende in desen doom rust *dat lichaem van sinte marcus* voortijts bischop van Alexandrien ende dat huus daer hij in plach te wonen hebben die Jacobijten een kercke ghesticht in die eer van sinte marcus daer hij dickwils goods dyenste ghedaen heeft, al wasset dat hij wt sijn rechter ootmoedicheit of ghesneden hadde sijnen dume op dat hij gheen priester en soude werden alsoe hij hem daer niet waerdich toe en kenden Nochtans bij die voorsichticheit goods ende macht van sinte pieter Soe is hij ghemaeckt een bischop van Alexandrien ende op dese stede dede hij misse op een paesch dach ende een zeel wert hem om sijnen hals geslaghen daer hij mede ghetoghen wert doer die stadt van alexandrien Daer na ghesloten in een kercker Daer na wert hij wederom ghebonden mit een zeel an sijn hals ende ghetoghen doer die stadt Soe heeft hij gheseit heer in dijn handen soe beveel ic v mijne geest ende vuer sijn zyel alsoe ten hemel ende wert beghraven in dese kercke voerscreven Daer nae soe is dit heilighe lichaem van sinte marcus ghebracht van Alexandrien tot veneetgien ende rust inden doom van sinte marcus van wyens costelickheyt ende cyerheyt wij nu teghenswoordelike van tracteren, hoe wel mijn niet moghelijken en is al om wt te scriven, nochtans sal ic wat scriven eens deels dat ic ghesyen hebben. Nota. Dese structuere van sinte marcus doom is verheelt mit dat pallas des hertoochs van veneetgien,

alsoe dattet een regement is ghesloten an een Ende inden eersten soe is hyer in verburghen dat schat van veneetgien wyens costelickheit men niet werderen en kan ofte en mach. Item . xij. gouden cronen Ende . xij. gouden burstplaten ende paerlen zaffyeren ende zmaragden. Item . xj. grote Crucen costelike van gouden Item Den huet daermen mede croont den hertooch van veneetgien, die welk men niet waerderen en mach. Item Twee grote candelaren van goudt op welke staen . x costelike stenen. Item Een hoorn van enen hoorn ende veel meer ander costelike scyerheyden ende rijckdommen.

VAN DIE COSTELIKE CYERAETGIE DES HOGHEN OUTAERS.

Nota. Nu wil ic verclaren hoe ende in wat manieren den dienst ons heren wert ghedaen in sinte marckus kercke *principael prochie van* . lxxij. *prochy kercken binnen veneetgien.* Ten is mijn niet wel mogheliken mer sal haer ceremonyen soe na verclaren als ic kan. Item Seer schoon is dat hoghe outaer deser kercken ende en staet nymmeer op dan alsmen vesper ofte hooftmisse sal ghaen singhen [1]) Soe wert dat outaer ontsloten, mits die ijseren raecksen los ghemaeckt Ende alsdan soe syet ghij op enen gouden berch want dat outaer is al luther goudt. Ende wert midtsen opten outaer gheset een schoen groot beelt van sinte marcus seer costelike van goude Ende dit outaer is oock seer costeliken vercyert mit swaren silveren ende

1) In oude gothische kerken is het altaar en priesterchoor afgesloten door het oxaal welks deuren worden opengezet wanneer de H. Mis aan het hoofdaltaar wordt opgedragen of eenige andere kerkelijke dienst wordt verricht. Anders blijft het oxaal gesloten en is dus alles wat zich daarachter bevindt onzichtbaar. Zie afbeeldingen bij Viollet le Duc Dictionnaire de l'architecture française, in voce: Choeur.

gouden candelaren Ende den dienst goods wert seer ootmoedeliken stateliken ende triumpheliken ghedaen ende was oock seer lustich om syen. Item Inden eersten wil ic nu verclaren van dat heilighe ambacht der missen, soe nae ic kan, twellick ic ghesyen hebbe in deser manieren. Nota. Als den ghenen anghedaen is die die hooftmisse singhen sal, int sacristie, Soe wert hij ghebracht wt dat sacristie ten heiligen outaer, triumpheliken, mit vier subdiakonen, ghecleet ghelijck mit schone alphen mit elcks enen swaren silveren ofte gouden candelaers, naden die feestdach groot ofte cleyn is, in horen handen draghende, mits witte schone waskarsen daer op bernende, wantmen daer anders gheen was en barnt dan wit gruen ende root, alsoe zwaer als sij wel draghen moghen Ende tusschen dese vier Candelaeren is noch een, ghecleet mit een ghelijken alphen, draghende een groot swaer cruus van goude alsoe groot dat hij daer ghenooch an te draghen heeft In dit gouden cruce is in verburghen *een groot stuck van den heiligen cruce waerachtelick* daer ihesus ghebenedijt an ghesturven is om onse sonde wil opten heiligen berch van Calvarien. Item Dit voerschreven costelike crucifix vercyert mit veel costeliker ghesteenten en coomt nymmermeer wt dat sacristie dan alsmen dat ambacht der heiliger missen doen sal. Ende wert eerwaerdeliken dit gouden crucifix tusschen dese voerscreven vier lichten ghedraghen Ende achter an dese vijff voerscreven, volghen vier edele doom heren, vercyert elcks mit een provideer Cappe, daer na epistolaer daer na ewangeliaer draghende op sijnen handen een costelick missael mit gouden slothen mits dat beelt van sinte marcus daer opten booke seer costeliken ghewracht. Daer na soe volghet den ghenen die dat Ambacht der heiliger missen beghint Ende leest die confiteor mit alle dit lieve gheselschap, een mach lusten die dit sicht. Nota Die epistolaer waneert tijt is

dat hij die epistel singhen sal Soe neemt hij vanden hoghen outaer dat costelick boock ende wert ghebracht mit schone ordonantie, voer hem procederende dese vier candelers mittet costelike crucifix voerscreven, beneden den hoghen choere op enen hoghen stuel schoen vercyert ende becleet mit fluweel ende gouwe lakenen Ende als hij die epistel ghesonghen heeft soe wert hij wederom ghebracht mit dit lieve gheselschap opten hoghen outaer. Nota. Soe waneert tijts is omt ewangelium te singhen Soe wert den ewangeliaer ghebracht vanden hoghen outaer in manieren als voer, mer op enen anderen hoghen stuel, staende int hooch choor, vercyert behanghen becleet mit ghulden fluweelde lakenen Ende dat ewangelium ghesonghen wesende brenghen sij wederom opt hoghe outaer ende die dat Ambacht der missen duet kusset dat heilige ewangelium. Nota. Die canonyken des dooms van sinte marcus kercke houden enen schonen sanck Jaer wt Jaer in. Nota. Buyten an dat hoogh choor, staet enen schonen ronden groten hoghen stuel, vercyert behanghen mit rooden fluwelen ghulden lakenen, daer staen die discanters op en singhen Ende die psalmoderen, sitten an beyden sijden van den chore, andie een sijde simpelsanck, andie ander sijde contrapunt ofte fabridon, hoe ghijt best verstaet, dese drie wachten elcks hoeren tijt van singhen totten eynde der missen toe Ende alsdan soe wert dat outaer van stonden an ghesloten mit veel veteren Ende die kerrick mede, alsoe dat alle dinck seer sorrichvoudeliken ende scherpeliken bewaert wert tot des achternoens toe waneermen die vesper sal ghaen singhen Soe wert die kerck wederom ontsloten Ende dat hoghe preciose outaer werden in alre manieren ontsloten ende toe bereyt als smerghens Ende singhen die vesper seer heerliken in manieren naghescreven. Item Inden eersten soe comen twee ghecleet mit alphens wt dat sacristie, elcks mit

een costelick wyeroocks vadt in horen handen. Daer na volghen de vier ghecleet mit witten alphen mit een kandaelaer elcks in horen handen mit barnende waskarsen als voer Ende daeran volghende vier costelike provideer cappen Ende ten laetsten achtervolghet den gheen die die vesper singhen sal mit een costelike boven al mu(n)tende cappe, mer dat crucifix daer ic in die hooftmisse of ghescreven hebbe en coomt niet voort dan alsmen misse sal doen als ic voer ghescreven hebbe Ende dit gheselschap om singhelen den ghenen die die principael vesper singhen sal voert pulpitum Ende singhet alsoe Deus in adjutorium meum intende Ende een yghelick blijft overeynde staen ende dat duert solanghe dat die eerste psalme ten eynde ghesonghen is ende ter wijlen turyfyceertmen in alre manieren als men bij ons duet waneermen magnificat singht. Te weten die die vesper singhet die turyficeert dat hoghe outaer eerst selver ende daer na soe nemen twee provideer cappen elcks een wyeroocks vadt ende kyesen elcks een sijde Ende als sij nv al gheturyfyceert hebben Soe ghaen dese alle te samen mit Candelaren mit provideercappen ende brenghen den principael op sijn stuel bij die ander doom heren ende nemen hem die cap off ende ghaen hanghen dese self(de) cap overt pulpitum ende alsdan soo sit een yghelick op sijn plaets. Nota. Daer is een banc costelick toe bereyt die staet dwers mitsen overt choor daer sitten die vier provideer cappen op ende verposen malkanderen, intoneerende twee ghelijck per vices die psalmen, seer lusteliken ende triumphelike Ende werden ghesonghen heerliken, partim simpel van die eenre sijde ende van die ander sijde partim fabridoen, dit is altesamen seer costelick ende triumphelick om horen ende om syen. Item Als dese psalmen ten eynde sijn Ende den tijt ghenaeckt dattet Capiteel ghesonghen moet werden Soe ghaen dese voerschreven heren mit hoer provideer

cappen ende alphenen brenghende die costelike cap vanden pulpitum ter plaetsen daer die principael sit, hem omslaende dese cappe ende leyden hem eendrachteliken cum solemnitate ter plaetsen voer dat pulpitum aldaer hij dat capiteel sinckt In deser manieren festiveren die doom heren tot veneetgien. Ik raecket alsoe na als ic kan. Mer het is lustigher om syen mitten oghen dan dit te lesen Ende om dat ic nv van goods dienste ende godtelike sacrificie ende daer toe Sceremonye sij scrivende twellick voerscreven ic ghesyen hebbe opten heilghen pinxter dach Soe wil ic ons nv voorts verclaren ende vertrecken hoe ende in wat manieren dat heilighe ambacht der missen ghecelebreert is gheweest bij den patriarch personaliter opten heiligen sacraments dach achter volghende Ende dit sal een yghelyck devoet cristen mensch ghenoecheliken sijn om horen, watten eere watten reverentie watten heiligen sacrificie den almoghende godt an ghedaen wert desen dach. dese triumphe is ongheloefeliken alst schijnet voer den ghenen die dit selver niet ghesyen en hebben mer het is inder waerheyt waer. Ic hebbet met mijnen oghen selver gesyen ende is onghelijck costeliker dan ic wt scriven mach.

HYER NA SOE VOLGHET DIE ERE ENDE REVERENTIE DIE DEN PEREGRIJNEN ANGHEDAEN WERT OPTEN HEILIGEN SACRAMENTS DAGH IN DIE PROCESSIE.

Opten heiligen sacraments dach werden wij peregrijnen alle ghader ghebracht van onsen trosluyden na ouder ghewoenten in sinte marcus kercke aldaer die ghehele cyngierye dat is den raet van veneetgien verghadert saten opten hoghen chore op haer alre schoenste ende costelickste toe ghemaeckt Ende wij peregrijnen musten sitten mede ghemenghet onder die heren van veneetgien, welke

weth ofte den raet van veneetgien al ghehabituweert waren luter mit root fluweel ofte damast ofte cramezy, mit fluwelen dolphijns om horen halsen Ende die hertoech van veneetgien lach ophem selven boven op sijn oratorium, mede op sijn alre costelickste ghehabituweert ende werde van hem syen doer tralyen daer bij voer lach, twellick wter maten seer costeliken (was) om syen Ende die patriarch was selver cum solemnitate celebrerende die hooftmisse Ende daer waren wel twintich al mit schone alphens ghecleet ende oock mit dien rocken ende gouwen cappen die al besich waren omden outaer bij den patriarch Ende als die patriarch onser godt heffen soude Soe hi(e)lpen hem wel ses priesters mit costeliken cappen, dyen rocken, die sware costelike grote kelcke mit die alre costelickste ghestienten op boeren ofte heffen. Nota. Oppet hoghe outaer stont een schone groten vierkanten arck mit veel costelike ghesteenten In manieren offet een kelck waer gheweest Want op desen arcke stont ghewracht van goude een seer costelike kelcke, groot vercyert mit costeliken ghesteenten Daer op staende onser godt in een schoon claer costel(ick) suverlick ghelas, den randt al van claren goude Alsoe dat ic noyt dier costelickheit ghelijck en sach ende seer vreemt ghefaetcyoneert bij dat bij ons die monstrancien sijn. Nota. Als nv die hooftmisse wt was soe bleven wij noch wel twe ghesiagen uren sitten bij die heren van veneetgien.

HIER NA SOE VOLGHET DIE MANIERE DER VENEETCIANEN OMMEGHANCK DIE WELKE GHEHOUDEN WERT OPTEN HEILIGEN SACRAMENTS DACH ENDE SAL SCHOEN SIJN OM LESEN.

Als wij nv aldus in deser manieren voerverclaert saten bij dese edele heren van veneetgien oppet hooch choor Soe heeft dên ommeghanck haren voortghanck ghehat in

manieren naghescreven. Item Inden eersten Sult ghij weten dat alle die ghildens van die stadt ende alle die collegien quamen den thoorn in op dat hooch choer ende daer stondt een bezijden dat hoghe outaer mit een witte ruede in sijn hant ende ryep den ghenen toe die alsoe quamen segghende Presta sacramento presta sacramento presta sacramento, dat is bij ons gheseit bewijst dat heilighe waerde sacrament eer ende reverentie ende alsoe doende procedeerden voer bij dat heilige sacrament die zuyt doer wt. Nota. Die ghildens van die stadt quamen al mit wit zay ghecleet mit capkijns aen horen halsen ghelike moniken, mit witte waskarsen in horen handen barnende Ende veel al quamen oock mit silveren ende goude preciose vaten, draghende in hoeren handen Ende deser wasser wel tot . vj. hondert toe Mer die witte waskarsen daer ic of spreeck aenghaende die ghilden, droghen sij al op costelike toortzen al costelicken vercyert in manieren ofse al van goudt waren gheweest Ende dit was een maniere om syen ghelijck bij ons die ghildekaersen ghedroghen worden voer dat heilige sacrament in onse stede van delft van die oudekercke in die nyuwe kercke. Nota. Hyer na soe quamen alle die collegien elcks op sijn alder costelickste mit hoer ornamenten, mit silveren schotelen silveren schalen silveren kannen ende mit anderen gouden costeliken vaten, alsoe dat ic dese costelickheit niet wt ghescriven en kan Ende elcke collegie bleef voer dat heilige sacrament knyelende, mits singende een pose luter discant ofte simpelsanck, na dat die collegie was Tantum ergo sacramentum ofte dier gheliken Item Daer quamen oock veel jonghen knechtgies ende jonghe maechdekijns seer schoen ende costeliken toegemaeckt draghende seer costelike juwelen van goude ende van silvere in horen handen. Item Als nv dit al ghepasseert was mit schoonder ordonantie al bij gheparen,

elcks groot ende cleyn draghende een barnende witte waskarsen Soe quamen mede alle die waerlike priesteren elcks wt sijn prochie die daer sonder ghetal sijn wanter .lxxij. prochy kercken sijn, die oock al mit sanghe doer passeerden seer costeliken toe ghemaeckt in manieren als voer Ende alsdoen soe passeerden den ommeghanck. Item Veel personen quamen te vuet, al spelende batementen. desen ommeghank wert ons bedijt eens deels beteykenende die . vij. dootsonden, ende eens deels dat oude testament ende eens deels dat nyuwe testament. van davit. Abraham. ysaac melchizedech. ende van Moyses. Mer dat boven al vreemdt was om te syen dat was datter een manier van waghens ghedroghen worden van . x. ofte van . xij. mannen nae dattet schavot swaer ende groot was ende dit isser altoe ghemaeckt dattet in den thoern doer mach, passerende doer die doere vant hoghe choor ende voorts die zijdel doer wt Ende op dese waghens stonden maechden op seer costelickste vercyert mit die alre costelickste juwelen die men niet waerderen en mach twellick seer triumphelicke was om syen. Nota Bij ons trecken die paerden die waghens voort inden ommeghanck daer die maechden ende andere passenaetgien op sitten Mer te veneetgien draghen die mans op horen hoofden die waghens. Item Als dit al ghepasseert Soe volghden die eerwaerde processie hyer achter an dese bathement spelen ende dat in deser manieren. Item Inden eersten achtervolchden die schoelyeren mits die doomheren op haer alre costelickste, daer na dat heilighe sacrament costelike vercyert op dese viercanten arck daer ic ghenooch hyer voer van ghescreven hebbè. Nota. Desen arcke werden ghedraghen van ses priesters ende die patriarch in sijn pontificael ghaende ghelijck onder een overdecksel, wonderliken schoen van goude lakenen becleet boven al plat Ende dese costelike tabernakel hadde vier gouden staken

daerse mede ghedroghen wert. Nota. After an dat heilige sacrament vollichden die hertooch van veneetgien in sijn pontificael op sijn alre costelickste toe ghemaeckt mit enen wonderliken myter op sijn hooft. dese vreemdicheit sijns habyts en is mijn niet mogheliken om wt te scriven. Item Hyer na soe volchde die cingierie dat is die wijse ende vernufte wet van veneetgien, mits oock alle onse pellegrums ende deden ons die ere als dat wij musten ghaen op die hogher sijde van den raet, elcke raetsheer een pellegrum neffens hem Ende me dat wij wt traden die zydel doer wt vander kercken Soe werden ons elcks een witte barnende was kars in onsen handen ghegheven die wij houden tot een ghehoeghenisse ende nemense mit ons tot iherusalem ende ghebruyckense aldaer op die heilige plaetsen Ende die mach ofte kan brenghet ghaerne sijn kaerse tot sijne lande. Item Dese sinte marcus plaetse was al rondts omme besteken mit meyen ende was al overdeckt mit zeylen aldaer dat heilige waerde sacrament onder doer passeerden *Ende dat waslicht datter verbrant werden desen merghenstondt van groen was van with was ende van root was, was wel* . vj. *hondert ducaten waerdich twellick schoen ende devoteliken was om syen voer alle guede kersten menschen* Mer hoe ende in wat manieren dattet den turcks ambasiaet mit sijn turcken in ghinck datmen god almachtich dese ere ende reverentie beweesen, des beveel ic godt die een kender van allen herten is, welke turcken op die foye van sinte marcus kercke laghen geclommen op dat sij alle dinck wel soude doer syen. Item In deser manieren hadde dese eerwaerdighe processie hoeren voertghanck mit costelike schone heerlike musycke Ende als wij aldus inder kercken wederom quamen stont die kercke van binnen vercyert van alle dat licht als offet al in vuyer ghestaende hadde ende was seer heerliken om syen Ende van stonden soe werde die loffelike sanck

ghesonghen Te deum laudamus Te dominum confitemur Ende in deser manieren soe ghaf die patriarch ons alle die benedictie ende vollichden voorts den hertooch van venetgien mit die cingierye op sijn pallaes ende clommen veel trappen op tottet Ambulatorium toe, twellick al groot ende overdeckt is mit verwulfzel ende stonden aldaer rondtsom den hertooch van veneetgien mits oock die cingierye Ende wij peregrijnen die een after die ander, ghinghen totten hertooch ende vyelen hem te vuete ende hij nam ons bijder hant en toenden ons blij ghelaet druckende onse hoofden an sijn borste Ende hyer mede soe was dese processie ten eynde. Nota. Ic en rade nyemant dat hij hem voecht mede te gaen mit dese eerwaerdyghe processie ten sij sake dat hij mitten patroen overcomen is ende oeck betaelt heeft ten minneste die een helft van sijn hooft ghelt, anders soude hij beschaemt werden. alsoe ic ghesyen hebbe datter enyghe waren diet cruus op haer burst ghestelt hadden in manieren als wij ende voechden hem mede mit ons te ghaen. wat gheboerder Mer sijn kaers werden hem wt sijn hant genomen ende werden alsoe onwaerdelike wt die processie ghestoten. Nota. Oock mede soe isset beter dat compack maeckende mitten patroon mitten eersten dan mitten laetsten. Want dat is een seker lesse, die laetste coomt gheeft altijts .iij. ofte .iiij. ducaten meer dan die ghemeen pellegrums, twellick ick al mit mijnen oghen an ghesyen hebbe *Ende het is oeck een yghelijke peregrijn van noode dat hij voer sacraments dach te veneetgien is.* Item Om nu onse materye voorts te verclaren Soe sult ghij voorts weten alsoe ic voerghescreven hebben, als dat des hertoechs plaets ende sinte marcus kercke een regiement een structuer is, ghevoecht ende verenicht in Een.

HYER NAVOLGHET DIE COSTELICKHEIT ENDE PROPERHEIT ENDE SUVERLICKHEYT DER METSELARIE DES HERTOOCHS PALLAES TOT VENEETGIEN VAN BUYTEN ENDE VAN BINNEN.

Van dit voerscreven pallas des hertoechs van veneetgien, sijn circunstancien ende properheyt der metselarie van buyten ende die properheit van binnen ende voorts datter alle daghe van daghe tot daghe ghemaeckt wert, en is mijn niet mogheliken om te bescriven. Mer sal van verde bij comen ende bescriven eensdeels wat ic daer ghesyen hebbe, ende sal seer lustich ende vreemt sijn om te hoeren. Nota. Alle die cokenen cameren eetzalen, waren al rondtsomme behanghen mit costeliken tapesserie ofte bemaelt mit oude autentike historien, te weten van dat oude testament ende dat nyuwe testament Ende alle die solderen ofte verhemelden van dese voorgenoemde plaetsen waren al overdeckt mit fijn luther goudt Ende boven al soe was die plaetse seer costeliken vercyert daer die hertooch sat en ath. die wanden van desen eetzale was lustelike seer schoen becleet mit tapesseryen ende boven dat verhemelt al fijn luther goudt ende boven al die stuel daer die hertooch in sat en ath waes oeck wtermaten vercyert ende becleet ende dese tafelen stonden seer hooch verheven vander aerden, mits een schabel optredende drie ofte vier trappen, welke scabel mits oock die trappen waer al costeliken becleet Ende als die familie des hertoochs eten soe sitten sij al en eten an ene sijde, ghelike bij ons die minrebroeders ofte prekerbroeders eten Ende het regiement van die hertooch van sijn staet over mael ende ooek van sijn dienders die seer costeliken ghehabituweert waren, die hoer maeltijt na hyelden ende elcks ghedient wert na sijnen staet Ende toenden ons alleghader een blij ghelaet

mits dat sij ons ghaven planteyt ende mildelike schoncken van zuyker ende tergy mit groten hopen Ende tracteerden ons wel mit die alre costelickste wijnen diemen mit monden muchte drincken. Item Over die maeltijt vanden hertooch van veneetgien worden veel vrolichheits bedreven van dansen ende van springen Ende daer werden oock op menigherley instrumenten ghespeelt twellick seer lustich was om syen ende om horen Ende bijsonder was dit gheboert opten heiligen ascentioensdach Want dien dach es eenen bijsonderen blijden dach Want die veneetcianen alsdan ghehoghenisse houden dat sij meest alle hoer privilegien vercreghen hebben op desen heiligen ascentioensdach bij tijden des paus alexander tercius, na sinte peters doot, dewelke verdreven wt sijn stuel van keyser frederico barbrossa Achtien jaren lanck ende daer na vanden veneetcianen trouweliken weder om sijn pauselike stuel ghebracht is gheweest Alsoe dat overmits dese trouwicheyt die veneetcianen mit wonderlike veel privilegien beghifticht ende beghaeft sijn gheweest. Inden eersten als dat sij noch huyden te daghe ghebruyken dat plumbum tot horen zeghelen. Ten anderden alsdat sij noch huyden te daghe sijn dat derde hooft der heiliger kercken. Item Ten derden soe heeft papa alexander oeck ghegheven den hertooch van veneetgien end all sijn successores te draghen op hoeren hoofden enen costeliken myter ofte huet ende dat waneer hij in die processie gaet ofte te recht sit, twellick schoen is om syen ende is nyw gefaetzioneert ende vreemdt om syen. Item Ten vierden heeft papa alexander noch ghegheven den hertooch van veneetgien dat zwaert der iusticien welcke zwaert altijts ghegheven wert in handen vanden hertooch als hij ghecomfirmeert wert ende is een costelick zwaert, veel guets waert wesende. Item Ten vijften Soe heeft papa alexander ghemaeckt die veneetcianen maerschalck vander zeede opten heiligen

ascentioensdach. alsoe dat wt desen, groten feest ghehouden wert desen dach, ende tot *een ghehoeghenisse vaert die hertoech van veneetgien mit die cingierye alle jaers in der zeede ende trout die zee mits dat hij daer in werpt enen gouden rinck* ende veel menschen zwemmen om des hertoochs barcke om die selfden rinck te crijghen, ymmers sij duycken onder dat water om die selfde te crijghen ende te vinden mer of sij ghevonden wert en weet ick niet. Item In deser manieren doersaghen wij dit schone plazante hof well doer Ende werden oock ghebracht in die secrete raetkamer aldaer alle secreten ende vernuften saken getracteert werden Ende tot een triumph der veneetcianen Soe staet ronts om dese camer mit costelike pictuer ghemaelt die storie voerscreven van papa alexander ende van keyser frederico barbarossa. Nota. In anderen zalen ende cameren sijn veel deser ghelike storyen autentyck costelike gheschildert ende bemaelt Alsoe dat alle dese costelickheit niet te werderen en is This sonder twijfel alsoe dat dese hertooch is bij nae een aerts godt ende heeft een schoen hemelrijck op deser aerden, daer en is niet in vergeten Ende hij en muet oock nymmermeer wt sijn hoff ghaen dan twee ofte driemael tsiaers ten waer sake dattet hem sonderlanck gheghunt waer vanden raet van veneetgien Ende waert oeck bij alsoe, dat hij contrarie bevonden worden, soude van stonden aen daer omme ghehanghen worden voer sijn palaes tusschen twee pylaernen die alsoe ghemaeckt sijn dat men daer eenen ijseren balck op leyt als die hertooch sulcks verdient, Waerom die hertooch al seer scherpeliken ende naw bewaert wort. Item Die hertoech ghaet alle woensdaechs tot die rechters van veneetghien ende seyt tot hem luyden duet een yghelijken recht ofte ic salt selver over u doen. Item Ic hebbe voergheseyt ende is alsoe, dat dit schone pallas ende sinte marcus kercke een structuer is Ende voer op

sinte marcus kercke oppet portael saghen wij staen *vier verghulden paerden die daer ghebracht sijn van constantinopelen.* Item Den thoorn van sinte marcus die en staet niet conjunckt ofte Annex ander kerricken mer recht over an die ander sijde van die plaetse Ende desen thoorne is seer ghemackeliken om op te climmen ende al sonder trappen, men souder wel mit een paert op rijden in manieren offet waer enen berch Ic was op desen thoorne, van wyens hoochste ick over ghans veneetgien sach ende seer verde doert meer. Item *Die capp van desen thoorne is van fijnen ducaten goude ghedeckt ende heeft ghecost alsmen ons seyde* . xxxvj. *dusent ducaten.* Item Voerts te ghaen voerbij dat vleyschhuus op dat eynde van sinte marcus plaetse al daermen te zewaert in vaert *staen twee schone suverlike pylaernen van een stuck ende niet van veel stucken gemaeckt, aldaer gecomen ofte ghebracht van constantinopelen* Op die een pylaern staet op sinte marcus Ende op die ander staet op sinte theodore Ende tusschen dese twee pylaernen doetmen iusticie over die edelen ende burgheren van veneetgien Ende veel meer deser gheliken twellick ic niet en scrijf mer laet dit hyer bij blijven ende procedeer voorts mit mijn beghunnen materien om dat eynde te geraken van dese heerlike coopstadt van veneetgien Soe hebbe ic voer gheseyt dat die hertooch van veneetgien een aerts hemelrijck besit, mer is seer bedwonghen en mach niet ghaen daer hij wil Dan, opt sacraments dach coomt hij wt, Ascentioensdach ende des sonnendaech na dat heilige waerdighe sacraments dach ende dit is een grote eer van die stadt van veneetgien Dit nv alle te malen overgheslegheri wil ic ons voert bescriven hoe ende in wat manieren wij processie ghehouden hebben in sinte rochus kercke.

HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ PEREGRIJNEN PROCESSIE GHEHOUDEN. HEBBEN IN SINTE ROCHUS KERCKE MITS OOCK DEN DIENSTE VAN DAT AMBACHT DER HEILIGER MISSEN.

Als nv ghenaeckten den . xviij. dach van Junio die welke sonnendach was Soe (ginghen) wij peregrijnen allegader *tot sinte rochus kercke* mit onse patroon Alsoet een seker regel is dat gheen galeyen ofte schepen of en varen van veneetgien na den heilighen lande Ten sij sake dat die patroon pylothen truytzelmans bootsghesellen mits alle die peregrijnen edel ende onedel cleyn ende groot eerst een singhende misse doen singhen in sinte rochus kercke tot loff ende eerwaerdicheit der heiliger drievoudicheit ende den heiligen confessoor sinte rochus, alsoe hij ghehouden wert voer een maerschalck der woester zede van pestilencien ende oeck van haestighen sieckten, alsmen wel merken mach Want dit is een wel ghecyerde kercke ende wert aldaer veel devotys ghepleecht. Item Daer hanghen alsoe veel mannen ende alsoe veel schepen alsoe veel vrouwen fighuerlick int verhemelt der kercken alsoe datmer naw doer ghesyen en kan, elck mit sijn tribulatie, die een doer houden, die ander doer kerft, die derde in perikel der wateren in schepen sonder roer sonder mast mits haer bevaerde lovende tot dit goodshuus, sijn verlost wt alle hoer tribulatien. Nota. Dit choor van deser kercken was wel suverliken toe ghemaeckt die bancken ende sittelessen al mit tapesserie overcleet, daer wij peregrijnen op saten Ende althehants soe werden ons ghetoent *dat heilige lichaem van sinte rochus* ende costeliken vercyert int hoghe outaer, welke outaer niet en is dan schoen marmoer ende albasteren. Item Soe wyet begheerden van enyghe paternosteren ofte crucen ofte andere cleynodyen bestreken te willen hebben, die ghaefense den priester die welke cleynodyen hij leyde op dat

heilighe lichaem van sinte rochus Ende mit desen soe quamen die colleten wt hoer convent tot sinte rochus kercke al anghedaen mit costeliken ornamenten al van goude. Een costelick crucifix quam inden eersten mit veel barnende thoortzen, daer nae die goude ornamenten ende dat Ambacht der heiliger missen werden beghonnen Ende dat orghel werdde seer costelic ghespeelt ende die hooftmisse werden Seer lusteliken ghesonghen, niet mit stemmen mer werden al heel ghespeelt in musyck op schilmeyen alsoe dat dit seer lustich was om horen Ende onder die hooftmisse werden ons een troestelike sermoen ghedaen van die heilighe reyse van iherusalem ende waren daer seer wel in ghesticht Ende werden alle te samen in die bruederschap ontfanghen ons allen delachtich makende die weldaden die self daer aldaer gheschyen van daghe tot daghen. Item Dese broederschap heeft een sonderlanghe maniere die guet ende eerlick is ende is dese Soe waneer enyghe brueder ofte suster van sinte rochus verarmt ende kinderen hebben, jonghelinghen ofte maechden die tijt sijn ten huweliken state, twellick die ouders ghene machte en hebben alsoe verde alsset die gilde meesters kenneliken is Ghaen dese selfde ghilde meesters toe ende hylyken dese jonghelinck ofte maghet wt den arck van sinte rochus ende gheven haer een somme van penninghen wat mede te beghinnen. isset dattet hoer voerwaert ghaet soe sijnse wel schuldich alsoedanighe penningen weder omme dat ghilde te restitueren Ende isset bij alsoe datsij tussghen een broot ende stuck blijven in eodem Soe en gheeven sij daer niet van. Nota. Een yghelick screef sijnen name in dat ghilde boock van sinte rochus mits dat wij ghaven dat ons godt int herte styerden ende ghaven ons elcks een suverlick waskaerskijn. Nota Alle dit over ghesleghen. als nv die hooftmisse wt was soe hyelden wij processie mits elcks een

barnende witte waskars in sijn handt Ende die edele borgheren ghinghen mit ons eer bewijsende, mits dat wij peregrijnen al ghaen musten op die hoghe sijde In manieren als wij deden opten heiligen sacramentsdach Als nv dese processie ten eynde was, soe werden ons noch veel schoender reliquien ghetoent onder al *een schone suverlike monstrancie daer in verburghen was een van die doornen ofte tacke wt den doorne croon ons heren ende is seer iseliken om syen* Ende alle jaers opten heiligen gueden frijdach soe is dese selfden *doorn alheel bebluet van boven tot beneden* Ende opten bodem van deser monstrancie syet ghij perfectelick *bluet legghen* Ende als wij nv dit regiement wel doer syen hadden ende onse namen ingheteykent hadden in sinte rochus ghilde Soe sijn wij in ons logys gheghaen ende maeckten desen noen ghuet tcyer ende *hyelden onse kermisse alsoet desen sondach tot delft ommeghanck was* Ende naedie maeltijt ghinghen wij doersyen veneetgien, op des hertoochs hoff die schone ordonantie van hoer maeltijden, hoer manieren van eten ende van drincken daer ic ghenooch hyer voer of ghescreven hebbe ende deser ghelijken veel vreemdicheyden, die mijn niet mogheliken en sijn om al te bescriven, alsoe dat ick alle dinck hier bij laet blijven Item Als nv soe beghonste den tijt te ghenaken dat wij tzeyl soude ghaen waer om een yghelick sorrichvoudich was hem onder te legghen van allen nootruftighen dinghen. hoe ende in wat manieren dat gheschyet heb ick opt lanckste hyer voer genoech van ghescreven, alsoe dat ic dat daer oeck bij laet blijven Ende wil alleen voorts onse reyse vorderen.

HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ TZÉYL SIJN GEGAEN VAN VENEETGIEN NAE DIE ALREHEILICHSTE ENDE PRINCELICKSTE STEDE VAN IHERUSALEM.

Alst nv frydach gheworden was, twellick den . xxiij. dach van Junio was op sinte Johans Avont rekende wij mit onse waert ende betaelden hem eerliken ende vueren mit onse boghaetgie te schepe mit eenre barcke Ende den . xxv. in Junio teghens den Avont soe ghinghen wijt tzeyl ende vueren voorts op die goods ghenade. Nota. Desen nacht ende den eersten nacht waren wij in groten perikele overmidts dat grote onweder datter opstack, alsoe dat wij niet en wisten waer dat wij waren Want daer veel platen laghen. aldus soe lyeten wij ons ancker sincken ende bleven desen nacht an ons ancker legghen rijden twellick seer periculoes was, wantter een seer groff water ghinck Ende Alsoe die patroon mijn selver seyde mondelinck, en soude niet tzeil gegaen hebben om twee hondert ducaten en hadde hijs niet gedaen om den roop van die pellegrums. Item Des anderen daghes werden mijn gheseyt als datter veel van onse patroons vollick haer beste cleyderen aen ghedaen hadden Want dat haer luyder maniere is, dat soe waneer sij den doot voer horen oghen syen als dat sij alsdan meynen te sterven, soe trecken sij hoer beste cleyderen an mits hoer beste hemde mede, dat soe waer sij ant lant ghevischet werden, daer doer openbaer is dat sij voersichtich gheweest sijn in hoeren doot Ende dat mense hyer doer beghraven soude oppet ghewijde. Item Desen . xxvj. dach van Junio is dat weer wat faster gheworden ende lichten onse ancker nae middaech ende zeylden voorts ende quamen desen nacht voer een vervallen stedekijn *Rufigina* genoomt Ende des anderen daghes den . xxvij. dach in Junio vuer ic an lant ende hoerden aldaer misse ende aldaer rust *die heilige maghet eufemia* ghenoomt wyens lichaem ons werden ghe-

toont, die seer miraculoes mit haer (vacat) daer an lant is comen driven doer dat meer, ende dese selfde tombe is van marmoersteen Ende daer na soe ghinghe wij maeken guet tcyer Ende onse patroon die nam aldaer sijn vytaelgie in, te weten .lx. schapen ende enen os alle tesamen levendich Ende versch broot om onse bisschuyt te rade te houden tot dat wijt van doen souden hebben Ende oock mede versch water ende hout om te branden Ende oeck mede veel steens om ons mede te verweren teghens die vianden, wt die maersche ofte wt dat voer Casteel in dient van duen muste wesen te werpen, twellick wij alle te samen in ghenomen soude hebben tot Parens, mer overmits dat qwade weder en quamen wij te parens niet an. Nota. *Dit stedekijn Rufigina leyt int lant van Histria* ende ons werden gheseit, datmen van daen mach reysen te lande doer slavenyen ende voorts doer babilonien tot iherusalem in stadt toe Ende dese selfden dach ghinghen wij weder om tscheep Ende des anderen daghes den .xxviij. dach van Junio vueren wij voorts ende was guet weer ende passeerden een stedekijn voerbij *polo ghenoomt* ende is die plaetse daer die polen van daen en comen, mer wij en quamen daer niet an mer wij saghent ende leyt *int lant van slavenien.* Item Den tweesten dach van Julio ende was onse lieve vrouwe visitacien Avont ende oeck sonnendach, passeerden wij voerbij enen groten hoghen scherpen berghe ende leyt seer wonderlicken int midtsen des zeets ende hyet *montaengie mele zelo* ende aldaer nestelen veel valkens op Ende alhyer omtrent legghen veel berghen midtsen inder zee ende is oock periculoes, boven al bij nachte, daer voerbij te zeilen Ende dese berghen sijn oeck seer vreemt om syen. Nota. Hyer omtrent wert die *scerdyen ghevanghen* ende is wel groot ende dat eylant daermense vanckt hyet *Camisia* Ende vueren in deser manieren voerbij menich lantschappe ende

eylanden Ende berghen die ic niet al wt ghescriven en kan. Nota. An die zuytsijde lyeten wij legghen *den berch van anborien* Ende dat lant *van Calabere* ende dat lant *van napels* ende deser ghéliken veel het welke wij niet en saghen. Nota. An die noortzijde lyeten wij legghen dat lant *van Slavònien* ende behoort eens deels toe die zcingerie van veneetgien ende eens deels den coninck van hongherien ende eens deels den turck ende streckt seer lanck ende aldaer leggen veel steden die wij niet en saghen mer som werder ons ghewesen, onder al *een stede Zara genoemt* ende is een aertsbisdom ende leyt in die grote kercke den *ouden rechtvaerdighen symeon* die dat suete kindekijn ihesum ghebenedijt in sijnen Armen heeft ghedraghen als hij seyde. Nunc dimittis servum tuum domine secundum verbum tuum in pace Quia viderunt oculi mei salutare tuum Quod parasti ante faciem omnium populorum Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tue israhel Gloria patri caet. Item Den derden dach ende den vierden dach van Julio vueren wij voerbij dat *lant van Albanien* ende leyt eens deels onder die turcken ende eens deels onder die Grieken ende is een seer hoghe gheberchte. Ende het is daer oeck seer perikeloos voer die kerstenen voerbij te zeilen Alsoe den turck daer altijts leyt mit gheleyen om die schepen opter zede te beschadigen Mer wij hadden alsoe gheluckighen starricken voerwint alsòe dat wij nyemant en vernamen Ende dit ghebercht van albanien is dat alder hoochste ghebercht dat inder werlt is alsoemen ons seide ende oock wel scheen. Nota. In dit gheberchte wonen oeck *die stradieten* twellike sijn schone mannen ende draghen hueden mit hoghe toyten Ende dit vollick van Albanien die kersten sijn die regieren den wijnghaert vanden turcken anders en souden sij ghene wijn telen, want godt hem luyde die gratie ontoghen heeft Ende mits desen soe pas-

seerden wij *voerbij Corphon* twellick leyt in grieken ende behoort den veneetcianen toe. Item Voer die stadt leggen twee sloten wter mate starcke castelen die welke die veneetcianen seer scharpeliken doen bewaren mits oeck die stadt. Item Dese navollighende nacht waren wij in groten perikel want mit enen starcken buyende windt hadden wij naest om ghezeilt gheweest Ende dese selfde nacht starff ons off enen *broeder hans dirckz. kueremuery van middelburch.* Item Den . v. dach van Julio soe passeerden wij een eylant *slaffolonia* genoemt ende is griecks twellick mede toebehoort den veneetcianen Ende aldaer omtrent soe werden onsen doden broeder buyten boort gheset Ende mits dese soe stilden dat weder wat ende quamen omtrent middach an een eylant ghehyeten *Janthis*, twellick verscheyden leght duysent milen van veneetgien Ende leyt an die rechter hant teghens over dit ander eylant voerscreven Ende wij worpen ons ancker wt voer Janthis ende vueren aldaer ant lant, ons ververschende ende maeckten aldaer guet tscyer Ende onse patroon die cofte aldaer wes hem van noode was Te weten drie levende osschen broot ende versch water. Item Alsoe drae als die pellegrums in dit derp comen Soe coomter veel wt alle die ander derpen rondts omme leggende die daer wel sijn tot . lxxij. toe, die daer al comen mit hoenderen eyeren broodt om te vercopen ende dier gheliken ende alle dinck is daer reliken coops, want wij coften aldaer . vj. huenderen seer guet om anderhalfe marscel Ende waneer die pellegrums daer niet en sijn Soe is daer alle dinck noch beter coop Ende die wijn in dit lant is seer starck, alsoe, soude ickse drincken, soe must ickse wel die helft breken mit water ende dese wijn hieten sij romeny. Item Daer lach een schone galey die welke toebehoorde die van veneetgien Ende die patroon dede mijn mit sommighe van onsen bruederen guet tscyer ende lyet ons alle dat regement

vanden schepe doer syen. Nota. Dese patroon van dese ghaley hadde genomen opter zede twee schepen vol gheladen mit Cruut ende specien, want die van veneetgien hebben die privilegien dat nyemant dan hoer gheleyen ofte schepen en mueten specien ofte ander cruyden vueren Aldus hadden sij dese twee schepen genomen. Nota. Dit eylant is vol volcks Ende boven op enen hoghen bergh recht boven dit derp staet een groot casteel ende is seer starck want daer niet wel bij te comen en is. Nochtans waren daer som(mighe) van onsen bruederen in ende seyden dattet eens deels was vervallen overmits grote aertbevinghe die daer gheweest hadde ende dit eylant hoort toe die van veneetgien ende is mede griecks. In deser manieren desen avont wederom tschepe ghevaren alsoe die patroon desen nacht tseyl wilde ghaen overmits die guede wijnt die wij hadden. Item Des anderen daghes den . vj. dach in Julio vueren wij voerbij een groot eylant ghehieten *Morea* ende leyt mede in griecken ende daer leyt een schone stadt ende hyet *Modon* ende dese stadt mit dat lant plach guet kerstens te wesen mer den turck heeft die stadt nv in mits al dat lant, alsoe dattet al turcks is ofte onder trybuyt des turcks. Nota. Den . vij. dach in Julio des merghens ende was saterdach Soe sijn wij voorts ghezeilt noch voerbij twee eylanden ghehyeten *Cyrigo maior* ende *Cyrigo minor* mit enen starcken gueden winde. Nota. Ghij sult weten dat modon hondert milen leyt van Janthis. Item In dit eylant Cyrigo maior plachte wonen *sinte nycolaes* Ende aldaer gheschyet dat mirakel van dat schip dat daer gheladen quam mit choorn. Daer sinte nycolaes veel choorns wt nam ende beloofde den schipper dat hij sijn volle maet vinden soude waeneer hij thuus quame, alsoe hij dede. Item Mits desen soe worden ons ghewesen een casteel ende is die plaetse *daer paris ontschaeckten die schone helenam* waer doer alle dat oorloch van grieken wt quam alsoe dat

daer door troyen ghedestruweert wert. Item Noortwestwerder op van dit voerscreven casteel tuschen dese twee eylanden doer vaertmen na *constantinopolen* ende *na troyen.* Item Den . viij. dach van Julio quamen wij des merghens ant lant ofte gheberchte *van Candien* Ende des avonts quamen wij voer die *stadt van Candien* welke eylant groot is . vij. hondert milen rondts omme gaende, verçyert mit seven steden ende omtrent . xiiij. dusent derpen alsoe men ons seyde. Item Recht teghens candien over leyt een cleyn eylantgie *Standien* genoomt ende ghij vaert tusschen beyden doer. Item Den . ix. dach van Julio des merghens ende was sonnendach vueren wij in die stadt van candien. Aldaer ic misse hoorden biddende den heer almachtich om gratie onse bedevaert mit lyef te vollenbrenghen. Item Als die misse ten eynde was soe werden wij tot verscheiden herberghen ghewesen alsoe onsen hoop groot was ende sommighe vueren wederom te schepe om hoer ghelt te sparen. Item Des anderen daghes te weten den . x. dach van Julio soe ghingh ic *ad predicatores* aldaer ic sach enen wijnghaert ende ath van die druven die alle jaers . vij. werfs rijpe druven voort brenckt, alsoe ic oock wel sekerlike bekende doer die vruchten die ic aldaer an sach hanghen, die som rijp som onrijp. Item Des anderen daghes te weten den . xj. dach in Julio ghinghen wij *tot die minrebroeders* daer ons vertoent werden veel reliquien van heilige santen ende santinnen. Item Inden eersten soe werden ons ghetoent *drie stickskens van dat cruus ons heren.* Item *Dat heilighe hooft van sinte stephen* die eerste martelaer ende saghen dat hooft deerliken gheqwetst vanden stenen. Item *Den Arme van sinte Symon* Judas broeder Ende een stick *van sinte franciscus cappe* ende een stuck van *sijnen gurdel* ofte *koerde.* Noch soe saghen wij een stuck van *sinte louweris been* van die knyeden nederwaerts. Noch een *stuck van die gulden poorte.* Noch een stuck van *die columme*

ons heren Daer ihesus gebenedijt an gheghezelt is geweest ende deser gheliken. Item Noch soe werden ons ghetoent *een kellenaer mit dode lichamen*, ghehabituweert in alre manieren ofte sij hadden ghegaen ende ghestaen, die somighe stonden teghens die muere overeynde ende die sommighe laghen ghebalzemt in kisten, dese maniere was seer vreemt om syen. Nota. Wt dese kellenaer voorts gegaen inden hoff aldaer wij saghen een cleyn hoofkijn, ronts omme beschoten mit langhe plancken. Daer saghen wij enen *wonderliken genus van enen boome, een jonghe stamme noch wesende, mit groten bladeren twee ellen lanck ende ruym anderhalf ellen breedt*, wyens ghelikenisse oeck staet in dat balzem hoff gheleghen in dat *dorp mathera* genoemt, welke dorp gheleghen is een grote duytsche mile *van Alckayr* die grote vermaerde coopstadt, Oorkonde den ghenen die in dit wellustighe hoff geweest sijn als sij waren reysende vanden heilighen berrich Oreb ende synay na die stadt alckayr, in welke wellustighe hoff staet van desen voerscreven genus des booms, wyens bladeren lanck sijn .xv. ofte .xvj. voeten ende sijn omtrent drie vueten breet Ende die vruchten des booms sijn langhe appellen, welke .xviij. xix. xx. an enen tack wasschen, ghelike veel bezyen aen ene druve wasschen. Dese appellen hebben een seer suete smake alse tot rijpheit comen Ende an wat sijde datse opghesneden werden Soe heeft elcke deel dat ghesueden wert een Cruus in ghedruckt mit een beelde des ghene die gecruust is daer ingedruckt Tis alsoe dattet hout des wetenheits des guets ende des qwaets welkes vruchts verboden was, was desghelijcks als desen boom Ende (twas alsoe) hyer voertijts eert pampier ghevonden wert, dat die oude vaderen screven in die bladen deses booms, alse ghedroecht waren Want dese bladen hebben van boven tot beneden seer rechte lynyen ghelijck van malkanderen. desen genus des booms was ons seer vreemt om te syen in manie-

ren ofte waer een tabernakel, ghij souter wel drooch onder den bladeren staen al reghendent seer Ende aldustanighen genus des booms wasset daer Adam ende eva dat gebot goods onder braecken, van dese verboden vruchten des booms athen ende daer na haer schamelheiden mit die bladeren des booms bedeckten. hyer van ghenooch, Desen boom ofte genus des booms hyet muse ficus paradisij. Item Des anderen daghes hadden wij alleghader een weet om te comen te ghast tot onse patroons broeder, wijlen heer van Candien ofte hertooch, want Candien is onder die heerschappie der veneetcianen Ende stellen aldaer tot allen drie jaren enen nyeuwen hertooch ende alsoe doen sij oock doer heel grieken doer ende daer om opdat sij van die heerlickheit niet versteken en souden werden Ende wij werden desen noen seer feesteliken ghefestiveert, mit veel verscheiden gherechten nae die maniere van die lande, ende nuttichden die spijse al wt silveren vaten, wtgenomen die schone suverlike cristallinen ghelasen daer wij die lyefelike costelike wijn wt droncken En desen heer die ghinck selver van tafel tot tafele, merck hebbende oppet ghunt datter ghebreck was ende worden also overvloedeliken gedyent van spijse ende van drancke froyt tergy etc. Item Voorts te scriven van gheleghentheit van Candien en kan ic niet wel ghedoen, dan Candien dese stadt leyt in griecken alsoe van een Coninck Indigena genoemt Ofte Creta ghehieten tusschen den opghanck ende den onderghanck des sons, wt dat noorden mit hetten Van zuyden mit die wateren van egypthen ombegrepen. Nota. In voerleden tijden plach Candia te hieten Centapolis want het was mit hondert edele steden vercyert. Nota. Candia is gheweest hyer voertijts seer vrome te schepé in wapenen ende schut Daer eerst die letteren ende schrift beghonnen heeft ende daer is eerst gheleert dat rosheer, die schole van musyck is daer alre eerst

gevonden ende doer die werlt voortgecomen ende verbreyet. Item Dit lant is vol beesten ende vol gheythen ende men vint daer gheen vulven ofte vossen Noch gheen ander gheslachten van schadelike beesten te weten serpenten ende diergheliken Ende waert oock bij alsoe datter alsulke schadelike beesten van buyten quamen, souden terstont sterven. Nota. Dits een lant wel gheplant mit bomen vol wijnghaerts van cruden ende van medicinen. Nota. Dit lant is vol costeliken ghesteenten ende bijsonder die steen jocedactilis genoomt als ysydorus seit in sijn vijftyende boock, van alle grote venijnde is Candia seu creta vrij. Nota. Candia heeft een schoone stadt gheweest mer is nu seer vervallen overmits grote aertbevinghe die daer dickwils is mer wort altemets weder om gherepareert. Nota. Binnen Candien is een seer quade lucht overmits grote stanck alsoe daer luttel privaten sijn ende die menschen hoer ghevoech doen, hyer in nauwe straetkijns, daer in vervallen huysen, alsoe dattet daer ene vuyle stanck is ende seer periculoes is voer ons aldaer te wesen, alsoe wij des niet ghewoen en sijn als mijn wel bekent was ter wijlen dat ic daer was. alle dinck is in Candien redeliken coops ende is een arm volck. Nota Die huysen sijn daer al boven plat Ende boven op dese huysen aten wij des middaechs ende des avonts ende onse wijn temperde wij mit znee, welke znee wij aldaer coften ende wert aldaer daghelicks ter marckt ghebracht in sacken alsoe dat ghebercht vol znees is ende al wasset dattet seer heet was, nochtans soe was dat znee alsoe natuerliken alst bij ons is int coutste van die winter. het was alsoe cout dat icks tusschen mijn tanden niet ghelijden en conde. Nota. Voorts wandelende buyten die stadt van Candien, werden ons ghewesen enen hoghen berghe die welke gheleghen is van die stadt van Candien twee milen *op welken bergh Juppiter plach te philozopheren* ende

leit dese selfde Juppiter beneden den berch beghraven. Item Wij saghen aldaer hoe vreemt dat die menschen aldaer wonen inder aerden, aldaer hebbende haer huysen alsoe die knijnen haer hoelkijns tonsent hebben in die dunen Ende dit lant van Candien is seer hooch van gheberrichten ende brenghet wonderlike veel wijnen voort, alsoe ons gheseit werde alle jaren wel . c. ende .xxx. dusent boeten malavezeyen Ende mede alsoe veel melcks van schapen wert daer ghemulcken ende daer wert al kaes of ghemaeckt ende die is seer zoudt, also dat ic voerghescreven hebbe dattet een vruchtbaer lant is. Nota. In dese stadt van Candien wonen veel Joden ende draghen al gheluwe bonetten. Nota. Onder al soe saghen wij dese stadt van Candien wel doer ende is oock voersyen van costelick gheschut. boven al soe sach ic een costelick stuck ende was lanck . xxvij. voeten, ende (daer) stont op, suverliken ende perfecteliken ghehouden ofte ghegoeten dese naghescreven veersen *Robora nulla valent nec menia fortia queque O felix. gaude munere Creta meo.* Nota. Als nv den tijt van vijff ofte ses daghen verlopen waren ende dat onse patroon sijn comanschap ghedaen hadde, soe sijn wij allegader te scheep ghevaren den .xiij. dach in Julio tegens den avont. wij hadden ghehoopt voorts te zeilen des anderen daghes na Scypers te weten den .xiiij. dach in Julio mer overmits die starcke buyende wint en conste wij ons ancker niet ghelichten. Mer des anderen daghes te weten den .xv. dach soe wasset schoen weer ende lichten onse Ancker ende zeilde *voorts na Scypers* Nota. Ghi sult weten dattet van Janthis sijn .iiij. hondert milen tot Candien Ende desen dach wertet seer wayende ende stormende alsoe datter veel van onse pellegrums sieck worden. Item Den .xvj. dach van Julio tsmergens in die dagheraet zeilden wij voerbij *dat lant van rodes*. Ende omtrent voer den noene ghenaeckten wij

die gholven sancte helene, aldaer dese heilighe Coninginne bij haren tijden op die gront des zeets gheworpen heeft een van die naghelen ons heren, waer doer dit water Soe wreet niet en is om doer te varen alst plach Want dit water een wter maten wreet water plach te sijn. Item vanden . xvij. dach en weet ic niet veel van te scriven, dan dat om onse schip ontalliken veel vischen, seer groot, quamen ende sij hadden een wonderlick ghevaert van springhen wt dat water ende wederomme schietende nae die gront als een pijl wt een boghe, twellick al te vreemt was om syen Enyghe seyden dattet beteykende groot onweder, die sommighe seiden dat sij ons vruntschap waren bewijsende . wat hyer of is beveel ic godt want op dit pas en creghen wij gheen quaet weder, godt danck. Item Den . xviij. dach van Julio soe saghen wij dat ghebercht *van Cypers* ende vueren mit ene starcke winde voerbij die eerste haven genoomt *baffa* ende quamen teghens den Avónt in een ander haven genoomt *lymyson* ende sijn . vij. hondert milen van Candien ende aldaer worpen wij onse ancker wt Ende des anderen daghes, den . xix. dach, vueren wij ant lant om ons wat te ververschen Ende naedemael onse patroon hem voersyen hadde van spijs ende versch water, soe vueren wij wederom teghens den avont tscheep. Nota. Lymyson plach hyer voertijts een schone stadt te wesen mer is nu al ghedestrueert hyer voortijts vanden Coninck van enghelant, in een wrake van dyen, als dat sijn suster aldaer ghevioleert wert als sij was reysende ten heilighen grave, alsoe dat wt desen dat ghehele lant seer ghedestrueert is alsmen merkeliken bekennen ende syen mach. Nota Ons werde gheseit dat dit lant een sonderlanck vruchtbaer lant is, mer alsoe ic op dit pas hyer niet en tofe ende niet veel daer van ghesyen en kan Soe laet ic dat hyer bij blijven, tot dat ick er weder omme coome, soe sellen wij langhe

hyer stil legghen, ja langher dant onse believen sal om die patroon sijn schip te laden ende sijn comanschappe te doen Ende dan soe sal ick er meer van schriven Mer een dinck moet ic niet laten te scriven en is dit. Item Ic sach aldaer dat choorn dorschen ofte wt treden van die mulen ende ezels die daer over lyepen rondtsomme ghelike een osmolen Ende een man op een slekijn sittende, ende lyepen alsoe dat choorn wt, twellick mijn alte vreemt om syen was, want ic diergheliken noyt meer ghesyen en hadde Ende gheschyeden int veldt ende sach dat choorne alte nyuwelicke wannen Ende sij hadden hoor tentkijns oppet velt gheslagen, ghemaeckt seer vreemt van linde laken, daer sij in mochten rusten ende schulen voer die hette. Item Den . xx. dach van Julio ghinghen wij tzeil ende vueren mit gueden winde *nae Jaffa* ende des middaechs over mael sittende Soe werden ons vollick syende twee grote schepen ende ons patroon mit sijn vollick waren beducht voer schepen van oorloghe ofte zeerovers Want wt die haven daer wij desen selfden dach wt gevaren waren, was een gheleyde ghenomen toe behorende den turck ende en was mer . iiij. daghen gheleden ende was wel dusent ducaten waert off meer dat sij daer toe namen, twellick ghedaen hadden die verdreven wt roedes hem hyetende heren ofte ridderen van rodes. aldus soe waren wij seer beanxt ende bevreest voerden turck alsoe dat wij alle ghereschappe maeckten om ons te verweren ende ons selveren stellende in gueder ordonantien Want wij alle tesamen ons liever hadden doot te vechten dan ghevanghen te gheven, want sij die kerstenen vercopen gheliken men die beesten vercoopt Mer god danck sij en sijn ons niet an gecomen. Item Eer ic voerts ghae mit mijn materie soe sult ghij weten als *dat een minrebroeder Thomas schotus genoomt* ghesonden was te lymyson van den guardiaen van iherusalem mit sekere

bryefen, waer doer hij ons te kennen ghaff dat wij ons voersyen souden van wijn ende spijse broot etc. om aldaer van te leven int heilighe lant, want die minrebroederen ons op desen tijd gheen bijstandicheit doen en muchten Want overmits dit jaer verdreven waren gheweest, alsoe dat sij dit jaer oeck gheen wijnen gheteelt en hadden. twellick voer ons een quaet beghinsel was ende was voor ons hert om horen, wantet noyt ghesyen en was of die pellegrums en plaghen van die minrebroederen ghenooch wijns ende ghenooch broots te crighen na ouder ghewoenten. Item Om nv voerts te scriven. vanden . xxj. dach in Julio en weet ic niet veel van Mer den . xxij. dach in Julio twellick was sinte maria magdalenen dach ende was oeck saterdach Soe werden wij des tsmerghens syende dat heilige lant het wellick wij langhe begheert hadden Ende doen wij dat warachtelijken bekenden Soe beghonsten wij alle te samen, vallende op onsen knyeden, te singhen nae ouder ghewoendten die loffelike heerlike princelike wel luydende sanck TE DEUM LAUDAMUS TE DOMINUM CONFITEMUR TE ETERNUM PATREM OMNIS TERRA VENERATUR TIBI OMNES ANGELI TIBI CELI ET UNIVERSE POTESTATES en soe voort dan. Ende quamen mits desen alsoe voorts ghezeilt in *die haven van Jaffa* ende worpen aldaer onsen ancker wt omtrent middaech Ende van stonden an soe vuer onse trosman mit onse principael pylooth an lant, twellick een out grieck was ende die bekentste pylooth der zede daermen in alle dat lant van wiste te spreken want hij alle sijn leven in dat lant voer zeerover ghevaren hadde Ende als sij ant lant quamen hoerden sij alsodanighe tijdinghe als *dat die arabianen* mit groten hopen seer starck op die bene waren, also dat sij [1]) bij daech niet en dursten avontueren

1) n.l. de trosman en de loods.

te rijden na iherusalem mer quamen sonder vertreck te scheep Ende als wij peregrijnen dit verstonden Soe waren wij seer beducht als dat wij oppet heilige lant niet en soude moghen comen Ende midts dese fantesijden, soe quam an onse schip een boot mit turcken mit hoer brenghende enyghe comantschappen als ghom ende dier gheliken twellick sij ons patroon veylden ende daer en tusschen soe ghinghen die ander turcken in onse schip boven ende beneden ende besaghen alle dat regiement des schips doer, waer wij oeck gheen grote ghenoecht in en hadden, alsoe dat wij den toecomenden nacht daer na waeckten ofte ons yet gheboert muchte hebben twellick niet en gheschiede, godt danck Ende daer na dat die turken wech waren, teghens den avont, soe vuer ons trosman mit onse pyloothe, ghehabituweert als turcken ende reden voorts inder nacht na iherusalem om aldaer mits hulpe vanden guardiaen, te solliciteren aen den oversten van iherusalem om gheley te vercrighen Ende binnen middele van desen tijden Soe quamen die turken alle daghe an onse schip twee mael ende brachten ons vitaelgie in maniere van die lande, eyeren hoenderen mellick meloenen ende scytronen etc. mits oock druven ende ander vruchten. Nota. Du selste weten dat wij legghen mittet schip voer Jaffa ghelijck ofte wij laghen een quartyer mijls voer scheveninck van t stranghe in hollant, ofte daer omtrent. Nota. Een half mijl op die rechterkant van Japha ofte daer omtrent, twellick men vaert na alexandrien, leyt enen groten steen ofte een cleyn roetgien int water niet ver vanden lande ende *is die plaetse alsmen ons seide daer onsen heer ihesus ghebenedijt stondt ende ryep sinte pieter ende sinte andries daer sij laghen en vischten ende seide: coomt tot mijn, ic sal u maken vischers der menschen* daer dat evangelium suverliken van spreeckt.

Item Daer wert ons oeck een cleyn cappellekijn ghe-

wesen ende is *die plaetse daer onsen heer beval Jonas die propheet dat hij soude ghaen preken die van nyneven, het wellick hij niet en dede mer wilde vlijden in tharsen.* Item Als wij nu gheleghen hadden omtrent . v. ofte . vj. daghen, seer verlanghende nae ons gheley Soe is te Jaffa ghecomen onse trosman mit die procuratoer der minrebroederen tot iherusalem, mit meer andere mameluyken, twellick ons vercondicht wert mit eenre vane ons vertoenende wt den thoorne van Japha. Dit teyken der vane heeft onse patroon terstont verstaen ende ghesonden die barcke te lande om te vernemen ofte wij vrij gheley hadden alsoe hij ghewaent hadde, welke maer soe guet niet en was, want als sij tschepe quamen Soe seyden sij hoe ende in wat maniere Die van arabien seer starck op die been waren, overmits dat op dat pas gheen heer van iherusalem en was Alsoe dat wt desen die guardiaen mit die van iherusalem ons gheen gheley en dursten doen. Mer onse patroon heeft raet ghehouden mit die mameluyken ende mit die procuratoer ende mit onsen trosman, co(n)cluderende als dat hij seinden soude an den heer van Gazara die opdat pas stadt houder was van iherusalem ende van alle dat lant, Hem schenckende enyghe juvelen mits daer mede begherende ende biddende dat hij ons wilde gheley ghunnen ende doen gheleyen. Item Den . xxviij. dach van Julio soe is onse trosman wt desen raet mitten procuratoor van iherusalem ende mit sommighe van die mameluyken tot Gazara ghereden an die stadthouder, begherende als voer. Item Dese tijt vyel ons seer langhe ende dit hanghen ende verlanghen en was gheen eynde. Altijts vlijteliken begherende gratie van god dat wij die heilighe plaetsen muchten versoken, mer als wij dit regiement wel doer saghen soe wasset beter te duchten neen dan ja, ende dat principaelicken overmits dit langhen merren, wantmen ghemeenliken seit: het is oock certeyn alsoe het sijn

qua cansghen die langhe merren. Item Onder al bij wijlen in deser manieren hopende ende desputerende, den .xxix. dach na die middaech soe sijn ghecomen van Cypers .xiij. pellegrums mit een cleyn scheepkijn ende die bootzghesellen van die scheepkijn quamen mit eenre barke an onse schip mer onse capiteyn ofte patroon en wildese in onse schip niet hebben, mer wat die reden was en wiste ic niet, niet teghensstaende al wasset dat onse bootsghesellen gheweest hadden in hoer schip Ende dit cleyn scheepkijn lach soe nae gheanckert ant lant bij dat wij laghen, alsoe datter ons seer of verwonderde Ende des merghens soe werden wij ghewaer als dat sij al oppet lant waren, waerdoer onder ons een grote murmeratie oprees ende seiden teghens die patroon als dat wij mede ant lant wilden of sijn dinghen en duchten niet. Onder al als wij peregrijnen dit rumoer aldus hadden teghens die patroon Soe sijn enyghe turcken onse leytsluyden voer heen ghecomen, ons alleghader verblijdende als dat alle onse gheley des merghens mit onsen trosman bij ons wesen soude ende hyer mede waren wij te vreden ghestelt. Item Als wij nv aldus gheleghen hadden elf daghen voer dat heilige lant Ende was nv gheworden sinte pieter advinculaes dach den eersten dach van augusto waren wij wederom heel desolaet, menende en sorrighende dat wij oppet heilighe lant niet comen en souden. aldus besorricht wesende Soe is onse trosman gecomen inder nacht ende heeft ons vertroest als dat wij binnen twee ofte drie daghen oppet heilige lant ghaen souden Ende vuer mits desen woorden weder om dese selfde nacht an lant ende voorts na rama, wantmen daer noch eerst kyesen soude een heer van dat lant, die ons mede gheleyen soude Ende in dit vertrecken ende langhe merren en hadden wij gheen ghenoecht in, mer sorrigheden altijts voer quaet gheluck, want dan hadden wij dustanighe tidinghe

alsoe dat die pellegrums seer murmereerden, die een dus dander soe. die een wedden bij settende .xl. ducaten, die som .l. ducaten dat wij niet op ghaen en souden, die ander wedden contrarie dat wij dat heilighe lant betreden souden. Aldus twijfelachtich wesende Soe is onsen trõsman weder omme gecomen te schepe den .v. dach in augusto des snachs ende was den .xv. dach dat wij daer gheleghen hadden Ende bracht ons tijdinghe, als dat wij ons reet maken souden want wij serteyn van desen daghe ofte daechs navollighende ten lanckste, oppet heilige lant ghaen souden Ende vuer onsen trosman weder om na rama, om te halen den heer die ons gheleyden soude, twellick alsoe gheschiet is. Nota. Den .xvj. dach van augusto twellick was den .xvj. dach dat wij voor Jaffa gheleghen hadden, ende was sonnendach, soe vueren wij te lande des merghens ende als wij an lant quamen Soe worden ons alder namen elcks bij sonder inghescreven *ende (wij) gheleyet in een kelder* ende daer staeter drie an malkanderen daermen die pellegrums in jaecht, den ghinsten is den grootsten, die middelste daer an ende den herruwerste is die cleinste ende aldaer laghen wij den helen dach ende inder nacht musten wij op onse ezelen voorts rijden ende hoe ende in wat manieren sult ghi horen.

HIER NA SOE VOLGHET HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ PEREGRINEN BETREDEN HEBBEN DAT HEILIGHE LANT VAN BELOFTEN.

Als wij nv desen sonnendach te lande varen soude Soe musten wij onsen crancken *broeder willem cornelisz. bol van haerlem* te schepe laten, alsoe hem die doot op die lippen stont ende en muchtens niet verroeren, twellick ons leet was. nyemant en mucht hem helpen ende om

gheen ghelt en woudaer yemant bij blijven want een yghelick was begheerlicken voort, want alsdan soude den enen vleyscheliken broeder wel den ander verlaten. het ontbermde mij, alsoe hij van mijnen huyse of gecomen was tot in dese haven van Jaffa toe ende schieden alsoe van hem ende bevalen hem twe ofte drie bootsghesellen, alsoe dat hij starff tien daghen daer nae dat wij van hem schieden, ende hebben hem begraven die bootsghesellen als sij ons seyde an die noortsijde van Jaffa op die stranghe. Nota Noch soe hadden wij *een crancke vrouwe maria van rijsel genaemt* die oock boven maten cranck was, mer hoer man en wildese niet verlaten mer brachtse in een math ghebonden te lande Ende soe drae sij in die kellenaer was soe starff sij in teghenswoordicheit van haer man ende werden oock op stranghe beghraven. Nota. Ghi sult weten *als dat Jaffa* nv tertijt is een vervallen plaetse mer plach hyer voortijts te wesen een starcke stat Jope genoomt off Japha, van Japhet die sone noe, die dese selfde stadt eerst beghonnen heeft te maken ende na sijnen name alsoe genoomt *Ende was die* . viij. *stadt onder die steden die gemaeckt waren teghens dat diluvium*, dat gheweest is bij tijden van noe Vant welck men noch huydens daghes syet grote ijseren kethenen ende ringhen hanghende wt die stenen gheberchten daer die schepen aen ghevesticht waren Mer thans en staeter niet een huus anders dan twe vierkante thoornen ende die sijn boven plomp ende die een an die rechterhant int Ancomen, is groter dan die ander an die lufterhant ende daer wonen somencken luyden op om dese selfde thoornen te waken Ende overmits vreese van die arabianen, soe sijn wij op onse ezele ghereden *na rama* ende passeerden doer een effen lant Ende int opriden an die lufterhant stont in een valey voel dick ryets en wyesch Ende een weynich voorts rijdende an die selfde hant stonden veel olijven bomen en vieschen ende

oeck vijghen bomen ende ander bomen, ende aldaer laghen veel arabianen en schreuden ende huylden seer leliken omdat sij niet bij ons comen en muchten. Nota. Een weynich voorts leyt een cleyn stedekijn *leo genoemt* ende leit een mijl van Japha, ende den tempel die leyt buyten die stadt, als alle die tempelen doen van die turcken ende van alle haer steden Ende gheen kersten soe cloeck die over haer sepultueren soude durven ghaen Soe lyff hij sijn lijff heeft Ende in dient die turcken vernamen, hij waer live loos. Item Wij reden tusschen den tempel ende dat stedekijn doer ende lieten den tempel op die rechterhant legghen Ende een weynich voorts op die lufterhant staet *een fonteyn* Ende reden altijts haesteliken voort *tot rama*, daer wij quamen des merghens nae dat die zonne een uer omtrent op gheweest hadde ende was den . vij. dach van augusto ende werden ghebrocht *in dat hospitael* het wellick den ouden hertooch philips [1]) bij sijnen tijden heeft laten timmeren hyer voermaels, tot behoof vanden pellegrums Ende heeft oock een schoen regiement gheweest alsmen huyden te daeghe noch mercken mach. Item Als ghij eerst in rama coomt, soe passeert ghij voer bij enen groten thoorne mit veel sepultueren der turcken ende is gheleghen an die rechterhant. Item An die lufterhant beneden in een valey leyt en vervallen stedekijn *liddia genoomt* ende is die plaetse *daer sinte Jorijs onthalst is gheweest* Ende rama is van leo een mile, summa twee milen van Japha Ende tot rama bleven wij dien helen dach ende nacht ende ons werde ghenooch vytaelgie ghebracht aldaer te coop, mer ghene wijn en consten wij crijghen om ghelt. Nota. Die selfde wijn die wij voer ons in onse phleschen wt den schepe voer ons ghebracht hadden om die te ghebruyken in der noot, die was ons al

---

1) Philips van Boergondien, 1433--1467.

fortseliken benomen ende wt ghedroncken tusschen Japha ende rama vanden turcken, die wij selver grotelike van doen hadden inden wech. Item Des anderen daghes des merghens omtrent . vij. uren, soe musten wij weder om op sitten ende rijden voorts *na iherusalem* niet teghens staende al wasset. teghens onse wille Alsoe wij doert heetste vanden daghe soude moeten rijden Twellick alsoe wesen muste want den oppersten capiteyn vanden turck sulcks onse patroon ontboot als dat wij voorts rijden musten Twellick ons niet wel en bequam. Item Dese capiteyn die lach recht buyten die stadt van rama mit drie heren volcks, al mit tenthen ende pavelyonen ontslaghen wel tot . xij. dusent man toe ende hadden wel bij haer tot . iij. dusent camelen toe twellick alte lelijke beesten sijn om syen Ende hadden oeck wel bij haer tot . v. dusent Janetten toe Ende doer dese heren passeerden wij Mer sij hyelden ons langhe staende, niet te min sij en misdeden ons niet Alsoe onse patroon daechs hyer te voren bij haer gheweest hadde ende vast gheley van hoer vercreghen hadde Mer op dat sij ons niet misdoen en souden ende soe veel te veylygher voorts rijden muchte Soe ghaf ons dese capyteyn nyuwe leytsluyde mede te paerde ende te vuet. ende reden dese grote hette vorts doer schoen pleyn effe lant ende daer stont bij den weghe veel venkoel zaets Ende in deser manieren quamen wij desen noene bij een groot casteel staende op enen hoghen berch daer veel volcks op woent *Ende dit casteel hyet latro en is die plaetse daer Judas machabeus op gheboren is gheweest.* als ghij dit casteel genaeckt soe coomt ghij bij veel olijf ende vijghen bomen, aldaer die pellegrums ghemeenlick te rusten plaghen, mer wij musten voerbij tot angheen sijde vanden berch ende aldaer stont *een schoen fonteyn.* daer sloghen die turcken hoer tenthen neder voer die hette der sonnen, daer sij onder rusten

Mer wij en hadden mer eenen bome, niet groot, voer ons allen onder te rusten voer die hette der sonnen ende en stonter oock niet meer. Item Daer waren sommighe van onsen broederen alsoe cranck dat wij niet en wisten wij en soudender een deels ghelaten hebben. ende oock sonder twijfel ghelaten souden hebben en hadde wij op dese plaetse niet gherust, want die sommighe die waren al wt haer verstant. Nota. Overmits haer luyder sieckten Soe bleven wij oock aldaer dien Avont tot inder nacht toe. Item Ghi sult weten dat dit casteel latro . ij. milen leyt van rama. Item Een weynich van dit Casteel nae rama, leyt een vervallen plaetse *genoomt modin*, twellick plach te sijn een stat *daer die machabeen plaghen te wonen.* Nota. Omtrent middernacht saten wij wederom op ende reden na iherusalem ende is alten quaden wech, seer perikeloos, hooch ende scherpe berghen ende nauwe weghen, alsoe dat wij dickwil niet meer dan een after malkanderen en muchten rijden ende en was oeck den ghemenen wech der peregrijnen niet alsoe sij plaghen te rijden, meer rijden altoes doer liddo ende en is soe quaet niet als desen voerscreven wech Ende int voorts rijden quamen wij inder nacht bij een vervallen *casteel ende plach te wonen yeremias die propheet* ende aldaer staet een fonteyn ende sijn twe milen van latro. Item Wij reden voorts ende saghen die gheberchten van Judeen, twellick ons ghewesen wert Ende duen quamen wij an enen berch. beneden den berch soe staet een vervallen huysinghe ende plach een groot regement te sijn ende oock een schoon ghevaert alsmen syen mach ende boven op desen berch staet enen anderen berch mit eenre huysinghe, casteelsghewijs. daer quam of stijghen een turrick te paerde mit enen myther op sijn hooft, seer vreemt, ende hadde een gruwelike wapen in sijn hant, ghelijcke lucifers peeckstock inden ommeghanck op die helle, al mit seer scherpe ijseren tacken

opden cloot vander wapene ende was gruwelicken om syen Ende setten hem selven teghens ons onder onse trosluyden ende wilde van elke pellegrum enen ducaet hebben of anders wij muchten wederom rijden oft sij wilden onse patroon slaen Alsoe dat wt desen onse patroon accordeerden, mits dat hij ghaf voer ons allen . viij. ducaten Ende in deser manieren soe passeerden wij voorts ende quamen op enen seer hoghen berghe, wellick wonderlick was om an te syen Ende als wij daer op waren, soe werden ons ghewesen an die lufterhant *mons effraim daer samuel die propheet was beghraven* Ende reden voorts tot dat ons ghewesen werde die heilighe stat van iherusalem Item Comende voor an die stadt van iherusalem, daer staet die plaetse daer *dat pallaes van Coninck davidt plach te staen* ende is beneden den berch daer wij over rijden int incomen vander stadt ende *hyet mons morea.* Nota. Als ghij eerst in tstat coomt soe passeert ghij alte schonen heerliken *casteel voerbij, twellick die roomeynen voortijts* ghesticht ende ghemaeckt hebben. Item In deser manieren ghenaeckten wij die poorten van die alre heilichste stadt van *iherusalem* wyens heilige poorten wij mit onsen oghen anschouden. Soe langhe begheert, Soe menighe perikele des doots om gheleden. Onse wille nv volbracht was ofte stont op guede mathen.

HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ PEREGRIJNEN REDEN DOER DIE HEILIGHE STADT VAN IHERUSALEM TOTTEN HEILIGEN BERCH VAN SYON TOE ALDAER WIJ ONSE EERSTE MAELTIJT ATHEN IN CENACULO DOMINI.

Inder heiligher stadt van iherusalem staen veel heilighe steden, diemen al in enen dach elcks bijsonder niet versoken en mach Onderwelken nochtans *den tempel des heilighen graefs die overste ende eerwaerdichste of is boven alle die ander* Ende reden dese sinte laurens avont, den

neghensten dach van augustus doer iherusalem ende quamen *opten berch van syon* omtrent seven vren voer middaech, ghinghen wij *voert cloester der minrebroederen* van onse ezelen ende sijn van Japha . viij. grote duytsche milen tot iherusalem. Item Onse vrouwen mit die kinder werden terstont *int sustere cloester ghebracht*, alsoe dat sij voer dese eerste reyse niet mit ons en waren int minrebroeder cloester Ende wij ghinghen van stonden an int minrebroeder cloester, al daer voer ons van stonden an een misse werde ghelesen die wij mit groter devotien hoorden ende als dese misse wt was, was bij den selven outaer in *cenaculo domini* een tafel ghedeckt ende deden aldaer ons middach mael ende als wij guet scyer gemaeckt hadden Soe werden ons elcks gegeven een cleet van tapesserie ende een oorkussen van leer daer wij op souden slapen, die welke daer toe gheordoneert sijn voer die pellegrums. ende wij werden ghebracht *in die patriarch van iherusalems huus* twellick was ons logijs welke huus gevluchten staet dicht *an den tempel van Calvarien* Alsoe dat wij doer een veynster muchten syen Soe dick alsset ons ghelyefden, dat heilige graft Ende muchten oock tot allen tijden climmen boven *op den berch van Calvarien*, also dicke alsset ons gheliefden, aldaer wij oversyen muchten ghans iherusalem ende muchten onse devotie pleghen bij daghe ende bij nachte Ende rusten desen nacht opter aerden, herdt ende wel op die deken, ende dat leren kussen onder onse (hoofden) Ende waren oock seer muede. Item Ic hebbe gheseyt, als datmen alle die heilighe plaetsen niet al in enen dach mach versoken binnen ende buyten die stadt van iherusalem, mer mitter tijt alle daghe wat, nae dattet godt gheeft, ende alsoe sal ic oock onse processien bescriven van daghe tot daghe, alsoe wij die heilighe plaetsen versocht hebben, die een voer, die anderen dach na, alsoe ghi int vervolch hoeren sult Ende

ghi sult weten voer een seker reghel, dat wij int ghemeyn *alle processien beghinnen opten berch van syon ende aldaer wederom eynden.*

HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ PEREGRIJNEN GHEHOUDEN HEBBEN ONSE EERSTE PROCESSIE, DRAGHENDE IN ONSEN HANDEN YGHELICK EEN WASLICHT.

Ten eersten soe sult ghi weten, naedemael wij onse nachtrust hadden ghenomen ints patriarchs huus ende gheworden was schoen dach den .x. dach in augusto, ende was sinte louweris dach, ghinghen wij ghesamender hant wt des patriarchs huus *totten berch van syon int minrebroeder cloester,* aldaer voer ons ghesonghen wert een schoene heerlike singhende misse ende onder dese misse wert ons ghedaen een kurte collatie, van patientie die wij hebben musten int versoken der heiligher plaetsen, overmidts dat gheen dat ons anghedaen soude worden van die heydenen, overmidts menigherley bespottinghe. Item Vermaenden ons die predicant tot devotien, die wij nv bijsonder schuldich waren te maken tot dancke ende tot love der heiligher drievoudicheit ende deser gheliken veel Ende als dese singhende misse wt was Soe namen wij allegader elcks een barnende karse van was in onsen handen ende hielden onse eerste processie in manieren na ghescreven. Nota. *Een schoen silveren verghulden cruus* worden voer ons ghedraghen ende vollichden daer alleghader after an Ende quamen aldereerst onder die kercke van die minrebroeders ende daer boven is *die plaetse daer onsen heer ihesus ghebenedijt ath sijn laetste avont mael ende daer is oflaet van allen sonden.* ✠ Item Inden anderen hooke der kerricken is die plaetse *daer onsen heer ihesus ghebenedijt sijn discipulen hoer vueten wyesch ende aldaer is oflaet van.* ✠ Item Van hyer voorts buyten gegaen ende

ons werde ghewesen die plaetse *daer onsen heer opten heiligen pinxter dach sant sijn jongheren den heilighen gheest ende daer is oflaet.* ✠ Item Ghi sult weten dat dese drie heilighe plaetsen voerschreven *al boven sijn verburghen inder kercken der minrebroederen* mer op dit pas en muchten wij daer niet in want den turck die kerck die minrebroederen ontnomen hadde om ghaven vanden joden, die hoer coningen van ysrahel daer legghen beghraven. mer die broeders hoopten dese kercke kurts weder te crighen alsoe den turck hem des belooft hadde duen wij daer waren. Item Inden hoock vant pant der bruederen staet *een cleyn cappellekijn aldaer onsen heer openbaerde sijn discipulen ende nae sinte thomas* duen hij seyde steeckt v hant in mijn sijde thomas ende en wilt niet wesen ongheloevich mer ghelovich. ende daer is oflaet. ✠ Item Van hyer ghinghen wij voorts al buyten dat cloester daer staen *twee ofte drie stenen ende is die plaetse daer die apostolen koren, doer int gheven des heiligen geest sinte mathijs tot een apostel* in die plaetse daer Judas wt ghevallen was, ende aldaer is oflaet. ○ Item Een weynich voorts is *een plaetse ronts omme beleghen mit stenen ende is viercant ende is die plaetse daer die moeder goods starf* ende daer staen midtsen in, twee ofte drie grote stenen van der cappelle die daer plach te staan ende aldaer is aflaet ✠ Item Daer bij staet *een steen ghemetst in die muyer ende daer plach te staen een schone cappelle ende aldaer plach sinte Johan evangelist misse te duen voer maria die mueder goods ende aldaer is oflaet.* ✠ Item Van hyer ghinghen wij voorts *in Cayphas huus* ende is *een schone cappelle Ende die steen vant hoghe outaer is die selfde steen den welke wij lesen dat vanden engel vanden graffe ons heren gheleyt was.* Item Daer werden oeck ghewesen Ende wasser in *een naw duyster ghat* staende neffens den hoghen outaer an die lechter sijde ende is *die plaetse daer*

die Joden ihesum in sloten ter tijt toe dat die overste der Joden den raet ghehouden hadden wat sij mit ihesum woude duen. Ende leet onsen heer ihesus ghebenedijt in dit nauwe ghat al die nacht alsoe veel vyleynicheits alsoe datmen des niet wel lichteliken en soude moghen bescriven ende dese stede is genoemt *die karcker ons heren* Ende hoe wel dit inden evangelium niet wtghesproken ghevonden en wert, Want niet alle die dinghen die christo gheschieden bescreven sijn, Nochtans om dat openbaerlick dese heilige stede huydens daghes noch daer is ende die ghetuyghenissen die daer of bewijst werden en sal niemant hem laten duncken dattet vreemt ofte loghentael is. Item Om die eerwaerdicheit der passien Christi Soe trecken wij peregrijnen onse schuenen wt ende betreden bloets vuets dese *plaetse genoemt sinte salvatoers* daer hyer voertijts ghestaen heeft *dat grote hoockhuus cayphe* in welke onsen heer ihesus bespot wert ende sijn ghebenedide aensicht bedeckt. In sijnen heilighen hals gheslaghen wert ende alle die nacht swaerliken ghepijnt wert. Nota. In die plaetse recht voer die cappelle staet *een cleyn boomkijn mit steenen omme beleghen* ende is die plaetse daer petrus vanden heer sijnen meester an worden ghesyen ende den haen crayde ende petrus schreyde seer bitterliken. hier is oflaet. OO Item Wt dese selfde plaetse ofte hoff *staet een straet neffens Cayphas huus ter rechterhant* staet *een steen inden hooke in welke stede maria stont als petrus* alre bitterlickste schreyende wt quam wt die zale des princes der priesteren Waer om hij van screyen, marie die gloriose maghet vraghende na haren sone, niet antwoorden en muchte. Daer heeft oock die ghebenedide maghet maria, die begheerlick was te weten van haren sone, verwachte tot smerghens toe waneer sij ihesum ghebonden wt leyden tot pylatum den rechter, daer die alre bedroefste moeder haren lieven soon navollechde. Item Van

daen quamen wij *ter plaetsen daer ihesus ghebenedijt sijn discipulen sant ende gheboet hoer* dat sij souden ghaen preken doer die vier hoken vander werlt dat evangelium alle creatueren. Item Bij dese plaetse daer staet *dat susteren cloester ende is licht alsoe verde vant minrebroeder cloester alsmen mit enen appel werpen soude* Ende in dit cloester waren onse vrouwen ende kinderen in bewaert Ende vysenteerden alle die heilighe plaetsen mit ons, als wij beghonsten quamen sij wt dat cloester ende als die processie ten eynde was, wederom int convent. Item Recht neffens die poorte van dit susteren clooster *staet die stede daer die eerste martelaer sinte steven Sinte ghamaliel die leraer des apostels sinte pauwels ende Abibas sijn soon ende Nycodemus anderwerfs beghraven waren.* Item Voorts ghaende after dese voerscreven verboden cappelle is *die plaetse daer dat paeslam ghebraden ofte ghecookt wert. ende daer wert oock dat water ghewermt daer ihesus ghebenedijt sijnen discipulen haer vueten mede wyesch.* Item Hyer bij wert oock ghewesen die *plaetse daer davidt penitencie doende* voerden dootslach urie. denwelken hij gheboden hadde voer in die strijdt gheset te werden, die . vij. psalmen die wij die psalmen van penitencien heeten ghemaeckt heeft Sonder twijfel doer ingheven des heiligen geests. Nota. Neffens tcloester legghen *twee stenen opten enen plach onsen heer ihesus ghebenedijt te sitten* preken dat vollick ende *opten anderen steen so plach die moeder Jesu maria gebenedijt op te sitten* hoeren haer lieve kint preken. Item Vlus hyer bij staet *een pylaer besijden ander kercken ende aldaer soe plach die moeder goods te rusten* waneer sij die heilighe plaetsen versocht hadde ende in dese pylaer is alte wonderlike virtuyt van costeliken roocke, het wellick eerst cortelanck bevonden is. Want daer is een cleyn ghaetkijn in dese selfde pylaer daer alte wonderliken sueten roocke wt ghaet Ende soe wat ghij daer in steeckt ruyket zeer zuet, als ic selver

bevonden hebbe Ende hyer mede soe was onse eerste processie volbrocht. Een yghelick na sijn logys, die vrouwen int hoer ende wij int ons ende als die middach over was Soe ghinghen wij weder om *opten berch van Syon*, aldaer ons een sermoen ghedaen worden inden reventer, *Welken reventer ende cenaculum domini* was al schoen vercyert ende was, als ic meyne ofte wane om onsen toecoomste, suverliker dan sij plach toebereyt ende vercyert mit costeliken tapeten ghehanghen an die wanden ende mit ander cyerheyden, die welke hier voermaels *hertooch philps van burgoentgien* te samen mit jaerlicxe bijstant van dusent ducaten, doe hij leefden, wt devotie tot dese stede ghegheven heeft, tot nootrufticheyt der broederen die daer god dienende sijn Ende dat selfde oeck sijn (soon) *karolus* Ende daernae *Maximianus* ende nv onsen victoriosen keyser kaerolus dat exempel sijnre voervaderen na volghet.

HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ GHEHOUDEN HEBBEN ONSE ANDERDE PROCESSIE BEGHINNENDE OPTEN HEILIGHEN BERRICH VAN SYON IN MANIEREN ALS VOER VERCLAERT STAET.

Als nv dit sermoen ten eynde was Soe hebben wij ghehouden onse anderde processie In deser manieren. Item Ten eersten soe sijn wij desen heilighen berch van syon neder gheclommen Voer bij dat *grote hoeckhuys van cayphas* twellick wij lyeten legghen op die slinckerhant Ende ghinghen voorts *na die poorten van iherusalem* Ende eer wij die poorten ghenaeckten Soe is ons ghewesen die *plaetsen beteykent mit drie grote stenen daer die apostelen rusten mit (dat) dode lichaem van maria* als sijt ten grave wilde brenghen Soe isset gheboert datter een wonderlike suete sanck doer ghans iherusalem clanck, twellick gheen wonder en was Want dat ghehele hemelsche heer daer teghenswoerdich was op marien goods moeders ghebenedijt exequien

Ende die schone palme drooch sint Jan voer die bare Ende die pharizeen verstouten den enen den anderen ende lyepen als verwoede honden tot deser plaetsen om die apostelen doot te slaen ende dat lichaem te bederven Ende quamen alsoe mit horen wapenen Ende een van die prince der priesteren sprack mit enen toornighen moede Segghende syet hoe grote glorie ontfaet nv die mans tabernakel die ons ende onse gheslachten soe seer verstoort heeft. Laet ons dit lichaem die die verrader drooch verbarnen, ende mede soe sloech hij sijn onwaerdighe handen an die baere ende meende sijn bose opset te volbrenghen Ende terstont soe sijn sijn handen blijven hanghen verdurret an die bare ende maeckte een grote pijne, van gheluyt slaende Ende hadde groot leetwesen van sijn quaet opset ende kreet seer deerliken sinte pieter achter an Dat wt desen sinte pieter Seyde Ist datstu gheloven wilste in onsen heer ihesum christum ende in mariam die hem drooch Soe waene ic ende gheloeve dattu te hant sulste werden ghenesen Hij antwoorde ende seyde Ic gheloeve dat die heer ihesus is die warachtighe goods sone Ende dat dit sijn heilige moeder is Ende terstont soe creegh hij sijn handen van die bare an sijnen armen Mer hij hyelter grote smarte van Ende sinte pieter sprack Cusschet dese bare ende segghet Ic gheloeve in gode ihesum christum die dese vrouwe droech ende dat sij na die dracht maghet bleven is, twellick hij dede ende wert terstont ghesont Ende sinte pieter seyde voorts Neemt die palm van iohannes onse broeders hant ende lecht se op dijn blinde volck, soe wie gheloeven wil die sal worde syende ende die niet gheloeven en wil die en sal nymmermeer werden syende. Ende In deser manieren soe brachten sij dat heilige lichaem van maria ten grave in dat dal van.josephat. Item Van dese plaetse sijn wij voorts neder gheclommen ende gecomen *in die poorten van*

iherusalem, van welken inghanc der poorten ons allen verwonderden Ende quamen in een strate, reliken lanck ende overdeckt, want alle die principael straten van iherusalem sijn al meest overwulft van dat een huus tottet ander, alsoe dat ghij daer tot veel plaetsen onder ghaet, ende is boven v hooft al overdeckt ende ons lyepen veel turcken, jonck ende oudt, after an alsoe dat wij nauwelicken die straten en muchten ghebruyken Ende int eynde van dese overdeckte strate clommen wij op, *elf witte marmoer trappen tot porta speciosa toe. Doer welke poerte men ascendeert salomons tempel.* Ende is die plaetse daer die krepele arme mensche sat ende was begherende een aelmisse te ontfanghen van sinte Johan ende sinte pieter Ende sinte pieter sprac Goudt nochte silver en is mit mijn ende dat ic hebbe dat gheef ic v, Ic segghe v datte, stant op ende wandelt henen ende die krepel dede alsoe. Nota. Doer dese poorte syetmen die schonen heerliken tempel van salomon ende is seer proper om syen ende wij en musten over die bovenste trap niet ghaen, want ons die guardiaen seyde, in dien yemant waer ghaende doer dese porta speciosa, soude sijn lijff qwyt wesen ofte soude moeten versaken sijn gheloof ende die turcken stonden om ons mit groten hopen ende merckten seer scharpeliken wat wij ten handen toghen, ende wij doer saghen dese ghenoeghelijke plaetse soe langhe wij muchten. Item *In desen tempel van salomon bernen altijts elf dusent lampen.* Item In deser manieren wederomme gedescendeert die trappen ende sijn gecomen weder om tottet eynde van dese overdeckte strate ende sloghen die rechterkant op ende quamen onder een poorte *welke poorte inghevluchten staet an Symon pharizeus huus.* Aldaer maria magdalena dick ghelogieert was als sij van haer casteel magdalum plach te comen binnen iherusalem ende was daer dick etende middach mael, avont mael mit haren

meester ihesum ende dit huus staet an die slinckerhant an die poorte. Ende ghinghen voorts doer dese poorte ofte boghe alsmen mit enen steen werpen soude. Daer staet om hooch *een ouwe vervalle muyer ende is van den rijckemans huus die lazarus weygherden die cruymen van sijnder tafelen.* Ende men seyt dat onsen heer godt dese muyer laet staen in een teyken van alle rijcke menschen tot een exempel, als dat sij hoer rijckdomme mede deylen souden den armen. Item Voorts ghaende quamen wij tot *een schone heerlike kercke ende plach dat huus te sijn van Joachim ende Anna Ende aldaer is die moeder goods maria gheboren gheweest.* Item Voorts sijn wij ghecomen *ter plaetsen ghehyeten Lytostrotos* ende is enen ronden boghe in alre manieren offet waer een poorte *staende tüschen pylatus huus ende herodes huus* ende passeerden hyer voerbij ende clommen dese straet al op, recht wt tot eenre poorte toe. niet dat dit die poorte is daer die stadt eyndt, mer dese poorte leyet v wt tot sinte stephens poorte, dat is *porta starquilinia* voorts tottet *dall van Josephat toe.* Mer wij en quamen voer dese reyse niet vorder dan tot dese eerste poorte. Mer sloghen die rechterhant op ende quamen op die piscine ende doer sach dese plaetse wel. Nota. *Probatica piscina* is een wonderlike vierkante plaetse, groot, wel tweemael langher dan sij breedt is ende is seer diep in te syen al op ghemetst mit groten herden steen van onderen tot boven, waer in dat water valt wt salomons tempel als het reghent, twellick seer selsen geboert ende staen somencken cleyne boomkijns ende grove ryeden in en waschen. Item Probatica piscina heeft oeck vijff poorten ofte wtghanghen alsmen noch syen mach huyden des daghes, in alre manieren als die heilige scrift daer of tuycht mer was nv bij na heel sonder water verdroocht. In welke plaetse ofte water ihesus ghebenedijt dick menich mensche ghesont heeft ghemaeckt als dat

evangelium verclaert, suverlick Johannis in sijn . vijfte. Capittel Ende seyt dat die engel goods tot een seker tijt neder quam in dit water ende het wert geroert ende daer werter dan een ghesont vanden syecken die daer verwachtende die beroeringhe des waters, alre eerst in dat water quam. Item *Dese plaetse probatica piscina leyt seer secreteliken after pylatus huus* ende is seer vreemt om syen. Hyer onse devotie ghedaen, sijn wij weder omme ghekeert ende gecomen op die rechte strate voer dese voerscreven poorte ende descendeerden voorts na pylatus huus die wech die wij gecomen waren Ende want ic veel heilige plaetsen voerbij geghaen was die ic ghesweghen hebbe ende dat om dies willen want icker wederom voerbij ghae, Soe wil ic nv mit hulpe van godt verclaren, mits volghende onse ghesontmaker ihesum gebenedijt gheladen. mit dat vervaerlike sware houte des cruces die selfde straten ende weghen van pylatus den rechters huus of totten berch van Calvarien toe, aldaer dit onnosele onbevleckte lam christus ihesus gebenedijt, ghepassijt gepijnicht ghecruust gesturven ende beghraven is gheweest om ons arme verloren menschen wille, wij die overmidts die sonden doot waren ende ghans duvels kinderen waren, twellick seer profyteliken sal sijn om horen Want ic mits desen verclaren sal dat murrich rakende die karll des bitteren lijdens christi ihesu ghebenedijt.

NV BEGHIN IC DIE PASSIE CHRISTI IHESU GEBENEDIJT DIE SELFDE STRATEN CROMTEN ENDE RECHTEN ALSOE HIJ SIJN SWARE CRUUS GHEDRAGHEN HEEFT VAN PYLATUS HUUS TOTTEN BERCH VAN CALVARIEN.

In deser manieren als ic voer gescreven hebben *descenderende vander piscine* Sijn wij gecomen tot *een cruustraet* Ende an die rechterhant werden ons ghewesen een *cappel*

daer die heydenen nv ter tijt een paerdestal of hebben ghemaeckt ende is die *plaetse daer ihesus ghebenedijt in ghevanghen sath eer hij ghepresenteert wert pylato* den rechter, daer nae gheghezelt is gheweest in dese plaetse, daernae wt dese karcker gheleyet wert in die vierschare Ende pylatus arbeiden seer om van ihesum ontslaghen te werden ende presenteerden dit onnosel onbevleckt lam goods den volcke Segghende. Eccė homo. syet hyer een mensch gheghezelt mismaeckt bespoghen ende bespot Of pylatus hadde willen segghen Dese confuys hebbe ic ihesum an ghedaen, laetet hyer mede ghedaen sijn want ic en vinde gheen sake in ihesum daer hij doer schuldich soude wesen den doot. Item Van dese paerde stall een weynich voorts gecomen op dese cruusstraet Ende an die lufterhant *staet pylatus huus* twellick ghevluchten staet als ic voer gheseit hebbe anden groten ronden *boghe locus litostrotos* ghenoomt, twellick die plaetse is daer die Joden hoer wimpelen ende banieren wtstaken, aldaer den heer ihesus vertoent wert den volcke gheghezelt. Item Op dese plaetse om hooch, sach ic inder mueren ghemetst *twee grote vierkante herde stenen, op die een stont ihesus* ghebenedijt ende *op die ander stont pylatus* als hij sentencie ghaff over dit sachtmoedighe lam gecruust te soude werden. Nota. Pilatus huus is een groot vervallen regiement, staende beneden ghelijcke der straten ende wert bewoont van die turcken Ende is die plaetse daer Cristus ghebonden gheslaghen gheghezelt ende gecroont is geweest ende veel deser ghelike tormenten. Nota. In dit huus en werde niemant van onse peregrinen in ghelaten. Item Teghens *pylatus huus over* om hoogh saghen wij staen *Coninck herodes huus* op enen berch, alsoe hooch als een mit eenen swacken arme soude op moghen werpen ende is Casteels ghewijs ende is mit veel trappen opte climmen Ende is oeck nv ter tijt *een schole der onghelovigher kinderen* Tot

welke huus Die Joden mit onse ghesontmaker ihesus gebenedijt doer beveel van pylato die trappen op ghetorst hebben tot dit hoghe casteel des conincks herodes. Herodes vernemende den toecoomste Christi was seer verblijt alsoe hij veel van ihesum ghehoort hadde,. van sijn wonderlike teykenen ende mirakelen, alsoe dat hij dachte veel nyeus van ihesum te syen ende te horen van sijn leringhe ende van sijn teykenen ende mirakelen. Ende als nv die joden presenteerden dit sachtmoedighe lam den coninck herodes mit veel diversche loghenachtighe accusatien, sonder ophouden alle die weer doende die sij muchten om den coninck herodes te vriende te crijghen tot horen wille, want sij merckten dat pylatus altoes hoer contrarieerden om ihesum vrij ende quyt te laten, Herodes verstaende der Joden clachten, heeft den almachtigen godt voer hem ghestelt, hem ondersokende van sijn leringhe van sijn discipulen ende van sijn mirakelen, mit veel deser ghelike, ende van waen hij gheboren was, Wat subtile vraghen ende qwestien die coninck herodes voortbracht, ihesus stont als een stomme ende en sprack een woort niet Ende hoe die joden ihesum ghebenedijt handelden stieten ende stommelden Sij muchten alsoe sij wilden, ihesus dit onnosele lam en sprac efter een woort niet. Herodes verwonderden hem seer ende schout ihesum vuyl voer een dwaes voer een soth, mits oeck versmadende alle sijn gheselschap die ihesum daer ghebrocht hadden ende tot een teyken van dien Soe toech die coninck herodes dit sachtmoedighe lam ihesum ghebenedijt een with cleet an tot bespottinghe Ende van stonden an soe hebben dese verwuede honden mit ihesum ghebenedijt, alsoe bespot ende alsoe bespoghen mit desen ghecks rock, dese trappen weder om neder ghelopen ten huyse van pylato. Ende hebben niet gherust mer sonder ophouden ihesum beschuldigende voer den rechter pylato ende wilden hem van

lijff ter doot hebben. Pylatus was der sake seer beducht ende socht altijts manieren die Jode te voldoen ende ihesum vrij te laten ghaen Twellic die Joden wel wisten ende werpen hem een ander clausul voor hooft Ende ryepen ghelijck mit luyder stemmen Jonck ende oudt O pylate stadthouder van weghen des keyserlike majesteits, wij willen dat ghij ihesum van názaret Crucen. Crucen. Crucen. sult ende isset dat ghi onsen wille niet en volbrenght Soe en sult ghij des keysers vrient niet sijn, want wij sullen over v claghen ende dijn beschuldigen voer die keyserlike majesteit ende du pylate sulste verlaten werden van dijnen dyenste Aldus soe syet wat ghij duet Helpt hem doer van stonden an, wij en moghens niet langher syen Ende soe wat ghij daer an misdoet sellen wij Jw des wtdraghen Dat noch niet ghenoech en is, sijn bloet comet over over ons ende op alle onse kinderen. O ghij vermaledijde Joden, verhert versteent verduvelt, ghij ontfanckt mits dese woerden een ghruwelike vervaerlike anxtelike plaghe op dijnen halsen Wantet is noch alsoe huyden op desen dach, datter noch vant gheslacht is binnen iherusalem die, van dese crijters ende ropers van hoeren zade voorts gecomen, waneer van dese vrouwen enyghe vruchten ter werrelt brenghen Soe hebbense een deels gheronnen bloets op horen hoofden Tot een wrake ende teyken dat sij schuldich sijn int bloet ons heren Christo ihesu ghebenedijt Ende oeck mede tot een wrake van die, soe is oock dat ghehele ghansghe lant aldus desolaet ende blijvet onghackert ende onghebouwet, daer ic breder van schriven sal op sijnen tijt. Als nv pylatus merckten dat hij niet en proficeerden, mer altijts den thoorne ende den op loop meer ende meer wert Ende boven al als hij hoorden dattet sijn officie te na ghaen soude Soe vyel hij heel van die planck ende heeft ihesum den Joden te voeren ghegheven horen wille mit hem te doene Ende ghaf

sentencie over dit onnosele onbevleckte lam ihesum ghebenedijt, dat men hem crucen soude Ende van stonden an toghen sij ihesum weder omme in dese *voerscreven paerdestalle* ter tijt ende ter wijlen toe, dat die Joden dat vervaerlijke cruce bereyden wt den ruwen. Item Ic segghe dat dat gheen mensche ter aerden en mach wt spreken die grote laste die onse gesontmaker dese tijt leet van bespottinghe van gheselinghe van croninghe Ende bijsonder was dat een grote lasteringhe voer christo ihesu gebenedijt Int opclimmen ende int ofclimmen Van Coninck herodes casteel ende weder omme tot pylatus huus Want als wij stonden tusschen dese twee huusen van herodes ende pylatus ende waren anschouwende die circunstancien den opghanck ende den neder ghanck des gheberchts Soe schijnt een sijn herte te bersten van mededoghen ende benautheit Alsoe dat ic nyemant en sach van onse peregrijnen die mit droghen oghen van hyer ghinc, ymmers die minrebroeder die inden naeme van den guardiane ons allen onderwees die circunstancien als hyer merkeliken verclaert wert, en conde ons nauwelike verclaringhe gheduen alsoe bitterlike schreyde hij. Nota. Die oock mit enygher andachten dese herodes huus ende pylatus huus hoer beyder circunstancien doersicht, die weet wat strael des banghicheyts hij ghevoelt doer sijn herte schyeten. Des beveel ic allen edelen ende onedelen heren mannen ende vrouwen die dese heilige plaetsen mede mit aendachten doer syen hebben, wan(t) bijsonder is een sijn herte al hyer ontruert. Item Om nv voorts te verclaren dat bitteren lijden Christi ihesu gebenedijt Soe segghe ic als dese vertwifelde honden ende felle Joden dit vervaerlike houte des cruces bereyt hadden, half te deghen ende half tondeghen wt den ruwen, Want sij waren alsoe verwoet ende durstende na dat bloet Christi, alsoe dat sij hem soe langhe niet en konden gheleghen

om dat cruus te deghen te maken. Mer sijn mit groter onghenadicheit ghelopen tot dese voerscreven paerde stal ende hebben mitten heer ihesum wt dese paerde stal comen torsen, al treckende al slepende al slaende totter plaetsen daer dat vervaerlike houte des cruces bereyt lach Ende hebben onwaerdeliken dat sware hout des cruces van . xv. voeten gheleyt op die teeren schuderen Christi ihesu ghebenedijt ende is voert ghecropen mits desen swaren laste nae den berch van Calvarien. *Inden eersten een weynich neder ghedaelt van pylatus huus Soe is dit sachtmoedighe lam ter aerden ghesturt mittet swaere houte des cruces* als offet een osse waer gheweest. *Ende die steen daer ihesus ghebenedijt desen swaren val op vyel, die wert ons ghewesen* ghemetst in die sijdel muere an die sijde der straten daer coninck herodes casteel staet, en is niet veer van pylatus huus, doer die poorte loco litostroto ghenoemt. O bermhertighe godt, sytstv alre aldus vermoedest, dijnen wech en is noch niet dan beghonnen, want ghij sijt noch wel vijf hondert treden van veronicaes huus Ende veronicaes huus voorts, sijnt noch wel vierdalfhondert treden totten berch van Calvarien toe *Alsoe dattet in als sijn neghenhondert treden ende omtrent twee ofte drien tneghentich treden van pylatus huus of der doren vanden heilighen tempel Calvarien toe.* Item In deser manieren is onsen heer ihesus ghebenedijt mit groeter vermuetheyt op ghestaen ende themet neder ghedaelt mit desen swaren laste des cruces ende is gecomen *ter plaetsen daer die moeder ihesu gebenedijt stont mitten anderen vrouwen* ende sach hoer ghebenediden sone soe deerliken comen crupen als een worm, mit desen vervaerliken swaren laste des cruces, bespot, seer jammerliken bespoghen, jae alsoe deerliken beghaet alsoe dat sijn gottelike aensicht heel wt der kennisse was en gheleeck hem selven niet. Want van sijn gebenedide hooft off tot die plante sijnre vueten en was (gheen) ghe-

sontheit Ende ten is oeck sonder twijfel gheen tonghe ter werlt die soude wt kon(n)en spreken, noch gheen herte en soude kon(n)en beghripen den rouwe die maria in haer maeghdelike hert leet als sij haeren lieven sone in dese ellendicheit sach, ymmers dat swaert des rouwen doersneet ghansgh dat maechdelike hert van maria ghebenedijt ende vyel in ommacht ghans van haer selven *Ende daer dit gheschiet is, op dese plaetse heeft heelena die waerdighe coninginne een kerck laten maken ende is genoomt maria de pasmo, die nv heel vervallen ende verdurven is.* Nochtans en mach in die selfde stede nyemant vanden heydenen tymmeren, bij mirakele van godt alsmen ghelooft, wantet dickwils beghonnen is ende altoes ghevonden wert datter gheen timmeringhe blijven en mach, ende ic besach dese plaetse wel ende wasser in ende is nv ter tijt nietste reynliken, want die turcken hoer beesten in stallen, ende staet an die lufter sijde van dese strate an die selfde sijde van pylatus huysinge niet verde. Nota. *Tot dese plaetse maria de pasmo genoomt was oeck die vuerighe vrouwe veronica gecomen,* mit die bedruckte maghet ende moeder ihesu maria ghebenedijt, die welke onsen heer christi ihesu ghebenedijt reyckten den doock, op dat hij sijn godtelike aensicht daer mede reynighen soude, twellick ghèschyet is. Alsoe dat die guedertieren ihesus sijn ghebenedijde aensicht perfecteliken in ghedruckt heeft in manieren offet mit handen gheschildert waer, welken doock ons huyden te daghe noch vertoent wert te romen in sinte pieters kercke. Item In deser manieren is onse ghesontmaker ihesus ghebenedijt vast voorts gecropen dese langhe strate neder mit sijn sware cruus *totten hoecke van eenre cruus straete toe,* daer veel menschen verghadert stonden om dit spectaculum te syen, want het was marrickt dach alsoe dat alle die luyden rondts omme iherusalem wt den derpen gecomen waren binnen iherusalem om hoer huenderen

eyeren. etc. te vercopen. Onder al dit sachtmoedige lam ihesus gebenedijt niet meer moghende ende verlast wesende mitten houte des cruces, alsoe dat die Joden overmits hoer tobben ende thezen en muchten oeck niet meer ende werden muede, ende hebben mercke ghehadt op dese cruustraet op enen *Symon Cyreneus die oeck tot dese plaetse ofte spectaculum gecomen was* wt den derpe van alexandrien. welke symon vanden Joden mit ghewelt ghetoghen wert wt den volcke ende muste dat cruus ons heren helpen draghen. Ende in deser manieren heeft onse gesontmaker ihesus gebenedijt een hulpe ghecreghen op dese cruustraet ende is voorts gecropen mit desen swaren laste dese slinckerhant op *tot enen hoke van eenre strate twellick is enen driespronck.* Hier werden ons ghewesen *die plaetse daer die vrouwen stonden* ende verwachten haren bloedighen meester ihesum gebenedijt ende beschreyden sijn bittere passie wt compassie ende mededoghen Ende onse ghesontmaker Christus gebenedijt rusten mitten cruce op desen driespronck Ende sprack alle vrouwen toe van iherusalem ende seyde O ghi dochteren van iherusalem en wilt niet screyen op mijn Mer schreyet over v selven ende over v kinderen Ende verhaelden mit kurten woorden die plaghen die hoer genakende waren, die welke gheschyeden souden sub Tytho et Vespasiano Alsoe dat die vrouwen noch seggen souden Salich is dien buyck die noch gheen vruchten ter werlt en hevet ghebracht ende souden noch roopen, mit die berghen ende hovelen bedecket te willen sijn, overmits groten laste die haer ende haeren kinderen over souden comen, twellick ic langher ende breder verclaren sal Als ic descendeer den heiligen berch van oliveten ende come ter plaetsen daer godt almachtich van dese miserie ende ellende vertoghen heeft mit wenenden oghen. Item Mits desen woorden ende meer anderen woorden is onse gesontmaker ihesus gebenedijt, dese rechterhant op-

geclommen mit desen swaren laste een langhe strate. Mer van desen driespronck soe verde comende alsmen mit enen bal werpen soude, is dit onnosele onbevleckte lam ghepasseert mit sijn ghebenedijde cruce dat huus des heilige vrouwe helena veronica, daer ic voer of gescreven hebbe Ende is al voorts gecropen van dese vervallen huysinghe een groot reeck tot een overdeckte ende overwulfde strate, nv ter tijt slaende die rechter hant op totten berch van calvarien toe. Item This alsoe dattet huus van die heilige vrouwe Veronica niet verde ghestaen en heeft van die poorte van iherusalem daer ihesus doer croop na den heiligen berch van Calvarien toe, twellick merkelike ghenoech blijckt. Item In deser manieren is onsen heer ihesus gebenedijt mitter tijt vast voort gecropen mit groten pijne ende swaren laste dese voerscreven straten op ende neder na dat sij verheven leggen ende is ten laetsten gecomen *ter plaetsen daer ihesus gebenedijt enen swaren val vyel, welke stede gheteykent is mit enen steen omtrent tien treden van die doere des tempels van Calvarien* Ende hyer bij was ons *noch een ander steen* gêwesen bij die muyre, welke noch merkelijke teykenen heeft *des bloets ons heren ihesu christi* Ende die dit leest macht ter herten nemen ende overdencken wat onsen heer voer onse alre sonden gheleden heeft. Want ic nv gedeclareert hebbe, die rechte strate die wij peregrijnen ghewandelt hebben, alsoe godt almachtich sijn gebenedide cruce gedraghen heeft van pylatus des rechters huus of totten heiligen bergh van Calvarien toe. Item Daer onsen heer ihesus voer den berch van calvarien neder vyel mit sijn gebenedide cruce, daer vyelen wij oock neder op onse knyen ende deden onse devotie ende alsoet avont gheworden was ende oeck allegader wel vermuet waren Soe was onse anderde processie hyer mede ten eynde dese sinte laurens dach. Die minrebroeders ghinghen mit onse vrouwen na hoer logys

toe ende wij na dat patriarchs huus toe twellick daer dicht anden tempel des heiligen graves gevluchten staet ende athen ende droncken desen avont dat ons godt verlyenden ende rusten voorts desen nacht hardt ende wel opter aerden. In deser manieren desen dach ende nacht over ghebracht tot des anderen daghes toe, ende was frijdach, Soe sijn wij des merghens ghelijck opghestaen ende gegaen opten heiligen bergh van syon Aldaer wij misse hoorden.

HIER BEGHINT ONSE DERDE PROCESSIE BEGHINNENDE VANDEN BERCH VAN SYON VOORTS TOTTEN ACKER DES BLOETS. AGER ACHELDEMACH.

Als nv dese misse wt was soe hyelden wij onse derde processie desen . xj. dach van augusto, ende was frijdach, In manieren na ghescreven enen swaren lastighen wech, berch op ende berch neder Alsoe dat mijn dese muyelickheit des wech niet mogheliken en is om wt te scriven ende procedeerden al after dat comvent der minrebroederen henen ende was seer steyl ende pijnliken om neder te climmen, want den berch van syon seer hooch is van dese sijde te syen Ende clommen altehants wederom op enen anderen alte seer hoghen berghe ende het was dese tijt seer heet weer Ende sijn gecomen inden eersten *Totten acker acheldemach* dat is tot den acker des bloets die vercoft was om die . xxx. penningen van silveren om welke christus vercoft ende ghelevert wert Tot een stede in welke die peregrijnen begraven soude werden. Nota. *Drie van desen silveren penninghen sijn soe guet als een ducaet de sicco.* Nota. Dese voergenoemden acker sach ic haer circunstantien wel doer ende is mit vier mueren ombesloten, viercant, boven mit een verwulft overdeckt, omtrent . iiij. roeden lanck ende . iiij. roeden breet Mit . vij. ghaten van

boven onderscheiden, doer welke ghaten die doden lichamen der kerstenen daer in gheworpen werden Ende die heilige vrouwe ende Coninginne helena heeft desen acker aldus laten besluyten. Item Een weynich voorts nederwaerts geclommen van desen acker, sijn wij gecomen in *veel ghaten, veel holen ofte speluncken daer hem die heilige apostelen in berchden mit meer ander heiligen*, overmits vrese der Joden als onsen heer ihesus ghebenedijt ghevanghen wert, want dat hoofkijn ende den berch van olyveten staen recht teghens dese speluncke over. Item Van hyer soe clommen wij voorts neder van desen berch ende quamen weder om after anden berch van syon, ende aldaer leyt *dat dall van syloes*, mer quamen alre eerst onder enen groten linden boome, twellick die *plaetse is aldaer die propheet ysayas mit een houten zaghe overmidtsen ontwee ghesaeght is gheweest* doer beveel des conincks sedechie. Item Hyer bij is oeck ene wermoes hoff vol ghaten ende holen, daer oock veel heiligen hoer selven in verburghen hadden tempore passionis. Item Voorts soe sloghen wij die lufterhant op na den berch toe. nederdalende staet *natatoria syloes* ende is alte lusteliken om te syen Tot welke christus den blint geboren (genas), doe hij slick makede van spekel ende sijn oghen daer mede bezmeert hadde gheseyt heeft ghaet ende waschet v in dat badt syloe, die gheghaen heeft ende syende weder om gecomen is, welke historie oppet lanckste vertoghen wert Johannis ca. (IX.)

Item In dit badt syloes, tot een ghehoeghenisse soe wyeschen wij peregrinen allegader onse vueten in dit lopende waterkijn ende oock mede onse oghen. Item Alle dese conduyten ende wateren comen wt den tempel van salomon ende wt die piscijn. Want dit badt syloes gheleghen is an die rechter hant van iherusalem alsoe die scriftuyer luyet ende alsoemen singhet in dat hoochtijt

van paesschen *Vidi aquam egredientem de templo de latere dextro alleluya.* Item Van dit badt syloes sloghen wij die lufterhant op ende quamen *tot een fonteyn* daer wij toe clommen, seer diep inder aerden ende springhet wt een steenroodtse ende is al overwulft. ghij climpt wel . xl. trappen diep in der aerden eer ghij daer bij coomt ende wij droncken wt dese fonteyn ter eeren marie goods moeder gebenedijt want sij dick daer wt gedroncken heeft ende die luyerkijns haers lyefs kints ihesum gebenedijt dicke in gewasschen heeft. dits alten costeliken zueten kuelen waterkijn. Item Van dese fonteyne soe clommen wij voorts op wt dit dall op enen hoghen berghe, seer muyeliken ende lasteliken om op te climmen ende als wij oppet hoochste waren Soe waren wij op die cinghel des alre heilichste stadts van iherusalem. Item Als doen soe werden ons ghewesen een casteel staende op enen seer hoghen berghe, aldaer machumets suster begraven lecht. Item Het is oeck die plaetse daer Salomon die wijse coninck, veel vrouwen op plach te hebben besloten, daer mede hij plach te bueleren. Item In deser manieren vast voorts geprocedeert ende gecomen recht after *anden tempel der glorioser maghet marie gebenedijt aldaer sij gepresenteert is geweest als sij* . xij. *jaren oudt was* ende ghaff aldaer haer selven over te leven in reynicheyt, mer die trappen sijn wech genomen ende die doere is al toe ghemetst. dese teykenen syet ghij daer noch Ende dit is een schone huysinghe, mer wij en muchten daer niet in alsoe den turck desen tempel oock in hadde. Item In desen tempel van maria goods moeder ghebenedijt sijn noch huyden te daghe jonferen in besloten, die in reynicheyt leven, ende die sulcks begheren te doene die werden aldaer in ontfanghen. Item In desen tempel barnen nacht ende dach *lampen in* . xj. *duysent*, ter (eeren) dat die rechtvaerdighen symeon nam dat suete kindekijn ihesum in

sijnen armen Ende sprack *Nunc dimittis servum tuum domine secundum verbum tuum in pace Quia viderunt oculi mei salutare tuum Quod parasti ante faciem omnium populorum. Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tue ysrahel.* Nota Wonderlike teykenen sijn in desen tempel gheschyet want dien ouden heiligen vader symeon profeteerden ende sprack tot die moeder ihesu gebenedijt ende seyde Et tuam ipsius animam pertransibit gladius Item *In desen tempel vant die moeder goods marie gebenedijt haer lieve kint ihesum disputerende onder den doctoren* Waer dat wel te recht desen tempel gheheten wert, den tempel der maghet marie gebenedijt, twellick geschyet is als iherusalem die heilige stat onder die heerschappie der kerstenen was. Item Hyer an desen tempel staet gevoecht een groot eynde muyers van seer groten onsicheliken stenen, alsoe dick ende alsoe starck dattet niet well mogheliken en is om te gheloeven. Item Als wij nv onse devotie gedaen hadden voer desen heilighen tempel, alsoe wij aldaer niet in en muchten Soe ghinghen wij voorts ende quamen tot *een steenroodtse ofte speluncke, aldaer hem petrus in berchden als hij mit groter banghicheyt wt Cayphas huus lyep, nademael hij sijnen heer sijnen meester gheloghent hadde.* Item Die bedruckte moeder ihesu stont voer cayphas huus ende hoopten van pieteren te hoeren, hoet mit haer lieve kint ghestelt was, mer wat die bedruckte moeder petro veel vraechden, en konde van hem gheen woorden crijghen, want die woerden sijns meesters ende dat crayen vanden hane lach hem soe banghe op sijn hert, alsoe dat hij die moeder goods gheen antwoort ghegheven en konde, mer lyep sonder vertreck tot dese voerscreven speluncke aldaer hij sijn sonden mit bitteren tranen beschreyde. Item Voorts van dese speluncke opgeclommen na dat convent des berchs van syon ende sloghen een weynich die rechterhant omme ende quamen

tot Annas des bischops huus daer nv ter tijt staet een kercke totten heilighen engelen genoomt. dese plaetse is bemuert ende reliken groot. Nota. Hier staet in dese plaetse euen *ouden olijfenboom*, welke boome noch jaerlicks draech(t) vruchten, want ickse daer van selver plockten. ende is noch den selfden olijfboome daer die felle joden ihesum gebenedijt an bonden, hem vloeghelende mit koorden seer wredeliken, opdat hij hoer ymmers niet ontlopen en soude ende dier wijlen dat sij ihesum aldus gebonden hyelden Soe dede Annas bij hem comen, die scriven ende pharizeen ende andere scriftgheleerden ende hyelden raet hoe ende in wat manieren sij ihesum souden moghen brenghen van lijff ten doot Ende accordeerden buefteliken valschelike ende verradeliken als buven schallicken vertwijfelde verraders ende ketters alst waren Ende int eynde als sij hoer banden vast hadden Soe lyet hij van den schakers dit onnosele lam vanden olijven bome ontbinden ende voer hem brenghen in dese vermaledide valsche consistorie Ende Annas beghonste ihesum te vraghen veel questien van sijn leringhe van sijn mirakele ende van sijn discipulen, alsoe dat ihesus ghebenedijt Annas sijn stick in sijn hant ghaf op alle sijn questien, twellick niet vreemt en was Want Annas woude doertreden die verholentheit goods Ende want sij alleghader saghen, dat sij mit reden gestopt waren, soe worden sij alle gader verwoet als rasende honden, alsoe dat onsen heer ihesus gebenedijt seer wredeliken getracteert wert dese tijt Ende bijsonder ontfinck ihesus gebenedijt *enen slach op sijn gebenedide aensicht van een des bischops dienders ende daer dit gheschyet is staet dat hoghe outaer der kercken voerschreven.* Item Sonder twijfel, die dese circunstancie wel doer sicht, vant hoofkijn of over die torrente van cedron ende voorts berrich op ende dal neder tot Annas des bischops huus toe, certeyn een kersten mensche moet daer doer beweeghen.

Des beveel ic die desen wech mit verstant betreden heeft. Item Van Annas huus voorts gegaen ende gecomen tot een *schone kercke ende is die plaetse daer sinte Jacop die minre onthooft is geweest*, ende als wij onse devotie hyer hadden gedaen., soe sijn wij voorts gegaen nae onse logys ende maeckten guet tscyer vant selfde ons god verleenden Ende visenteerden voorts desen dach sommighe heilige plaetsen Ende des anderen daghes, alst dach geworden was, soe sijn wij weder omme gegaen op den heiligen berch van syon aldaer wij misse hoerden. ende was den . xij. dach van Augusto.

ALS NV SOE WIL IC ONS VOORTS VERCLAREN HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ PEREGRIJNEN GHEHOUDEN HEBBEN ONSE VIERDE PROCESSIE RIJDENDE VANDEN BERCH VAN SYON OF TOT BETHANEA ENDE VOORTS NA BETHPHAGIE ENDE DEN HEILIGEN BERCH VAN OLYVETEN TOE.

Als die misse wt was, soe beghonste wij onse vierde processie ende reden na *bethanien* toe vanden heilichen berch van syon voer Cayphas huus, twellick wij lyeten legghen an die slinckerhant ende reden voorts voerbij den tempel der maghet marie gebenedijt voerscreven ende sijn ten laetsten gecomen over die *torrente van Cedron*. Nota. Dat hout daert Cruus ons heren naemaels van gemaeckt wert, lach lanck over die torrente Die coninginne saba en wilde daer niet over ghaen noch oock mit haren voeten op treden Want sij bekende inden geest dat die verlosser der werlt an den selfden houte den doot smaken soude. Nota. *Over dese torrente is een steenen brugghe daer die Joden ihesum op torsten*, als sij mit hem quamen gedronghen wt dat hoofkijn ende styeten ihesum van dese brugghe int water ende sleepten hem mit koorden doert water ende torsten mit *hem voorts tot Annam*. Item *Nef-*

fens dese brugghe staet enen costeliken thoorne wt ghehouden een steen roodtse doer bevel ende begheerte van Coninck davidt, want hij *sijnen sone Absolon,* die overe schone, daer in lyet beghraven Ende bij dese sepultuere van absolon leght enen groten hoop steens Want die heydenen, daer voerbij ghaende, werpen daer stenen in den thoorne doer een veynster, alsoe verwijtende ende een wrake doende over die onghehoorsaemheit absolons teghens sijnen vader davidt denwelken verdreven wert wter stadt hij vervolchden, alsmen leest in dat anderde boock der coningen in dat . xv. ca. ende in die drie navollighende ca. Nota. Dese tombe van absolon en moeght ghi gheen verghaderinghe van steen an syen ende als wij mede doert veynster steen ingheworpen hadden Sijn wij voorts gecomen *tot een spelunck daer sinte Jacob in lyep als onsen heer gecruust was* ende swoer dat hij eten nochte drincken en soude noch wt die spelumcke comen en soude voer dat cristus verresen soude sijn van der doot. Item Hier bij saghen wij oeck *die sepultuer van sinte Johan baptisten vader Zacharias* den oversten priester, wyens lichaem ic ghesyen hebbe tot veneetgien. Item Voorts clommen wij op ende quamen *bij dat bat Syloe,* in die vuet des berchs van olyveten, ter sijde sagen wij *die plaetse soe Judas hem selven verhanghende,* int middel gheborsten heeft. Item Een weynich voorts, ghesyen *die plaetse daer Christus quam onder den vijghenboom* ende en vant daer gheen vijghen, alsoe dat Christus den selfden bome vermaledide Ende daer dit gheschiet is, is die aerde grauwer wt den zwarten dan die ander aerde rondts omme omtrent. Item Van dese plaetse soe reden wij voorts, die ezelen hadden die reden ende die gheen en hadden ghinghen te vuet, ende sijn mitte kurtste gecomen *tot bethania* Ende quamen eerst tot *dat huus van symon die leproos,* welcke huus noch starck ende viercant is, voer die doere mit een

kellenaer. In welke huus onse gesontmaker gebenedijt ten eten sat doe maria magdalena tot hem quam, brenghende mit haer een busche mit costeliken salve Ende staende afterwert bij den vueten ihesu die sij beghonnen heeft nat te maken mit haren tranen ende ghedroghet heeft mit dat haer hoers hoofts Ende heeft sijn vueten ghecusset ende hem ghezalvet mit costeliken zalve, als sinte lucas bescrivet int . vij. ca. Mer Judas die verrader en mochtes niet verdraghen ende sprack Waer toe dese onnutte costen ende verloringhe der wtstortinghe der eedelre zalve magdalena. Jhesus ghebenedijt een kenre alre herten, wist wel dat Judas dese woorden sprack wt een valsche quaden gront, ende sprack Judas toe ende seyde Soe wat magdalena thans doet, daer duet sij wel an Want mijn en suldi altijts niet bij v hebben in desen schijne Mer arme menschen sult ghij altijts bij v hebben ende als ghij wilt soe moeght ghij den armen wel guet doen Ende dat magdalena nv is werkende, sal verkundicht werden doer die ghansghe werrelt dat sijt ghedaen heeft in memorie van mijn Daer om Juda laet magdalena haer werck vollbrenghen Ende mits desen woorden Soe creegh die duvel herschappie in Judam ende en was niet middallen te vreeden ende murmeereerden altijts dat hij dese zalve wel vercoft soude hebben om . xxx. penninghen, welke . xxx. penninghen hij wilde ghegheven hebben mit die monde den armen, mer als een valsch dyeff ende verrader stal hij die profijten mitter herten, alsoe hij oeck betuycht mitten werken, als ghij horen sult int vervolch. Item Ghij sult weten *dattet huus vanden quaden raet gheleghen is omtrent den berch van syon* ende leyt verscheyden wel . iij. uren ghaens van dese symon die leprosens huus Ende van deser vren of pracktyseerden Judas dit verlies in sijn boorse te ghecrighen ende dat in deser manieren Judas heeft hem ghehaest van betanien

na dat huus vanden quaden raet, alsoe hij wel wist die tijden dat die scriven ende pharizeen scrift gheleerden vergaderden om raet, ende andere swaren saken trackteerden ende bijsonder waren sij aldermeest besich om Christo van lijff ter doot te brenghen, daer sij veel mede te doen hadden, twellick Judas wel wiste als dat die scrift gheleerde niet en wisten hoe sij en manier vinden souden om ihesum te overvallen. Nota. Omtrent dit huus vanden quaden raet Judas wesende als dese scrift gheleerde verghadert waren in deser sake Soe is desen verrader Judas toe gheghaen ringhelende stouteliken op die doere, alsoedanighe gheruft slaen(de) alsoe dattet al ontwaeck wert datter omtrent woenden Ende die doer wachter vraechden Judam wat hij hebben wilde Daer Judas op antwoorden en seyde Ic weet uwen raet Ic sal v tot v meyninghe helpen om een cleyn loon Alsoe dat Judas in dese crimpraet ghelaten wert ende dede aldaer sijn supplicatie ende seide, wat wilt ghij mijn gheven, ic sal v den man leveren. alsoe dat sij coops eens werden, mits dat Judas tot dien eynde ontfinck . xxx. silveren penningen *daer die drie silveren penninghen Soe goet of sijn als enen ducaet van goude* ende mits desen hadde desen verrader Judas dit verlyes van die sturtinghe der salven gherecupereert ende hadde sijnen heer sijnen meester ihesum soe scandeliken verraden ende vercoft. Item Van dese symon die leprosen huus vlus bij sijn wij gecomen *tottet huus van lazarus* ende heeft een wonderlick starck casteel geweest Voorts neder dalende sijn wij gecomen ende ingheghaen mit twee ofte drie doeren *in een schone Cappelle aldaer lazarus graft is*, mit marmoer steen overdeckt, wt welke hij verweckt wert van onsen heer ihesu. Item Die sarrecenen die hebben dese graftstede in groter eerwaerdicheit, om dat mirakel dat lazarus daer van der doot verweckt is van onsen heer ihesu. Item In dese cap-

pelle staet. *een doer daermen doerghaet in een ander cleyn cappellekijn* ende aldaer staet een altaer ende hyer omtrent syet ghi om laech een naw ghat, daer ghij doer cruypt inder aerden in een cleyn cappellekijn overwulft ende is *die plaetse daer maria magdalena een wijltijts penitencie in gedaen heeft* nadat onser godt gesturven ende beghraven was ende verresen was vander doot Ende daer syet ghij noch dat veynster daer magdalena haer spijse ende drancke doer gegeven wert ende op dat outaer wert voer haer misse ghedaen. Item Van hyer soe ghinghen wij Tot dat *vervallen casteel magdalum toe* Ende tusschen weghen soe saghen wij *den steen daer Christus gebenedijt op sat als martha tot haren meester gebenedijt quam lopen* segghende domine si fuisses hic frater meus non fuisset mortuus, twellick in dat evangelium op sijn breetste genooch verclaert wort, *ende dese steen is root, syende wt den grauwen.* Item An die lufterhant staet *die plaetse daer dat huus van martha plach te staen* ende is enen stenyghen berch ende aldaer leyt noch veel steens. dit plach dickwil ons heren logys te sijn. Item Als nv soe reden wij *naden berch van olyveten* ende int op climmen passeerden wij veel vighebomen daer die kanten des weeghs seer lusteliken mede vercyert waren ende sijn gecomen inden eersten *tot dat derp bethphage* twellick nv alheel vervallen leyt, alle die mueraetgie ter neder ende alsoe, dat dese plaetse vol stucke van steens leyt. Item Dit is die plaetse daer ihesus ghebenedijt wtsant sijnen discipulen tot iherusalem, gebiedende dat sij aldaer halen souden den ezel mit sijn jonckskijn, twellick alsoe gheschiet is ende hebben hoeren meester ihesum ghebracht den ezel mit sijn jonckskijn in dit derp bethphage. Item *Bethphage was een cleyn derpkijn ende behoorden toe den priesteren* Ende besijden dit derp bethphage, neffens den berch, lach *die stat van bethania* wellick toe behoerde lazarus marthe ende maria magdalene. Item Onse

gesontmaker ihesus gebenedijt is oetmoedelick geseten opten ezel. In manieren als dat heilige evangelium verclaert ende reedt desen lustighen wech alsoe ons verclaert wert *tottet hoochste des berghs van oliveten aldaer een schone kercke staet, mer verghaet seer.* Ende midtsen in dese kercke staet *een ronde cappelle, boven mit een rondt open ghat,* twellick die heilige coninginne helena heeft laten maken ende op die paviment, recht onder dit ghat, leyt *denselfden steen daer ihesus op stont als hij van dese plaetse ten hemel vuer,* alsoe dat sijn ghebenedide vuet perfectelick in desen steen van albasteren inghedruckt is, mer die rechtervoet soe bescheyeliken niet Ende in alre manieren als onsen heer gebenedijt van desen lustighen berch op ghesteghen is ten hemel, alsoe sal hij daer weder om comen ten oordel als een rechter, oordelende over die .xij. gheslachten van ysrahel. Item Desen tempel sach ic wel doer ende is sonder twijfel een schoen regiement Mijn en is niet mogheliken om wt te scriven hoe schoen ende hoe heerliken dese stadt van iherusalem hem selven vertoent *op desen heiligen berch van oliveten,* op sijn alre bredtste vercyert mit die schonen tempel van calvarien ende die schone suverliken tempel van salomon, mits oock porta speciosa. ymmers alle die huysen van iherusalem het is nu ter tijt seer costeliken om syen. Hoe schoen hoe groot was die heilige stadt van iherusalem is wel te dencken als onse ghesontmaker christus gebenedijt quam rijden opten ezel opten heiligen palme sonnendach van bethphagie off, desen lustighen wech, wyens kanten ende sijden des weeghs costeliken vercyert (sijn) mit veel vijghe bomen olijven bomen ende dadel bomen ende ander costelicke cruyden, ende quam opt hooghste des berghs van oliveten ende aensach die schone structuere des stats van iherusalem, wyens schoenheit ende grootheit niet en was in die ghansghe werlt Ende doer sach mit sijn gottelike

oghen alle die plaetsen daer hij menighe teykenen ende mirakelen den heydenen vertoent hadde om haer te brenghen totten rechtvaerdighen ghelove ende noch toenen soude tot diversche plaetsen, tottet eynde sijnre passien toe ende oock na sijnre verrisenisse, als ghi horen sult int vervollich onser materien. Item Niet verde van desen berrich van olyveten syet ghy *een cappelle op enen hoghen berghe twellick is dēn berch van galileën* ende van daer moeght ghij syen *dat dode meer* daer hyer voermaels vijf steden gestaen hebben als zodoma ende gomorre ende die andere, die mit dat lant daer bijlegghende, daer na in een wrake der sonden teghens der natueren, versoncken sijn. Nota. *Dat dode meer leyt* . vij. *milen verde van dese stede, nochtans schijnt dat nauwe een halfe mile van daer te wesen.* Item In deser manieren wt dese schone kercke neder geclommen opten rechten wech, alsoe Christus gebenedijt voorts ghereden heeft opten heiligen palme sonnendach Ende an die leftersijde recht neffens ons lyefs heren hemelvaerts kercke saghen wij *die fundamenten der kercke des heiligen evangelist marcus*, op welke plaetse die heilige apostelen na den hemelvaert christi gemaeckt hebben die . xij. artikelen des heiligen kersten geloofs, elcks een (bij)sonder artikel wtsprekende, sonder twijfel doer die geest goods, hem dat inghevende. Item Van dese plaetse omtrent Acht treden Sijn wij gecomen *tot een ander vervallen kercke ende is die plaetse daer Christus sijn discipulen ghaff een maniere hoe sij bidden souden* Seggende, als ghij bidt seght aldus *Pater noster qui es in celis sanctificetur nomen tuum.* Item voorts van dese plaetse nederdalende neghen treden, is die plaetse (van) dese naghescreven woorden *Erunt signa in sole et luna* Dat is, daer sellen comen teykenen in die zonne ende in die mane ende in die sterren Doer welke woorden ihesus gebenedijt *op dese plaetse te kennen ghaf den tijt dat hij comen sal*

ten oordele boven den heiligen berch van olyveten in die lucht op die wolken, om sijn eer openbaerliken weder te halen, die die Joden soe schandeliken nae die werrelt onthaelden opten gueden frijdach Ende sal toenen voer die waerheit gesturven te sijn ende sal onsen rechtvaerdighen rechter, alle creatueren na sijnen goddeliken beelde gheschapen, enen ygheliken loon na sijnen werken gheven. Nota. Den berrich van oliveten an te syen An die een sijde ende die stadt van iherusalem an die ander sijde ende die schone wellustighe valey dat zuete dall van Josephat hyer tusschen, wyens circunstancien wij wel doer saghen op dese plaetse, certeyn des beveel ic enen ygheliken hoe eens menschen herte ontroert wert die hem selven yet ofent denckende opten wtersten dach des oordels, want nyemant wt ghesondert sal daer gedwonghen werden te comen in een oghenblick tijts op dese rekeninghe in dit dall van Josephat voer den oghen goods. Item Dese voerscreven circunstancien wel doer syen, sijn wij voorts neder gheclommen alsoe verde alsmen mit enen bal soude werpen, aldaer die gebenedide soene goods *opten palme sonnendach bleef staen mitten ezel* ende lyet sijn gebenedide bedruckte oghen rondts omme ghaen, gheen vermaken hebbende in die eere ende reverentie die die Joden ihesum an waren doende mit horen sanghe die sij songhen *Osanna filio davidt Benedictus qui venit in nomine domini Osanna in excelcis*, mits oeck die weghen bespreyende mit cleyderen, mits oeck die tellegheren snijdende van die bomen. ten was den heer al niet. hij wist doer sijn gottelike wijsheit watten oneere hem an ghedaen soude werden in kurter vren. welke oneer niet te compareren en is, als ghi merken moecht in die passie Christi voerscreven in dat . ij. ca. onser processie Ende bleef onse gesontmaker ihesus gebenedijt op dese plaetse al stille staen mitten (ezel) ende wert al te seer suchtende ende

bevende mit bitteren tranen int anschouwen der heiligher stede van iherusalem, soe schoen soe starck soe suverlike van structuere, vercyert mit die schone ghulden poorte die soe recht van dese plaetse wt lecht als enen draet, die alder starckste schoenste alder grootste van deser werlt mits die alre costelickste thoornen ende metselarie onbeset. mit die grote polyten properen costeliken tempel van Salomon wyens costelickheit grootheit starckheit properheit noyt mensche diergheliken op aertriken en ghesach Ende sprack onse heer ihesus ghebenedijt, halve woorden sprekende overmits tranen, Seggende *Si cognovisses et tu* Of hij hadden willen seggen O iherusalem iherusalem iherusalem ghij mannen ende vrouwen jonck ende oudt, ghij en weet niet dan prosperiteit gheluckighen voertghanck in desen daghen Gheen vianden en moghen teghens dese machtighe stede van ierusalem. Mer wist ghi dat ic weet, ghij sout schreyen als ic schrey. Ghij duet mijn dese ere ende reverentie Ende ghi secht mijn uwen coninc te wesen ende secht wel. Mer ghi sult, eer drie daghen, uwen coninck copen voor . xxx. penningen ende doen hem alsoe groten onere an als oyt creatuer angedaen is geweest opter aerden Ende daerom, om dat ghij niet waer en neemt den tijt dijnre visentacie, soe sullen v huysen desolaet werden O iherusalem du sulste ombeleghen werden de tyto et vespasiano, alsoe dat v fortelicien der mueren ende thoornen niet helpen en sullen, het en sel al vernyelt werden van onderen tot boven ende van boven tot beneden. Item Ghij sult alsoe gecruyst werden vanden honghere als dat ghi malkanderen vercopen sult om eten te crighen. Mijn suldi copen om . xxx. penningen, mer uwer Joden sullen vercoft worden . xxx. om ene penninck. Nota. Den hongher sal soe groot sijn als dat die mans hoer wijfs eten sullen. Nota. Die menschen sullen malkanderen dat broot wt die monde nemen. ende

dattet alder ellendichste sijn sal dat die moederen haer kinderen aen speten steken sullen ende bradense mitten vuyere ende etense. Twellick alle tesamen gheschiet is. een stenen hert moet hem ontfermen die dese miserie ende ellende overdenckt. Nota. Josephus de bello Judaico scrijft wonder van dese elendighe miserie ende destructie van dese onwintberlike stede van iherusalem ende dat bijsondere in sijn sevende boock int . xxiiij. ca. alsoe dese Josephus cum tyto et vespasiano selver mit die live, die stadt van iherusalem heeft helpen winnen. het moet al buyghen onder die vueten ons heeren. Hemel ende aerden sullen eer vergaen, dan die prophescyen ende woorden goods souden blijven staen. Die minlike heer ihesus gebenedijt dede die Joden verclarincks ghenooch op dese plaetse ende voorts als ic voerghescreven hebbe, daer ihesus gheladen wesende mit sijn ghebenedide cruce, die vrouwen toe ghesproken heeft van dese miserie, alsoe dat ic dit hyer bij laet blijven. Item Eer wij nv van dese plaetse voorts procedeerden soe saghen wij sommighe ander plaetsen ghe(he)ilicht, an die rechtersijde, als te weten *een cappel seer vervallen ende is die plaetse daer maria gebenedijt die palme ontfinck vanden engel als sij sterven soude.* Item Hier bij is oeck die plaetse daer *sinte Thomas ontfinck dat ghurdel van maria goods moeder gebenedijt* tot een warachtich teyken dat sij warachteliken ten hemel gevaren was. In deser manieren weder omme gecomen ter plaetsen *Si cognovisses et tu* Ende sloghen die slinckerhant op ende daelden altijts neder tot dat wij quamen op den here wech *voer dat hoofkijn* aldaer ons *die plaetse ghewesen wert daer die minlike heer ihesus ghebenedijt sijnen discipulen beval dat sij soude blijven sitten* ende nam mit hem Sinte Johan sinte pieter ende sinte Jacop ende tradt dit sachtmoedighe lam ihesus gebenedijt, blijdeliken ende seer willichlijken *int hoofkijn* om dat hij sijn bittere passie wilde anvaerden

om ons alle catijfijghe menschen te vrijden van sonden. die plaetse werde ons ghewesen daer ihesus dese drie discipulen beval als dat sij souden blijven sitten ende seide, verbeyt mijn hyer ter tijt toe dat ic voerts ghae bidden mijnen hemelschen vader, ende ghinck dit sachtmodighe lam van dese plaetse alsoe verde alsmen mit enen steen soude werpen ende vyel aldaer op sijn blote gebenediden (knyen), ropende mit bloedighen tranen tot sijnen hemelschen vader mit groter begheerten, zwetende water ende bloet, wt groter begheerten durstende nae der menschen salicheyt Ende wert althehands ghestarkt van sijnen hemelschen vader. ende daer dit gheschiet is sijn *twee. hoghe steenroodtsen* alsmen ons seyde, daer onsen heer ihesus tuschen lach op sijn gebenedide knyen. Item Gij sult weten dat dese drie voerscreven plaetsen, verscheiden legghen elcks van malkanderen *omtrent drie ofte vier rueden.* Als av onse heer ihesus ghebenedijt getroost was van sijnen bemelschen vader ende bekende dat die verrader Judas vast an quam int hoofkijn mit groter schare der Joden, ghewapent vanden hoofden tot die vueten mit swaerden mit hellebaerdtsen mit stocken mit staven mit lanthaernen mit fackelen ende mit thoortzen op dat haer den duysteren nacht niet hinderlicken en soude wesen, als verwoede honden dit hoofkijn om brijschende, is die wijsheyt goods Christus ihesus gebenedijt voorts gecomen mit groter begheerten, ropende den schakeren toe seggende, wye soeckt ghi ende hebben gheantwoort weder om, ihesum van nazaret Ic ben die man seyde onsen heer ende vyelen mits desen regghelanck over in onmacht als beesten, twellick gheschieden tot drie reysen toe ende mits desen quam desen verrader Judas an ghedronghen ende vyel sijnen heer sijnen meester omden hals, ende verryet ende leverden dit onnoesele lam mit eenre cussghe den Joden. ende mits desen soe sloech sinte pieter mit

eenre zwaerde een van des bischops dienders, malckus genoomt, sijn oor of, daer die minlike heer ihesus sinte pieter van bestraften ende seide, pieter steeckt dijn zwaert int schey want die mitten zwaerde slaet die sal mitten zwaerde ghеslaghen werden. ende op dese plaetse *daer dit gheschyet is leyt eenen groten hoop steens* tot een teyken dat onse ghesontmaker ihesus gebenedijt dat ofgehouden oor wederom an malckus hooft gheset heeft. Item In deser manieren wel doersyen desen hoff ende is een welruyckende plaetse, mit olijven bomen vercyert ende leyt ongehavent seer woest Ende als wij nv onse devotie ghedaen hadden Soe sijn wij voorts gheghaen wt dat hoofkijn den heer wech langhes Doer *dit zuete dall van Josephat tot een seer schonen tempel ende is die sepultuere goods moeder marie gebenedijt ende is int midtsen vant dall van Josephat.* Item Die rechterhant opslaende van desen tempel sijn wij eerst neder ghedaelt seer diep inder aerden in een *wonderlike steenroodtse, daer staet in een manier offet een outaer waer ende is die plaetse daer ihesus ghebenedijt op gheleghen heeft zweetende water ende bloet,* troost bijstandicheit begherende van sijnen hemelschen vader quia cepit pavere alsoe dat hij ghestarckt wert vanden enghel ende is mits desen mit enen cloken muede voorts ghetreden mit sijn lieve discipulen na dat hoofkijn om an te nemen die kelcke sijns bitteren lijdens, alsoe ic terstont gescreven hebbe Ende onse devotie alhyer ghedaen, sijn wij wederom wt dese speluncke gheclommen ende gecomen totten tempel van maria voerscreven, daer wij in clommen neder *inder aerden* . xlviij. *trappen, aldaer saghen wij dat graft der glorioser maghet maria in een witte marmoersteen,* gemaeckt een weynich wijder dan dat graft ons heren ende men mach daer misse op doen als op dat graft Christi Ende heeft twee doeren daermen wt ende inghaen mach Daer wert dat onbevleckte lichaem

der glorioser maghet marie, vanden apostelen eerliken int graft gheleyt Mer opten derden dach, alst minliken te gheloven is, soe wert dat heilige lichaem opgevoert inden hemel. ende dit graft staet inden hoke der kercke an die rechtersijde ende barnen alle daghe int graft van maria .xxv. lampen. Item Vlus bij dat graft van maria staet een *schone fonteyn* mit seer zuet waterkijn In deser manieren onse devotie gedaen ende clommen dese trappen weder op ende saghen an die rechterhant staen *dat graft van sinte Anna, die moeder van maria gebenedijt Ende an die leftersijde staet dat graft van Joachim, marie gebenedijts vader* In deser manieren quamen wij wt desen tempel, mer ghaven een yghelijken die heydenen twee marcketten vant inghaen des tempels. Item Van desen tempel sijn wij voorts gecomen recht voor die heilige stadt van iherusalem voer die poorte genoemt *porta sterquilinia daer ons die plaetse ghewesen wert daer sinte steven ghesteent is geweest*, ende paulus die doen hiete saulus bewaerde die cleyderen. Item Van hyer voorts gegaen ende gecomen tot absolons graft ofte tombe, ende wij saghen *die schone gulde poorte in wyens anschouen alle christen menschen vercrighen verghiffenisse van allen horen sonden*. Item Die heydenen en laten in gheenre manieren toe enyghe christen menschen, dese gulden poorte te handelen ofte te tasten ofte hoer sepultueren te betreden, opte verboren haer lijven Ende sijn voorts gecomen over die brugghe des torrens van Cedron. Item Voorts en kan ic niet geprocederen Ic en moet wat scriven noch van dat bittere lijden Christi ihesu gebenedijt, daermen niet te veel of scriven ofte of spreken en mach Daerom soe segge ic aldus Als wij nv gecomen waren tot dese voerscreven hoel ofte brugge over die torrente van cedron Soe waren wij wel moede desen dach gearbeyt, alsoe dat wij soe geringhe niet voorts en reden ende onder al, soe saghen wij dese circunstancie des weechs

wel doer, dat hoefkijn daer ic vlus of gescreven hebbe, hoe wredelike dat die Joden ihesum gebenedijt ghesleghen ende ghesleept hebben doer desen hof, ende ghevloeghelt gebonden hebben, alsoe dat hem dat bloet wt sijn gebenedide naghelen gespronghen heeft. ende hebben dit sachtmoedighe lam in deser manieren wt dat hoofkijn voorts ghesleept desen langhen swaren bijsteren wech. Nota. Op die torrente van cedron comende, hebben die Joden ihesum gebenedijt mit groter onwaerdicheit int water ghestoten, alsoe dat die gebenedide heer ihesus nat was beghaet was vanden hoofden tot die vueten ende sleepten dit sachtmoedighe lam mit koorden doort water ende torsten met hem desen swaren berch op ende berch neder, ter tijt toe dat sij gecomen sijn tot Annas des bischops huus, aldaer die Joden dit sachtmoedighe lam alsoe nat ende alsoe begaet bonden ende vloghelden an enen olijven boom, aldaer sij hem veel tormenten an deden daer ic voer van gescreven hebbe. ende beveel voorts alle edelen ende onedelen die desen wech bewandelt hebben tuschen dat hoofken en dat huus van Annas, die moghen dit wel ter herten nemen. ende laet dit hyer bij blijven. Item In deser manieren gheyndt onse vierde processie ende waren wel moede overmits desen swaren lastighen wech die wij desen dach ghevordert hadden ende rusten voorts totten avont toe, mits dat wij aten het wellick god verleenden. Ende onder al hadden wij die wete als dat wij desen Avont in den tempel des heiligen graevs ghaen souden, ende wert ons toe ghelaten tot drie verscheiden reysen toe, in manieren na gescreven, ende daer inne, soe wert ons toeghelaten te blijven van tsavonts of, den ghehelen nacht doer totten middaghe toe.

HOE ENDE IN WAT MANIEREN DIE HEREN VAN IHERUSALEM ONS GHEOPENT HEBBEN DEN TEMPEL DES HEILIGHEN GRAEFFS ONS ALDAER INGHELATEN VOER ONSE EERSTE REYSE TWELLICK ONS TOE GHELATEN WERT TOT DRIE REYSEN ENDE SAL SEER SCHOEN SIJN OM HOREN ENDE LESEN.

Desen . xij. dach van Augusto des avonts omtrent . vij. ofte . viij. uren Sijn wij gecomen voerden tempel ende werden daer in gelaten ende sijn alre eerst gecomen *in die cappelle ghewyet in die ere der heiliger maghet marie mits seven trappen opclimmende* Ende was seer schoen rondts omme behanghen mit schone tapesserie seer constich daer in ghewrocht, die passie ons heren. ende is die plaetse *daer ihesus gebenedijt sijn moeder maria alre eerst openbaerde na sijn verrisenisse.* Item An die slincker sijde vant hoghe outaer deser cappelle sach ic *een deel ofte stuck des colums daer Christus aengebonden was doe hij gegezelt wert* in pylatus huus ende staet in die muere bewaert ende is bruyn root. Item In dese cappelle is an die ander sijde noch een ander altaer neffens den hoghen outaer *daert heilige cruus langhe tijt gheheel ende all ghestaen heeft* nadien dattet gevonden was van helena ende daer is noch een deel des selven cruus onthouden. Item In dit middel vander cappelle leyt voerscreven *enen ronden marmoer steen op die stede daer dat cruus ons heren op een dode vrouwe gheleyt wert ende verweckt wert vander doot,* doer welke dat heilige cruus onderscheiden wert van die ander crucen die daer oeck gevonden werden. Item Terwijlen dat wij dese misterien doersaghen Soe was die guardiaen mit sijnen broederen bereyt om onse vijfte processie te houden ende vyelen allegader op onse knyeden ende songhen die schone loofsanghe Salve regina misericordie mittet versikel ende collecte daer toe ende mits desen volghden wij peregrijnen allegader dese eerwaerdighe processie elck mit een bar-

nende waskarse in onsen handen tot voer dese cappelle toe al singhende die letanyen ende maeckten enen groten ronden circkel *om twee grote ronde witte marmoer stenen niet wijt van malkanderen gheleghen. op die ene steen stont cristus ende heeft een ront ghat. ende op die ander stont maria magdalena ende sprack den heer toe, in een ghedaente van een hofman ende seide Si sustilisti eum dicito michi et ego eum tollam* Ende die heer heeft gheantwoort Noli me tangere en wilt mijn niet roeren. Ende boven elcke steen barnet een schone lampe. Item Van dese plaetse voorts gegaen ende gecomen *tot een cappelle* op een steenrootse gemaeckt ende daer in een altaer *ende is die plaetse daer die Joden Jhesum lelijken tracteerden ter wijlen dattet cruus bereyt wert.* Item Int inghaen deser cappelle leyt *enen groten witten steen* wt den rosghen latende, mit twee grote ghaten inghehouden, diep inder aerden streckende *Ende op desen steen sadt die gebenedide heer muederliken naeckt, mit sijn ghebenedide benen hanghende doer dese ghaten,* alsoe dat sijn ghebenedide vueten gheen stoensel ofte aerde en konde geraken, twellick een sonderlanghe lasteringhe ende pijne was Christo gebenedijt Ende op dat sijn pijne te swaerder soude sijn soe bonden die Joden mit koorden onder, die benen te samen, alsoe dat hij sat ghespannen mit sijn lichaem gebenedijt, in manieren ghelijck een laken ghespannen staet an enen raeme. Item Van dese cappelle quamen wij voorts tot *een ander cappelle mit een outaer ende is die plaetse daer die roffianen dobbelden om ons heren cleyderen.* Item Om den hoke van dese cappelle clommen wij neder . xxx. trappen tot *een cappelle mit* . iiij. *pilaers daer die heilighe coninginne helena haer devotie plach te ofenen,* oock menighe tijt daer na dat sij dat cruus ons heren gevonden hadde. Item Van dese cappelle clommen wij voorts dyeper inder aerden . xj. trappen *tot een speluncke* . xxij. *vueten lanck daert heilige cruus ons*

here gevonden wert, mit die ander crucen, spere naghelen doorne crone Inden Jare doe men screeff . ccc ende . vij. nader passien Christi. Ende clommen weder om op wt dese kuyle ende sijn gecomen tot *een ander altaer ende is een kolumme aldaer ghebracht wt pylatus huus ende is die warachtighe kolumme daer christus op gecroont is geweest ende sat mit een ryet in sijn hant* als die Joden seyden *Ave rex iudeorum* Dese columme het stick daer van is omtrent anderhalf elle lanck ende is grau wt den blauwen, een weynich dicker dan die kolumme daer onsen heer an gegezelt is geweest. Item Van dese cappelle sijn wij voorts gegaen *tot die trappen van calvarien* toe ende aldaer werden ons gewesen *enen steenen graet ende is die plaetse daer Abraham willich was op te offeren sijnen enyghen geboren sone ysaac* Ende mits desen beghonsten wij te singhen die gloriosen ymmen *Vexilla regis prodeunt fulget crucis misterium quo carne carnis conditor suspensus est patibulo* Ende clommen mits desen opten *alre heilichsten berch van calvarien.* Item Als dan soe treetet een christen mensche ter herten ende wert heel ontroert Ende quamen opten *heiligen berch van calvarien mit* . xviij. *trappen geclommen* daer onse ghesontmaker christus gebenedijt an die galge des cruces ghehanghen heeft, ende is een suverlike. cappelle overwulft. Item *Daer is een ghadt wt gehouden in een steen daert cruus ingestaen heeft* ende is drie hantbreedt dyep, mer then is nv niet meer dan een palme wijt, wantet mit een silveren plaete onbeleyt is, alsoe datmen daer niet of nemen en mach. Item Daer oec . vij. palmen ofte hantbreedt van die stede des luchteren arms christi inden cruce hangende *is een grote schore in een steene,* alsoe datter een mensche in leggen mach, welke schore doer dese stene tot onder die aerde geborsten is doe christus sterf anden cruce. Item Omtrent twee roeden van dese schore is *die plaetse daert cruus bereyt lach* ende dit sacht-

moedighe lam wert daerop ghenaghelt Ende op dese plaetse hanghen en barnen . xvij. lampen mer op die plaetse daer christus onse Salichmaker ghehanghen heeft aenden cruce daer hanghen en barnen . lij. lampen. Onse devotie gedaen hebbende beghonsten wij te singhen die gloriosen Ymmen *Pange lingua gloriosi prelium certaminis* ende clommen mits desen, desen heiligen berch van calvarien neder, gheheilicht mittet bloet christi ihesu gebenedijt Ende quamen recht voer die doer des tempels daer wij eerst in gecomen waren. daer is *die plaetse daer ihesus gebenedijt doot vanden cruce gebracht is geweest* op sijn moeders schoot marie goods gebenedijt, ende wert aldaer gebalzemt ende ghezalvet met costeliken zalve. Item daer dit gheschyet is leyt ene langhe *witten marmoer steen* gheschakeert rontsom mit cleynen steenkijns eens mensche lenckte Ende op dese plaetse hanghen en barnen Acht lampen. Item Hyer bij sijn wij gecomen *in een cappel gheleghen onder den berch van calvarien* die welke ghewyet is in die ere van onser liever vrouwen ende sinte Johan, in die stede *ghalghata* genoemt, daermen noch dese voerscreven schore syet, perfecteliken nederstreckende van boven doer alle die steen tot onder die aerde. Item Int midtsen der cappelle is die plaetse *daer onsen eersten vader Adams hooft ghevonden is gheweest*, welke plaetse gheteykent is mit enen ronden witten steen. Item Aen die een sijde deser cappelle staet die *tombe ofte sepultuere des hertoochs govert van bilioen* des eersten coninck van iherusalem, welke tombe is witte marmoer ende daer staet op ghehouden, mer men machs niet wel lesen ende staet aldus *Hic jacet inclitus godefridus. qui totam terram acquisivit cristianorum dux de bilioen cujus anima requiescat in christo in eternum Amen.* Item Aen die ander sijde recht teghens dese sepulture over, staet oeck die sepultuere sijns broeders boudewijn ende staet aldus op ghehouden dese vaersen:

Rex baldewijn Judas alter machabeus
Spes patrie vigor ecclesie virtus utriusque
Quem formidabat cui dona tributa ferebat
Cedar et egipthus dan et homicida damascus
Proh dolor in modico clauditur hic tumulo.

Item Wt dese cappelle voertgeghaen tot midtsen in der kercken toe recht voer den hoghen chore aldaer dat heilige graft ons heren gebenedijt staet, nae de mael ihesus gebenedijt ghecruyst ghesturven is den bitteren doot om ons alre sonden wil, begraven is geweest ende glorioselick verresen is na drie daghen, alsoe dat sonder twijfel dese plaetse alder heilichste is, want onse salicheit aldaer vollenbracht is. Onse devotye gedaen wesende sijn wij wederomme gegaen in die cappelle van onser lyever vrouwen ende daer mede was onse processie ten eynde. Die gardiaen die ordoneerden onse priesteren missen te lesen bij gheboorten, alsoe daer veel waren, die een derdendeel in onse lyever vrouwen cappelle, dat ander derdendeel opten heiligen berch van calvarien ende dat laetste derdendeel op dat heilige graft Ende aldaer dede een van onsen medebroederen *een devoot bischop van romen sijn eerste misse op dat heilige graft ons heren die welke ic hoerden* Ende een yghelick was dese nacht seer besich om die heilige plaetsen in desen heiligen tempel te visenteren. Item Nv hebbe ic verclaert die heilige plaetsen die men visenteert in desen tempel des heiligen graevs daer wij in ghelaten worden tot drie reysen. Item Soe wat ic niet en verclaer in den eersten inghanck, sal ic verclaren in den tweeden ende derden inghanck, telken reyse wat vreemts, alsoe ghij int vervolch horen sult, voer dese eerste reyse heb ic verclaert als voer die circunstantien der heiliger plaetsen int generael Ende nv wil ic voorts wat daer van verclaeren int speciael, mits oeck verclarende dese gheschicktenisse ende metselarie des heiligen tempels. Item Inden

eersten soe sult ghij weten, dat dese kercke rondt is, overdwersch tuschen die pylaernen . lxxviij vueten wijt, die welke staen van die buytenste mueren der kercken . x. voeten. Item Over dat graft ons heren, dat welke staet int middel der kercken, is een rondt ghadt, alsoe dat die ghehele crocht des heilighen graevs bloot onder den hemel is Mer ghalghathana die kerck staet inden tempel die welcke langhachtich is ende is daer anghevoecht voer een choer der kercken des heiligen graevs Mer sij is een weynich lagher, nochtans sijnse allebeyde onder een dack. Item Dat graft ofte speluncke in welke dat graft ons heren staet, is . viij. voeten wijt Van buyten om en tom mit schone marmoersteen bedeckt Mer binnen isser een steen ghelijkerwijs alst was doe daer Christus in beghraven wert. Item Die doere tot dese speluncke oft ghat ghaet in vanden oosten ende seer laech ende cleyn Item Dat heilighe graft is an die rechterhant alsmen incoomt noortwaerts bij die want Ende is buyten mit grauwen marmoersteen verheven, boven die vluer drie hant breedt . viij. vueten lanck gelijck als die crocht ofte dat spelunck binnen in is, ende is van allen sijden besloten Noch daer en mach gheen licht van binnen in schijnen, want daer gheen veynster an en is daer licht doer comen mach, mer daer hanghen . xlij. lampen over dat graft ons heren binnen in verlichtende. Item Voer die speluncke des heiligen graevs is oock een ander spelunck, van eenre lanckte ende van eenre wijte ende van eenre ghedaente van binnen ende van buyten. Nota. Die daer buyten is, hem dunckt dat dese twee een sijn ende alleens. Mer als ghij binnen sijt daer inne Soe syet ghij datse midtsen doer van malkanderen mit een want onderscheyden sijn. Nota. Men ghaet eerst in dese ende dan voorts in die andere daert heilige graft in is. Item Die vrouwen ghinghen int buytenste doe sij seyden Wye sal

ons den steen oflegghen Ende dese steen was an gheweyntelt an die dore des binnenste speluncke. Item Daer leyt noch huydens daghes een groot deel van desen steen voer die dore des binnenste speluncks daer sij midden an gheweyntelt was Dat ander deel is gebracht opten berch van syon in Cayphas huus ende is een outaer steen, aldaer die priesteren op lesen misse Nota. Den berch van calvarien in welke onse here ihesus gecruyst is, staet van die stede des heiligen graevs . vij. hondert vueten Ende men climt tot die stede op daert heilige cruus in gestaen heeft in een steen . xviij. vuet van die vluer der kercken. Item Die schore des steens daert cruus in ghestaen heeft, is alsoe wijt datter een mensche sijn hooft in steken mach, want ic daer mijn hooft in gesteken hebbe. Item Dese schoere is lanck . xviij. vueten van boven, daert cruus in gestaen heeft tot beneden op die vluere der kercken. Item Die verrue des bloets ons heren schijnet noch openbaerlick in die schore des steens. Item Dese schore was onder sijn lufterhant ende daer is oock bij dese stede des lufterhants een seer schoen suverlick outaer. Item Die vluer van deser cappelle is gheheel van marmoersteen bedeckt ende van musirten werken mittet alre schoenste goudt vercyert. Item Die stede daert cruus in gestaen heeft, is een ghadt, twee hantbreedt dyep ende soe wijt dat icker mijn hooft in gheleyt hebbe. Item Van dat stuck der columme ons heren daer ic voer of gescreven hebbe, het wellick wt pylatus huus gebracht is in desen heiligen tempel twellick ic gecust ende ghehandelt hebbe ende is dese selfde kolumme van een steen porphirus genoemt, bruyn mit sommighe rode vlecken van natueren, die welcke dat ghemeen volck menen dattet droppelen sijn des bloets ihesu christi Men seyt dattet anderdeel des kolums te constantinopolen is gevoert. Item Alsoe ic voergeseyt hebbe is in desen heiligen tempel een cappelle dyep inder aer-

den . xlviij. trappen tot die stede daert cruus ons heren gevonden is geweest van die waerdighe heilige coninginne helena daer sijn twee outaren, dese plaetse heeft geweest die grafte des stats van iherusalem, in welke die crucen die naghelen speren spongye ende andere wapenen, doe die lichamen of genomen waren, in geworpen werden, daer boven op gedraghen sijn die vulnissen ende onreynicheyden wter stadt, ter tijt toe dat helena dat cruus gevonden heeft ende die stede gereynicht wert Want die stede der passien was vaste bij die stadt in welke stede een hof was. Item Die stede daer maria stont mit die ander vrouwen bij dat cruus, en was niet onder die arme des cruces totten noorden, als sommighe segghen willen, mer voer dat aenschijn haers lieven soons, bijna totten westen Want die stede daer maria gebenedijt gestaen heeft, wert ons gewesen teghens dat aensicht haers lieven soens, hangende anden cruce, alsoe dattet openbaer genoech is, dat onse gesontmaker ihesus gebenedijt, gehanghen heeft mitten aensichte teghens den west Want die grote kuyle, daer hyer voer of gheseyt is, welke was van die weste over die stadtghraven, was after dat cruus in geworpen ende daerna gevonden Alsoe dat ic voer dese reyse dit hyer bij laet blijven. Item In deser manieren desen nacht mit devotien doer ghebrocht, mits misse te horen mits die heilige plaetsen te vysiteren in manieren als ic voer verclaert hebbe, tertijt ende terwijlen toe dat die middach genaeckten Soe quamen die turcken ende ontsloten den tempel ende werden allencken even wel scharpeliken wt ghetelt, een ygelijck nae sijn logys ende maeckten guet tscyer vant gheen dat godt verleende, tot des anderen daghes rustende Soe sijn wij wederom geghaen opten berch van syon, aldaer een schone singhende misse ghesonghen wert van requiem voer die zyel van hans dirckz. koeremoery, die ons of gestorven was opter seede,

wyens zyel godt genadich sij Ende dit was op onser liever vrouwen hemelvaerts avont ende rusten voorts desen dach. nv sal ic voorts verclaren hoe ende in wat manieren wij doer ghebracht hebben den navolligenden dach.

OP ONSER LIEVER VROUWEN HEMELVAERTSDACH, HOE ENDE IN WAT MANIEREN VOER ONS MISSE GHESONGHEN WORT INT DAL VAN JOSEPHAT.

Alst nv geworden was onser liever vrouwen hemelvaertsdach Soe sijn wij allegader verghadert geweest *voer den tempel des heiligen graevs*, aldaer onse devotie gedaen hebbende, sijn wij voorts gegaen mit malkanderen procederende *tot pylatus huus* toe in alre manieren als voerscreven, dieselfde straten alsoe godt sijn cruus gedraghen heeft Ende ascenderende voorts van pylatus huus voorts *tot porta starquilinia* ter plaetsen buyten an die stadt van iherusalem aldaer sinte Steven prothomartyr gesteent is geweest, aldaer onse devotie gedaen hebbende sijn wij voorts gegaen doer *dat suete dall van Josephat* ende gecomen totten tempel van maria goods moeder gebenedijt inden welken wij clommen mit . xl. trappen inden aerden seer dyep ende vysenteerden dat heilige *graft van maria* goods moeder gebenedijt, alsoet huyden haren feestdach was memorie ende jaergetijt, dat sij van deser plaetsen mit zyel ende mit lijff ten hemel ghevaren is Soe werden ons oppet selfde heilige graft van maria, een schone heerlike singhende misse ghedaen, Concorderende mit onser liever vrouwen hemelvaerts dach ende was aldus luydende *Gaudeamus omnes in domino dies festum celebrantes in honore marie virginis de cuius assumptione gaudent angeli* etc. Ende daer werden veel missen gelesen van onse priesteren. Item Het wert ons gheseit dattet niet veel den peregrijnen gheboert en was, desen dach alsoedanighen stacie

te houden oppet heilige graft van maria goodes moeder gebenedijt, mer godt haddet alsoe ghevoecht. wij souden dese tijt te bethleem hebben gheweest, mer hoe wij dat an leyden, en consten daer niet geraken, alsoe dat lant vol arabianen was Ende datter oeck twee vanden arabianen mit palen doert lijff gheslaghen waren tot iherusalem, alsoe dat wij groot vervollich leden van dit woeste vollick, Want doen wij versochten den berch van olyveten, souden wij anders vredelick rijden, soe must die patroon hoer gheven . x. ducaten Ende wij musten gheven elcks . ij. marcketten souden wij comen in lazarus graft. Item . ij. marketten vant inghaen des tempels der glorioser maghet marie gebenedijt ende twee marketten vant inghaen des tempels opten berch van olyveten, daer onse gesontmaker christus gebenedijt ten hemel is gevaren, alsoe dat ic wel segghen mach, als dat wij dat jaer van wonder wel gheraeckt hadden, want wij van allen kanten wel gheschat ende gheschoren worden, ende noch meer gheschat ende gheschoren souden hebben (gheweest), hadden wij gheen cloock wijs patroen ghehadt, als men hyer wt mercken mach Dat soe waneer wij inden tempel des heiligen graevs waren ende den tijt genaeckten dat die turcken daer ons wederomme soude wtlaten Soe wilden sij hebben van ons patroon bovent contrackt . xvj. gouden ducaten, Want sulcks noyt ghesyen en was soe en wilde ons patroon dat eerste inbreck niet maken ende seyde teghens die heren van iherusalem, als dat hijs niet schuldich en was ende en soudes niet gheven, alsoe dattet ghesyen was, dat wij noch langhe in den tempel blijven souden Ende die turcken brachten ons huenderen eyeren druven et cetera te coop, twellick sij ons staken doer dat veynsterkijn des kerrick doors ende veel van onsen bruederen coften ende aten, want sij seer flau waren, also ic mede wel ghevoelde Ende als sij saghen dat onse pa-

troon niet gheven en woude, soe lyeten sij ons noch wt in manieren voerscreven Ende deser ghelijken noch veel meer tribulatien die ic mitter tijt verclaren sal Mer godt wilde sonder twijfel van ons gheeert hebben sijn ghebenedide moeders hemelvaert ter selfder stede ende plaetse daert geschyet is, daer wij godt of danckten ende loofden. Item Als wij nv onse devotie gedaen hadden inden tempel des heiligen graevs van maria goods moeder ghebenedijt, daert seer banghe ende groot gherufte van vollicke was, menigherley seckten van menschen die daer oock sacrificie deden Soe sijn wij mitte kurtsten weder omme wt desen tempel gheclommen ende voerts doer dit suete dal van Josephat gheghaen, visenterende somighe heilighe plaetsen, te weten dat hoofkijn mit sijn circunstancien ende van daen wederomme ghekeert tot die torrente van cedron, voorts over die hoel ofte brugghe, alsoe voorts nae onse logijs ende maeckten desen noene guet tscyer vant gheen dat godt verleende.

HIER NAVOLGHET ONSE SESTE PROCESSIE ALSOE WIJ REDEN VANDEN BERCH SYON TOT DIE ALRE HEILICHSTE STEDE VAN BETHLEEM.

Des achternoens Sijn wij ghesamentliken ghegaen, op desen heilighen assumptioens dach opten berch van syon om onse seste processie te vollenbrenghen Ende onse mockers waren aldaer verghadert mit hoeren ezelen, daer wij van stonden an op ghinghen sitten ende reden processionaliter na dye alreheilichste *stede van bethleem* daer godt mensch gheworden is, twellick sijn *vijff milen van iherusalem.* Item Een weynich voorts rijdende vanden berch van syon sijn wij gecomen ter plaetsen daer maria gebenedijt rustende was onder *enen boome mit haer lyef kint ihesum als sij haer kerckghaen doen wilde inden tempel*

Als (wanneer) den ouden symeon dat kynden in sijnen armen (nam) ende was profeterende van die moeder goods ende seyde et tuam ipsius animam pertransibit gladius etc. Ende desen boom staet an die lufterhant. Item Voorts rijdende . ij. milen van iherusalem *quamen wij ter plaetsen daer die sterre haer openbaerde wederom die heilige drie coningen, die hoer verborghen was als sij in iherusalem quamen*, van welke matheus seyt, Die sterre welke die coninghen saghen in dat ooste ghinck voer hoer soe langhe datse quam ende stont boven die stede daert kint was, Ende op die lufterhant van dese plaetse staet *een fonteyn.* Item Voorts rijdende quamen wij tot een vervallen thoorne ofte huus andie rechterhant van die wech, daer is die plaetse daer een man ghinck zayen Ende onsen heer comende bij hem ende sprack, vriendt wat zaydt ghij, Steen sprack hij, waer doer dattet al steen was dat hij zayde, ende huyden te daghe leyter veel poyns gestroyt opten acker ende tot gehoghenisse van dien soe rapen die pellegrums aldaer steenkijns. Item Noch soe reden wij bet voort tot beneden in een valey, daer staet an die rechterhant des wechs *die tombe ofte sepultuere van rachuel* Ende reden voorts *tot bethleem*, passerende voerbij *dat convent* ende reden beneden doer een valey mit veel schoene olijven bomen Ende omtrent . ij. booghschoten doer dese schone valey, quamen wij tot een vervallen kelder mit meer vervallen huyskijns *ende is die plaetse daer die engel goods verkundichde die herdekijns die geboortenisse christi mit die schone loffeliken sanghe gloria in exscelsis deo.* Item Wederomme van hyer kerende sijn wij gecomen tot een *vervallen cappelle ende is die plaetse daer marie gebenedijt sat mit haer lieve kint ihesum ende Joseph, niet wetende welke wech sij opslaen souden nae eghipthen*, twellick haer gewesen werden vanden heiligen engel. Item In deser manieren voorts rijdende tot an die stadt van bethleem,

aldaer wij van onse ezelen (ghinghen) ende werden wederomme te rugghe gheleyet omtrent . ij. boechschoets weechs tot een seer diepe spelunncke inder aerden, voer mit een naw ghat in te kruypen Ende dese speluncke heeft wel drie crochten, welke crochten rusten op een pylaern ende daer staet een outaer, twellick *die plaetse is daer die bedruckte moeder ihesu ghebenedijt ende Joseph in weken mits vrese van herodes*, die alle dat landt doer, die jonghe kijnderkijns doden, ende was die bedruckte moeder maria mit haer lyefe kint ihesum ende Joseph mit groter vrese in dese crochte den ghehelen nachte. Ende wt groter vrese Soe lyet maria goods moeder, wt haer gebenedide bursten mellick vallen opter aerden in dese speluncke, waer doer die aerde witter schoender claerder suverliker geworden is, dan al die aerde buyten rondts omme dese speluncke legghende. Ic was in dese speluncke ende hebbet ghesyen. Nota. Dese aerde heeft een sonderlanghe virtute ende crachte over hem ende is dese Dat soe waneer die vrouwen aldaer gebonden sijn mitten bant der natueren Soe comense tot dese speluncke ende nemen van dese witte aerde ende pulveriserense een weynich in horen drancke ofte spijse ende is haer een groete lichtenisse inden arbeyt. Des ghelijcks doen oeck die vrouwen die zwerende bursten hebben ende ghebreck sochs ende werden terstont beghaeft van soch daer sij haer kijnderkijns mede op vueden Ende dit wert alle daghe merckelike ende openbaerlike gesyen vanden heydensche vrouwen. Ende dit selfde wert noch alle daeghe waer bevonden bij experientie van onse cristen vrouwen. Item In deser manieren dese vreemde speluncke wel doer syen ende. alsoet duyster wert, hebben wij ons weder omme ghehaest ende sijn gecomen *tot die alre heilichste stede van bethleem* ende musten den heydenen geven, souden wij anders *int convent der minrebroederen comen*, elcks twee marketten ende

vant wt ghaen elcks een marcket, want wij over al beschat werden. Nota Bethleem heeft hyer voortijts een schone stadt geweest, mer en is nv niet schoen noch groot *Mer daer is een overschone kercke*, gheen schoender gheen suverliker in alle kersten rijck Ende is ghewijt in die ere der heiligher maghet maria lanck . cc. ende . xxviij. vueten Ende is wijt . lxxxvij. vueten Item Alsoe drae als wij in deser kercken quamen Soe ontfinghen ons die minrebroeders seer vriendeliken ende ghinghen terstont mit ons processionaliter, elcks mit een wasch kars in onsen handen barnende ende songhen die schone loffeliken sanghe Salve regina misericordie Ende quamen mits desen inden eersten, doer dat pant des cloesters ofte ommeghanck tot een altaer *ende stede daer dat suete kijndekijn ihesus besneden is geweest*, sijn tedere gebenedide bloet gestort heeft om ons van sonden te wasschen. Item Van daer soe ghinghe wij an die ander sijde van dat choor, daer staet mede *een altaer daer die heilige drie coninghen haer offerhande toe bereyden* die sij christo offeren souden, myr wyeroock ende root goudt. Item Van daen clommen wij neder tien trappen onder den hoghen chore in een schone suverlike cappelle, mit twee inghangen verscheyden, seer costeliken verscyert an allen kanthen ende ghepaveyt mit schonen marmoer steenen tien vueten wijt ende . xxv. vueten lanck. wellicks hooghe *outaer is die stede daer ihesus gebenedijt geboren is geweest*, dat hyer voermaels een woest huus was. Item Den outaersteen die is schoen marmoer aldaer die priesteren misse op lesen, oeck sonder outaer dwalen. Item Dese stede is seker alre heilichste sonder twijfel, daer die craemvrouwe die salighe maghet maria voort gebracht heeft die sone der rechtvaerdicheyt den oversten coninck. Item Van daer voorts quamen wij tot een ander altaer, wtgehouden onder een steenroodtse ende is *die plaetse daer die heilige drie coninghen onsen heer ihesum*

goudt wyroock ende myrre geoffert hebben. Item Voer dit voerghenoomde outaer is *die stede daer die crebbe ons heren stont* in welke die alre salichste maghet stont, ende moeder maria haren gheminden soone ihesum ghebenedijt doen hij geboren was in gheleyt heeft, ghewonden in snoden dokelkijns. Item In dese steen roodtse omtrent den hooke van die crebbe ons heren staet merkeliken inghedruckt *dat aenschijn vanden heiligen leraer sinte Iheronimus* in manieren offet bij een schilder geconterfeyt waer ende is seer miraculoes om syen. Item After die crebbe ons heren hebben langhe tijt onbekent gheleghen veel *lichamen der onnoseler kinderen die van herodes gedoot waren.* Item In desen hoock van deser cappelle staet enen ronden puth *daer die sterre haer verloos* na dat sij die drie coningen daer gebracht hadde ende is seer wonderliken om syen. Item Bij dese puth staet een doere daer wij doer ghinghen ende quamen onder die aerde in een cappelle, daer staet een outaer onder mit een gath ofte putte, *ende is die plaetse daer dat bloet ende die kinderkijns, gedoot van herodes, in ghevonden sijn gheweest.* Item Van hier voorts onder die aerde staen noch twee cappellen, *die een daer sinte iheronimus ghegraven was* alre eerst ende daer na ghebracht is te romen tot sinte maria maioer. Nota. In die ander cappelle is die *plaetse daer sinte eusebius, een discipel des heiligen mans sinte iheronimus,* ende een naerstich navollighег begraven is geweest. Item Van hyer soe clommen (wij) op mit schone trappen, ter plaetsen daer die gloriose doctoor ende leraer sinte iheronimus die bibel over gheset heeft van hebreus in latijn ende griecks ende heeft daer langhe tijt gewoent ende sijn grote devotie ende conversatie aldaer ghehadt. Item Van dese plaetse sijn wij voorts op geclommen inder kercken omtrent . xxv. trappen ende sijn gecomen in een schone langhe cappelle, staende inden ommeghanck ende is ghewyet in die ere

van *die heilige maertelarisse sinte catherijn*, die men versoockt opten heilighen Orebb ende zynay Ende in dese capelle werden ons te kennen gegeven, als dat hyer volkomen macht was te gheven dispensacie over die reyse van sinte katherijn, want aldaer niemant thans ter tijt reysen en muchte Ende hyer mede was dese processie ten eynde. Item Hyer na soe ghinghen wij ghelijck int pant des cloesters, wyens pavimenten bedeckt waren mit dekenen ende saten mit malkanderen daer op Ende die broeders brochten ons een cleyn porsikijn, vier ende vier tesamen, een stuckskijn vleysch te samen ende die wijn hebben wilde die mucht se koopen, dier oock niet wel om ghelt en was te crijghen. In deser manieren guet tscyer gemaeckt ende een weynich tijts gherust Daer nae alleghader vlijtich ende naerstich gheweest om desen schonen heerliken tempel wel te doer syen, mits die heilighe plaetsen, ende want icker wel merck op ghehadt hebbe, soe sal ic verclaren te weten, die gheschicktenisse des alre heilichste stadts van bethleem ende des tempels der geboortenisse christi. Item Ghij sult weten dat bethleem is geleghen op enen hoghen berghe, mer desen berch is seer enghe nauwe streckende in der lanckte vanden oosten naden westen. Item Vanden westen is enen inghanck ende daer is *een putte bij die poorte wt den welke davidt begheert heeft te drincken* als hij was inden strijdt teghens den philistinen ende doen waren die philistinen in bethleem ende daer reysden drie van die starcksten doer dat middel der tenthen vanden philistinen ende schepten water wt desen puth, die daer was in die poorte des stadts Bethleem ende hebben dat gebracht davidt op dat hij drincken soude, alsmen leest inden eersten boocke paralepomenon int . ix. ca. Item In dat oosterste eynde des stadts onder een steenroodtze, die was bij die muere des stadts, ende het schijnt na die maniere des lants geweest te

hebben een stede eens stals, daer een crebbe in is wt ghehouden in een steen, als daer die gewoent is die crebben te maken Daer is over dese werlt opgheghaen ende geboren vander maghet ende moeder maria, die sone der rechtvaerdicheit christus ihesus onse heer, bewijsende mit sijnre gheboorten dat hij of nemen soude die onreinicheit der sonden ende die duysternisse des werlts Want hij woude van alsulken stede opghaen ende gheboren werden. Item Bij dese voergenoemde steenrootse is een ander steenroodtse die meerder is. niet meer dan . iiij. vueten daer of gheleghen, onder welke stondt die crebbe daer dat suete kijndekijn ihesus terstont alst geboren was voorden osse ende den ezel, ghewonden in dookelkijns, neder gheleyt wert. Item Mijn dunckt nochtans voorwaer dattet een steenroodtse geweest is, mer daer is int middel een doere gemaeckt doer die steenroodtze, doer den welken men opghaet vander cappelle int choor Mer totter stede des alresuetste geboorten ihesu gaetmen neder vander kercke inder cappelle van tien trappen, als ic voergheseyt hebbe. Item Dese cappelle is alheel van binnen gemaeckt van seer guet ende konstich werck Ende mit marmoersteen is die vluer overleyt ende is seer costeliken gemaeckt. Item Op die stede daer die maghet maria haer soen ihesum voortgebracht heeft, daer machmen misse op doen in manieren als ic voer verclaert hebbe op die marmoren outaersteen. Item Daer saghen wij oock een deel vanden bloten steen daer christus op geboren is geweest. Item Des gelijcks is oock daer bloot gelaten een deel van die crebbe ons heren, in welke hij gheleghen heeft, welke stede die kersten menschen alre devotelickste kusschen. Item In manieren als ic voer gescreven hebbe, soe en hebbe ic nye mensche ghesyen ofte ghehoort, die seyde dat hij alsulken devoten kercke in alle die Werlt ghesyen heeft, gheliken dat is die kercke te bethleem Want in dese

kercke staen marmoren kolummen gheset, seer suverliken ende costeliken gemaeckt, niet alleen na die veelheit mer seer vreemt ende wonderliken na die grootheyt. Nota. Dat binnenste ofte middel der kercken van boven die colummen tot die trappen, is al gemaeckt van costelick werck, suverlick ende seer edel van allen historien vanden beghinne der werlt tot die toecoomste des heren totten oordel. Item Alle die overdele der kercken is gemaeckt van marmoer stenen van menigherehande verruwe, welke vercyert is doer menigherehande bemalinghe, alsoe datmen niet werderen ofte bedencken en mach, na dat duncken van veel menschen, hoeveel dattet waerdich is ofte gecost heeft. Item Die sarrecenen eren alle die kercken onser liever vrouwen, mer bijsonder eren sij dese die te bethleem staet.

HIER NA VOLGHET EEN SCHOEN MYRAKEL TWELLICK GHESCHYET IS IN DIE KERCKE TOT BETHLEEM.

Die Zoudaen syende die cyerheyt, die tafelen daer die wanten der kercken mede beschoten sijn, die kolummen, dat sij al seer costeliken waren, dacht in sijn selveren dat dese costelickheit hem wel dienen soude in sijn pallas daer hij een groot behaghen in hadde ende ordoneerden dese costelickheyt alle te samen in sijn pallaes Ende gheboot die alle te samen of te nemen ende in babilonien te brenghen daer hij sijn pallaes hadde beghonnen te timmeren. Nota. Een wonderlick mirakel is aldaer geboert cunctis spectantibus. Watte. Mer waneer die werckluyden mit hoer instrumenten ofte reschappen daer quamen ende die zoudaen in persoen selver mit meer ander luyden daer bij staende om veel Soe is daer wt die dichte ende hele want des muers, daer alst scheen, enyghe naelde doer soude moghen comen Een seer won-

derlicke grote lelike vervaerlike serpente wt geghaen ende heeft den eersten tafel daer sij anquam enen bete gegeven dat die tafel daer of terstont ontween is ghebersten overdwers ende croop alsoe voort van die een tafel tot die ander totten dorden ende den vierden tot dertich tafelen alsoe toe, slaende alsodanighen crijseliken gheluyt, ja al hadde die duvel wt der hellen ghelaten geweest, waer doer een ygheliken wanende sijn lijff quyt te sijn die dit saghen Ende die zoudaen beroert wesende mit groter anxte ende groter vresen, weder ryep sijn opset mit luyder stemmen als dat hij dese kercke ende cyeraetgie nv, noch tot ghenighen daghen hinderlick noch schadelick en soude wesen, mer soude dese selfde kercke laten blijven also sij waer Ende midts desen en sach men die serpent niet meer. Alsoe dat wt desen dese kercke is blijven staen ende staet noch huyden te daghe als sij te voeren dede Ende men syet daer noch dat lichaem des serpents opten dach van huyden in alle die tafelen daer sij doer geghaen heeft ghelijkerwijs offet vant vuer verbrant waer. Item Dat is boven al te verwonderen hoe dat die serpent alsoe muchte ghaen an die want die seer slecht ende gheladt was als een ghelas. ghenooch, hyer van ghenooch Item In deser manieren desen nacht overghebracht mits misse te horen, want alle die nacht doer aldaer inder kercken veel sacrificys gheschyeden van die minrebroederen ende van onse priesteren, ende vysenteerden alle die heilige plaetsen seer naersteliken ende besaghen desen schonen tempel, van wyens costelickheit ende schoenheit seer te verwonderen is Ende want ic daer ghenooch van gescreven hebbe, soe laet ic dat hyer bij blijven. Item Alst nv dach geworden was desen . xvj. in Augusto soe werden wij wt der kercken ghelaten, mits dat wij den heydenen daer van ghaven elcks een market Ende van stonden an sijn wij opgheseten op onse eezelen ende reden

na montana Judee Die sommighe die niet voersyen en waren van wijn ofte van broet ende hem qualiken bevoelden, die en dursten mit ons niet rijden mer reden strack doer nae iherusalem Ende want ic mijn wel gevoelden, godt sij ghedanckt ende gelooft, soe rede ic mede mitten anderen nae *montana Judee* ende quamen in den eersten tot een *vervallen cappelle*, twellick een schone cappelle hyer voortijts is gheweest ende noch daer te voren isset gheweest *die woenstat van zacharias ende elysabeth* sijn huysvrouwe, aldaer die zalighe maghet maria haestich gegaen is doer dat joetsghe gheberchte om elyzabeth haer nichte te dienste te staen in haeren arbeyt, alsoe men singhet *Maria tribus mensibus quasi stetit laboribus elizabeth subinde conferebat de angelo et verborum misterio que protulit salutando mutum audivit eloqui prophetias domini de christo declarando plura vidit de puero mirabili ab utero precursorem vocando*, twellick al gheschyet is op dese plaetse. Item Zacharias heeft alhyer gemaeckt benedictus dominus deus ysrahel quia visitavit et fecit redemptionem plebis sue. Item Daer wert ons oeck een ghat gewesen onder die cappelle in die muere twellick geweest is een kellenaer. Wat isser geboert. Den tijt dat godt geboren was Soe was coninck herodes op die beene, mit veel gherits om rijdende dat lant om die coninc der glorien den hals of te stoten twellick hij veel kynderkyns dede a bymatu et infra Ende also dit openbaer ghenoech was Soe was die vader van dat kyndekijn sinte Johan baptist, Zacharias, seer beanxt, niet wetende waer hij sijn kint Johannes berghen soude Vernemende dat coninck herodes seer na bij was, heeft zacharias, sonder twijfel doer ingheven des heiligen geests, dat kint subiteliken genomen ende lyeper mede in dese kellenaer. van stonden an heeft die muere hem selver geopent ende ontfanghen dit lieve kint Johannes ende was in dese selfde

muere verborghen ter tijt ende ter wijlen toe dattet gheridt van herodes ghepasseert was ende alsdoen soe ontsloet die muere hem selver weder ende zacharias nam dat kynt daer weder om wt. Item Dese cappelle leyt op enen hoghen berghe. Item Van hyer den berch of ghesteghen tot in die valey. Daer staet een fonteyn aldaer wij wat rusten ende aten vant gheen wij hadden ende droncken van dit fonteyn waterkijn ende sijn voerts gegaen ter *plaetsen daer maria goods moeder gebenedijt* ghesproken heeft Segghende *Magnificat anima mea dominum Et exultavit spiritus meus in deo salutari meo Quia respexit humilitatem ancille sue ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes*. Item Dese voerscreven twee plaetsen sijn lichts alsoe verde van malkanderen verscheyden alsmen in vier reysen soude schieten mit enen boghe ende op dese plaetse heeft oeck een schone kercke gestaen mer is nv al verghaen. Item Mits desen saten wij weder om op onse ezelen ende reden voorts alten scherpen periculoesen wech van iherusalem bethleem doer dat joedtsghe gebercht tot daer *sinte Johan baptist geboren is geweest*, mer het is een schoen vruchtbaer lant, waert wel gebout ende ghehavent (is). Item Wij reden altehants voort over enen alten hoghen berghe, die welke stont al vol zalijs ende tijm ende roock alte lusteliken. Item Wij quamen voorts in een schone valey daer veel olijff bomen stonden ende daer is *een clooster mit grieckse moniken* Ende in die kercke onder dat hoghe outaer staet een vierkant ghat *aldaer is gewaschen een deel van dat hout des cruces daert selfde cruus of gemaeckt is geweest* ende wt dit ghat comt v eenen sonderlanghen sueten rooke int aensicht. Item Van hyer voorts rijdende soe sijn wij gecomen opten heiligen berch van Syon aldaer op ons ghecoockt was na ouder ghewoenten ende deden onse anderde maeltijt in cenaculo domini. Item Als wij nv guet tscyer gemaeckt hadden

ende wel verhoecht waren van spijse ende van drancke Soe ontfinghen wij die wete als dat wij te samen des avonts in den heiligen tempel des berchs van calvarien ghaen souden. In deser manieren desen dach doer ghebracht tot tsanderen daghes toe Ende quamen weder om op den berch van syon misse horende, somencke plaetsen versokende als te weten chayphas huys ende dyer geliken. Als nv den avont ghenaeckten Soe compareerden wij alle ghader voer die doore des tempels des heiligen graevs ende was den . xvij. dach augusto.

ONSE ANDERDEN INGHANCK DES TEMPELS DES HEILIGHEN GRAEVS DAER IC NV SONDERLANCK VAN TRACTEREN SAL, BOVEN AL BIJSONDERE VAN DIE SEVENDERLEY SECKTEN DER KERSTEN MENSCHEN.

Item Die doere des tempels wert ons ontsloten vanden turcken in alre manieren als voer ende werden wel scherpeliken inghetelt die een after den anderen ende wert die doere van stonden an after onsen rugghe toe ghesloten Ende wij visiteerden alle die heilige plaetsen wel doer van boven tot beneden Ende alsoe ic veel gescreven hebbe van desen heiligen tempel haer circunstancien in onsen eersten inghanck Soe en sal ic des niet verhalen Mer scriven in dese onse sevende processie dat gheen wes ic niet gescreven en hebbe. Item Du selste weten datter niet veel rusts en is in desen tempel, want daer alsoe groeten rumoer is die ghehelen tijt die wij in den tempel sijn, dat die een den anderen nauw en mach horen ende dat duet die menichte des volcks die wij daer in vinden, die nacht ende dach daer leggen mit malkanderen en rasen ende en rabbelen elcks in sijn plaetse, in sijn cappelle vollenbrenghende haer devotien Om hyer breder verstant wt te nemen *Soe sult ghij weten als datter in desen tempel besloten sijn sevenderley seckten van kersten menschen*

die daer dach ende nacht legghen en rasen en rabbelen over malkanderen Een ygelike seckte in sijn cappelle boven int verwulfzell ende beneden inden tempel Een yghelike seckte menende die beste ende heilichste wette voerhande te hebben ende god alre naeste te sijn. Item Het is een wonderlick regiement om syen ende om horen, een werdt muede diet syet ende sij ghebruyken oock seer wonderliken hoer sceremonien. Item Onder dese seven seckten hebben die minrebroeders die beste seckte na onse geloeve. Item Die priesters van dese minrebroederen die consacreren alleen godt almachtich in onghedezemt broot, mer dese ander seckten alsoe niet, want sij en achten onse sacramenten niet Want waert bij alsoe dat sij op onse outaren daer onse priesteren godt op consacreren, oeck sacrificie op doen souden Souden sij datselfde outaer eerst ghaen waschen ende dan daer op consacreren, als recht of onse priesteren tselfde outaer onreyn gemaeckt hadden. Item Dese namen der ses seckten sijn dese *Grieken. Surianen. Jacobiten. Armenen. Georgianen. ende Indianen.* Dese wonen al sub tributo doer dat heilige lant ende in die stadt van iherusalem Ende een yghelike seckte heeft bijsonder een cappelle inden tempel des heiligen graevs aldaer sij hoer sceremonyen doen. Item *Inden eersten die minrebroeders hebben dat heilige graft alheel tot horen verdoen ende sij ghebruyken den berch van calvarien half.* Ende dese minrebroeders sijnder altoes twee van inden tempel besloten die dat heilige graft bewaren Ende daghelicks werden sij ghespijst van haer clooster vanden berch van syon, twellick hoer toe ghesteken wert doer een cleyn veynsterkijn doer die doere vander kercken Want dese doere des tempels en ghaet niet open, dan als die seckten hoer veranderen ende verpoesen Alsoe dat waneer die maent omgecomen is Soe coomt die guardiaen vanden berch van syon mit twee broederen die hij daer in brenckt

ende neemt die ander twee daer weder om wt den tempel. Item In deser manieren soe doen die ander ses seckten oock. Item *Die grieken gebruyken den berch van calvarien halff* ende hebben oock dat hoghe choor tot hoeren verdoene ende daer toe die cappelle der heiliger engelen buyten bijden tempel. Item *Die surianen hebben oock een cappelle int westeynde* van desen tempel des berchs van calvarien ende is dese selfde cappel afgheschut mit lyndelaken. Noch soe hebben sij een kercke tot horen gebruyke getimmert op die stede daer hier voermaels sinte johan evangelistens moeders huus gestaen heeft, voer welke doere sinte pieter gestaen heeft cloppende doe hij wt gheleyet was wt herodes carcker. Item *Die Jacobijten* gebruyken oock een cappelle inden tempel staende ghevluchten achter ant heilige graft. Item *Die Armenen* hebben tot horen gebruyke een cappelle inden tempel welke men opclimt mit enen stenen grade boven den inghanck des tempels, boven int verwulfde seer hooch. Item Sij hebben oock een heerlijke kercke sinte Jacop die minre op die plaetse ghesticht, daer hij van herodes onthooft wert. Item Sij hebben oock sinte salvatoors een kercke ende is die plaetse daer cayphas huus gestaen heeft. Item Dese Armenen hebben altoes enen bischop onder hem te iherusalem die op sijn hooft altijts draecht twee locken haers, op sijnen schouderen nederhanghende Ende desen selfden bischop ende alle die geestelickheyt, draghen grote ronde cruynen Anders en laten sij hoer haer ofte baerdt niet in gheenre wijs scheren Ende sij ghaen gecleet mit snoden slechten cleyderen Ende alle die waerlike luyden vanden Armenen sijn gheschoren op hoer hoofden na die maniere van een cruus ende dat doen sij daerom alsmen seyt Want als int jaer ons heren . vij. hondert ende . xliiij. dat vollick van thyeren bevochten ende oorloghen hadden teghens den landen van Armenia ende waren geplaecht mit grote

pestilentien ende wt raet ende ingheven van enyghe kerstenen Soe hebben sij hoor hoofden laten scheren in maniere van een cruce Ende als sij segghen, soe werden sij terstont verlost, waer om sij dese maniere van scheren houden tot een ewyghe ghehogenisse. Item *Die Georgianen* hebben inden tempel tot hore mede gebruyken,. dat ghat aldaer dat cruus ons heren inghestaen heeft opten heiligen berch van calvarien, hyer en boven hebben sij noch tot horen gebruyke die kercke der heiliger engelen, daer hyer voermaels Annas des bischops huus gestaen heeft. Dese priesteren die draghen ronde cruynen ende die waerlike luyden draghen al viercante cruynen, ende sij draghen op haren hoofden hueden van menigherley verruwen. Item Die laetste seckte, te weten die sevende, sijn alsoe genoomt *Indianen ofte abbasijnen* Dese hebben oock een cappelle inder kercken an die zuytzijde teghens dat heilige graft over Ende dese indianen sijn al zwart als moren. Nota. Dese menschen leven seer armeliken, al isset oock dat sij rijck sijn. Sij gebruyken linnen geverrude cleyderen, bindende om hoer hoofden Soe wel die mannen als die vrouwen blauwe linde doken Ende sij ghaen mit bloeten vueten sonder schuenen. Nota. Op die paeschnacht soe toenen sij grote vrolickheit in desen tempel des heiligen graefs ende maken dansen onder malkanderen, also dat sij dick cranck worden, mits dat sij soe vuerichliken crijten teghens malkanderen ende springhen hem selven dickwijls te bersten alsoe dat sij daer van sterven. This sonder twijfel te ontfermen van dese arme menschen, als dat sij niet recht wt en geloeven alsoet behoort. dese sesreley seckten sijn allegader malkanderen contrarie int geloeven Want sij contrary malkanderen ghevoelen in die . xij. artikelen des kersten geloefs, die ene min die ander mere Alsoe dat ic dat hier bij laet blijven. Om nv voorts te gaen Soe sult ghi weten, dat wij desen tijt seer naer-

steliken waren om alle die heilige plaetsen te visenteren, bijsondere den heiligen berch van calvarien daer onsen heer godt onser alre salicheit op gewracht heeft Ende dat heilige ghraft ons heren mede Ende ghinck oock mede opten hoghen choore *in wyens middel staet een rondt ghadt het wellick men seyt te wesen dat middel vander werlt* ende op dese plaetse en gheeft die zonne opten rechten middaech van haer gheen schae. Item Ic sach oock die plaetse daer barzabea baden, twellick davidt sach. ende fonteyn sloot hoor conduyten als die steenroodtze schoorden, doer mededoghen des bitteren lijdens christi. legghende v oren op die schoren der steenroodtsen in die cappelle van govert van bilioen ende boudewijn, onder den berch van calvaren, achter dat hoghe outaer Soe hoort ghij bescheyeliken dese fonteyne springhen. Item In deser manieren desen nacht doerghebracht. diet belyeft mach sijn deken ende leeren oorkuschen mit hem brenghen in desen heiligen tempel om aldaer op te rusten Ende oeck mede mach hij sijn vlesch mit wijne ende broot mit hem brenghen overmidts flauwicheit. Item Inden tempel is ene schonen puth mit seer costelick kuel waterkijn ende is een grote lafenisse voer die peregrijnen. Item Daer sijn oock secrete plaetsen daer die peregrijnen bij noode hoer gevoech doen moeghen. Item Als nv die middaech genaeckten desen . xviij. dach van augusto Soe hebben die heren van iherusalem weder om ontsloten den tempel ende hebben ons scherpeliken wt ghetelt, allencken enen. Item Van stonden an verhoorden wij alsulke tijdinghe, als dat wij niet en wisten hoe wij weder tscheep geraken soude Want die van arabien waren ghetoghen enen groten hope na rama om ons aldaer te verwachten Ende hadden dien dach een deel van onse gheleyts luyden, te weten van die turcken, wel tot . xl. toe verslaghen waer doer wij ons beduchten, als dat wij op die Jordaen niet en soude comen, want

wij van allen kanten verwacht werden Waer doer wij alle te samen qualiken te vreden waren. Item Sommighe van onse pellegrums ghinghen tot onse patroon ende seyden als dat sij op die Jordaen wilde wesen, daer die patroon op antwoorden ende seyde, dattet voer dese reyse niet mogheliken en was ons aldaer te gheleyen, want die turcken seyden selver, alwaer dat saeck geweest datter hoere duysent hadden geweest te paerde, soe en souden sij niet hebben durven inslaen teghens die arabianen Alsoe dat onse patroon noch soe veel meer seide, ist dat ghij weet yemant te crijghen, die hem vermeet v daer te brenghen Ic sal hem gheven hondert ducaten, dewelke ic ghewoenlike sij daer van te gheven die de peregrijnen totte Jordaen gheleyden. Aldus, solliciteert selver, ic sal al arbeyden wes ic kan ofte mach om v daer te brenghen. ende mits dese reden waren die pellegrums te vreden, wt ghesondert een ofte twee, die daer op vercoft hadden. Mer int gemeen antwoorden wij, waert niet mogheliken om op die Jordaen te comen, dat alsdan onse patroon versoeken souden an die arabianen om gheley van haer te vercrighen, dat wij muchten tscheep geraken. mits dese disputatie passeerden desen dach Ende die patroon sant een an die Arabianen om ons gheley te vercrijghen. Item Des anderen daghes ende was den . xix. dach van augusto des merghens, ghinghen wij weder om opten berch van syon int cloester aldaer wij misse hoorden ende visenteerden die heilighe plaetsen gheleghen binnen int convent ende buyten Ende mits desen soe ghinghe wij na onse logys ende maeckten guet tcyer ende altehants soe werden ons die wete ghedaen, als dat wij onse derde reyse ingaen souden inden Heilighen tempel van calvarien ende onse laetste reyse.

HIER NAVOLGHET ONSE LAETSTEN ENDE DERDEN INGHANCK DES TEMPELS VAN CALVARIEN DAER IC IN VERCLAREN SAL BIJSONDERE VAN DIE CREATIE DER RIDDEREN ENDE SAL LUSTICH SIJN OM LESEN.

Den avont van desen daghe ghenakende, sijn wij ghesamentlicken gecomen voer die doere vanden tempel des heiligen graefs, in manieren als voor, om onsen laetsten ofghanck ende derden inghanck te vollenbrenghen, te weten onse Achtste processie. Item Du sulste weten als dat ic tot elken inghanck des tempels wat sonderlancks hebbe verclaert. *eerst* soe hebbe ic verclaert die gheschicktenisse der heiliger plaetsen mits oock die gheschicktenisse des tempels. Item *Ten anderden* Soe heb ic verclaert die sceremonien die daer gheschyen inden tempel nacht ende dach van die sevenderley kersten menschen ende diergheliken. Item *Mer nv sal ic ons verclaren den ridderliken staet* hoe dat te werke ghaet. om nv hyer van te spreken soe sult ghij weten, dat waneer den avont ghenaeckten Soe quamen die turcken ende openden ons die doere des tempels ende telden ons wel scherpelijken in, die een achter die anderen ende sloten die doere terstont toe Ende deden onse devotie *ter plaetsen daer maria gebenedijt haren lieven soon ihesum doot ontfinck op haren schoot,* twellick sijn . xv. treden totten berrich van calvarien toe. Item Die moeder ihesu gebenedijt en was niet naerder den cruce den tijt der passien christi. Item Als ihesus gebenedijt sprekende was tot sijn gebenedijde moeder maria ende sinte Johan bevelende die sorrighe van maria Alsdoen soe stont maria sinte iohan mit die andere heilige vrouwen . xxvj. treden van dese voerscreven plaetse Ende die plaetse daer maria gebenedijt stont mit sinte Johan is gheteykent elcks mit enen ronden witten steen van welke sijn . xlj. treden tot die trappen toe des heiligen berchs van calvarien Ende int opclimmen des berchs

sijnt . xix. trappen. Item Als nv die guedertieren heer ihesus sijn bittere passie vollenbrocht ende doot was ende vanden cruce genomen wert Soe quam dese bedruckte mueder mit swaren pijne ende ontsprekelike banghicheit dese voerscreven . xxvj. treden, aldaer sij haer dode kint ontfinck op haren schoot ende wert aldaer ghebalzemt ende alsoe eerwaerdeliken ghebracht ten grave, welke graft van dese stede is, te weten van die trappen des berchs van calvarien . lj. treden. Item Om nv voorts te procederen. alsoe drae als wij gecomen waren Soe vorderde wij onse laetste processie, te weten oock onse achtste processie, twellick een seer schone processie was om syen, die welke gheschyede voer dat heilige graft ons heren, alsoe die guardiaen aldaer sommighe edele mannen verghaderde in eenen ronden circkel Ende die guardiaen dede daer openbaerlick een schoene relatie vanden ridderliken staet, mits oock beduydende hoe een ridder behoort te leven onder die menschen Ende van wat conditie een hoort te wesen die desen ridderliken staet invaert twellic ghij horen sult in dese naghescreven punten. Item Die gheen die instancie ghedaen hadden ende hadden hem in laten scriven, die waren alleghader opghelesen vanden guardiaen Ende vraeghden een yghelick bijsonder dese na ghescreven punten. Item *Inden eersten* vraechden die guardiaen ofte sij vrij edel gheboren waren, bey van beyden sijden van vader ende van moeder. Item *Ten tweeden* vraechden hij haer ofte sij rijck genooch waren om desen oorden des riddeliken staets te onderhouden op haer eyghen guet, sonder enyghe maniere van comantschappen te doen daer sij van soude moeten leven. Item *Ten derden* vraechden hij hoer ofte sij willich waren elcks bijsonder te sweren op dat heilige evangelium alle dit voerscreven dat daer gheen ghebreck in waer Ende op haren eedt, dat sij dese naghescreven punten een yghelick bijsonder loven soude

te onderhouden, sonder faute te onderhouden vraeghde voorts ofte sij oock sinceerlike waren begherende te ontfangen die heilige oorde des ridderliken staets, daer sij allegader op antwoorden Ja. Soe sult ghij voorts schuldich wesen, sprack die guardiaen, inden eersten alle daghe misse te horen, alsoe verde v des mogheliken is om doen. Item *Ten tweeden* soe seldi schuldich wesen te comen in uwen propere personen ofte enen anderen te seynden in v stede alsoe machtich als ghij sijt tot uwen koste, ende dat waneer ghij sulcks versocht wert om dat kersten gelove te starcken mit v guet ende bloet. Item *Ten derden* bijsondere dat ghij v naersticheit doen sult alle ketterie te niet te duen, tgheen contrarie soude moghen wesen onse kersten gelove, tselfde kersten geloeve te defendeeren totter doot toe. Item *Ten vierden* als dat ghij niemant verongheliken en sult, nochte spelen en sult enighe verboden spelen ofte ternoyen, lijff om lijff, dan alleenlike spelen te hantieren in alsulker manieren als den ridderschap toe behoort. Item *Ten vijften* ende ten laetsten, soe sult ghij weduwen ende wesen voerstaen als dat sij niet verdruckt en werden, mer altijts naerstich te wesen alsulke onnoselen menschen te helpen tot hoer guet recht. Ghij sult oeck meschuldich wesen, die straten te vryen ende te veylighen als datter niemant beschadicht en wert vanden boose menschen an lijff nochte an guet. Ende dat sij haer zwaert altijts sellen laten snijden rechteliken an beyden sijden, ende soe voort an. Als nv dese seventien edele mannen alle dese voerscreven artikelen ghezworen hadden mit op gerechten vingheren op dat heilige evangelium mits elcks een barnende waskars in horen handen, als dat sij allegader beghaeft waren mit die voerghaende artikelen, belovende voorts die ander naghescreven vijff artikelen te vollenbrenghen Soe muste hem godt helpen ende alle sijn lieve heiligen. Dit altemael aldus in ons

alre teghenswoordicheit gedaen wesende Soe hyeven wij allegader op mit luyder stemmen ende songhen die loffeliken sanghe *Veni sancte spiritus*, mits dat versikel *Emitte.* ende collecte *Deus qui corda* ende daer toe die gloriosen ymmen *Veni creator spiritus* totten eynden Alsdoen soe tradt die guardiaen voer in die speluncke des heiligen graevs ende nam dat zwaert mitter scheye ende leydet tselfde op dat heilige graft, mits oock die vergulden sporen ende den gouden hals bandt Ende ryep een van die seventien bij hem, alsoet daer naw is datter twee hem selven naw bedrayen en moghen, mits desen soe nam die guardiaen dat silveren zwaert mitter scheye ende bandt dat selfde om des ridders lijffe. daer nae soe nam die guardiaen die verghulden sporen ende bantse andes ridders vueten Daer nae soe hinck die guardiaen dat schoen costelike gouden oorde om des ridders (hals), mit veel costelike oratie sprekende Soe nam die guardiaen ende tooch dat silveren zwaert wt des ridders scheye ende ghaf dat selfde zwaert den ridder in sijn hant Daer na ontfinck die guardiaen tselfde zwaert weder om ende die ridder knyelende legghende sijn hooft op dat waerde heilige graft Soe slooch die guardiaen tot drie reysen toe in tsridders hals, seggende Staet op ende weest vrome ridderen christi ende onderhout dat ghi nv godt gesworen ende gelooft hebt. Item Als dit nv aldus gheschiet was, die een voer die ander na, totten laetsten toe Soe sijn wij voorts al singhende Te deum laudamus gegaen tot die cappelle der maget marie gebenedijt, mits een versikel ende collecte daer op Ende hyer mede soe was dese gottelike creatie der ridderen gedaen. Item Een yghelick was nv voorts sorrichvoudich desen nacht sijn devotie te pleghen, mits desen heiligen teghenswoordighen tijt waer te nemen, mits te biechten ende dat heilige sacrament te ontfangen ende alle die heilige plaetsen mit devotien

te visenteren. want wij nv onse wille vollenbrocht hadden mit goods hulpe. ghelooft moet hij wesen inder ewicheit. Item Als nv desen nacht ghepasseert was ende die middach genaeckten Soe hebben die heren van iherusalem ons die doer des heiligen tempels weder om ontsloten ende wel scherpeliken den enen after den anderen wt ghetelt ende sijn eendrachteliken gegaen opden berch van syon, aldaer voer ons allen in dat clooster der minrebroederen middachmael bereit was, In cenaculo domini, welke spijse aldaer sonderlanck wel smakende was Ende bijsonder die wijn. Want voer noch na op die ghansghe reyse en dochte ons die spijse ende drancke alsoe smakende als sij smaeckten tot dese drie reysen toe in cenaculo domini, ende waren telliken reyse oeck wel verhoecht. Item Onder al, soe dede een yghelike sijn doecht den broederen, mits dat wij soe veel in die schale werpen als ons godt int herte styerden Ende die guardiaen gaf een ygheliken pellegrum wat van die reliquien ofte heilige plaetsen na ouder ghewoenten Ende hij seyde ons als dat wij ons te vreden stellen souden, want wij op dese tijt niet op die Jordaen comen en muchten ende dat om dat vreseloose volcks willen, die arabianen, die welke mit groten hopen ons waren verwachtende buyten iherusalem, twellick noyt meer ghesyen en was ende ten waer dat godt die heer ende die kersten princen ofte heren hoer daer in en voersaghen, anders salt te duchten sijn dat die iherusalemse reyse te niet ghaen sal. ende deser ghelike vermaniningbe ontfangen hebbende van den guardiaen, soe was dese derde ende laetste maeltijt over Ende ghinghe ghelijck weder om na onse logys tot des anderen daghes toe. den . xxj. dach van Augusto soe reet die heer van iherusalem wt na rama mit sijn clyenten om die arabianen te straffen Ende wij bleven altijts binnen iherusalem vresende voer die nederlaech Ende wij wisten dat sekerlick, waert dat

den turck die heer van iherusalem dat velt verloer, te weten den slach, soe waren wij lijfeloos. Item Als wij dus waren duchtende, niet wetende enyghen raet om wt iherusalem te geraken Soe isser een gheroop gheghaen onder onse peregrijnen, als dat onse patroon van die meninghe was, te scheep te reysen inder nacht ende laten ons te iherusalem, alsoe dat wt desen enyghe van onsen broederen gegaen sijn audacter totten patroon ende gaven hem dit selfde te kennen, als dat die pellegrums int generael hier nyemendallen in te vreden en waren, als dat hij te schepe soude varen en laten ons den Joden te voeren Daer onse patroon op ter antwoort ghaf ende seyde, als dat hij sulcks niet voer en hadde om doen, mer soude rijden tot rama, voorts omtrent Jaffa, om aldaer te verwerven van den heer van iherusalem gheley ende waerom dat hij ons gheen gheley en duet, isset dattet in sijnre macht niet en is, soe soude hij verwerven onthiet van die heer van iherusalem dat hijt soude moghen impetreren van die Arabianen Als wij dit hoorden waren wij noch qualiker te vreden, sorrighende als dat hij ons mit aldustanighe praktiken soude verlaten Waerom die patroon gheseit worden, dat wij des ingheenre manieren en soude toe laten, mer soude eenen anderen wt seynden om tgheley te verwerven na ouder ghewoenten. Waerom, want werde onse patroon gheslaghen ofte ghevanghen Soe waren wij heel desolaet, ymmers lijveloes Als die patroon dese reden ende meer ander verstont Soe beloefde hij, sonder faute bij ons te blijven ende niet van ons te rijden ende hyer mede soe was dit gheschil ten eynde Ende ghinghen in deser manieren in onse logys tot tsavonts toe Soe hoerden wij een groet rumoer van crijten ende ropen. Wij vraechden watter te doens was Soe werden ons gheseit, als dat den heer van iherusalem in quam mit triumphe ende groter victorie Ende ic mit meer ander, hoe wel-

dattet in den avont was, ghinghen ende lyepen ter plaetsen daer wij die heer van iherusalem in saghen comen, alte vreemdeliken, na die maniere vanden lande. Nota. Die mannen te paerde hadden op haer ghelavyen somencke hoofden vanden ghenen die sij versleghen hadden ende waren ghevillet ende ghevollet mit hoy, in een teyken van victorie Ende die te vuet ghinghen, al mit hoopen slechs mit een hantbooch op die turckse maniere mit somencke pijlen, al barvoets sonder hernesche ofte ander gheweer, alsoe dat na mijnen duncken .x. van onse duytsche knechten souden wel hondert turcken ter neder trecken, Mer die te paerde sijn sijn wel op gheseten ende hebben seer snelle paerden ende voel al clovers ende oock hantboghen ende ghelavien, ghemaeckt van dat grove ryedt dat daer te lande wast, daer sij alte fellike mede schyeten, ende seer weynich isser hernesch hebbende dan van die grote ronde schilden, die sij op hoer sijde draghen ende voer hem houwen als sij inden strijt sijn. Item Veel vrouwen ende kinderen bracht die heer van iherusalem in, ghevanghen, die des anderen daghes vercoft werden Ende dat vollick vander stat van iherusalem die ryepen ende huylden alte vreemdeliken waneer die heer voerbij passeerden ende kusten sijn handen in een teyken van victorie, twellick oock alte vreemt was om syen Ende hij hadder wel vijff hondert Arabianen versmoort in een derp dat hij verbrande, alsoemen ons seyde Ende hyer na soe ghinghe wij thuus ende vertelden onse medebroederen soe wat wij ghesyen hadden Ende maeckten guet tscyer vant gheene dat wij hadden ende waren vrolicken, hopende haest verlost te werden, want wij te iherusalem gheleghen hadden half als ghevanghens, niet wetende of wij lijff hadden ofte gheen, Want die turcken binnen iherusalem ons alle daghe groten overlast waren doende, benemende onse wijn die wij qualiken om ghelt

konden crijghen, alsoe dat wij dick twee daghen waren sonder wijn Ende als wij dit onse patroon claeghden Soe seyde hij ons als dat wij patientie musten hebben, want sijt hem selver deden ende die guardiaen en hadde oeck gheen veylicheyt, ymmers sij grepen den guardiaen wel bij sijnen baert ende dwonghen hem om wijne te gheven al wasset dat hijse niet en hadde. Item Die pellegrums die plaghen altoes wijn te hebben wt dat convent, sonder nv, die sake waerom heb ic voer verclaert ende dit was ons alle groot pijn, twellick oeck noyt ghesyen en was dan nv. Item Den . xxv. dach in augusto Soe quam die heer van gazara binnen iherusalem mede ende onse patroon mit die guardiaen ghinghen te samen weder om biddende om gheley, twellick geschyen soude alsoe sij seyden, mits dat sij te ghader contrackt maeckten, mits belovende die turcken een somme van penningen buyten die ordonantie ende ghewoonte, ende hier mede soe passeerden dien dach Ende des anderen daghes des merghens den . xxvj. dach van augusto ghinghen wij wederomme totten berrich van syon int convent, ende brochten aldaer onse tapeeten ende leren oorkussenen daer wij wel ende hart op die aerde gheleghen hadden, menende als dat wij terstont wt iherusalem reysen souden na Jaffa, ende bleven alle noch alle dien dach te iherusalem. eer ic daer wt rijde soe muet ic noch wat scriven van die alre heilichste stede van iherusalem. Item Ghij en moecht iherusalem niet beter beschouwen, sijn groote sijn lanckte ende breete ende maniere van gheleghentheit, dan op desen hoghen heiligen tempel des berchs van calvarien. Nota. Jherusalem staet op een seer hoghe stede verheven Ende men syet wt die stadt van iherusalem dat ghehele lant van Arabien, ende den berch Abarim ende Nebo, ende phasgha, ende die effenheit des Jordaens, ende Jerico, ende dat dode meer, tot die stede der woestenijen. Nota. Ic en

hebbe gheen stadt ofte stede ghesyen die schoenre wtsyen heeft Ende men moet tot dese stadt van allen sijden opclimmen want sij geleghen is op die hooghste stede die in dat lant is, behalve Sylo, welke twee milen staet van iherusalem, Veel te scriven van dese princelike lovelike heilige stede van iherusalem, daer soe menich profeet van ghescreven ende ghesproken heeft, en wil ic mijn, onwaerdich knecht, niet vermeten, na dattet hyer voertijts geweest is, alst noch wel schijnt ende den ghenen wel bekent is die daer gheweest hebben, wantet seer jammerliken gedestruweert is geweest Alsoe die heren hem selver te voren voerseide, want dattet principael van iherusalem plach te sijn, als Annas huus, Cayphas huus ende daer die minnelike heer ihesus sijn Avontmael ath met sijnen discipulen, is nv al buyten die stadt. Item Dat huus ghehieten domus male consilij daer onsen heer vercoft wert vanden verrader Judas, is nv verde buyten die stadt. Item Den berch van calvarien, dat buyten die stadt plach te sijn, is nv inder stadt en is een schone kercke, van desen hebbe ic genoech hyer voer of gescreven ende oeck van die seckten, die daer planteyt wonen binnen iherusalem, bijsondere die ses seckten die wanen kerstenen te wesen mer sijn of ghesneden van die roomsche kercke overmits hoer ketterie daer sij in dwalen, ymmers verscheyden teghens malkandere contrarierende ende pleghen nochtans grote devotie, twellick seer te ontfermen is, och lascye Ende aldustanighe kerstenen woenender middallen veel in die stede van iherusalem onder die turcken ende Joden. Item Ghi kent die seckten sijn die meeste menichte binnen iherusalem wonende ende ghehabituweert omt hooft bij die doken ende wronghen ghestrijt mit blauwe strepen, mer die wronghen van die turcken sijn heel with. ende die Joden hoer wronghen sijn heel gheel ofte sij draghen ghele mutsen. Nota Binnen iherusalem

sijn . vij. thoornen vierkant hooch ende smal ende hebben boven een stallaetgie ronts om van hout Ende op dese thoornkijns waecktmen die stadt, wantmen tot allen plaetsen buyten der stadt ende oock binnen van die thoornkens mach syen Ende daer op soe ghaen wachters tot veel tijden vanden daghe ende oock bij nachte ende roepen malkanderen toe, als ic dickwils ghesyen hebbe, ende ghehoort hebbe, mer wat horen roop is en weet ick niet voerwaer, mer na mijn gheseit is den roope bij nachte willen sij mede segghen Staet op ghij mannen ende vrouwen ende maeckt kinderen om die kerstenen weder te staen Ende des daghes ropen sij die uren vanden daghe, want daer gheen clocken en sijn in alle die stadt van iherusalem, noch om te luyen noch om te slaen die uren vanden daghe, wantet in alle turckyen gheen maniere en is, alsoe dat den turck niet hebben en wil om sonderlanghe saken die hem daer toe purren . want die minrebroederen opten berch van syon gheen clocken en hebben, mer waneer sij misse ofte vesper willen lesen ofte singhen ofte oeck ten reventher willen ghaan Soe ghebruyken sij een rathel daer mede rathelende doer hoer convent. Item Die stadt van iherusalem ende alle dat lant omtrent doer, waer guet om in te winnen, want daer gheen sonderlanghe fortelicien en bennen ende dat meesten deel der menschen sijn guet kerstens. Item Ghij sult weten dattet hert van iherusalem ofte die principael straten, sijn boven al overwulft vant een huus totten anderen, alsoe dat ghij daer tot veel plaetsen onder ghaet al overdeckt. Item Vanden tempel van salomon en weet ick anders niet van te scriven, noch van sijn beghrip, dan ic voerghescreven hebbe, ten waer sake dat icker in gheweest waer, het wellick ons in gheenrewijs toe ghelaten wort, noch in te ghaen mede inden tempel marie ghebenedijt. desen tempel is die plaetse daer maria ghebenedijt, een kijndekijn van

drie jaren wesende, van haer ouders in ghebracht is gheweest, in maniere als ic voer verclaert hebbe op sijn tijt. Item Den tijt dat wij waren binnen iherusalem muchten wij wt onse logys climmen opten tempel des heilighen berrichs van calvarien alsoe dick alst ons ghelyefden ende des ghelijcks muchten wij oock syen tot allen tijden, doer een veynster ofte ghadt, dat waerde heilighe ghraft mit veel andere heilige plaetsen in desen heiligen tempel voerscreven, daer ic breder van ghescreven hebbe.

HYER NA SOE SAL IC VERCLAREN HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ PEREGRINEN GHEREDEN SIJN WT DIE HEILIGHE STEDE VAN IHERUSALEM NA JAFFA TOE ALSOE ONSE REYSE VOLLENBRACHT WAS.

Als wij nv voorts waren hanghende ende verlanghende opten heiligen berch van syon, om te reysen wt iherusalem Soe visenteerden wij alle die heilige plaetsen omtrent legghende. ende int convent staet een schoen put daer davidts spijse mitten water wt ghecoockt wert ende hyer droncken wij dick wt twellick ons een vercoelinge was. hyer van ghenooch. ic reys voorts. Wij waende terstont na rama te rijden mer wij en konden daer niet toe gheraken, duchtende voer langher te blijven ende baden onse patroon anderwerfs te willen ghaen tot die heer van iherusalem, twellick hij niet ghaerne en dede want hij niet guet om spreken en was, mer ons patroon ghinck noch ende brochtet alsoe verde mit bidden ende smeken, mits dat onse patroon den turck ghaef boven sijn bedinckt loon, twee zijden tabberts mits meer ander juwelen, alsoe dat wij desen avont omtrent .ix. uren op saten op onse ezelen ende reden wt iherusalem alle desen nacht mit groter pijnlickheit sonder rusten tot rama toe, en was oeck niet veel meer ghesyen, want die pellegrums altijts

gemeenlick tusschen weghen pleghen te rusten Ende des anderen daghes omtrent . x. uren den . xxvij. dach in Augusto quamen wij tot rama int hospitael, welke hospitael die waerdighe coninghinne helena hyer voortijts heeft laten maken ende naemaels, bijden ouden hertooch phlips toe doen, tselfde gherepareert is geweest, tot behooff ende nootrufticheit der peregrijnen Ende is dit voerscreven hospitael daer toe ghedoteert gheweest mit veel jaerlickse renthen om tselfde hospitael te onderhouden mit veel schoenre provenen. Mer den turck heeft dese renthen al an hem genomen Alsoe dat daer niet en is dan dat ghij op die bloote aerde moecht legghen ofte op een matte die welke aldaer te cope comen Ende die turcken brenghen v oock vytaelgie te coop, als huenderen, eyeren, al bereyt ende druven ende broot. mer ghij en hebt daer ghene wijn ten sij dat ghijse voer v brenckt ofte datse den trosman ofte yemant van den scheepghesellen aldaer brenghet om v te vercopen, wel dier om ghelt, het wellick wel somwijlen gheboort alsoet met ons dede. Item Des anderen daghes smerghens, den . xxviij. dach in augusto, meenden wij terstont te reysen mer den turrick en was niet ghereet alsoe dat wij noch allen dien dach daer musten blijven Ende die turcken quamen bij ons ende deden ons groten overlast, alsoe dat ene van onse broederen, geboren van wtrecht, huych gerritz. foyt genaemt, die sijn ghelt benomen werde alsoe hij spijs was copende ende hij wilde daer teghens seggen ende ghreep enen turck die hem slooch, bij sijn hemde twellick een weynich schoorden ende stiet hem alsoe ter neder, waer voer hij must gheven . iij. ducaten ende . viij. marscellen ende hadt noch groote gratie toe Want hadde onse patroon ghedaen, die dat wech leyde eer dattet die turken vernamen, hij en souder mit̄ . c. ducaten niet ofgecomen (sijn) hoe wel dat hij ghelijck hadde. Alsoe dat ic rade een

yghelijck die daer coomt, dat hij patientie heeft in als dat hem gheboert, want een cleyn saeck wert daer seer groot gheacht, an ghaende dat ons gheboert.

HOE ENDE IN WAT MANIERE WIJ PEREGRINEN WT RAMA GHEREDEN SIJN ENDE TEN LAETSTEN GECOMEN SIJN TOT JAPHA ENDE GHESCHEYDEN SIJN WT DIE HANDEN VANDEN TURCKEN.

Den . xxix. dach van Augusto saten wij mitten turcken ende reden wt rama ende sijn metten kurtsten gecomen tot Japha ende werden ghelijck weder omme gestuwet in die crotten ofte kelders ende aldaer laghen wij tot teghens den avont, mer ic mit sommighe lyepen wt op die zeestranghe baden, ter plaetsen daer sinte pieter geropen wert van onsen heer Ende ter wijlen dat wij aldus waren badende, soe quam aldaer een cleyn scheepkijn wt Cypers mit drie pellegrums ende wij musten allegader in die kellenaers ofte crotten, want den turck examineerden dit cleyne Scheepkijn Ende van stonden an creghen wij gheley om te scheep te varen, mer den turck behyelt bij hem onse patroon Ende dese drie pellegrums brochten sonderlanghe nyuwe mare ende tijdinghe van onsen victoriosen keyser karolus ende van den coninck van vranckrijck, het wellick den turrick niet wel in en ghinck Als dat onse keyser ghetroudt soude hebben die dochter van die coninck van vranckrijck Ende weder omme soe soude getrout hebben die coninck van vranckrijck des keysers suster te weten die coninginne van poorteghael, mer of dat waer was of niet en wisten wij niet, mer gheloofden allegader bet neen dan Ja. Nota. Na die mael datten turrick sijne wil hadde van onse patroon Soe heeft hij hem laten ghaen ende quam den donkeren avont scheep, daer wij alleghader seer doer verblijt waren ende van stonden an schoten wij meest alle onse buschen losch,

die wij opten schepe hadden tot een teyken van blijschappe. Nota. Ghij selt weten dattet nv was den . xxiij. dach dat wij op dat heilige lant quamen ende weder vant heilige lant tscheep vueren, daer wij van waren te iherusalem ende te bethleem . xvij. daghen Die ander ses daghen waren wij reysende tuschen iherusalem ende Jaffa als voerscreven is. Item Nademael ons patroon tscheep gecomen was Soe quamen noch des anderen daghes den . xxx . dach van augusto veel turcken in onse scheepe ende deden haer comantschappen teghens onse patroen, copende van hem lakenen ende dier geliken, ende teghens den avont Soe vueren sij weder om te lande. Item Daer waren van onse broederen . v. ofte . vj. ytalyanen ende franzoyzen die ghehuert hadden een cleyn scheepkijn om te zeylen na damiaten ende wilde voorts nae die grote vermaerde coopstat Alckayr ende alsoe voorts na den heylygen berrich oreb ende zynay om aldaer dat graft der heiliger maertelarisse ende maghet sinte katherijn, wellike cleyne scheepkijn inder nacht an boort quam. Daer waren omtrent drie duytse van onse nederlanders die ghaerne mede gheweest hadden, mer sij en wildense niet hebben om dat regiement van hoer droncken drincken tusschen weghen, alsoe dat regiement van onse duytschen niet veel en duchte int opreysen, overmits droncken drincken, aldus soe en vueren sij niet mede. Item Na dat sij ghereyst waren beghonste onse bootsghesellen ghereeschap te maken om tzeil te ghaen, alsoe wij deden Want tsander daeghs voerden dach, soe waren die anckers ghelicht ende wij vueren van Jaffa tot Cypers ende dat was den lesten dach van augusto, ende wij vueren omtrent . vj. daghen, alsoe dat wij luttel profyteerden ende bleven aldoer onder dat lant van scyryen, het wellick streckt ant lant van Judeen. Ende ons werden ghewesen den berch van Carmelen, daer die vrouwen bruers eerst

haren oorspronck off hebben ghenomen Ende ons quam doe een groot schip te gemoet van veneetgien, bij ons soe quam die patroon mit een boot, begherende van onse patroon ghespijst te werden van vitaelgie, want dat schip groot ghebreck hadde Ende alsoe hij ende wij noch waren onder dat lant der turken, soe en mochte hij noch wij niet landen Ende alsoe wij mede niet wel voersyen en waren, want onse patroon gheen broot en konde gecrijghen int heilige lant overmits dat gheschil der arabianen Soe musten sommighe pellegrums, die niet voersyen en waren van hoer eyghen broot, die musten eten groff bischuyt daer die wormen wt lyepen Want wij ghemeent hadden in twee ofte in drie daghen te zeylen in Cypers, daer wij wel .xj. daghen over waren Soe was dat ons broot ghebrack, niet temin onse patroon dede hem vant selfde dat wij hadden van wijn ende van broot ende versch water, twellick wij nae meest selver van duen hadden Wanttet water vant heilige lant en mach boven drie daghen niet dueren ofte ghuet blijven, alsoe dat wij gheen guet water en hadden ende die cleyne wijnen van veneetgien waren ten eynde, alsoe dat wij al hete malevezeyen musten drincken, waer doer sommighe van onse broederen sieck werden. Item Onder al, soe creghen wij beteren wint, alsoe dat wij quamen in die haven van Cypers den .x. dach van september omtrent middach ende worpen tancker wt voer psalinis.

HIER NAVOLGHET DIE GHESCHICKTENISSE DES LANTS VAN CYPERS ENDE SAL VREEMT WESEN OM LESEN.

Psalinis heeft hyer voortijts een stadt gheweest mer is nv al voerghaen, alsoe datter mer een huus ofte twee op die stranghe en staet, daermen die coemanschappen in ende wt doet ende ontfanckt ende levert. Nota. Ghij sult

weten, als dat dit eilant van Cypers toebehoort den veneetcianen ende is een rijck eylant ende plach hyer voermaels een coninckrijck te sijn ende daer een weynich westwaert van psalinis is enen souten berrich, daer wonderliken veel zouts wtgegraven wert, twellick die veneetcianen alle te maelen an hoer houden ende doen dat brenghen wt haer eyghen schepen tot veneetgien ende wert ghelevert die zingerie van veneetgien, behoudeliken dat sij daer voer ontfangen hoer gesette loon Ende die heren van veneetgien ghebruyken dit tot haren wille ende daer om en comender gheen schepen in Cypers om aldaer zoudt te copen want men tselfde niemanden en vercoopt noch en moet vercopen Mer this een generael regel Soe wat schepen daer comen wt veneetgien tot Cypers, die mueten van desen zoute laden ende brenghen tselfde tot veneetgien ende en hebben niet meer dan hoor gheset loon nae hoer vracht. Item Als nv onse anckers wt geworpen waren Soe vueren wij te lande ende ghinghen tot een grote dorpe dat van daen leyt omtrent twee grieckse milen ende hiet mede psalinis, na die voerscreven stat, aldaer wij aten ende droncken ende maeckten guet tzcyer, alsoe dat veel van onse broeders werden vechtende ende kijvende onder malkanderen want sij allegader bevanghen waren mitten drancke, die welke sij veel droncken ende niet en kenden, wantet seer starcke wijnen sijn Waer om dat ic den ghenen rade die daer comen, dat sij weynich van die wijnen drincken ende waterense wel, want sij seer qwaet is voer ons gedroncken, alsoe ic an mijn selven wel bevant, want icker sieck van wert hoe wel dat ickse soperliken dranck. ende na den eten soe huerden somencken paerden en carretten ende wij reden na famagusta doer schoen vruchtbaer effen lant, waert dattet wel ghebout werden. Item Daer is luttel gheboomts ofte huysen onderweghen, anders dan somencken derpen, dier haer huysen

hebben al bij een staende Ende omtrent een grote duytsghe mile van famagusta, te landewert in, quamen wij ter plaetsen daer oude famagusta plach te staen ende heeft een schone grote starcke stat geweest, mer is nv al heel verghaen ende aldaer was sinte catherijn gheboren. Item Inden eersten quamen wij an een cappelle seer diep inder aerden mit een altaer, dat was die gevanckenisse geweest van sinte catherijn. Item Daer na soe saghen wij een schoen vervallen pallas, twellick is geweest dat pallas van sinte katherinen vader coninck costus. Item Daer na soe quamen wij in een vervallen tempel ende is die plaetse daer catherijn plach te wonen, ende is teghens dat pallas over. Item Een weynich bet voorts staet een cleyn cappellekijn voer mit een portael ende boven mit een cleyn clockskijn, twellick die plaetse is daer sinte catherijn geboren is geweest, ende alle dese voernoemde plaetsen verghaen seer, want dat vollick halen dese stenen van dese vervallen huysen ende tymmeren daer ander huysen mede binnen nyuwe famagusta ende elders wt gesondert dat cleyne cappellekijn twellick die souwenierders onderhouden, die binnen nyuwe famagusta leggen, die bewaren die slotel daer van, alsoe dattet niet gebroken en wert. Item Daer na, als wij onse devotie ghedaen hadden, soe reden wij voorts weder om na nyuwe famagusta Onder weghen an die rechterhant staet vanden weghe een cappellekijn, aldaer plach sinte katherijn ter scholen te gaen Ende vlus daer bij, an die ander sijde staet een schone fonteyn die welke daer niet veel en sijn Alsoe dattet suete water aldaer niet guet te crijghen en is Waerdoer dat lant niet wel bewoent en is, het wellick groot schade is, Wantet alre schoenste ende vruchtbaerste lant is dat ic in alle die landen ghesyen hebbe.

HYER NAVOLGHET DIE GHESCHICKTENISSE DER ALRE ONWINTBAERSTE STEDE NYUWE FAMAGUSTE ALSOE GENOEMT.

Midts desen soe quamen wij in die stat van nyuwe famagusta daer wij bleven omtrent twee daghen ende saghense wel doer ende is nyeut wt die gront op gemaeckt, wtermaten seer starck seer (sedert) den tijt dat rodes ingenomen is geweest vanden turrick. Nota. Die mueren des stats sijn omtrent . xxviij. vueten dick ende seer hooch mit diepe graften ende an die buyten sijde der graften is die graft mede steyl neder ghemuyert. Nota. Beneden inden graft is noch ene cleyne graft omtrent . xij. voeten wijt seer dyep ghehouden onder in die steenroodtze waer in sij moghen dat water des zeets laten lopen als sij willen ende men mach die mueren ofte die huysen des stadt niet beschyeten an die lant sijde Ende an die watersijde heeftet een starck sloth mit meer ander fortresse wel bewaert mit angijnen ende thoornen die wel voersyen sijn mit schuth. Nota. An die stat en sijn mer twee poorten, een an die lantsijde die alsoe seer starck is dattet wonder waer om scriven mit eenre bolwercke daer men rondtom moet rijden, comende na doer vier ofte vijff poorten eer men inder stadt coomt. Nota. Dese poorte ende oock die poorte an die watersijde, wert seer naw bewaert van die souwenyeren, die die stadt van veneetgien aldaer hout legghen wel tot . viij. hondert tue Ende die poorte ant water heeft enen schonen ronden thoorne daer veel schoender metalen stucken in legghen op wyelen, die men wt kruyen mach oppet water ende legghen al ghereet ende gevollet, ofte den turck daer mit enyghe schepen van oorloghe quaem om hem te bevechten, Daer om soe hout die stat daer altijts legghen twee ofte drie galeyen ghereet in die haven, om die zee te reynighen in dien tvan doen is, ende die haven is

gesloten mit eenre kethen alsoe datter gheen schepen in ofte wt en moghen then sij dattet die stadt belyeft. Nota. Dese stadt en is niet seer groot mer redeliken wel bewoent, mit middelbaer straten, niet seer wijt ende die straten sijn ghestroyt al mit zandt, niet ghepaveyt, na die maniere van die lande. Nota. An die marckte staet een schone latijnse kercke ende die zouwenyerers als duytsche franzoyzen ende ytalyanen onderhouden dese kercke Want die inwoenders des stats al meest griecken sijn Ende an die marckt staet dat stadthuus met eenre schoenre poorte, die altijt open staet mit veel gheschuts ghereet ende aldaer houden die knechten seer naw hoer wake Alsoe dat die stat seer naw bewaert wert ende is oock alsoe starcken stadt als ic oyt ghesach Sommighe seyden als dat sij alsoe starck is als die stat van rodes. Item In dese stat waren wij in een cappelle aldaer die coninck van cypers misse in plach te horen ende aldaer saghen wij een van die warachtighe ses kruycken daer onsen heer van water wijn gemaeckt heeft in die bruyloft. Nota. Dese cruycke is seer groot mit enen langhen hals, syende wten grauwen, wel houdende een half vadt byers ofte meer. Nota. Tot die minrebroeders ofte gaudenten sijn twee ofte drie grote stucken van dat heilige cruus ons heren, die ons peregrijnen aldaer vertoent werden. Item Als wij nv aldus binnen dese stadt gheweest hadden omtrent drie daghen ende wel doersyen hadden, twellick oeck die slotel is van dat ghehele lant van cypers Soe sijn wij weder ghekeert na psalinis, daer ons schip was leggende om te laden zout ende anders Soe sijn mede sommighe van onsen broederen ghereden tot Nycosya twellick een vermaerde grote coopstat is oeck die principael van heel cypers, daer legghen al die coopluy, ende alle die gueden die die schepen van veneetgien overbrenghen werden aldaer voerts ghevuert op ezels Ende aldaer soe wert dat

cypers zatijn gemaeckt ende als die daer gheweest waren omtrent drie daghen Soe quamen sij weder bij ons te salynis, daer wij twee van onsen geselschappe beghroven in een kercke ghehieten sancto lazaro, staende bij die stranghe daermen eerst an coomt ende is eens deels latijn ende twee deel griecks. ende een vanden tween die daer storven was een priester van leuwerden wt vriezlant ✠ ghehyeten heer vop Tander was een vrouwe van Amsterdam ✠ ghehieten Ghijzlant Jansdochter. Item Ghij sult weten dat van dese kercke staet een grote vierkante huysinghe, daer in wonen stradioten die die veneetcianen aldaer houden leggen in sent om dat lant te bewaren, ende besijden an haer huus daer leyt een barckskijn, daer sij altijt waecke op houden, ofte sij bij avontoere enyghe schepen vernemen opter zede Soe verkundighen sij dat van stonden an te famagusta aldaer dat garnisoen leyt, want sij hebben altijt paerden die ghereet staen, daer sij mede rijden tot allen tijden vanden daghe lancks dat watere vernemende enyghe coomste van schepen, alsoe dat ic dese maniere selver ghesyen hebbe van doene Alsoe dat die van veneetgien seer naw laten bewaren dit lant van cypers wantet een seer costelick eylant is, ende sij daer veel profyten wt hebben ende den turck seer na leyt, want cypers dat wterste lant is van kerstenrijck. Item Die veneetcianen lyeten aldaer buyten psalynis maken, den tijt dat ic daer was, een groot vierkant huus om koorn in te doene, want daer veel koorns ghewonnen wert ende is aldaer guet coop Ende daer soudes noch veel meer ghewonnen werden, waer dattet lant wel ghebouwet werden mer dat vierde paert des lants en wert niet ghebouwet. Item Waneer die schepen van veneetgien aldaer comen soe sullen sij dat koerne vueren tot veneetgien ofte elders daert hoer ghelieven sal, want daer anders gheen schepen laden en moghen dan die van veneetgien

alsoe ic voerghescreven hebbe. Item Ghij sult weten als dat omtrent drie duytsghe milen van psalinis leyt enen hoghen berrich ende aldaer staet een cappellekijn op ende aldaer is een groot cruus Men seyt dattet dat cruus vanden gueden moordenaer is die genoemt was Dismas. Ende men seyt dattet helena heeft aldaer doen brenghen Sommighe segghen mede, datmen nyet en kan ghesyen offet hanckt dan offet staet, mer dat en segh ic niet, wat daer of is des beveel ic godt. Nota. Desen berch is ghehieten mons croft ofte den berch des cruus ende is seer hooch ende pijnliken om op te climmen ende men syetse seer verde inder zee, ende int lant van cypers wast oock seer veel booms wuls. (oock) karoben, dat is guet gheliken boonen ende wast an boomen, men seyt datmen die sukercandye daer of maeckt. Item Deser tijt hoorden wij segghen, als datten turck opter zeede was ende hadde genomen twee schepen van veneetgien ende hadde . xv. man van die schepen doer laten saghen. alsoe dat wij daer gheleghen hadden . xiiij. daghen Soe sijn onse pellegrums alle ghelijck te schepe gecomen, wt genomen omtrent . x. franzoyzen die waren wech gevaren mit een ander schip dat daer ghereet lach duen wij daer an quamen. Ende somenken van onse pellegrums die namen spijs ende dranck perfoortze vanden patroon ende seyden, sij wilden mit hem eten ende drincken nae wt wijsen hoer contrackt, want hij ons belooft hadde aldaer te legghen niet meer dan . x. daghen ende was nv den . xiiij. dach dat wij aldaer quamen. Alsoe dat wt desen groot gheschil ende rumoer rees tusschen ons ende die bootsgesellen van een ander schip twellick bij ons lach ende toebehoorde mede onse patroon Ende onse patroon dit vernemende, quam hij desen avont tscheep ende die pellegrums wilden hem buyter boort werpen alsoe sij veel al droncken waren Ende mits desen soe wert onse patroon ropende, alsoe

dat die bootsghesellen vant ander schip onse bootzghesellen ende den patroon te baten quamen, alsoe datter een vechtelic op rees ende werden twee ofte drie van onse pellegrums seer ghewondt, ende als dit die ghemeen pellegrums ontwaer werden Soe ghincker een groot ghecrisch ende gheroop op inden schepe, alsoe dattet boven maten wonder was, datter niet veel an beyden sijden doot en bleef ende vermoert en werde. Wantet inder nacht was. mer doer goods gratie soe werden daer vrede ghenomen den tijt van Achte daghen gheduerende, mits dien dat die patroon van dien nacht tzeyl soude ghaen alsoe hij dede, waer mede die pelleghrums te vreden waren, ende dit was den . xxiiij. dach van septembri Ende des anderen daghes den . xxv. dach, voerden dach, lichten wij ons ancker ende vueren na lymyson, ende is een haven in cypers, daer wij an waren int ghins varen, alsoe ic hyer voer ghescreven hebbe, ende is omtrent . xl. milen van psalynis. Ende des anderen daghes Soe quam ons een groot schip van veneetgien te ghemuet ende sant ons sijn boot mit een bryeff an boort, welken bryef in hyelt, dat wij voer ons syen souden, want den turck was ons verwachtende mit . xx. schepen, soe ghaleyen ende fuysten, ende was om die pellegrums te doene, alsoe dat wij den . xxvij. dach quamen te lymyson, aldaer wij in namen onse wijn ende hout om te barnen, ende bleven aldaer verwachtende twee ofte drie grote schepen, die welke noch te psalynis waren, die oeck mede mit ons zeylen souden, Waer of dat een schip onse patroon toebehoorden, alsoe ic voer ghescreven hebbe. Item Des anderen daghes, den . xxviij. dach, quamen die twee schepen bij ons ende dat derde schip bleef noch aldaer om sijne wijnen in te nemen ende hout te bernen ende soude des anderen daghes oeck bij ons wesen, alsoe ons belooft was Aldus soe ghinghen wij tzeyl ende vueren mit dat een schip, twellick onse patroen

toebehoorden, na baffa, aldaer dat schip noch innemen soude somencke zacken mit boomwol ende daertoe kisten mit suyker ende dier gheliken, daer wij na wachten ende oeck dat schip twellick te lymyson noch was, In deser manieren sijn wij gecomen te baffa den lesten dach van september. Item Des anderen daghes, te weten den eersten dach van octobri, soe vueren wij mit onse barcken an lant ende sijn gegaen in die stat in die kercke van sinte pieters ende pouwels ende is een schone latijnsghe kercke, aldaer sommighe van onse priesteren misse op daden ende na dat wij misse ghehoert hadden, soe sijn wij gegaen ende hebben versocht die plaetse daer die seven slapers ofte gebroeders mit hoer moeder (ghevlucht) waren, totter tijt toe dat zij gemartalyzeert werden, ende waren gheheten die seven machabeen, ende is nv een grieckse cappelle, staende onder die aerde mit sommighe trappen neder te ghaen Ende alsmen daer beneden is Soe ghaetmen noch mit . x. ofte . xij. trappen nederwaert ende daer staet een fonteyn mit alte seer zuet kuel waterkijn daer die gebroeders wt droncken, terwijlen dat sij daer saten. Item Van hyer soe sijn wij voorts gegaen tot een vervallen convent van die minrebroeders ende heeft hyer voermaels een schoen convent geweest alst noch wel schijnt andie kercke ende den reventer, die noch al gheheel staen, ende sijn alte suverliken gewrocht van herde steen na maniere van die lande, alsoe datmen wel sicht dattet een schoen regiement geweest is. Nota. Onder dat choor der kercken staet een seer diepe kelder mit veel ghaten ghins ende weder ghaende onder die aerden Ende men ghaet dese kelder van buyten after ant choor in. ende men seyt dat in dese kelder gevanghen lach sinte pauwels ende bernabas ende thymotheus sijn discipulen, doen hij reysen soude na romen ende overmits tempeest ende onweder, soe brack dat schip ende quamen aldaer te lande Ende

die van iherusalem hyelden hem daer alle die winter legghen gevanghen. Ende daer na sijn wij gheghaen in ons logys ende maeckten guet tscyer ende vueren teghens den avont wederom tscheep, alsoe daer quaet logys is te crijghen voer veel menschen. Want die stat seer verghaen ende ghedestruweert is van die engelsche, in wrake van des conincks suster. Item Ghij sult weten als dat die stat van baffa heeft hyer voertijts gheweest een grote schone stat alst noch wel blijckt ende schijnt. Ende des anderen daghes den . ij. dach van octobri, soe sijn onser som ghegaen totten patroon vraghende, waerom hij niet tzeyl en ghinck want wij guede wint hadden Soe heeft hij ons geantwoort als dat hij daer gearresteert (hadde) om dat schip te verwachten daer wij aldus langhe nae gewacht hadden. Want aldaer den oppersten capyteyn van cypers in was ende wilde dat wij na hem wachten souden om dat wij ende hij te samen tebeth beschermt souden sijn voer die vianden Daer wij op antwoorden, dat wij langhe ghenooch ghewacht hadden ende datmen oeck gheen pellegrums bestellen en muchte Want dat schip ons toebehoorden ende niet hem Ende als onse patroon dat hoorden, soe heeft hij ons geantwoort dat hij bereyt was mit ons te varen, mer onse pyloot must aldaer blijven, want die beset was ende hij niet, want dat al wel wist datmen hem noch ons niet besetten en mucht, mer ons en diende niet te zeylen sonder pyloot, aldus soe bat hij ons als dat wij pacientie wilde hebben noch . ij. daghen, hopende dattet alsdan bij ons soude sijn. twellick wij hem concenteerden. ende doen die twee daghen gepasseert waren, soe en was dat schip noch niet gecomen, twellick ons seer verwonderde Want doen wij van psalinis vueren, soe haddet onse patroon belooft daeghs na ons te volllighen. Ende des anderen daghes den . v. dach van october Soe sijn bij ons gecomen twee ghaleyen van famagusta ende brochten

ons tidinghe, als dattet grote schip daer wij na wachten, was over drie daghen tzeyl gegaen ende soude certeyn bij ons wesen binnen enen dach ofte twee ende dat sij selver gecomen waren bij ons om te besyen of die vianden daer niet omtrent en waren Ende na dat sij een weynich bij ons gheweest waren ende ons gegruet hadden mit haer trompetten schilmeyen ende trommelen Soe hebben sij oorlof an ons genomen ende sij sijn gevaren te baffa ende bleven al in die haven legghen twee daghen Ende den . vij. dach tsmerghens Soe sijn die twee galeyen ter zewaerts in ghevaren om te besyen ofte sij enyghe schepen van oorloghe vernemen muchten Ende als dit gheboorden, soe sijn wij weder om tot onsen patroon gegaen ende hebben hem alleghelijck gheseit, als dat wij niet langher toven en wilde ende dat hijt oock wat kurt maken soude, oft sou sijn schult werden wanter veel van onse pellegrums sieck werden ende die noch gesont waren stonden allegader in groot perikel ōm sieck te werden. wij hadden ons veel liever doot te vechten dan van hem vermoordt te werden. Want wij die spijse ende die luchte van die landen niet verdraghen en muchten, alst wel bleeck, want den derden man binnens scheeps wel cranck was, alsoe wel die bootsghesellen als die pellegrums, ende mit dat wij dese woorden ghebruyckten mit onse patroon, soe sijn onse gesellen gecomen ende hebben geseyt, als dat sij wter maerschen syende waren een groot schip in zee. als onse patroon dat hoorden was hij seer verblijt ende heeft van stonden an gesonden een barck in zee om te besyen wat schip dattet was ende beloofden ons, indien dattet dat schip niet en waer daer wij na waren wachtende, soude van stonden an mit ons voorts zeylen ende dat op peyne van duysent ducaten te verboren Ende inder nacht soe is dese voerscreven barcke weder om gecomen ende tijdinghe ghebracht als dattet dat selfde schip

was dat wij aldus lanc verbeyt hadden ende dattet sanderen daghes bij ons wesen soude, waer of wij verblijt waren, Ende is alsoe gheschiet des anderen daghes ende sijn bij ons gecomen ende hoer ancker wtgheworpen Ende onse bootsghesellen sijn van stonden an hoer te hulpe gecomen mit onse barcken ende hilpen haer laden al dat gheen dat sij te laden hadden op dat wij alsoe veel te gheringher voorts zeilen souden. Item Op denselfsten dach omtrent middach, soe saghen wij een ander groet schip in zee hetwellick na ons toe quam ende was een schip alsoe ons docht van oorloghe, ende doen sij merckten dat wij haer coomste verwachten ende hem niet en ontsaghen, want wij drie schepen bij een waren Soe sijn sij wederom terugghe gezeylt ende seynden hoer booth an lant, aldaer sij die beesten roofden, waerdoer wij vernamen als dattet zeerovers waren van rodes Alsoe dat wij wt desen, des anderen daghes noch al dien dach stille bleven legghen. Item Onder al sterf ons enen broeder of wt spangien ✠ die welke beghraven wert opt lant Ende desen nacht lichten wij alle drie onse ancker ende sijn ghelijck voorts ghezeylt ter zeewaert in mit enen gueden winde, daer wij godt of danckten Ende int voorts zeilen soe isser een van onse bootsghesellen buyter boort ghevallen die wij saghen onnoseliken verdrencken ✠ ende en muchtens niet ghehelpen, twellick verdrietich was om syen, ende dit was den . x . dach van octobri mer inder nacht, soe is ons een alte swaren storme over den hals gecomen, waer doer wij in groten swaren perikele waren, want wij waren op dat alre quaetste water, ghehieten sinte helena·en gholven, dair ic hier voer genooch van ghescreven hebbe, ende des anderen daghes, soe vonden wij ons ghezeylt mitter storme teghens een eylant, ghehieten castel rodes ende is onder die jurisdictie van rodes ende was wonder en hadde ons godt niet bewaert, wij en souden ghezeilt

hebben op die steenroodtsen, want wij niet verde en waren vant eylant alst dach geworden was, die nachten waren seer lanck ende duyster overmits dat wij gheen maen en hadden. Item Den . xj . dach van octobri wasset seer stille, alsoe dat wij alle dien dach laghen en dreven oppet water voer dat eylant. sorrighende als nv ende als nv, dat wij oppet eylant ghedreven soude hebben. Mer teghens den avont isser wederom een starcke wint opgheresen mit reghene ende lyepen weder om ter zewaert in ende waren dien nacht in groten perikele, alsoe dat wij des anderen daghes, den . xij . dach van octobri passeerden dat eylant van rodes, want die storme niet op en hyelt Ende teghens den avont beghonstet seer te donderen ende te blyxemen mit groten reghene, alsoe dat wij dyen nacht wederom in groten perikele waren. Item Den . xiij . dach van octobri, tsmerghens, soe vonden wij ons ghezeylt neffens een eylant ghehieten scharpen, ende is onder die jurisdictie der veneetcianen Item In dat eylant is een sonderlanghe maniere, Dat soe wye coomt tot een man begherende sijn dochter te hebben te wijve, soe wertse hem ghedaen ende mach daer bij ghaen slapen drie ofte vier nachten ende isset dat sij hem ghenoocht, soe mach hijse houden ende en ghenoocht sij hem niet, soe seynt hijse wederom thuus ende daer mede soe is dat hijlick gedaen, mits dat die bruyt enyghe ghuelickheit ontfanckt voer haer eere ende daermede is sij ghepayet totter ander coomt dier bet gracie in heeft. Item Overmits dat die storme niet en cesseerden Soe en muchten wij aldaer niet havenen ende vueren voerbij mit starken winde ende groten reghene doert kanaer, twellick is een perikeloos water, wantet om en thom vol clipten leyt ende daer om isset seer perikeloos om doer te zeilen ende bijsonder alst duyster weer is, alsoet nv mit ons was ende teghens den avont, soe stack die storm noch meer op dan sij oyt ge-

daen hadde ende werde seer donderende ende blixemende, mit seer groten reghene, alsoe dat wijs ghenen raet en wisten. somenken van onsen broederen biechten hem ende maecktent alsoe sijt gheven ende nemen wilde, Want inden avont hadden wij naest om ghezeilt ende mit al-sulker perikele passeerden wij die nacht. Item Den . xiiij . dach van octobri, smerghens, beghonstet te stillen ende alst schoen dach was, vonden wij ons bij twee clipten genoomt cristiani ende wij saghen dat lant van Candien ter slinckerhant van ons legghen alsoe verde als wij oghen muchten Ende des anderen daghes passeerden wij dat lant van candien daer wij dien nacht na op ghelopen waren, mit dat ons die wint contrarie vyel Ende teghens den avont soe quamen wij bij een clipte ofte eylant ghe-hieten mallio ende leyt achter dat eylant ghehieten cirigo ende is alte periculoos om te passeren, want die pelle-grums wel eer aldaer . xxx . daghen gheleghen hebben eer sij daer voerbij consten comen, want die wint hem daer contrarie was ende het is oock aldaer rondsom vol clipten, alsoe dattet aldaer seer periculoes is om te sijn waneer daer een storme op coomt, twellick wij wel ghe-waer worden. Item Den . xvj . ende vanden . xvij . dach en weet ic niet veel van te scriven dan wij veel schepen des merghens saghen op die zee ende duchten dattet vianden waren gheweest, mer wij vernamen als dat sij wt candien quamen, al gheladen mit nyuwe malevezeyen. Item Den . xviij . dach passeerden wij die stadt van modon die wij saghen, ende in die nacht soe starf ons enen broeder of, genaemt huych gerritz. foyt van wtrecht, ✠ die wij aldaer buyten boort setten. Item Den . xix . dach passeerden wij dat lant van janthen, aldaer wij buyten om vueren. Item Den . xx . dach passeerden wij corphon ende teghens den avont soe quam ons alten vreseliken weder opden hals twellick alle die nacht duerde, als van

swaren dondere ende blixeme mit alten groten seer starcken winde, alsoe dat wij enen lastighen swaren verdrietighen nacht hadden als godt wel weet, want wij desen nacht in meerder perikel waren, dan wij noch oyt gheweest hadden. Item Den . xxj . dach des merghens, vonden wij ons bij een eylant ende leyt ant lant van Albanien, in wellick eylant alten wreden wilden volcke woont, Want sij nyemant onderdanich en willen sijn, noch den turck noch die veneetcianen Want waneer sij enyghen kerstenen vanghen ofte crighen, soe vercopen sij die den turcken, In contrarie waneer sij enyghe turcken crijghen ende ghweldich werden, soe vercopen sij die de kerstenen op die ghaleyen te setten. Item Den . xxij . dach quamen wij voert lant van slaffolonia ende vanden . xxiij . dach ende vanden . xxiiij . dach en weet ic niet veel van te scriven, anders dan wij vueren soe ghins ende soe weder, want wij gheene wint en hadden die ons profyteerden. Item Den . xxv . dach van october soe sterf onse scrivent vanden schepe ✠ die wij dien avont hielden binnens scheeps, hopende als dat wij des anderen daghes an lant gecomen soude hebben, om hem aldaer te beghraven, mer die wint was ons alle dien dach contrarie, alsoe dat sommige van onse pellegrums ghinghen totten patroon ende seiden als dat sij wilden hebben dat dode lichaem oeck buyten boort gheset te werden, in manieren alsmen onse pellegrums gedaen hadde, verduchtende altoes voer onweder, Waer op die patroon ons ter antwoort ghaf, indien wij binne ij ofte iij uren die wint niet mede en hadde, soe soude hij ons begheerte doen in dien hij niet landen en mochten, twellick oock niet mogheliken en was Soe werden desen dode buyten boort gheset omtrent sinte Andries berghe Ende teghens den Avont soe slooch die wint om ende beghonste enen starcken winde te wayen, alsoe dat wij desen nacht niet al sonder sorrighe en waren,

ende wij passeerden oock dese nacht sommighe clipten ende berghen ende oock steden ende havenen legghende ant lant van slavonyen, die welke ic niet en bescrijff om kurtheyt des tijts ende oeck om dat ick er over of ghescreven hebbe Ende waren voorts in deser manieren langhes dat water drivende ghins ende weder, mits dat wij ghene wint en hadden tot den . xxviij . dach van octobri toe, doen passeerden wij Jara. ende sijn voorts ghezeilt ende gecomen den lesten dach van octobri, ende was alreheiligen avont, tot in die haven van Parens toe Ende naedemael ons ancker wt gheworpen was, soe sijn wij mit vruntschappen ghescheiden van onse patroon ende sijn ghezeilt ofte ghevaren mit barcken, mits oock alle onse boghaetgien, tot die stede van parens ende waren meest allegader cranck ende haddet oock langher gheduyert, het hadde te duchten gheweest dat wij wel . xxx . ofte . xl . doden meer ghehadt souden hebben. Item Angemerckt datter onser veel was ende dattet stedekijn van parens cleyn is Soe deelden wij ons in veel partijen hyer ende daer in herberghen ende in burghers huysen. Item Om nv voorts declaratie te hebben Soe sult ghij weten als dat die stede van parens een aertsbisdom is ende buyten in die velden legghen veel tomben ende daer staen veel cappellen alsoet een grote schone stat geweest is ende hyer waschen veel olijffbomen. Item Dese stat parens is gheleghen in een lustich lant daermen wt ghaen mach in hongharien ende doer meer coninckrijken te lande tot iherusalem, mer het is seer sorrichlick Want nyemant en soude gheley crighen doer alsoe veel landen der ongheloviglien te wanderen Waerom dattet nyemant te raden en is dat te beghinnen. Item Het is alsoe dat waneer paris van troyen varen woude om te nemen mit ghewelt helenam die coninginne van grieken, die een gheecht wijff was meandri, welke een oorsake was der verderfe-

nisse van troyen, als bescreven wert indie storie van troyen Soe dede die voerscreven paris troyen in dese stadt van parens alle sijn schepen Ende doen hij helenam ontroofden alsoe mit hem bracht in dese stadt van parens, ende doen ghaf hij dese stat die name parydynum, hoe wel dat dese stat ghemeenliken gheheten wert van den ytalyanens Parens. Item Voorts in deser manieren parens wel doer syen ende als wij aldus daer waren Soe vonden wij aldaer enen broeder, een van vijf franzoyzen, welke vijf edele mannen in cypers te salynis van ons schyeden, ende dat daerom want sij niet langher in cypers en willden leggen, mer wilden hoer reys kurter expedieren dan wij Ende veel van ons waren oock van die meninghe al wasset dat sij bij den meesten hoop noch bleven, twellick ons oeck allegader verde het syenste was Als ghij horen sult. Item Soe hebben dese vijff edele mannen een schip ghehuyert tot Candien toe Daer onse patroon oock niet rouwich om en was, ja al hadden wij oock allegader voorts ghelopen, want sijn coste waren daer doer ghelicht ende was den ghenen dubbelde koste die sulcks deden Ende desen vijften broeder die wij vonden alleen te parens, vertooch ons mit verdriet horen swaren laste die sij gheleden hadden opter zeede van winde ende van storme ende van zeerovers ende datter een van vijfen ghesturven was ende dat die ander drie broeders in Candien ghebleven waren ende en durstent niet avontueren voorts te zeylen Mits dese tidinghe ende nyuwe mare Solliciteerden voorts om barcken te huyeren daer wij mede mochte voorts geraken tot veneetgien Want dat een generael reghel is waneer ghij coomt zeylen van Japha tot in die haven van Parens Soe scheyt ghij mit oorlofe vanden patroon, waerom, want dat schip moet soe langhe blijven legghen eer dattet te veneetgien an comt in dese haven van parens, ter tijt ende ter wijlen toe dattet selfde

schip gelost is vanden zwaren ballaste, want van parens tot veneetgien toe isset seer ondyep ende seer perikeloos om te zeilen, doer die avontuerlike clipten, twellick sonder twijfel periculoeser is dese . c . milen tuschen parens ende veneetgien dant is te zeylen voorts van parens tot Jaffa Aldus soe is een yghelick naerstich, voer hem te syen om te huyeren starcke barckens, mit guede verstandele schippers in manieren als wij deden ende huyerden alsoe veel barckens als ons van noode waren, alsoe daer onser veel waren ende niet al in een schip barricke ghesitten en konde, ende ghaven, die man voer die barcke (vacat) ducaten, ende als wij nv aldus binnen parens waren gecomen op alre lieve heiligen-Avont ende maeckten guet tcyer, onse lichamen recreeerenden, alsoe sij al machteloos waren gheworden mits die zeede Soe sijn wij op alre heiligen dach des merghens vrooch opghestaen ende misse ghehoort ende voorts nae de middach voorts ghezeilt tot een stedekijn ghehieten Omagho ende ghinghen aldaer inder kercken ende hoorden vigilie voer alle gelovighen zyelen ende bleven voorts desen avont in dit stedekijn ende waren ghelogieert bij die poorte in die roden leeuwe ende deden onse devotien voer alle gelovighen zyelen. ende als wij nv ons middachmael gedaen hadden, sijn wij voorts tzeyl gegaen ende zeylden voorts desen dach mit swaren lastighen winde ende was oock een lastich onweder, want alsdan seer periculoes is om aldaer te zeylen Alsoet aldaer seer ondiep is, voll steenroodtzen ende periculose clipten ende die barcken sijn seer ranck. Onse schipper die hadde onse barke een wijl tijts al versuymt mit sijn dromen ende slapen Mer godt voersacht dat wij noch voorts zeylden mit groten storme ende reghene Ende die redeliken te pas gheweest hadden op die zede, die worden nv alsoe syecke, als dat ons dochte die doot over gecomen te hebben Mer sijn doer goods gratie vast voorts

gecomen ten laetsten tot veneetgien, mit swaren lastighen reghene, alsoe dat wij naw enen droghen draet an ons lijff en hadden, nadt ende vuyle, alsoe reghenende datmen die straten naw ghebruyken en muchten, ende quamen dese sinte huybrechtsdach blijdeliken binnen veneetgien als verloste ghevanghens, ende ic ghinck mit sommighe van onsen bruederen ter herberghe tot een duytsche, francisco, een schilder, aldaer wij quamen voer die noene ende maeckten desen dach guet tscyer. Item Des anderen daghes den vierden dach van november ende stonden des merghens op ende hoorden misse ende als nv soe tracteerden wij voorts te reysen na huus, want een yghelike daer vlijtich toe is. Item Die als dan cranck is in sijn lichaem ofte in sijn boers die en isser sonder twijfel niet wel an, twellick ic well merckten deser tijt.

HIER NA SAL IC VERCLAREN HOE ENDE IN WAT MANIEREN WIJ GHEREYST SIJN WT VENEETGIEN EEN YGHELICK NA SIJN STADT.

Als ic nv mijn selven wel onderleyt hadde binnen veneetgien vant ghunt daer ic mede te vreden was ende mijn booghaetgie wel ghepackt hadde Soe maeckten ic een kurte pose guet tcyer Ende ghinghen daer na mit ons . ix . broeders wt hollant in een barcke desen vierden dach van novembri voerden noene ende vueren mit blijschappen wt dese princelike heerlike coopstede veneetgien, wyens circunstancien ic voer hebbe bescreven na mijn simpel verstant, alsoe dat ic dat hyer bij laet blijven Ende sijn in deser manieren voerts gevaren mitter barcke ende gecomen tot meysters. Item Van stonden an voorts mit malkanderen ghegaen te vuet mit groten arbeit doer die slickighe wech ende sijn desen avont gecomen tot martilagho aldaer wij desen nacht rusten. Item Des anderen

daghes vroech opgestaen desen . v . dach van novembri ende was sonnendach Soe sijn wij geghaen van ma rtilagho tot Castelfranco aldaer wij desen nacht rusten int zwaert, Item Den . vj . dach van novembri opgestaen ende geghaen vrooch van Castelfranco doer passant ende voorts desen avont gecomen ende gherust tot Carpenego. Item Den . vij . dach van novembri vrooch op ghestaen ende geghaen van Carpenego ende gecomen tot hospitaelego. Item Den . viij . dach van novembri des merghens gegaen van hospitaelego ende alsoe vast nederwaerts gecomen tot dat wij quamen in die starcke vermaerde coopstadt van Olms in duytslant aldaer wij hoorden segghen als dat dum fernando desen avont in soude comen. In deser manieren soe sijn wij desen avont binnen Olms ghebleven om dese stacie te syen ende was oock seer triumphelicken om syen Want hij mit schoender ordonantie, seer heerliken opgheseten mit sijnre huusvrouwe, mit groter staet in quam mit artscyers mit arbelettriers mit hele lancyen ende mit halve lancien, ende alle sijn heeren soe wel als hoer dienders waren altesamen ghecleet mit root mit gheluwe boorden gheboort Ende die dienders vanden heeren hadden levereyen buyten, alsoe datmen mochte bekennen wyen dat sij dienden ende waren alle te malen ghecleet op die duytsche maniere Ende sij hadden ketell trombelen na die turckse maniere, alsoe dattet seer om syen was triumpheliken ende schoen Ja al haddet die keyser selver gheweest soe en mucht sijne staet niet meerder gheweest hebben. sijn huusvrouwe hadde veel joncfrouwen bij haer seer schoen ende costeliken ghepareert na die duytsche maniere mit al gouden huyfden op haren hoofden ende scherlaken bonetten daer op alsoe dat dese maniere seer lodderliken stont om syen, ende wij staende in deser manieren voer sijn logys ansiende sijnen staet Soe sach hij ons seer scharpeliken an. Omtrent den avont soe ghinghe

wij te ghader weder om wanderen omtrent sijn logys ende altehants soe werden wij weder om in ghebracht ende in gheleyt in die camer daer hij sat ende ath sijn avontmael mit sijnre huusvrouwe ende mit eenre sottinne alleen ander tafelen, daer alle sijn heren stonden bloots hoofts ende wij worden ghestelt voer alle die heren opdat wij dese stacie wel doer syen souden Ende wij merckten oock wel als dat hij mit sijn huusvrou veel woorden van ons hadde, mer watte en wisten wij niet Mer overmits dat wij vanden heiligen lande quamen ende alsoe hij veel mitten turck te doen heeft, soe dochten wij dattet daer van was Ende alsoe wij sonder twijfel naemaels wel bevoelden, Want na dat die maeltijt gheeyndet was ende die gratie ghelesen was Soe toenden wij hem eere ende reverentie ende hij ende sijn huusvrouwe mits oeck alle sijn heren, bewesen ons peregrijnen oeck ere ende reverentie Ende mits desen soe ghinghen wij na onse logijs ende eer dat wij ter tafelen waren gheseten Soe is sijn cappellaen, die die gratie over sijn tafel hadde ghelesen, sonder vertreck bij ons ghecomen ende ghinck oeck mede sitten an onse tafell ende beghonste ons oeck seer scherpeliken te examineren van die gheleghentheyt des turcks ende van die gheleghentheyt des lants ende wat tijdinghe wij van daen brochten, daer wij op antwoerden ende vraechde den cappellaen of hij ons ondersoken wilde of wij oock ten heilighen lande gheweest waren dan of mijn heere dum fernando die gheleghentheit der turcken wilde weten, soe wilden hem daer wel bescheyt van doen van als dat wij daer of wisten. daer mijn heer die cappellaen hem seer doer verblijden, mits soe beghonste wij hem alle dinck te vertrecken vant selfde dat wij wisten Ende mijn heer hoerden seer scharpeliken ende naersteliken toe Ende en wilde niet eens mit ons drincken, segghende alsdat hij tsmerghens vroech misse soude lesen

voer dum fernando, want hij vroech wilde vertrecken. Niettemin mit veel pratens soe eens soe anders, soe festiveerden wij mijn heer alsulcks, als dat ic gheloef dat hij des anderen daghes gheen misse en las, aldus soe laet ic dit hyer bij blijven. Des merghens stonden wij vroech op ende reden voorts nae huus ende sijn mitte kurtsten gecomen tot mens. Opten derden dach van decembri sijn wij mit ons neghenen gesamentliken ghevaren wt mens te schepe ende sijn gecomen tot koelen op sinte nycolaus avont ende was wel duyster, ende ghinghen ter herberghe inden eekelboom tot des anderen daghes sinte nycolaus dach toe, misse ghehoert inden doom ende die waerde heilighe drie coninghen ghesyen ende ghevysenteert Ende nademael wij ons middachmael ghedaen hadden Soe sijn wij voorts ghevaren den rijn neder tot nymaghen toe, twellick sijn . xx . milen te water mer . xviij . mijlen te vuet ende quamen mit ons sevenen den ix^sten dach van decembri guets tijts binnen nymaghen ende ghinghen ter herberghe indie zwarte leeuwe tot des anderen daghes toe, misse ghehoert alsoet sondach was, daer na mit ons sevenen een kurte poese ghuet tzcyer ghemaeckt tot een teyken van scheydinghe, ende vueren voorts wt nymaghen mit ons sevenen tot die veluwe toe, aldaer een yghelike sijnen naeste wech nam om gheringhe thuus te gheraken Ende ic meester arent willemz. ende heer Jan Govertz. van gorcum bleven tesamen int schip ende vueren te samen tot voer die stadt van boemel toe, aldaer wij desen avont bleven ende huyerden een schuyt die ons bracht dese merghen tot gorcum voer die poorte op acht uren ende was recht ghetijde om voorts te zeylen tot dordrecht, alsoe dat mijn meninghe was strack doer te zeylen, mer mijn medeheer Jan govertsz. badt mijn als dat ic doch mit hem optreden wilde in die stadt, want hij aldaer gheboren is gheweest ende vrunden aldaer hadde wonende,

oom, moyen ende ander maeschappen, die hij slechs toe begheerde te spreken, mits oeck mijn belovende als dat hij daer niet toven en soude, mer soude mit mijn sonder vertreck voerts na delft varen, alsoe dat ic mede in die stadt van gorcum ghinc, Mer alsoe drae wij an lant waren ende heer Jan bij sijn vrienden was gheseten, soe sach ic wel dat daer gheen scheyen an en was op dat pas Waerom ic oorlof begheerden, segghende mit mijn blijven bij hem, en mochte hem niet profyteren Mer dat ic begherende was te weten hoe dattet mit mijn wijff ende mijn kinderen wesen mochte Want ic daer lanck van gheweest was Alsoe dat ic wt desen oerloff van hem nam, behouden dat ic sijn moeder tot delft verblijden soude van sijn wedercoomste van iherusalem ende dat hij oeck thuus comen soude binnen enen dach ofte twee Alsoe ic dede Ende ben van hem ghescheyden omtrent tien uren den elfsten dach van decembri ende sij van stonden an te schepe gheghaen ende ghevaren van gorcum tot dordrecht aldaer ic quam nae middach omtrent twee uren Ende huyerden van stonden an een schuyt van dordrecht tot rotterdam daer ic quam omtrent vijff uren inden avont Ende des ghelijcks van stonden an tot rotterdam, soe huyerden ic een schuyt die mijn bracht desen avont al ombekent tot delft, want ic daer seer sorrichvoudich om was, om niet bekent te sijn tusschen weghen, overmits het rumoer datter somwijls is vanden volcke alser yemant coomt vanden heilighen lande Oock mede soe hadde ic dat mijn huysvrouwe te voren gheseyt dat ic onbekent in comen soude Soe verde ic des bij ghebrenghen konde, twellick mijn godt ghunde, alsoe dat ic tot voer mijn doer quam int portael ombekent Ende mijn moeder ende mijn huysvrouwe marritgien saten ter tafelen ende athen ende mits dat ic int portael stondt, soe hadde mijn moeder een kroese wijns in haer handt ende seyde Ik brenckt

meester Arent willemz. op ghueden hope dattet mit hem wel mach wesen, daer mijn huysvrou marritgien op antwoerden ende seyde Ic en sel niet meer wtghaen voer ic sekerliken weet hoe dattet mit meester Arent willemz. is, want ic wel sye dat alle dat vollick van mijn kalt. Als ic dese reden haer hoerden vertrecken ende al van mijn was dat sij spraken, mits desen soe toegh ic die clinck ende ryep „boden broodt", daer mijn huusvrou schyelick op antwoorden ende ryep, dat is meester Arents stemme Ende lyep tottet portael daer sij mijn noch vant staende ende vyel om mijnen hals ende seyde welkoom lyef, ende ic hieltse op, als dat sij niet in onmachte ter aerden en vyel, hoe wel dat dit wel verghinck, alsoe onvoersyen thuus te comen was nochtans seer perikeloes Om godt hyer van te dancken ende sijn ghebenedide moeder maria ghebenedijt, Soe sij ic eerst in die oude kercke gheghaen, daer na in die nyuwe kercke danckende ende lovende godt, dat hij mijn voerspoedeliken hadde laten volbrenghen mijn bedevaert, daer ic nv over ghereyst hadde 233 daghen ende voleyndt den elfsten dach van decembri ende was manendach des Avonts omtrent . ix . uren Anno . xxv. Godt heb loff Ghedanckt ende gheloeft moet hij wesen van alle dat hij mijn verleent heeft ende tot zalicheit mijnre zyelen moet mijn godt ghunnen

Amen.

HIER NA VOLGHEN DIE RIDDERMANNEN DIE RIDDEREN GHESLAGHEN WORDEN OPT HEILIGE GRAFT:

Robbrecht die grave wt mijslant.
Johannes de rosa.
Albertus natael van veneetgien.
Bernaerdus tuve wt lyeflant.
Heinrick tuve sijn broeder.
Bernardus canarus pie montoes.

Andries vander carre.
Coenraet willemz. wt mijslant.
Joncker Arent boenghaert.
Joncker frans van dyest wt mechelen.
Joncker Jan palant.
Joncker willem schijvert.
Bernaert van bemen.
Heer phylgiebert Collogijn.
Heer Anthonis van cambanien.
Jan Campegioen van gendt.
Jan die vryes van ghendt.

HIER NA SOE VOLGHEN DIE NAMEN DER PRIESTEREN
EERST EEN EERBAER BISCHOP VAN ROMEN:

WT DIE STAT VAN ROMEN.

Reverendus dominus Rycomannus episcopus Venefranus vulgariter de bufolmis vocatus civis romanus.
Meester Gratiaen marenellus doctoor in medicinen.
Heer Jan van Tapia bischops cappellaen.
Jan Handig cock.
Jan Buyzemer camerling.

Heer Frans zans }
Heer Jan peltier } wt Spangen.
Heer Anthonis Soffredy wt burgongen.
Heer Thomas Janz. }
Meester Jacop van parijs. } van Antwerpen.
Heer Pouwels Anthonisz. vander veer.
Heer Pouwels Janz. van wiskercken.
Heer Jan govertz. van Gorckum.
Meester Gerbrant vecterz. van Haerlem.
Heer Wopkijn wt vrieslant ✠

WT ENGELANT.

Heer Geerloff doctoor inder godtheit.
Heer Willem neve
Heer Thomas duen } wt Engelant.
Broeder Heynrick Sittert van Gulick.
Broeder Frans Dyert van Amersvoort.
Broeder Otto langevelt van Cleef.

VAN VENETGIEN.

Anthonis Conterijn.
Jan maria.
Lodowijck de cremona.
Jacobus Amara.

Nycolaus de opers.
Franzoys Gerardijn
Nycolaes Geoffroy.

VAN VALKENBURCH.

Herman bussel.
Ende pieter sijn medeghesel.

Constal Cordawijn. ✠

WT ALMANGEN.

Herman van orto.

VAN VALENZIJN.

Nycolaes de puys.

VAN RIJSEL.

Hugo frowe. ✠
Maria sijn huysvrouwe. ✠

VAN BRUGGHE.

Jan olyvyerz.

VAN GHENDT.

Lieven doghen.

VAN LOE IN VLAENDEREN.

Pieter Maes.
Pieter blome.
Cornelis van morselen.

VANDER GOES.

Quyrijn Cornelisz.

VAN MIDDELBURCH.

Hans dirckz. kueremoery. ✠

VAN TSHERTOGHENBUSCHE.

Goesen heynrickz. inden beer

VANDER GOUDE.

Dirck Jacopz.

VAN DORDRECHT.

Pieter aertz. in die mereminne
Heinrick Tomasz. goudtsmidt.

VAN DELFT.

Meester Arent Willemz. barbier.

VAN LEYDEN.

Wouter geroenz.
Claes Janz.

VAN HAERLEM.

Willem Cornelisz. bool. ✠
Willem hermanz. ramp.

VAN ALCKMAER.

Meester Adriaen bartholomeusz.
Symon Schipper.

VAN AMSTERDAM.

Heinrick pieterz. opt meer.
Lijsbeth Jacops dochter sijn wijff.
Pieter heinrickz. hoer beyder sone.
Claertgien } hoer beyder dochteren.
Trintgen }

Ghijzlant Jansdochter hoer allre dienstmaecht. ✠
Lijsbeth gerritsdochter.
Trijn groys.
IJsbrant Tonisz.
Claes tantz.
Cornelis gerritz. alias prince.
Symon thaemz.
Rauwert allertz.
Claes pietersz. ver.
Volckert Claesz.
Jacop Cornelisz.

VAN WTRECHT.

Huych gerritz. foit. ✠
Jan van Eeden.
Gillis van royen.
Gerbrant vander dwyst

WT VRYEZLANT.

Fox die vriese van dockum.
Heyndrick van dockum.
Gillis die goutsmit van franiken.
Margriete die vriesinne van leeuwaerden.

HYER NAVOLGHET DIE REYSE VAN DIE JORDAEN.

Ten eersten den tijt ghenakende om tot die Jordaen te rijden Soe sijn alle die ezelen bereyt opten berch van syon daer die peregrijnen mede voorts rijden ende visenteren alle die heilige plaetsen, gheleghen tusschen den heiligen berch van syon ende die heilige stadt van bethanien, Comende boven die stadt van bethanien drie ofte vier boochschoten weechs Coomt ghij in een valey, daer staet enen schonen tempel twellick den tempel is daer Joachim quam mit sijn ghebuyeren, doende sijn offerhande den priester vanden tempel na ouder ghewoenten ende

wert Joachims offerhande versmaet, niet anghenaem gode te wesen, alsoe die priester seyde om dies wil dat hij gheen vruchte en hadde bij sijn huysvrouwe, waer doer Joachim hem seer schaemde ende en durste mit sijn ghebuyren niet thuus comen. Item Recht voer desen tempel staet een schone fonteyn mit seer kuel zuet claer waterkijn. Item Van dan soe rijt ghij al tusschen hoghe berghen doer ende bijwijlen over gheberchten . v . mijlen lanck ende alsdan soe coomt ghij in een schoen plant lant seer vruchtbaer Ende int laetste van desen berghen leyt enen seer groten berrich, die ghehieten mons carantana Daer is die plaetse daer onse heer christus ghebenedijt heeft gevast . xl . daghen ende . xl . nachten, aldaer hij getempteert wert vanden duvel om van steen broot te maken. Item Die duvel van dese plaetse stellende onsen heer ihesum gebenedijt op enen hoghen berghe daer hij den heer wees alle die rijken der werlt ende sprack Ist dattu neder valtste ende mijn aenbedest, alle die rijken der werlt sal ic v gheven Daer ihesus gebenedijt op gheantwoort heeft seggende, packt v van hene ghi satanas. v heer uwen godt suldi alleen aenbeden. hyer is oflaet van allen sonden. ✠ Item Onder den selfden berch soe loopt een fonteyn ghehieten fons helyzeus die in voerleden tijden zoudt was, ende helyzeus werp daer zout in ende dat water wert zuet ende is nv een schone lopende beeck Ja alsoe starck datter wel een watermolen malen soude Ende dit water loopt voorts doer een stadt ghehieten Jerico, welke stadt gheleghen is een grote halve mijle vanden berch carantana. In manieren als den bibel verclaert, soe heeft iherico in voerleden tijden een grote stat geweest ende oeck starck, want josue wtsandt twee verspijders om die ste van iherico te verspijden, twellick die heer vander stat ghewaer wert ende werden ghevanghen in een lichte vrouwes huyse gehyeten raab, welke huus noch

staet. Item Dese stat is seer cleyn ende onbemuert ende en hebben gheen water ofte seer luttel, anders dant water vander fonteyne voerscreven, twellick daer loopt. Item Soe verde alsmen mit enen appel soude werpen buyten die stat van iherico, staet een groot vierkant huus int middel open onder den hemel Ende op die vier hoken enen thoorne, daer noch vollick in woont Ende dit plach te sijn dat huus van zacheus daer dat evangelium van spreeckt Ende in dit huus soe rusten hem die pellegrums ghemeenlick des nachts Ende op die fonteyne des daeghs, ende aldaer omtrent soe staen veel bomen. Item Van dit huus een duytsche mile voerts, staet een vierkant cloester van grieken ende is die plaetse daer sinte Johan plach te wonen inder woestenije doen hij onsen heer sach comen ende sprack Ecce Agnus dei. Ende van daen soe syet men dat dode meer Zodoma ende gomorre daer die stede versoncken sijn overmits die sonde. Nota. Men seyt dat in dit water vant dode meer gheen vischen nochte voghelen en moghen daer in leven Ende werpt ghij daer enyghe stenen in, die driven, ende werpt ghij daer enighe pluymen in, die sincken, twellick al teghens der natueren is, mer watter of is ofte niet, beveel ic godt Ic en hebs niet ghesyen. Item Van dit voerscreven cloester, wat verder dan men mit enen boghe schieten soude, soe loopt een schoen ryvyer, ghehieten die Jordaen ende heeft horen oorspronck inden berch van libano wt twe fonteynen die aldaer wt springhen, die een ghehieten Jor ende die ander Dan, comende te samen soe maecktet Jordan ende is een seer lopende water, alsoe seer lopende als den rijn, ende is wijt omtrent twee roeden ofte drie ende eyndt horen loop in die dode zee Ende in dese ryvyer, doepte sinte Johan onsen heer ghebenedijt ende daer sach hij den heiligen geest nederdalen oppet hooft van onsen heer ghebenedijt ende hoorde die stemme des vaders hic est filius

meus dilectus in een teyken der waerachticheit der heilige drievoudicheit ende aldaer is afflaet van allen sonden. ✠ Item Als nv die pellegrums hoer gewaschen hebben in die Jordan ende hoer devotie gedaen Soe keren sij weder den selven wech die sij gecomen sijn na iherusalem toe opten berch van syon aldaer sij als dan eten ende maken guet tscyer, daer nae soe ghaen sij hem rusten in hoer logys ende daer mede soe is die Jordansche reyse vollenbracht.

AANTEEKENINGEN VAN DEN SCHRIJVER MEESTER ARENT WILLEMSZ., OMTRENT ZIJN GEZIN, GEPLAATST ACHTER HET VERHAAL DER BEDEVAART.

Item Meester Arent Willemz. troude sijn huysvrou maretgie hugendochter anno ix den xvij dach in desembri daer hi alle dese kinderen hier nae ghescreven bij ghehadt (heeft) metten grasyen goedes, god sij daer van gheloeft.

Item maretgen es weder om oflijvich ghewoerden anno xxxvij den xviij dach in sebtember. god ontfarm haerder sielen ende sij leit begraven int barnardieten bruerhuys voer die tralien an die suyt sijde inder kerken.

Hier beghint die out van mijn kinderen ende die tijt doen sij gheboren waren ende wye haer peteren waren.

Item int Jaer ons Heeren mv^c^ ende x den lesten dach van september soe wert gheboren Willem arentz. smiddachs tuschen xj ende xij uren ende sijn peteren waren ysbrant pieterz. ende Jacop dirrickz. ende suetgen Jansdochter sijn grotemoeder ende is ghevoremt ende hij starf duen hij vij Jaer out was.

Item int Jaer ons heeren mv^c ende xij den v dach in Julio soe wert gheboren huich Arentzoen ende zijn peteren waren heer borthelmees Janz. ende gherit vrankenzoen ende neeltgin lutendochter sijn moetghin ende is ghevoeremt. een guet man moet het worden.

Item int Jaer ons Heeren xv^c ende xv den xxiiij in mey soe wert gheboren pieter arentz. ende sijn peteren waren ijsbrant pieterz. ende Jacop simonzoen ende aechten hugendochter ende starf doen hij iij weken out was.

Int Jaer ons Heeren xv^c ende xvj den xiiij^sten dach van november werde gheboren neeltgin arentsdochter ende haer peteren waren Jan die Heuter schout van delft ende Joffer marij van dorp ende griet nift ende sij es ghevoremt ende starff duen sij out was xviij jaer.

Int Jaer ons heren xv^c ende xviij den xv^sten dach nae bamis duen wart gheboren maritghin arentsdochter ende haer peteren waren heer Jan die pastoer van voerburch ende suetghen Jansdochter haer grotemueder ende neeltgin Jansdochter haer muetghin ende sij es ghevorremt.

Int Jaer ons heren mv^c ende xx den xxvij^sten in augusto duen wert gheboren willem arentz. ende sijn peteren waren pieter diriczoen ende Jan Wicerszoen ende berber claes vranken huisvrou ende hij es ghevoeremt ende starf int jaer van xlij op den eersten dach in maerte.

Int Jaer ons Heeren xv^c ende xxij den x^n in maerte soe wert gheboren anna Arentsdochter ende haer peteren waren Jonge claes claeszoen tot Rijswijc ende toentghin wighersdochter ende maritghen nift ende es ghevoremt ende starf duen sij out was ontrent iiij Jaer.

Int Jaer ons Heren xv^c ende xxiiij doen werd gheboren suetghin arentsdochter den ix dach in februario ende haer

peteren waren Heer Jacop Joeszoen opt beghijnhof ende maritghin Jansdochter naest die waech ende ploentgin foyendochter van die delfse haven ende is ghevoeremt.

Int Jaer ons Heeren xv^{c} ende xxvj den x^{sten} dach in desember wert gheboren een knechghin ende ghedoept ende starf terstont.

Int Jaer ons Heeren mv^{c} ende xxviij wert gheboren anna arentsdochter op sinte ponsiaens avont ende haer peteren waren claes pieterz. ver van amsterdam ende lijsbet cornelisdochter ende ariaen Jansdochter ende starf duen sij out was ontrent een Jaer.

Int Jaer ons Heeren xv^{c} ende xxix den xxvj^{sten} dach van october werde gheboren ysbrant arentsz. ende zijn peteren waren komen suetert tot berghen ende jan Jacopz. tot bergen ende pieternelle tot berghen ende hij is ghevormt.

Wat hier volgt is dadelijk geschreven achter de aanteekeningen van Meester Arent Willemsz. en betreft waarschijnlijk zijn achterkleinzoon; misschien hebben nakomelingen van den bedevaartganger den geslachtsnaam Van Overschie *aangenomen en zich metter woon in Amsterdam gevestigd.*

Den 7 februari 1623 is geboren mijn dochter marritie gerretse.

Den 4 september 1624 is geboren Arent gerretse van overschie.

Den 18 september 1626 is geboren Cors gerretse van overschie.

Anno 1627 den 25 november op Sinte Catrijnendach is gebooren niclaes gerritss. van overschie en is gekerstent van Mr. Hendrick ebbius.

Anno 1645 den 1 Junius ben ick niclaes gerritss. gevormt van philippus Bisschop over hollant t'huyse van

luyckes cuylaert ende men vormpeet was men heer kook er een werelts priester.

Anno 1645 den 1 Junie ben ick Willem gerritss. gevormt van philippus bisschop over hollant thuyse van luyckes cuylaert ende mijn vormpeet was de bisscopknecht.

Anno 1645 Den 1 Junius ben ick aghatha gerres gevormt van philip.

Anno 1649 den 27 mayus ben ick niclaes gerritss. getrout met mijn seer beminde huysvroutie aeltie pietersdochter gaenden in haer drie en twintighste Jaer ende ben getrout van Mr. Hendrick Ebbius op een donderdagh ende dat tot onsen huysen met een mooye statie ende sondagh daeraen getrout op het stadthuys zijnde den 30 may ende de bruyloft is gehouden t'onsen huysen ende alles is wel vergaen godt gelooft ende gedanct.

Anno 1650 den 21 mey wesende saterdagh smorgens te 5 ueren is geboren arent claese van overschie en sijn peeters waren sijn grootvaeder gerrit arentss. van overschie ende sijn peet marrietie gerrits van overschie.

A° 1652 den 11 Januarius is gebooren mijn tweede kint een zoon Jannes Claese van overschie donderdagh smorgens ten ½ tienen ende sijn peeters waeren govert van der mye ende aeltie essers.

A° 1654 den 28 Januarius is gebooren mijn derde kint een dochter marrie claes van overschie swoendagh smorgens ten ½ negenen haer peeters waren pieter Janss. backer ende marrietie claes.

1655 den 5 Octob. dingsdagh smorgens ten 10 uren is gestorven mijn huysvrous vader pieter Janse backer en vrijdaghs den 8 octob. begraven inde ouwe kerck bij het cleyn orgel.

1656 den 10 Januario op kopperties maendagh savonts ten 6 uren is gebooren mijn 4 kint een soon en genaemt pieter claese van overschie en anderhalf Jaer out sijnde is gestorven.

1657 den 24 september op kermis maendagh is gestorven mijn broeder willem gerritss. van overschie out 26 Jaer smorgens ten 7 uren ende begraeven den 27 september donderdaghs inde nieuwe kerck onder het gestoelt van d'krijsraet.

1658 den 13 februarius op woensdagh smorghens is geboren mijn 5 kint een soon genaemt willem claesen van overschie en sijn peeters waeren gerrit arents van overschie.

1660 den .... wesende saterdagh snachts ten 11 ure is gebooren mijn 6 kint een dochter en is genaemt aeltie claes van overschie naer mijn vrous moeder ende peeters waeren Jan pieterse backer en aegje van bergen.

1662 den 19 may op Vrijdagh daghs naer onse lieven heeren hemelvaerts dagh smorgens omtrent 7 uren is gestorven mijn lieve waerde moeder marrietie claes out 61 Jaer ende begraeven den 23 may inde nieuwe kerck achter het koor int kruyskoor.

1662 den 24 september op sondagh kermisdagh smorges ten 7 uren is gebooren mijn 7 kint een soon genaemt pieter claesen van overschie ende de peeters waren Jan pieterse backer en marrietie pieters.

1663 den 25 may op vrijdagh smiddaghs omtrent 2 uren is gestorven mijn lieve waerde vaeder gerrit arentss. van overschie ende begraven den 29 may inde nieuwe kerck achter het koor omtrent ofte bij mijn moeder za.

1664 den 23 april op woensdagh ontrent 10 uren is gebooren mijn 8 kint een dochter ende genaemt hester claes van overschie naer mijn moeders moeder en haer peeters waeren ysack van yperen en mijn suster agata van bergen.

1668 den 5 december op woensdagh savonts ten half negenen op sinter niclaes avont is gebooren mijn 9 kint een soon ende genaemt gerrit claesen van overschie naer

mijn lieve vaeder za. ende sijn peeters waeren Joannes bogaert en mijn suster maria van overschie.

1674 den 12 november op maendagh savonts ten 11 uren is gestorven mijn jonghste soon gerrit claesen van overschie out een maent minder als 6 Jaer ende begraven des donderdaghs den 15 dito inde nieuwe kerck.

1683 den 23 Julie op Vrijdagh savonts ontrent 10 uren is gestorven mijn soon pieter van overschie out wesende 2 maenden minder als 21 Jaer ende begraeven inde nieuwe kerck int kruyskoor.

1685 den ... April is gestorven mijn ouste broeder arent van overschie wesende een maent minder als 35 Jaer en is begraven op het leyse kerckhof.

1685 den 10 Julie is gestorven mijn jonste suster Hester van Overschie en is begraven inde niewe kerck in het kruyskoor.

1690 den 8 Juni is gestorven mijn moeder aeltie pieters en is begraven inde heylighe stede.

1697 den 18 Juni is gestorven mijn lieve suster alleta van overschie snacht tussen 12 en een ure.

Anno 1672.

Tegens Donderdagh, den 7 July,

Werd UE. ter Begraavenis gebeeden, met

JAN VAN NECK.

Inde Dirck van Assen-steeg, in de gouden Engel; als Vriendt in huys te komen, om precys voor twee uuren te zijn in de

Nieuwe Kerck.

UE. Naam zal geleezen worden.

Voor Claes gerritss. Overschie en soone.

DE RIDDERLIJKE BROEDERSCHAP VAN DEN HEILIGEN LANDE TE HAARLEM.

Wanneer wij in een der jaren tegen het midden van de zestiende eeuw, laat ons zeggen in 1549, toeschouwers hadden kunnen wezen bij den plechtigen optocht die op Palmzondag te Haarlem werd gehouden, zou ons oog dadelijk gevallen zijn op een twaalftal achtbare mannen, allen met eene groote Jerusalemsveer in de rechter hand, die een houten op rollen staanden ezel trokken, waarop een beeld was geplaatst, den Heer Jesus voorstellende, toen Hij bij Zijne intrede binnen Jerusalem door het samengestroomde volk werd begroet en met looftakken toegewuifd. Het beeld was met een mantel, zoo kostelijk men had, omhangen: er achter volgden twaalf oude mannen „met devotie paer ende paer inde plaetse vande twaelff Apostelen", waartoe zij „met sonderlinge gecoleurde lange rocken waren toegemaect." [1]) Dat was de optocht van „ons Heer opten esele", die overal, in steden en dorpen, luisterrijk gehouden werd.

Het zou ons toeschijnen, dat de nederige dienst welke in dit passiespel door het twaalftal werd vervuld, weinig strookte met den ernst en de achtbaarheid op hun gelaat uitgedrukt; dat zij nog minder was over een te brengen met hun maatschappelijken stand, die zonder veel bezwaar uit hunne kleeding en gebaren valt te gissen. Allicht zouden wij dus tot het besluit komen, dat we de leden van eene of andere broederschap voor ons zien en dat het schijnbaar nederig officie, door hen op dien Palmzondag verricht, eene eervolle plichtsvervulling is, waaraan zij zich niet gaarne zouden willen onttrekken en nog

---

1) *J. Ter Gouw* De Volksvermaken blz. 203. De Gilden blz. 46.

minder bereidwillig, aan andere devote lieden begeeren over te laten. Wij zouden dan niet mistasten, want de mannen, die ik u aanwees, zijn de leden van „die ridderlijcke broederscap van den Heyligen Lande" of de zoogenaamde Jerusalemsvaarders, allen poorters van aanzien en eer, die eene bedevaart naar het heilige Land gedaan en „'t heylighe Graff ghevisiteert" hebben. De taak, als men het zoo noemen mag, die zij thans volbrengen, is tevens eene jaarlijks tegen Paschen terugkeerende gelegenheid, om in het openbaar als godsdienstig gilde te verschijnen. Palmzondag is het hooge feestgetij voor deze Jerusalemsvaarders, hun gildedag.

Het valt te vermoeden, dat nu de naam dier broederschap is genoemd, den lezers een kort bericht omtrent de geschiedenis van dat gilde niet onwelkom wezen zal en ik wil dus trachten, de herinnering aan die sedert drie eeuwen verdwenen en ook schier vergeten mannen, in eere te brengen.

Voornamelijk door de tot hunne haardsteden teruggekeerde kruisvaarders, die, uit eigen aanschouwen, velerlei bijzonderheden omtrent de heilige plaatsen in Palestina en te Jerusalem wisten te verhalen, was eene meer bijzondere godsvrucht tot het tooneel der lijdensgeschiedenis van onzen goddelijken Zaligmaker, den berg der kruisiging en het graf des Heeren, in westelijk Europa, dus ook hier te lande, inheems gemaakt. De geestelijkheid, welke die openbaring van devotie in eene bepaalde richting wenschte te leiden, verzette er zich niet tegen (wanneer zij niet reeds zelve het initiatief nam), dat de geloovigen, waarvan het overgroot gedeelte nimmer den pelgrimstocht naar Palestina zou kunnen ondernemen en zich derhalve vergenoegen moest om te huis aan hunne vereering der heilige plaatsen, ware het dan ook uit de verte, lucht

te geven, zich vereenigde tot geestelijke gilden, die hier zoo goed mogelijk navolgden, wat de Jerusalemsvaarders gewoon waren in het heilige Land-zelf te volbrengen. Het eerste werk van soortgelijke vrome broederschappen was, voor zich in de parochiekerken eene bepaalde plaats te bekomen, waar dan eene nabootsing van het heilige Graf werd opgericht, en hoewel in de kerken gewoonlijk reeds eene menigte altaren van allerlei gilden en vereenigingen te vinden waren, had de veeltijds ruime tempel in den regel nog wel eenige oppervlakte beschikbaar, voor de stichting van een nieuw altaar of gedenkteeken.

Al wordt hier gesproken van leeken, die voor het meerendeel nimmer den pelgrimsstaf naar den lande van Over Meere hadden opgenomen, zoo is het toegelaten te vermoeden, dat indien zich een pelgrim, die Jerusalem had bezocht, bij de vereeniging wilde voegen, hij niet buiten gesloten, maar integendeel met ingenomenheid aangenomen, gehuldigd en geëerd zal zijn geworden.

Sporen van vereering, die met een Kruisgild en heilig Graf in betrekking kan hebben gestaan, meen ik reeds te ontdekken in het begin der 15e eeuw, dewijl een boek „Van de Heeren Vicarissen van S Baefskercke tot Haerlem," (zeker vóór 1574 aangelegd), spreekt van eene op den 14 Mei 1405 gestichte vicarie in St. Bavo, genoemd: „Super sepulchrum Domini" [1]) Er kan dus reeds toen een bepaald aangewezen altaar hebben bestaan, waar de leden van het gilde hunne godsvrucht kwamen verrichten, maar moge hieromtrent eenige twijfel geoorloofd zijn, zeker is het dat de broederschap van het heilige Kruis en het Graf des Heeren, in 1432 van zoodanige beteekenis was, dat er voor haar in de Parochiekerk te Haarlem eene afzonderlijke kapel werd gebouwd of dat zij zelve er

---

1) Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem, Dl. IV, bl. 23.

eene deed stichten. Het was eene kapel waarvan men twee vensters genoemd vindt en welke een eigen dak had. Men vond er de gewone voorstelling van het heilige Graf des Heeren, namelijk eene gebeeldhouwde groep van Christus lichaam, in het graf liggende en door Engelen beweend. [1]) Het werd reeds vroeger niet boven tegenspraak geacht, dat er zich ook een altaar in zou bevonden hebben, dewijl het „altair geheten dat heylighe graff" in 1440 stond in het choor [2]) en ik zal aantoonen, dat dit inderdaad niet het geval is geweest.

Spoedig nadat die kapel voltooid was, werd er, zeker op aanzoek der bestuurders van het gilde, door den Vicaris-Generaal van den Bisschop van Utrecht, een aflaat van veertig dagen verleend aan degenen, die de kapel en wat zij bevatte, op aangewezen feestdagen bezochten, vereerden, eenige aalmoezen of voor den kerkedienst noodige zaken schonken of wel bij hun uitersten wil indachtig waren. In dien brief nu wordt wel uitvoerig gewag gemaakt van de kapel, van het zich daarin bevindende heilige Kruis en van het Graf des Heeren, maar van een altaar wordt gezwegen. Zie hier dien aflaatsbrief, uitgegeven op den 1 April 1433. [3])

Martinus Dei et Apostolice Sedis gratia Episcopus Magionensis Reverendi in Christo patris et domini domini Swederi eadem gratia Episcopi Trajectensis in pontificalibus Vicarius generalis Universis et singulis tam presen-

---

1) Bijdragen, Dl. IV, blz. 53.

2) l. c. blz. 54.

3) Archief der St. Bavo-kerk te Haarlem. Men weet (o. a. uit Van Oosten de Bruyn, blz. 68 en 79) dat Deken en Vinders van het H. Kruisgilde in 1440 den eigendom ontvingen van de St. Antonies kapel bij de Schalkwijkerpoort, gesticht door Jan Claes Diertsen, gebouwd ter eere Godes, ende des Heiligen waerde Cruce ende den grooten Heere ende Heiligen Sinte Anthonijs.

tibus quam futuris ad quos presentes nostre littere pervenerint, Salutem in domino sempiternam, splendor paterne glorie qui sua mundum illuminat ineffabili claritate pia vota fidelium de ipsius clementissima majestate sperantium tunc precipue benigno favore prosequitur cum devota ipsorum humilitas Sanctorum meritis et precibus adjuvatur, Cum dignum et placitum sit altissimo creatori ac ex pontificali officio debeatur ut pontificalis auctoritas evellat et destruat vicia ac virtutes nutriat, irriget et conservet, Cupientes ut ecclesia prochialis sancti Bavonis in Hairlem Congregatio et fraternitas sancte crucis nec non sepulchri Christi domini nostri in eadem ecclesia Trajectensis diocesis, debita concrescat devotione et in ea serventur, que ad salutem pertinent animarum, Idcirco nos omnibus in dicta congregatione et confraternitate laude conscriptis et in futurum etiam conscribendis et in ipsa congregatione seu confraternitate commorantibus, cum contritione et confessione vera, elemosinarum largitione et alijs bonis operibus, que annuente domino facietis ad Dei servicium, pacem quoque et bonum statum in loco predicto servantibus, pro salute animarum et corporum quarumlibet personarum, Episcopali auctoritate concedimus quae ipsa a Deo accepta per veram obedienciam faciatis et idem vobis concedimus in remissionem peccatorum ut vestra devotio et gratia suffragante domino de bono in melius reformetur Et ut de spiritualibus servicijs spiritualem gratiam reportetis, omnibus vere penitentibus, confessis et contritis, qui ad ecclesiam confraternitatis ac sanctam crucem sive etiam sepulchrum Domini nostri Jhesu Christi predicti, qui dignatus est venire in similitudinem carnis peccati ut omnes salvaret, Hinc idem filius crucis in patibulo copiosum sanguinis munus redemptionis effudit, de quo cum una sola gutta ad delendum universa mundi delicta suffecisset, habundantius pro nobis nostrorumque successorum

continuis casibus succurrendum noscitur effudisse, cujus dispensationem certis suis tradidit vicarijs, de quorum numero, licet immeriti, existentes talentum nobis creditum indigentibus humiliter et poscentibus libenter impertimur. Omnibus ferijs sextis nec non in festivitatibus infrascriptis, videlicet: Nativitatis domini nostri Jhesu Christi, Circumcisionis, Epyphanie, Resurrectionis, Ascensionis, Penthecostes, Sacramenti, Omnium festivitatum beate Marie Semper Virginis venerande, Beatorum Petri et Pauli, Nativitatis et decollationis Sancti Johannis Baptiste, Omnium apostolorum et ewangelistarum, Inventionis et exaltationis Sancte crucis, Michaelis Archangeli, in commemoracione omnium Sanctorum et animarum, in dedicatione dicte ecclesie, Sanctarum Katherine et Barbare ac beatorum Benedicti et Bernardi nec non Sancti Bavonis patroni dicte ecclesie, causa devotionis, peregrinationis vel orationis accesserint, seu qui predicationibus, missis, divinis officijs ferijs sextis sancte crucis interfuerint ac sepulchrum predictum devote visitaverint, vel qui in extremis laborantes dicte ecclesie, Sancte cruci aut Sepulchro Domini nostri Jhesu Christi quidquam suarum legaverint facultatum, Nec non qui ad fabricam, luminaria, ornamenta et alia dicte ecclesie necessaria, manus porrexerint adjutrices, quociescunque premissa vel premissorum aliquid fecerint, de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli, apostolorum ejus, auctoritate confisi, Quadraginta dies indulgentiarum de injunctis eis penitencijs misericorditer in Domino relaxamus. In cujus rei testimonium presentes literas, sigilli nostri jussimus appensione communiri. Datum Hairlem Anno Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo tercio, Indictione undecima, Mensis Aprilis die prima, Pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Eugenij, divina providencia Pape, Quarti, Anno tercio.

Het moet de aandacht van den lezer getrokken hebben, dat in de lange reeks van feest- heiligen- en vierdagen waarop die aflaat zou te verdienen zijn, Palmzondag gemist wordt. Ik spreek hiervan, dewijl daarin het bewijs ligt, dat het heilig Kruis- en Grafgilde eene andere vereeniging was dan de Broederschap van den heiligen lande, want het is duidelijk, dat zoo de Vicaris-Generaal ook de Jerusalemsvaarders op het oog had gehad, Palmzondag, hun gildedag, niet vergeten, maar wel in de eerste plaats genoemd zou zijn geweest. Het is aan te nemen en naar mij dunkt zeer natuurlijk, dat de kiem voor eene Broederschap van den heiligen lande wel reeds vroeg bij het oudere gilde aanwezig zal zijn geweest, maar dat eerst in vervolg van tijd, toen gaandeweg meer lieden in Haarlem te vinden waren, die het heilige Graf hadden „ghevisiteert" een andere kring zich vormde en in dier voege de Jerusalemsvaarders uit de Kruisbroeders voortgekomen zijn.

Eene beschikking, gemaakt op St. Bonifacius dag van het jaar 1484, kan aan die afscheiding een krachtigen stoot hebben gegeven. Eene vrome vrouw, Aecht Dirick Pietersoensdochter, Jacop Tijmansoens vrouw, maakte toen haar testament en bepaalde daarin het volgende:

Item min ouders husinghe after ende foer op de oude graft, die bespreeck ic den heilighe gheest, dat sij daer in selle setten xiij oude mannen, de twee husen selle sij vercopen die after staen ende mit dat ghelt selle sij in dat grote huus ende dat kleyn huus daer naest, mede timmeren xiij kameren, ende tot elcke kamer ij rins gulden alle jaer tot barninghe ende licht of anders, dat hem meest van noed is, dit sel ewich wesen *ende of daer yement waer die de min had dat men daer een heylich graf maecte als te Leyen of t Wtert staet, dat Jerusalem hiet, ic konsentier dat mede te maken*, ende tot dit selfe huus

bespreck ic xx r. gul. 's jaers, alle daech een mis te doen, ende ic begheer dat dit annemen willen de heilighe gheestmeesters te bewaren eeuwich. (Met eene andere hand staat daar bij geschreven:) Item deese clausel hier voer ghescreven heeft sij verpeynt met twee dusent rijns g. in teghenwoerdicheyt (van) H. Chrispiaen, Cappellaen int gasthuis ende H. Dirck Wit. [1])

De stichting, die met goedvinden van de erflaatster te Haarlem kon in het leven geroepen worden en waar aan o. a. Utrecht als voorbeeld gesteld werd, zou dan hebben bestaan in eene kapel welke Jerusalem genoemd werd. Een dergelijk gebouwtje zag men reeds op het laatst der 14e eeuw buiten de muren der hoofstad van het Sticht, nabij de voorstad de Weerd. [2]) Het droeg zijn naam naar een heilig Graf, navolging van dat te Jerusalem waarin het lichaam van Christus gelegd was, behield zijne oorspronkelijke bestemming tot in 1418, toen het verkocht en op de plaats waar de kapel stond een vrouwenklooster gesticht werd, en het heilig Graf binnen de stad bij St. Janskerkhof werd overgebracht. [3])

Aanstonds ligt de vraag ons op de lippen of metterdaad te Haarlem aan den wensch of aan de machtiging der testatrice is voldaan, doch ik ben voor als nog buiten staat hieromtrent een afdoend antwoord te geven. Wanneer ik mij tot gissingen mag bepalen, (en ik begeer niet

---

1) Inventaris Archief Haarlem. Ie Afd. No 1578.

2) Mr. *S. Muller Fz.* De Schilderijen van Jan Van Scorel in het Museum Kunstliefde te Utrecht, blz. 12. Eene „kerk van Jerusalem" gesticht in 1428 ter eere van het lijden des Heeren en van Zijn heilig Graf, onder den roemvollen naam van „Jerusalem", bestaat nog heden te Brugge. Zie *Ad. Duclos* Bruges en trois jours. 1883 p. 85.

3) Capella ista, extra Traiectum situata, dicta est Hierusalem, quia sepulchrum Domini ad instar sepulchri eius, quod est in Hierusalem, in terra sancta in petra excisi, in ea est constitutum. (J. Buschius. Chron. Windesemense. p. 196.)

verder te gaan) zou ik vermoeden, dat eene kapel, Jerusalem genaamd, kan hebben bestaan op de Oudegracht ongeveer over de Schagchelstraat- Frankenstraat en dat aan de nabijheid dier gewijde stede, twee begrenzende straten den naam van Groot- en Klein Heiligland hebben ontleend. Die eigenaardige en in andere plaatsen weinig voorkomende benaming, wijst, naar het mij toeschijnt, op herinneringen aan Palestina, en men zal mij ten goede willen houden, zoo ik eenig verband zoek tusschen de medegedeelde bepalingen uit het testament van 1484 en den naamsoorsprong van het Haarlemsche Heiligeland. De aanwezigheid van kloosters, ook in deze buurtschap, kan met dien naam niet in verbinding staan. Wel trof men in verschillende wijken der stad dergelijke gestichten aan en is de naam van den heilige of van de orde op eene of andere straat overgebracht (St. Janstraat, Minderbroedersteeg, St. Ursulasteeg, St. Margarethastraat enz.), maar nergens heeft eene straat aan de aanwezigheid van conventen een zoodanig vroom praedicaat ontleend.

Van nu af aan zullen wij enkel te spreken hebben van de Ridderlijke Broederschap van den heiligen lande te Haarlem, en laten verder alles wat vooragegaan en hiervoren reeds besproken is, rusten. De godvruchtige vrouw, die in 1484 haar testament maakte, koos bij de stichting op welke zij het oog had, Utrecht tot voorbeeld, en na vierhonderd jaren zal ik bij de geschiedenis, die ik te leveren heb, denzelfden weg volgen. Het zal toegestemd worden, dat tot juiste kennis van den aard en het doel van kloosters, gilden, enz. de Stichtingbrief, de akte van oprichting of constitutie van groot belang is; daarom zou ik ook gaarne een dergelijk stuk als grondslag wenschen mede te deelen aangaande de Haarlemsche Jerusalemsvaarders, maar dewijl dat tot heden niet is te voorschijn gekomen en de lotgevallen van hunne broeder-

schap uit velerlei verspreide aanteekeningen e. d. moeten opgespoord worden, geloof ik dat het zijn nut en belang kan hebben hier allereerst eene plaats te geven aan den nooit vóór dezen gedrukten fundatiebrief der broederschap van Jerusalem te Utrecht, dagteekenende van Palmzondag 1394. Het staat vast, dat de grondslagen waarop alle dergelijke vereenigingen, gelijk ze in Holland te vinden waren, werden opgericht, overal dezelfden zijn geweest; het doel kon bij de eene niet onderscheiden wezen van de bestemming bij de andere, en zoo al de inwendige huishouding bij de verschillende Jerusalemsbroederschappen iets mocht uit een loopen, kan dit slechts strekken om wat meer toon, gloed en plaatselijke kleur te leggen in het bestaan en bedrijf dier geestelijke gilden onderling. Ik houd het er voor, dat dus de Stichtingsakte van de broederschap der Haarlemsche Jerusalemsvaarders, vrij wel zal hebben overeengestemd met die der Utrechtsche Vereeniging, welke aldus luidt: [1])

Inden naeme des Almachtigen Goeds ons heeren Jhesu Christi, de hem tot onser alre zalicheyt gheweerdicht heeft te daelen wten scote sijn vaders inden lichaem sijnre moeder bijder bootschappe die de heylige Engel Gabriel in Nazereth dede Marien sijnre moeder, In Bethlehem gheboren, ende die substantie onser versterfliker minscheyt aenghenomen ende vereenicht onder substantien zijnre Godlicker natueren mit eenre onspreeckeliker vergaederinge, blijuende die hij was ende aennemende dat hij niet en was, omdat hij in hem hebben soude waermede

1) In een HS. van A. Buchelius in: Coll: HSS. van C. Booth. (Prov. archief van Utrecht) gemerkt: B 16. fol. 126-129. Ik dank de mededeeling van dit stuk en de vergunning om het op te nemen aan de onvolprezen belangstelling en hulpvaardigheid van Mr. *S. Muller Fz.*, archivaris van de Provincie en van de Stad Utrecht.

hij den gevallen minsche in zonden verlozen mochte ende daer of vernoghen Godt den Vader, inder riuiere van Jordaen van zinte Johan Baptiste gedoopt, tot Jerusalem voor ons mildeliken ende ouervloeliken alse eene rinnede beke sijn eygen bloet in sijnen drie ende dertichsten iaere wtghegoten heeft, soodat vanden hiel sijns voets totden borsten sijns hoofs in hem geene gesondicheyt te vynden en was, opden berch van Caluarien voor ons den eewigen vader de scout van Adam betaelt, ende die vlecke der ouden zonde mit sijnen properen bloeyde, aenden outaer des cruyses hem seluen offerende, affgewisschet heeft, vernielende de banden des doots alse een verwinre der hellen, opden derden dach verresen ende binnen XL dagen daerna hem vertonende sijnen iongeren bi menigerhande openbaringhe, ende de zinen toesiende opgeclommen vanden berch van Olиueten inden hemel, ende daernae vuytgestort ende gesent heeft opten berch van Syon in sijnen wtvercoren kinderen de gaue des heyligen geests Ende wedercomen sal inden dal van Josephat alse een streng rechter ten lesten oirdel, die ons genadich sij, Amen. Allen getrouwen des kersten geloue Wi Willam heer *van Abcoude* ende van Duersteden, *Gheraerd Foecke* canunc ten Doem, *Laurens Mazelant* priester eewelic vicarius inder kercken tot S. Marien t Utrecht, *Johan van Zulen* ridder, *Johan vanden Rijn* Boeckelssoon, *Jacob van Groenenwoude, Sweder van Houdaen, Harman de Vroede, Johan vander Weyde, Ghijsebrecht Loef Berchmaecker, Johan van Sterrenberch, Johan Scorre, Ghisebrecht vanden Weerde, Zwarte Lambrecht Aerntssoon, Johan Meynaert, Johan Coecke, Dirck Hullensone*, ende *Peter Ruyssche*, knapen, die versocht hebben dat heyliche graft ons heeren, ende anders heylige steden *ende anderswaer* des lants van Jherusalem, aennemende dat den tijd des minschen glidende is in corticheyt der dagen, ouer-

mits crancheyt des minschen leuens ende cortheyt des tijts *etc.* ende die memorie des minschen cranc ende verganckelic is der geschieder dingen, ende wie oeck met allen korsten gelouigen minschen mede deelachtich werden mogen des heyligen scats ende testaments des almachtigen Goots de hi in desen voornoemden heyligen steden gelaten heeft. Zoo hebben wij onder ons eendrachtelick voor ons ende onse nacomelingen broeders van Jherusalem mit goeden beraden wt desen ende andere rechtveerdelike zaecken, tot eenre eewiger gedenckenisse ende memori deser heyliger steden, ende aldier wercken die onse heer Jhesus Christus aldaer ende anderswaer gewrocht heeft, met woorden geleert ende gethoont mit sijnen heyligen exempelen, een minnelicke broederschap ende eenicheyt begonnen geordonneert ende aengenomen, beghinnen ordonneren ende aennemen mit desen tegenwoirdigen letteren inde stadt gestichte ende Cristdom van Utrecht eewelick gedurende, inder manieren alse hier na bescreuen staet. Inden eersten so maecken wij ons seluen onderlinge broeders van Jherusalem te wesen der broederschap voors. Item soo mogen wij uts. tot alre tijt goede lude ontfangen in onse voors. broederschap, oec waer sij tot Jherusalem geweest hebben, ofte niet en hebben. Item so en sellen wij niemant in ons broederschap nemen van die te Jherusalem geweest hebben, hi en hebbe de reyse gedaen van sijn selfs goede ofte in eerliken dienste. Item soo wie tot Jherusalem geweest heeft, ende in onse broederschap ontfaen wart, die is dan rechtevoort onse broederschap schuldich 2 oude gulde Vrancrijcse scilde. Item so wie tot Jherusalem niet geweest en heeft ende in onse broederschap ontfaen wort, die is dan rechtevoort onser broederschap schuldich vijf oude gulde Vrancrijcse scilden. Item soo wie in onser broederschap ontfaen wort alse voors. is die sel hem verbinden ende onser broederschap louen

alle onse ordonnantie te houden ende daer nimmermeer tegens te doen noch te spreecken. Item sal hij geuen sonder wederseggen onsen bode onser broederschappen voors. tien schillingen. Item viel enich sceel onder enich onser broeders voors. dat van onse broederschap rorende waer, dat zouden onze ander broeders verliken of sij connen. Item so sellen wij ofte onze nacomelingen broeders voors. die tot Jherusalem geweest hebben mit palmen van Jhericho, ende die tot Jherusalem niet geweest en hebben met groenen palmen alle iaer opten palmdach tot Utrecht wesen, ende onder die palmwyynghe tot sinte peters inder kercken vergaderen, ende de gewoontlike feeste, die men opten palmdach van s^t peters totten Doem te doen placht helpen doen, dats te verstaen, dat de pellerims van Jherusalem ons heeren beeld mitten ezel trecken zellen, ende die ander broeders die tot Jherusalem niet geweest en hebben, sellen manierlick den voors. pelgrims na gaen ende volgen, ende onser broeders engeen van daen te scheyden, ons heeren beelde mitten ezel en sij staende voor dat choor ten Doem, bij enen koer van enen ponde, nootsaecken wtgedinc, daer sij hem of ontschuldigen mogen voor die procuratuers onser broederschap voors. Item zellen wi dan rechtevoort van den Doem in onse capellen gaen, ende daer te samen misse hooren, bij een pene van vijf schillingen. Item na deser missen zellen onse broeders allegader te samen vergaderen in een eerbaer huys, daerse de procuratuers in wijsen sullen, ende aldaer te samen blijuen eten. Ende zoe wie daer niet en quaeme, die zoude den coste mede helpen betalen gelijc de andere broeders die daer gecomen waren, nootzaken wtgeset, *etc.* Item soo mogen die procuratuers opten palmdach voors. ten eten ontfaen na hare goetduncken priesters heren ridderen ende goede luden die daer begeren, weder sij Jherusalems pelgrims sijn oft nyet. Item

alle iaer als die maeltijt gedaen is, en Godt gelouet, so sellen alle die ghene die daer ter maeltijt gecomen waren, alle onze doode broeders gedincken mit drien pater noster ende Aue Maria. Item als dit volbracht is, ende die cost betaelt, so sellen dan die twee procuratuers, die des iaers procuratuers geweest hebben, enen nyen procuratuer kiesen, die twee iaer lang procuratuer blijuen sal, mitten enen procuratuer die laest voor hem geweest is het eerste iaer wt, ende mitten anderen procuratuer die na hem eerst gecoren werden sal dat ander iaer wt. Ende dese procuratuerschap en sel hem niemant weren mogen sonder noitsaecken. Item so sellen die twee procuratoors, onser broederschap zegel ende signetten besluten in onser broederschap kist, mit twee sloten, ende daer sellen sij elcx van enen sloot een sluetel hebben. Ende die kist mitten zegel signetten ende alsulcken brieuen alse onze broederschap dan heeft, zel die oudste procuratuer houden ende verwaren. Item so en zellen die procuratuers mitten segel ende signetten niet zegelen nochte doen, ten sij biden versamenden broederen opten palmdach ofte op enen anderen dach, als die gemeene broederen daer bi geroepen warden. Item zoo zellen dese procuratuers in horen iaere ontfangen eyschen ende inwinnen alle dat onzer broerschap verschenen wart ende verschenen is, eer si afgaen zullen vander procuratuerschap, ende daer en zellen geen onser broederen weder segghen moghen in geenre manieren die onser broederschap yet schuldich waer te geuen, off wouden die procuratuers yet dat den geeyscheden broeder niet redelic en dochte, dat souden die vergaderde broederen tot alre tijt sonder enich wederseggen naer horen goetduncken berechten. Item so sellen alle onse broeders de tot Jherusalem geweest hebben, alle iaer opten Witten donderdach den zi binnen Utrecht sijn tot Buerkercke ter mandate comen, bij een koer van vijf schillingen, noet-

saecken wtgezet. Item soo wanneer ymant van onzen broederen sterff, die is dan rechtevoort na sijnre doet onzer broederschap schuldich drie oude gulde Vrancrijckse scilden, ende die moghen die procuratoers inwinnen met geesteliken ende mit weerliken rechte sonder eenich wederseggen van des geens erfgenamen die ofliuich geworden was, van den reedsten goede dat men vinden mach ende hij achter hem gelaten hadde. Item soo wanneer ymant van onsen broederen sterft, so sijn alle onse andere broeders binnen Utrecht schuldich te samen te comen, mitten dode te gaen als men te kercke draghet, ende den dode te draghen also verre alse hijs in sijnen leuen begerende was, ende inder zielmissen te blijuen ter tijt toe dat die doede ter eerden bestaet is, elc op en koer tot elcker end van tween schillingen, noetzaken wtgeset. Item voor elcken broeder die ons ofsterft, is elc onzer broederen schuldich te doen lesen zeuen zielmissen binnen den eersten iare na ons dooden broeders doet. Item in allen desen last van broederschap te winnen ende van after laten, zo willen wi dat onzer arme broeders die tot Jherusalem geweest hebben ontslagen wesen zellen ende zi opten palmdach met ons eten zullen gelijck ons, opter ander gemeenre verzamender broeder cost. Item so moghen de procuratuers tot alre tijd, so wanneers te doen is, onse broeders mit onzen bode doen bieden te vergaderen, bij een koer van vijf schillingen. Item so wanneer die broeders om onzer broederschappen zaken vergaderen, so wes dan de meere parthye ouerdraghen, dat zel die minre parthye altoes mede consenteren ende volghen. Item in deser ordonnantien voors. ende in allen anderen die ons broeders namaels ordonneren moghen, behouden wij ons ende onse nacomelingen de machte, eendrachtelicken te verminren ende te vermeeren, ofte te verclaren tot allen tijden alst onzen gemeenen broederen nutte ende oirbaer-

lick sal duncken wesen. Ende op dat dese ordonnantie ende alle puncten voors. eweliken vaste ende stade gehouden ende onverbroockeliken blijue, soo hebben wi broederen van Jherusalem voorgenoemd onsen segelen an desen brief gedaen. Gegeuen ende geordineert int iaer vander geboorte ons heeren Jhesu Christi dusent driehondert vier ende tnegentich opten palmdach.

(Onder hangen aen dubbelde pergamene sterten 17 groene wasse segelkens aldus (volgen de teekeningen van 17 zegels.)

Broeders van Jerusalem nade eerste:

Heer *Willem van Isendoren*, ridder.

Jan Braem. *Volpart van Zulen*.

A° 1410

Gerbrant Dircks van Haerlem.

Otte Spaen.

post. 1417.

Willem de Witte.

Ghisebrecht van Galecoep.

Claes de Huesch.

1424.

Gerrit van Weden.

Egbert Zuermont.

Willem van Welden.

1425.

Jacob Ram.

1426.

Jan Feyten.

Voort

Heer *Johan de Wit*, Deken S[t]. Marien.

Wouter van Zulen.

Willem van Mijnden.

Reynier Modde.

Godevaert de Coninck.

Johan Walmer.

Sweder van Sulen.

Heer *Lodewijck van Montfoort*, ridder.

Heer *Henrick van Nievelt*, ridder.

Ghisebrecht van Malsen.

Jan Goes.

Claes van Oestrum.

Jan van der Haer.

Heer *Gerrit Vleminc*

Tijman Hals.

Broer *Gerrit van Houten*.

Ocker Ockersen van Dordrecht.

Willem van den Vliet

Heer *Dirck van Lienden*, ridder.

Heer *Vredrick Vten Ham*, ridder.

Sweder van Montfoort, bastaert.

Willem van Boeckhout.

Claes Ketelaer.

Johan de Kraen.

Pholpert van Sulen van Haeften.

Heer *Aernt Kempen*, Oureyt tot Cattendijck.

Zoude van Rijn.

Volquyn Riet.

Johan Isertant.

Johan Rwsch.

Gerrit van Jutfaes.

Willem bastaert van Hollant Hertoge Willemssoon

Jan Amelant.

Jan Doncker.

Den Heer *van Brederode*

Gijsbert de Goyer.

Reynier de Mijlde.

Erst van Amerongen.

Jan Valckenaer.

Heer *Henrick Pot*, Canunnick S. Jans.

Heer *Otto Snaeps*, ridder.

Tyman Paesse (Paetze).

Heer *Peter de Brwn*, priester.

Willem Bloc

Claes Ketelaer. 1482.

Loef Berchmaker sijn broeder.

Wouter van Telingen.

Jan van der Donck. 1482.

Willem Jacobsen van Monuoerd.

Daniel van Euerdingen.

Lambert van Hamersfelt.

Heer *Jan van Renes*, ridder.

Aernt Ruus.

Harman Crom.

Henric van Vianen.

Jan Duercoep.

Mijnheer *van Montfoort.* 1482.

Bernt van Duren.

Vredrick van Draeckenborch.

Heer *Euert Grijpenclau* Canunnick S. Mertin t Utrecht.

Jan van der Borch.

Bartolomeus Scot.

De volgende hebben te Jerusalem niet geweest:

Jan Braem

Claes Coppens".

Gerrit van Loeric.

Aert van der Meer.

Peter Braem.

Henric Braem.

Pauwels Scroytgen Roelofsoon.

Tijman Paesde. 1482.

Heer *Steuen van Nievelt*, ridder. 1482.

Jacob Ruys.

Jan van Mas.

Lambert Bol.

Jan Rwschen, procuratuer a° 1547.

Jan van Straten.

Ziedaar nu, wat men in de middeneeuwen gewoon was in de fundatie-akte van eene Broederschap* van Jerusalemsvaarders te bepalen. Voor de eerste maal zien wij „de broederen ende goede mannen die tot Jerusalem geweest hebben" te Haarlem in het openbaar optreden op Palmzondag van het jaar 1506, bij welke gelegenheid zij van stadswege vier kannen Rinschen wijn ten geschenke ontvingen. Men kan er zeker van zijn, dat zij op dien tijd eerst kort geleden zich tot eene broederschap hadden vereenigd; want toen de leden der Stedelijke Regeering, die even na 1506 de rekening der Thesauriers moesten nazien, daarin eene nimmer te voren aangetroffen uitgaaf van 28 stuivers voor Rinschen wijn vonden, moet er gewis over gesproken en inlichting omtrent deze „nieuwigheid" gevraagd zijn, maar toen zij voldoende waren op de hoogte gebracht en gemachtigd, werd er op den kant geschreven: „Transeat bij consente van de Wet ende de Vroescappe die segghen dattet es ter eere godes."

Nadat eenmaal eene dergelijke bewilliging was verleend, ging er schier geen Palmzondag meer voorbij, waarop de broeders van den heiligen lande geen stadswijn op hun feest ontvingen; en nu eens beknopt dan weer meer breedvoerig, worden, gelijk wij nader zien zullen, de daarvoor gedane uitgaven in de Thesauriers-rekeningen vermeld. Door de omschrijving dier betalingen, zoo als zij in de stedelijke rekeningen voorkomen, raken wij wat nader bekend met den aard der feestvieringen van de Jerusalemsvaarders. Wanneer wij ons streng houden aan de berichten daar medegedeeld, vernemen wij, dat de broederschap voor de eerste maal op Palmzondag 1545, zich belast had in de processie den ezel te trekken; dat vroeger, (wij vinden vermeld in 1526), aan Broeder Gerijt Thymansz. uit het Predikheeren klooster een kan wijn werd gepresenteerd „omdat hij onsen heer vpten

esel als goids Ridder getogen hadde." [1]) Dat de Broederschap in goed aanzien stond, kunnen wij hieruit afleiden, dat de Schout der Stad, Burgemeesteren en leden van het gerecht, soms ook de Heer van Brederode [2]) te gast genoodigd werden en met de feestvierende grafridders aanzaten; doch dat de staat der geldmiddelen, vooral in de eerste jaren, niet altijd gelijken omvang had als de rij der dischgenooten, vernemen wij, wanneer we nu en dan lezen van geldsommen aan de Broederschap van stadswege geschonken "tot hulpe ende subsidie der teercosten, alsoe dieselve ongelijck meer bedragen hebben (dan de inkomsten) ende omdat dieselve broeders cleyn van getaele zijn ende anders huer gewoenlijcke stacie ende feeste nyet en souden hebben mogen onderhouden."

Hem, die nog wat meer wenscht te vernemen uit de huishouding van het Haarlemsche Gilde der Jerusalemsvaarders, zij de lezing van de hier volgende aanteekeningen uit de Thesauriersrekeningen aanbevolen.

A° 1506/1507 (blz 41, v°). Voor vier stedekannen wijn bijden gesworen boden gehaelt ten huyse van Andries Symonszoon ende vander stede wegen gesconcken den goede mannen van Jherusalem in horen feest op Palmdach Anno xv^c vijf ten huyse van Pieter Van Leeuwerden, de stoop ix grooten, belopende tsamen xxxj sc. vj d.

---

1) Hij was Lid der Broederschap van den heiligen Lande te Haarlem en moet niet lang ná 1526 zijn gestorven, want hij wordt onder de overleden broeders vermeld op de schilderij van Joan Van Scorel, vervaardigd tusschen 16 October 1528 en 29 December 1530.

2) Het schijnt dat nog een andere Brederode, aan den maaltijd deelnam dan "Heer Joost Van Brederoede dieme(n) heet va(n) de(n) Hove", dewijl deze zelf Lid was der Broederschap en dus wel geregeld bij de statie, processie en feestviering zal verscheuen zijn. Wellicht de Utr. heer Van Brederode. Zie de lijst op blz. 202.

A° 1506/1507 (blz. 41, v°). Alsvoren, gesconcken den broederen ende goede mannen die tot Jerusalem geweest hebben in hoeren feest op palmdach Anno xv° zes ten huyse van Jacob de Wale van Rosenburch, elke kanne houdende zeven pynten de stoop viij gr., belopende tsamen xxviij sc.

„ 1507/1508 (blz. 63, v°). Alsvoren op Palmdach den 16 April, beloopende xxxv sc.

„ 1508/1509 (blz 64, v°). Alsvoren op p^a Aprilis A° xv^c ix beloopende xxxj sc. vj. d.

„ 1510/1511 (blz. 56). Alsvoren, beloopende xxviij sc.

„ 1511/1512 (blz. 85, v°). Alsvoren, beloopende xxviij sc.

„ 1512/1513 (blz. 98, v°). Betaald aan Mary Zijbrants meynertszoons-Weduwe voor vier kannen Rijnswijn ten hare huyse gehaelt ter zake als voren bij den maeltijt ten huyse van Joost van Mennen.

„ 1513/1514 (blz. 63, v°). Geschoncken vier stedekannen Rijnswijn die goede mannen die tot Jerusalem geweest hebben in huer feeste naer ouder gewoenten.

„ 1514/1515 (blz. 83, v°). Geschoncken opten palmdach den broederen van Jerusalem vier kannen Rijnswijn.

„ 1516/1517 (blz. 55, v°). Voor vier stedekannen Rijnswijn, gesconcken den Broederen die tot Jerusalem geweest hebben in hoere feeste opten palmsondach, elke kanne van zeven pynten, de stoop zeven groot, belopende tsamen xxxiiij sc. vj d.

„ 1517/1518 (blz. 68). Alsvoren, voor vier stedekannen ende twee stoopen gescenct in Aprille den broederen die te Jerusalem geweest hebben in hueren feeste opten Palmsondach nae ouder gewoenten.

„ 1518/1519 (blz. 66). Alsvoren.

„ 1519/1520 (blz. 50). Alsvoren.

„ 1520/1521 (blz. 46). Alsvoren.

A° 1521/1522 (blz. 61). Alsvoren.
" 1522/1523 (blz. 75). Alsvoren.
" 1524/1525 (blz 65, v°). Alsvoren.
" 1525/1526 (blz. 71). Gepresenteert ende geschoncken opten Palmsondach broeder gerijt thymansz. predicaer een stedekanne rinswijn, omdat hij onsen heer vpten esel als goids Ridder getogen hadde.
" 1526/1527 (blz. 69). Geschoncken vpten palmsondach anno xv^c xxvij den broeders vanden heyligen grave drie stedekannen rootwijn.
" 1528/1529 (blz. 98). Geschoncken den v april xv^cxxvij vpten palmsondach den broeders vanden heyligen lande vier stedekannen rinswijn.
" 1530/1531 (blz. 69). 1530/1531 (blz. 69, v°). Alsvoren.
" 1531/1532 (blz. 87). Cornelis IJsbrantss. betaelt die somme van elf ponden elf scellingen van viertich groten vlaems t pondt Ter cause ende als reste van meerder somme bijden broeders vanden heyligen lande, soe aen wijn, maeltijden, teercosten ende anders mitten Schout, burgermeesteren ende anderen goeden heeren vpten heyligen palmsondach anno xv^cxxxj tot zijnen huyse verteert nae dat zij huer gewoenlijcke stacie vpten selven dach indie processie ende inder prochiekercke deser stede, als dat gewoenlijck is, gehouden hadden. Welcke voors. somme ende reste den voorn. broeders vanden heyligen lande vander voors. stede wegen geschoncken is geweest tot hulpe ende subsidie vanden voors teercosten, alsoe dieselve ongelijck meer bedragen hebben ende om dat die selve broeders cleyn van getaele zijn ende anders huer gewoenlijcke stacie ende feeste nyet en souden hebben mogen onderhouden; dairom hier xj £ xj sc.
" 1532/1533 (blz. 84). Cornelis IJsbrantsz. betaelt die

somme van zeven ponden twee scellingen van viertich grooten vlaems t pondt Ter cause van gelijcke somme den Ridderen ende broederen vanden heyligen grave bijden burgemeesteren vander voors. stede weghen gegundt ende gegeven vpten heylighen palmsondach A° xxxij doen zij die solempnele ende gewoenlijcke stacie indie processie ende inder hoochmisse gehouden hadden Tot hulpe ende subsidie van den teercosten van wijn maeltijden ende anders, bij hemluden, den schout, eenighe vanden burgermeesteren ende gerechte deser stede gedroncken ende verteert zijn, Omme dat die voors. Ridders ende broeders in cleynen getaele ende dat die voors. teercosten ongelijck meer bedragende waeren. Dair om hier vij £ ij sc.

A° 1533/1534 (blz. 82). Geschoncken ende gepresenteert vpten palmsondach anno xxxiiij den broeders vanden heyligen lande vier stedekannen rijnswijn ende den Heere van breederode die mit hemluyden teerde acht stedekannen facit tsamen xij stedekannen rijnswijn, Elke stedekanne van zeven pinten ende den stoop gerekent tot acht grooten.

" 1534/1535 (blz. 74). Vier stedekannen rijnswijn die geschoncken zijn den Ridderen ende heeren vanden heyligen grave vpten vij^n aprilis anno xxxv. Elcke stedekanne van zeven pinten ende den stoop gerekent tot negen grooten.

" 1535/1536 (blz. 67). Geschoncken ende gepresenteert den Heeren ende Ridderen vanden heyligen grave vpten ix Aprilis Anno xxxvj als opten palmsondach, vier stedekannen rijnswijn, elcke kanne van zeven pinten ende den stoop gerekent tot negen grooten facit xxxj sc. vj d.

" 1536/1537 (blz. 71, v°). Vpten palmsondach den

broederen vanden heyligen Lande vier stedekannen rijnswijn.

A° 1537/1538 (blz. 48). Vpten xiiij^{n} aprilis als palmsondach den broeders van den heyligen lande in huer vergaderinge vier stedekannen rinswijn.

" 1538/1539 (blz. 53, v°). Opten palmsondach gepresenteert den heeren van Jherusalem vier stedecannen rinswijn

" 1539/1540 (blz. 50, v°). Den xxj Martij als palmsondach den broeders van den heyligen lande vier stedekannen rinswijn.

" 1540/1541 (blz. 55, v°). Vpten x^{n} april op palmsondach den heylich graefsheeren vier stedekannen rinswijn.

" 1541/1542 (blz. 97, v°). Geschoncken ende gepresenteert op palmsondach den ij^{n} aprille anno xlij den heylich graefsheeren zes stedekannen rinswijn, elck kanne houdende zeeven pinten.

" 1542/1543 (blz. 102, v°). Geschoncken ende gepresenteert den xviij martij als palmsondach den broeders vanden heyligen lande ses stedekannen rinswijn, elcke kanne houdende zeeven pinten tot x grooten de stoepe gerekent ij £ xij sc. vj. d.

" 1543/1544 (blz. 73, v°). Ses stedekannen rinswijn opten palmsondach anno xliiij den broeders vanden heyligen lande geschoncken ende gepresenteert, elcke kanne houdende zeeven pinten, de pinte twee stuvers gerekent iiij £ iiij sc.

" 1544/1545 (blz. 99). Jan van Berckenroe betaelt de somme van vier ponden achtien scellingen van viertich grooten tpondt Ter cause van acht stedekannen rinswijn, die tot zijnen huyse gehaelt ende opten palmsondach Anno xlv den broeders vanden heyligen lande geschoncken ende gepresenteert zijn ge-

weest omme hemluyden dair mede te vermaecken ende vroelijck te wesen, alsoe zij luyden ten selven daege inde processie den eezel getrocken hadden, in welcke vergaderinge den burgermeesteren mede genoot waeren die hemluyden geselscap hyelden. Elcke kanne houdende zeeven pinten de pinte vierdalf groot gerekent iiij £ xviij sc.

A° 1545/1546 (blz. 81). Geschoncken ende gepresenteert opten vj Junij xlvj den broeders vanden heyligen lande die huer vergaderinge hadden tot Coen pouwelss , alsoe zij opten palmsonnendach nyet vergadert en hadden geweest, vier stedekannen elcke kanne houdende zeeven pinten de pinte twee stuvers gerekent.

〃 1546/1547 (blz. 73, v°). Aelbrecht Braesseman betaelt de somme van drie ponden thien scellingen Ter cause van acht stedekannen rinswijns die tot zijnen huyse gehaelt ende opten palmsondach, als den iij Aprilis, geschoncken ende gepresenteert sijn geweest den broeders van Jherusalem die ten selven daege inde processie den Eezele getrocken hadden, Omme dair mede vrolijck te weesen, Tewelcker tijt zij den Heere van brederoede ende de burgermeesteren genoot ende gefestiveert hebben gehadt tot hueren feeste ende maeltijt, elcke kanne houdende zeeven pinten de pinte een braspenninck gerekent iij £ x sc

〃 1547/1548 (blz. 74). Gepresenteert opten xxv^{n} martij als den palmsondach den broeders vanden heyligen lande zesse stedekannen rinswijn om dair mede vroelick te weesen, alwair eenige vanden gerechte mede genoot waeren, elcke kanne houdende zeeven pinten, de pinte een braspenninck gerekent.

〃 1548/1549 (blz. 62, v°). Ghijsbrecht Jansz. van der Meer betaelt de somme van vier ponden vier scel-

lingen van veertich grooten vlaems tpondt Ter cause van acht stedekannen rinswijn die tot zijnen huyse gehaelt ende opten palmsondach als den xiiij aprilis xlix den broeders vanden heylige lande geschoncken zijn geweest, van dat zij ten selve daege inde processie den eezele getrocken hadden, Omme dair mede met huere geselscap vrolijcken te wesen, alsoe zijl. mijnheere van brederoede ende de burgermeesteren ten gaste genoot ende eerlijcken gefestiveert hebben gehadt. Elcke kanne houdende zeeven pinten de pinte te drye groot gerekent iiij £ iiij sc.

A° 1551/1552 (blz. 81, v°). Harman van der Laen betaelt de somme van twee ponden twee scellingen Ter cause van vier stedekannen rinswijn die tot zijnen huyse gehaelt ende opten palmsondach den broeders vanden heyligen lande geschoncken ende gepresenteert zijn geweest Omme daermede met malcanderen vrolijck te weesen, Vandat zij ten selven daege inde processie gegaen ende den eezele getrocken hebben ende dat nair ouder gewoonten, elke kanne houdende zeeven pinten de pinte te drye groot gereeckent ij £ ij sc.

" 1552/1553 (blz. 84). Dirck Joost betaelt de somme van drye ponden drye scellingen Ter cause van zes stedekannen rinswijn die tot zijnen huyse gehaelt ende opten palmsondach den broeders vanden heyligen lande geschoncken ende gepresenteert sijn geweest Omme dairmede vroelijck te weesen alwair zijl. de burgermeesteren deser stede mede genoot ende gefestiveert hebben gehadt Ende dit naer ouder gewoonten van dat zijluyden ten selven daege inde processie den eezele getrocken hebben, elcke kanne houdende zeeven pinten de pinte te drye groot gerekent iij £ iij sc.

A° 1553/1554 (blz. 77). Geheel gelijkluidend als voorgaand.

" 1554/1555 (blz. 93, v°). Geschoncken ende gepresenteert opten palmsondach xv° liiij de broeders vanden heyligen lande vj stedekannen rinswijn.

" 1555/1556 (blz. 91). Ghijsbrecht Jans van der Meer betaelt de somme van drye ponden derthien scellingen zes penningen van veertich grooten vlaems tpont Ter cause van zes stedekannen rinswijn die den broeders vanden heyligen Lande opten palmsondach geschoncken ende gepresenteert zijn geweest, als den xxix martij Anno xv° lvj Omme daermede vroelijck te weesen in huer vergaderinge nae ouder gewoonten Alsoe zijluyden ten selven dage inde processie den Eezele getrocken hadden, elcke kanne houdende zeeven pinten de pint tot vierdalff groot gereeckent iij £ xiij sc. vj d.

" 1556/1557 (blz. 70). Clement Corneliszoon waert int gulden vlies betaelt de somme van vier ponden vier scellingen Ter zake als boven, voor de feestviering opten xj aprilis A° lvij. (Verder geheel gelijkluidend) en de pinte te twee stuvers gereeckent iiij £ iiij sc.

" 1557/1558 (blz. 71, v°). In hoofdzaak geheel gelijkluidend alsvoren. Betaald twee ponden zesthien scellingen voor vier stedecannen rinswijn, elcke kanne houdende zeven pinten, de pinte te twee stuvers, maeckende aen gelde de voors. ij £ xvj sc.

" 1558/1559 (blz. 69). Opten pallemsondach gepresenteert den heyligegraeff luyden vandat zij naer gewoenten de processie gedecoreert hadden ende maeltijt hyelden ten huyse van Roel de Cock, zes stedecannen rinswijn die gehaelt sijn geweest tot Dirick Joost, elcke canne gereeckent tot xij sc. iij d. maict iij £ xiij sc. vj d.

A° 1559/1560 (blz. 66). Opten pallemsondach anno lix geschoncken den Jerusalemsluyden omdat zij de processie gedecoreert hadden naer ouder gewoenten, zes stedecannen rinswijn, gehaelt ten huyse van Clement Corneliss., de stoop te zeven stuvers facit iij £ xiij sc. vj d.

" 1560/1561 (blz 54, v°). Gepresenteert den naestlesten Martij de Jerusalemsche heeren zes stedecannen rinswijn.

" 1561/1562 (blz. 50, v°). Gepresenteert den lesten Martij anno lxj den heyligegraefsluyden houdende huere maeltijt ten huyse van huych den houten zes stedecannen rinswijn, gehaelt ten huyse van Jaquet, de stoop te xvj grooten, facit iiij £ iiij sc.

" 1564 (blz. 51). Gepresenteert den viij februarij lxiij den goodsridders versaemt ten huyse van huych den houten, zes stedecannen wijn gehaelt tot Jacquet, de stope tot acht stuvers facit iiij £ iiij sc. Den ix aprilis lxiiij den goidsridders voors., also sij tvoorleden jare nyet vergadert nochte beschoncken en waren, tot frans claess. Velserman twaelff stedecannen, de stope tot acht stuvers maect viij £ viij sc.

" 1566 (blz. 65, v°). Gepresenteert opten xvj^{n} aprilis xv^{c}lxvj den broederen ende zusteren vanden heyligen grave ten huyse Gerijts vander Laen zes stedecanne rinswijn, houdende elcke stedecanne zeven pinten de pinte voor eenen stotere facit v £ v sc.

" 1568 (blz. 67). Den xx^{n} aprilis gepresenteert inden Rooden Leeuwe den Ridders vanden heyligen grave zes stedecannen wijn, den stoop vij sc. facit iij £ xiij sc. vj d.

" 1569 (blz 61, v°). Den xij^{n} aprilis gepresenteert den Ridders vanden Heyligen grave twaelff stedecannen wijn gehaelt tot Frans Velserman de stoop vij sc. facit vij £ vij sc.

A° 1570 (blz. 67, v°). Den tweeden Aprilis gepresenteert ande Ridders van Jherusalem zes stedecannen wijns de stoop x sc. facit v £ v sc.

„ 1571 (blz. 91). Den xv^{n} Julij gepresenteert den goids Ridders deser stadt op haer maeltijt xij stadtcannen wijns, de stoop x sc. facit x £ x sc.

Sedert dezen tijd komt voor een collectieve post van uitgaaf wegens „presentatie van stadtscannen (wijn) aen diversche Heeren", zonder verdere vermelding van namen of kwaliteiten.

Van even veel, zoo niet van nog meer belang dan wat voorafgaat, is voor onze geschiedenis de schilderij, waarop de processie der Haarlemsche Jerusalemsvaarders wordt afgebeeld, en die Joan Van Scorel, zelf lid der Broederschap, tot maker heeft. Met vrij veel zekerheid kan men volhouden, dat dit paneel is vervaardigd tusschen 16 October 1528 en 29 December 1530. De Utrechtsche Broederschap had zich in het jaar 1525 doen afbeelden, en toen de Haarlemsche Jerusalemsvaarders dit vernamen, begeerden zij eene dergelijke schilderij te bezitten, welke dan ook kort daarna door Van Scorel, volkomen in denzelfden trant maar op grooter schaal dan de reeds in het Sticht geleverde, onder handen genomen en voltooid werd.

Voor wij verder gaan zij het mij vergund hier eenige levensbijzonderheden omtrent den schilder op te nemen. [1]) „Joan Van Scorel werd geboren te Schoorl op 1 Augustus 1495. Hij was de leerling van Willem Cornelisz. te Haarlem, Jacob Cornelisz. Van Oostzanen te Amsterdam, Johan Gossaert gezegd Mabuse te Utrecht. Later studeerde hij eenige jaren te Neurenberg bij Albert Durer, te Venetie en te Rome. In 1520 maakte hij eene reis naar

---

1) Ontleend aan Mr. S. *Muller*, *Fz*. De Schilderijen van Jan Van Scorel. blz. 1.

het Heilige Land. Adriaan VI benoemde hem tot conservator van het Belvedère (1522—1523). In 1523 keerde hij naar Nederland terug en vestigde zich te Utrecht, waar hij woonde bij den Deken van Oudmunster Herman Van Lochorst, die in 1514 vicaris-generaal van het bisdom geweest was. Het schijnt dat hij toen in den geestelijken stand getreden en eerst (vóór 1525) vicaris van de St. Janskerk, later zielpriester (prebendatus animarum) in de St. Mariakerk geworden is. In 1527, tijdens den oorlog met Gelder, week hij naar Haarlem, waar de Commandeur van St. Jan, Symon Van Zanen, hem verscheidene schilderijen bestelde. Den 16 October 1528 werd hij, als belooning voor het schilderen van het altaarstuk op het hoogaltaar der St. Mariakerk te Utrecht, kanunnik dier kerk. Hij woonde verder te Utrecht en overleed er den 6 December 1562. Het grafschrift op zijne tombe in de St. Mariakerk luidde:

Finis mors, sic sunt homines, vana omnia,
Praeterquam cui divino pectus amore calet.

Daarboven was eene tafel opgehangen, waarin een portret van Van Scorel door Antonie Mor (dat omstreeks 1700 berustte bij „Sipenesse, Schorelli nepotem") met de spreuk:

Mors sceptra ligonibus aequat.

Verscheidene altaarstukken van Van Scorel in de Nederlandsche kerken en de geestelijke gestichten van België worden vermeld. Ook als architect was hij beroemd. [1]) Een zijner leerlingen was Antonie Mor. [2]) Zeker was Van Scorel vermogend, daar hij tot 1551 het groote huis Onder de linden te Utrecht bezat, waar vroeger Heer Wolfert Van Brederode woonde, en waar in de troebelen eerst

---

1) Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis. Deel III. blz. 248.
2) Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken. Jaargang 1883, blz. 11.

het geheele klooster van Marienhage te Arkel, later dat van Nazareth in het Gein een onderkomen vond. Hij liet vier (of zes) kinderen na bij Aecht Ysacksdochter van Schoonhoven."

Het mag boven tegenspraak geacht worden, dat Joan Van Scorel de schilder is van het bovenvermelde paneel, doch om der volledigheidswille maak ik hier gewag van een ander bericht voorkomende bij *B. De Jonge* Desolata Batavia Dominicana [1]), die het volgende zegt: „Guiccardinus (sic!) in descriptione Civitatis Antverpiensis, agens de pictoribus, narrat temporibus suis Harlemii in Aula Principis, *quondam Conventu Jacobinorum*, in maximo pretio fuisse picturam quamdam depictam a *Lamberto Amstelodamensi* repraesentantem effigies Equitum Jerosolimitarum ad vivum expressas, inter quas pictor effigiem suam etiam depinxit." In de twee eerste uitgaven van Guicciardijn (de Italiaansche en Fransche, beiden van 1567) [2]) komt die aanteekening niet voor, maar wel in de 11e uitgave, verschenen in 1612 (de eerste nederlandsche vertaling, door Cornelius Kilianus en Petrus Montanus.) [3]) De vertalers hebben hier en daar tusschen den tekst van Guicciardijn, vooral in die hoofdstukken waar over Schilders gesproken wordt, ophelderingen en aanteekeningen gevoegd, veelal ontleend aan het sedert de eerste uitgave *Di tutti i Paesi Bassi* (1567) in het licht verschenen „Schilderboeck" van *Carel Van Mander*. De schrijver van Desolata Batavia Dominicana, die misschien de Nederlandsche vertaling van Guicciardijn van 1612 gebruikte [4]),

1) 8o Gandavi 1717. p. 61.

2 en 3) Allen voorhanden op de Stads-Bibliotheek te Haarlem.

4) In het geheel zijn van het werk van Guicciardijn bekend 33 uitgaven, in allerlei talen. De 26e—33e uitgaven zijn uittreksels, verkortingen of omwerkingen. De 11e (1612), 15e (1617), 21e (1648), 24e (1660) en 25e (1662) uitgaven, zijn in het Nederlandsch.

heeft zich blijkbaar vergist en de aanteekening van *Kilianus* en *Montanus*, die bij het artikel over Van Scorel behoort, geacht te slaan op den dadelijk voorafgaanden Lambrecht Van Amsterdam. En zoo is zijn onjuist bericht in de wereld gekomen.

Eene bepaling van den tijd, waarop de schilderij door Van Scorel is vervaardigd, valt niet moeilijk. Gelijk wij hierboven reeds gezien hebben, werd de schilder den 16 October 1528 kanunnik der Utrechtsche St. Mariakerk en hij vermeldt zelf die waardigheid onder zijn afbeeldsel, waarover nader gesproken zal worden; derhalve heeft hij zich vóór zijne benoeming tot dat kanunnikaat voor de Haarlemsche Jerusalemsvaarders niet aan het werk gezet. Den 29 December 1530 is Pieter Van Leeuwaerden, die in de afgebeelde processie de rij opent, volgens het *later* bijgeschilderde grafschrift gestorven, dus moet noodzakelijk de tijd der vervaardiging liggen tusschen 16 Oct. 1528 en 29 December 1530.

De lotgevallen van deze schilderij laten zich niet met zooveel stelligheid bepalen. Wij hebben reeds vernomen dat Van Scorel in 1527 tijdelijk naar Haarlem kwam, en het is niet onwaarschijnlijk, dat hij, ofschoon prebendatus animarum der St. Mariakerk in Utrecht, te Haarlem zijn intrek nam in de Commanderij van St. Jan, waar Heer Symon Van Zanen destijds Commandeur was. Deze geestelijke Heer moet, naar men hier en daar opgeteekend vindt, partij hebben getrokken van het talent van Van Scorel, [1]) en kan wel de hand gehad hebben in de bestelling der schilderij van de Jerusalemsvaarders. Doch het is niet waarschijnlijk, dat dit stuk ooit eene plaats heeft gehad in de Commanderij, dewijl het niet voorkomt op den inventaris der goederen van dit klooster, welke in het jaar 1625

1) o. a. bij *Carel Van Mander*. Schilderboeck 4º 1618, blz. 155, vº.

Lith: L. van Leer. & Cº Haarlem.

aan de Stad Haarlem zijn overgeleverd. Veeleer kan men aannemen, dat de schilderij de kapel der Jerusalemsvaarders heeft vercierd en in 1581, met de overige bezittingen van kloosters en geestelijke gilden door de Staten van Holland en den Prins van Oranje tot zich genomen en aan de stad Haarlem toegewezen zijn. Veel langer dan twee eeuwen heeft het stuk in het Princenhof gehangen, is later verhuisd naar den zolder van het Stadhuis, doch bevindt zich nu sedert 1862 in het Stedelijk Museum. Naar het schijnt is het in verloop van tijd eens opgeknapt geworden, ten minste het draagt de sporen dat er hier en daar nog al in bij geschilderd is: de nader te bespreken personen hebben ieder hun geslachtswapen boven het hoofd; maar in den gelijkheidstijd, op het einde der vorige eeuw, zijn al die wapens zwart overgeverfd, en waren dus niet meer zichtbaar. Reeds spoedig echter nadat de schilderij in het Stedelijk Museum was opgehangen, is die laag zwarte verf weggenomen, en vertoont het stuk zich weder in behoorlijken staat.

Ik meen nu met de vereischte ophelderingen ver genoeg gekomen te zijn, om tot de eigenlijke beschrijving over te gaan der Afbeeldingen van

de Haarlemsche Jerusalemsvaarders.

De schilderij is op paneel, hoog 1.13 breed 2.74, de beelden zijn nagenoeg levensgroot voorgesteld en als het ware in processie of optocht achter elkaer gaande, allen zonder baard en zonder knevels; gemiddelde hoogte van het gelaat 0 19; allen zijn gewend naar de linkerzijde.

De broeders staan vóór een schot en achter eene plint, ieder heeft zijn geslachtswapen boven het hoofd, en een acht regelig versje, onder ieders beeldtenis, geeft opheldering omtrent den voorgestelden persoon. Op de plint zijn vijf vellen wit papier geschilderd: op het 2e—5e zijn

op elk, drie zulke versjes geplaatst, en het 1[e] bevat de namen van de overleden gildebroeders in dezer voege:

Dit sijn de broeders die ouerleden sijn
bid dat hair zielen mogen in vreden sijn.

1.

bartolomeus gijsbertss.
frans diercksz.
Jan Florijs.
Dieric baldincs.
Simon Arijsz.
Jacop simonsz. loo.
Heer claes van assendelf.
Claes Jansz.
Florijs diericsz. gael.
Claes Jacobsz. [1])
broeder Geleyn carmelijt.

2.

Claes IJsbrantsz. [2])
Willem jansz. coninc.
Gijsbert baertsz.
Claes Ariansz. va(n) dort.
Claes braeu.
Mr. dieric va(n) almonde.
Cornelis mairtsz.
gerijt va(n) noertwijc.
huych Ja(n)sz. va(n) rijn.

3.

Willem jelijsz. va(n) soutela(n)de.
peter harma(n)sz brun.
jan jacobsz. de wit.
Meester zibra(n)t medicy(n).
heer Peter va(n) hoge(n)dorp.
Claes va(n) dusent. [3])
Meest. iacob ioest priest.(er)
M. wille(m) van sabule(n).
Jacob de Wael va(n) rose(n)burch.
Jacob diericsz. helmbrek.

4.

Joest dever va(n) mi(n)nen.
Wille(m) bol va(n) Zanen.
Loys va(n) treslong.
Mr. Garbra(n)t victorsz. priest(er).
Jacob jansz. vleishouwer.
Meest(er) huych claesz.
broed(er) gerit tijmansz.
Convers va(n)der predicar oirde.
God heb die zielen.

---

1) Was in Jerusalem 1502. 2) Was in Jerusalem 1503.

3) Zal wel zijn Claes Van Dusen, Ridder van Jerusalem, poorter van Leiden, geboren van Haarlem, die elf malen in die Heylighe plaets tot Jerusalem geweest is, in 1502 en 1503 met de pas genoemde tochtgenooten. Zie zijne „Beschrijvinge der Steden ende plaetsen gheleghen op den wegh van Venetien, nae den H. Lande, ende Jerusalem," in *Ludwig Conrady*

THIJS TOMASZ.

de knecht, staat wat hooger, want zijn hoofd steekt boven de hoofden van al de anderen uit: hij ziet naar de rechterzijde en dus op al de broeders neer, hij heeft lang grijzend haar en kalen schedel, van zijne kleeding is weinig zichtbaar. De knecht houdt een schilderijtje met gebogen bovenlijst in de handen, waarop men eene afbeelding ziet der kerk van het Heilige Graf, met dit versje er onder:

Dit es de figuer van tgraf ons heren
die ic Thijs tomasz. opelic toone
menigen tijt diende ic dees broeders in eeren
bid dat ic mach crigen goods rijc ten loone.

I PIETER VAN LEEUWAERDEN, 1484.

Claes Van Dusen, poorter van Leiden geboren te Haarlem, Ridder van Jerusalem, is tusschen 1484 en 1505 elfmaal in die Heylighe plaets tot Jerusalem geweest. Hij noemt zijne reisgezellen op elken tocht, en vermeldt daaronder in 1485 Pieter Van Leeuwaerden van Haerlem. Claes Van Dusen was er ook in 1484 en 1486 maar met andere bedevaartgangers. Pieter Van Leeuwaerden moet dus twee achtereenvolgende jaren den tocht naar Jerusalem gemaakt hebben, of het jaartal onder zijn portret is niet juist. [1]) In het Liber memoriarum domus hospitalis S. Joannis Hierosolimitani in Haerlem [2]) komt voor in de maand Januari (anno?): Remburch pieter van lewerdens wijf (begraven) opt kerchof besijden die oostpoort. Pieter Van Leeuwaerden, de grootvader van den bedevaartganger, wordt bij vonnis van den gerechte van Haarlem van 16 Juni 1455 in eene boete verwezen, omdat hij zonder verlof van de excijsmeesters koren uit zijn schip had gelost. Of Justus en Isabella Van Leeuwarden, die in 1773 te Haarlem het remonstrantsche hofje stichtten, nog verre nakomelingen van hem waren, is niet met eenige zekerheid te zeggen.

Vier rheinische Palaestina Pilgerschriften des XIV. XV. und XVI. Jahrhunderts. 8° Wiesbaden 1882. p. 189.

1) *Ludwig Conrady*. l. c.

2) In het Archief der Stad Haarlem.

Wapen: Blauwe klimmende leeuw op zilveren veld, links gewend, rood getongd en geklauwd.

Wapenspreuk: ic sucht om hair.

Zwart haar, kort geknipt en in het midden gescheiden; zwarten mantel met grauwachtig bont gevoerd en met bonten kraag. [1]) Om den hals een zwart lintje waaraan een klein gouden zwaard met een gouden S om het lemmer; hij houdt de Jerusalemsveer in de rechterhand, de linkerhand open en wat in de hoogte geheven.

Onder zijne afbeelding staat geschreven:

Peter va(n) Lewerde(n) bin ic geheten
Cloec en vaelyant in voerlede(n) jaren
dies ic geeert was in cipers wilt weten
vander coninginne met hare(n) discreten [2])
dat mág u de ridderlijke oirde verclaren
ic was te hierusalem v(er)staet dese maren
doeme(n) duyst vier ho(n)dert viere(n)tachtig mocht telle(n)
bid dat mi god hoede voirt ewich quellen.

hi starf A° 1530 *opten* 29 *dece(m)ber ghenade Heere god.*

II. Jan Albertsz. van der Aa. 1486. 1496.

Wapen: Gouden veld met drie zwarte dwarsbalken, links in de bovenste balk een Jerusalemskruisje van keel.

---

1) Naar het schijnt is het dragen van bont in de Middeleeuwen een bepaald recht van zekere klassen van personen geweest. Sommige oude stadskeuren kennen prerogatieven toe aan „luden die bont draghen." *Muller*, l. c. bl. 25.

2) Van 1475—1489 was Catharina Cornaro, Koningin van Cyprus. Deze, eene Venetiaansche vrouw, deed afstand en verkocht in 1489 het Koningrijk Cyprus aan de Republiek Venetië, waarmede het verbonden bleef tot 1571, toen Selim II, Sultan van Turkije, het aan zijn rijk trok. Het eiland Cyprus behoort sedert dien tijd tot Aziatisch Turkije. *V. d. Bergh* De Vorsten en Bewindvoerders van al de oude en nieuwe staten der wereld. blz. 857.

Wapenspreuk: espera(n)za en dieu.

Grijzend haar, op het voorhoofd kort geknipt, kalen schedel; hij draagt een zwarten mantel met bont gevoerd en met een breeden, bruinbonten kraag: om den hals een soortgelijk verciersel als Pieter Van Leeuwaerden. Hij houdt de handen in de hoogte bijeen en de Jerusalemsveer rust tegen zijne borst. Onderschrift:

Jan albertsz. va(n)der aa twemael een broeder
van tgraf ons heren, dat ic versochte
binne(n) hierusalem dair onse behoeder
op caluarien sceyde van sijne(n) moeder.
van cypers ic de oirde mebrochte [1])
twas duyst vierhō(n)dert datme(n) scriue(n) mochte
ende sessen tachtich als ict eerst dede
thien iaren dair na was ic dair mede.
hi starf A° 1535.

III. Joost Cornelisz. 1508.

Wapen: Drie zilveren horens (2. 1.) met gouden banden op veld van keel. Tusschen die horens een Jerusalemskruisje van goud.

Wapenspreuk: Wat scaet versocht.

Grijzend haar, op het voorhoofd kort geknipt. Hij draagt een zwarten mantel en daaronder een wit kleed met

1) Misschien heeft op Cyprus ook eene orde bestaan, die ten doel had, dat land-zelf en de heilige plaatsen in Palestina, tegen de ongeloovigen te verdedigen. In 1454 werden de inwoners van Arnhem verblijd met het bericht, dat de Paus hun gelegenheid gaf den aflaat te verdienen, toegezegd aan hen, die het koningrijk van Cyprus hielpen verdedigen. *Moll*, Kerkgeschiedenis van Nederl. vóór de Hervorming 2e dl. 4e st. blz. 198.

Dat Pieter Van Leeuwaerden en Jan Albertsz. Van der Aa, zich ridderlijk op Cyprus geweerd hadden en met het verciersel der orde begiftigd waren, blijkt niet enkel uit het onderschrift bij hun afbeeldsel, maar ook uit het kleine gouden zwaard, het ordeteeken, dat zij om den hals dragen.

staanden halsboord in stikwerk: de Jerusalemsveer in de (onzichtbare) rechterhand. Onderschrift:

Ic Joost Cornelisz. peregrineerde
ten heiligen graue thierusalem binnen.
na mijn vermogen ic de plaetsen eerde
dair Jesus om ons an tcruys hem keerde
twas doeme(n) screef wilt dit bekinnen
duyst vijfhondert en acht, wt minnen.
wilt bidden dat mi de bevairt baten moet
int ewich leven als ic dit laten moet.

hi starf A° 1549 *opten* 31 *Augustus.*

IV. Heer Joost Van Brederode, Ridder. 1511. Genaamd Van den Hove.

Joost Van den Hove was Schepen van Haarlem in 1495 en 1498.

Wapen: Zwart veld met zilveren dwarsbalk. In den linkerbovenhoek over een vierde van het veld een gequarteleerd wapen, met leeuw van keel, links gewend, op gouden en op zilveren veld.

Wapenspreuk: Waen bedriecht.

Zwart haar, op het voorhoofd kort geknipt. Zwarte mantel van gebloemd fluweel met breeden zwartbonten halskraag: daaronder een wit kleed (met staanden halsboord in stikwerk), zichtbaar aan de geopende linkerhand: de Jerusalemsveer in de rechterhand. Om den hals een gouden Jerusalemskruis aan gouden keten. Verder een smallen lederen gordel met enkele gouden plaatjes, hangende over den rechterschouder en onder den mantel. Onderschrift:

Heer Joost van brederoede dieme(n) heet va(n)de(n) hove
ic was te Hierusalem de plaetsen betreden
om mijn devotie en god ten loue

dair hi om ons wracht de wonderlike proue
comende van bouen in bethleem beneden.
voir tgraf ons heren liet ic mi eeden
belouende ridderlic te leuen selue
twas doeme(n) screef vijfthienho(n)dert en(de) elue.
hi starf A° 1551 *opte* 28 *Mayo genade hem God.*

V. Dirc Hubertsz. Backer. 1514.

Wapen: Veld van keel beladen met drie gouden balken loopende van den linker boven- naar den rechter onderhoek In den rechter bovenhoek eene zilveren ster.

Wapenspreuk: Dat heb goe nacht.

Grijzend haar, kort op het voorhoofd geknipt. Het gelaat is voor 3/4 gewend naar de linkerzijde. Wit onderkleed met staanden halsboord in stikwerk. Daarover zwarte mantel met zwartbonten kraag. Handen onzichtbaar. De Jerusalemsveer rust tegen den rechter schouder. Onderschrift:

In tiaer ons Heren Dusent vijfhondert
ende veerthien was ic ten heilige(n) lande(n)
dirc hubertsz. backer wient ooc wondert
tot guetdoen es nieme(n)t wtgesondert.
iesus wegen te volgen en es geen scande
al scijnt onse leuen menigerhande.
in christus scaepkoy willen wi al wesen
god geue dat ons de weluen niet vresen.
hi starf A° 15 . .

VI. Frans Hoochstraet. 1515.

Wapen: Gouden stadspoort op zwart veld.

Wapenspreuk: Quantum Sirache.

Zwart haar kort geknipt op het voorhoofd. Wit onderkleed met staanden halsboord in stikwerk, ook aan de handen zichtbaar. Daarover zwarte mantel met bonten halskraag: een gouden Jerusalemskruisje aan een zwart lintje om den hals. Hij houdt de handen bijeen en wat in de hoogte. De Jerusalemsveer rust tegen den rechterschouder Onderschrift:

frans hoochstraet bin ic bi namen verstaet
ic was te hierusalem theilich graf versoeken
dair Christus om ons wou steruen versmaet
en(de) betalen voir dmenschelic geslacht tmisdaet
dair me vernielende suiants vercloecken.
men stelde duyst vijfhondert ter boecken
ende vijfthien iaren na der christene(n) scriuen
bid god dat hi tquaet van mi wil driuen

hi starf A° 15 . .

VII. Dieric Simonsz. 1515.

Wapen: Zilveren veld, met eenige zwarte strepen die elkaer snijden.

Wapenspreuk: Hoop vest geen acker.

Zwart haar kort geknipt op het voorhoofd. Wit onderkleed met staanden halsboord in stikwerk. Daarover zwarte mantel met bonten halskraag. Geen handen zichtbaar. De Jerusalemsveer rust tegen den rechterschouder. Onderschrift:

T was doeme(n) dusent vijf hondert telde
ende vijftien iaren na goods geboirt
doen ic Dieric simonsz. mi op wege stelde
om thierusalem te comen mi selue stelde
ende quelde in arbeit mijn leuen voirt.
mi dunct bi redene dattet wel behoirt

liden om de plaetsen dair god geleden heeft
bid dat hi mi namaels sijn ewige vrede geeft.
hi starf A° 1530 *opte(n)* 13 *mai genade hem God.*

VIII. Heer BARTOUT. 1517.

Wapen: Zwart veld met drie zilveren sterren. In den linkerbovenhoek over een vierde van het veld een schild: zilveren veld met kruis van keel.

Wapenspreuk: Eer voer baet.

Bruin haar kort op het voorhoofd afgeknipt. (Aldus ook al de nog volgende portretten.) Zwart onderkleed met staanden kraag, welke met bruin bont gevoerd is. Wit superpellicium daarover. De Jerusalemsveer rust tegen den rechterschouder. Geen handen zijn zichtbaar. Onderschrift:

Doeme(n) duyst vijfhondert screef seue(n)thien
Was ic Heer Bartout int heilich lant
twairde graf ons here(n) heb ic gesien
voir de heilige plaetsen gebogen mijn knyen
mits dien me(n) tpassagie doen veilich vant
ons bevairt gedaen keerde(n) wi feilich wa(n)t
god spairt den zijne(n) tot een beter leuen
bid dat hi mi namaels sijn hemel wil geue(n).
hi starf A° 15 . .

IX. JACOB SIMONSZ. LOO. 1519.

Wapen: Veld van keel met drie gouden chevrons.

Wapenspreuk: Oft so geboirde.

Wit onderkleed met staand kraagje om den hals. Daarover zwarte mantel met bruin-bonten rand. Geen handen

zijn zichtbaar. De Jerusalemsveer rust tegen den rechterschouder. Onderschrift:

Jacob simonsz. loo bin ic bi namen
theilich graf ons heren heb ic versocht
wt min(n)en real, na rechts betamen
ter eeren goods passie sonder scamen
twas doeme(n) vijfthien ho(n)dert scriue(n) mocht
ende negenthien iare(n) dair an gecnocht
na goods geboert, dit es de wairheit
god geue mi te werue(n) sijn ewige clairheit.
hi starf A° 15 . .

X. Heer JOAN VAN SCOREL, kanunnik van St. Marien. 1520.

Zie over hem hiervoor blz. 213.

Wapen: Geschuind schild van keel en goud, waarop eene roos geschuind van goud en keel.

Wapenspreuk: Altijd getrou.

Wit onderkleed even aan den hals zichtbaar met opstaanden kraag in stikwerk. Zwart overkleed (toga) met wit superpellicium. De Jerusalemsveer rust ook bij hem tegen den rechter schouder. Geen handen zijn zichtbaar. Onderschrift:

Johan van scorel bin ic een scildere
Canonic tutrecht tot sinte Marien
so scencte ic mijn broeders wt jo(n)ste(n) mildere
was ter plaetse dair ons bedildere
iesus christus starf om ons verblien
men screef vijfthien ho(n)dert tot dyer tien
en(de) twintich na die geboert ons heren
bid dat ic in duechden mach procederen.
hi starf A° 1562 *den* 6 *Decemb.*

XI. Willem Harmansz. Ramp. 1525.

Thesaurier der Stad Haarlem 1543—1546. Burgemeester 1550—1555. Reisgenoot van Mr. Aert Willemsz., van Delft.

Wapen: Veld van keel met zilveren rad van St. Catharina daarop.

Wapenspreuk: Wie es sonder Ramp.

Wit onderkleed met staanden halsrand in stikwerk; daarover zwart kleed, gezoomd met breeden bruin-bonten rand. De Jerusalemsveer rust tegen den rechterschouder. Geen handen zijn zichtbaar. Onderschrift:

Willem harma(n)sz. ramp bin ic wilt lesen
ic was thierusale(m) goods doot ter ere(n)
tmocht duyst vijfho(n)dert vijfentwi(n)tich wese(n)
na goods geboirt va(n)der maget gepresen
mits desen moechdijt wel calculeren
dat niema(n)t dair reisen sal om winst te mere(n)
mer om meditere(n) iesus christus wercken
di mi en(de) ons allen tot deuchde wil stercke(n).

hi starf A° 15 . .

XII Jan Pietersz. Vischer. 1527.

Wapen: Groen veld gedeeld door gouden dwarsbalk. Daarin eene gouden ster. In het bovengedeelte twee zilveren wassenaars, in het benedengedeelte een zilveren wassenaar.

Wapenspreuk: Haet quelt hair selve.

Bruine mantel, met breeden zwart-bonten kraag en een dergelijken omslag aan de hand. Hij houdt de Jerusalemsveer in de linkerhand en over den rechterschouder. Onderschrift:

Jan pietersz. Vischer van Hairlem geboren
ic was te ierusalem int iaer ons heren
duyst vijfho(n)dert seve(n)twintich wilt horen
nau woud me(n)t geloue(n) al hadict gesworen
mer ken(n)isse der wairheit de twifel cederen
want sekerheit can hair wel tegen loge(n) were(n)
dies ic mit eere(n) creech die victorie
bid dat ons god geue sijn ewige glorie.

hi starf A° 1541.

Ik ben nu aan het einde gekomen van de berichten, welke betreffende de Ridderlijke Broederschap van den Heiligen Lande te Haarlem mede te deelen waren. Wij hebben gezien, dat onze poorters der middeleeuwen niet achterbleven bij andere steden in vereering der heilige plaatsen te Jerusalem en in Palestina; dat de bedevaartgangers naar den lande van Over Meere de herinneringen, uit het verre oosten medegebracht, levendig hielden door samenkomsten op geregelde tijden, en de vereering der plaatsen, door het leven en sterven des Zaligmakers geheiligd, op velerlei wijzen bij hunne medepoorters aankweekten. Er is gewezen op de overeenkomst der Jerusalems-broederschappen onderling, en waar de berichten aangaande de Haarlemsche bedevaartsgangers niet volledig genoeg waren of schier ontbraken, zijn die gapingen aangevuld met eene verwijzing naar de geschiedenis der Utrechtsche pelgrims, die vooral eene merkwaardige overeenkomst heeft met de Haarlemsche.

Het schijnt mij toe niet ongepast te wezen, thans een kort overzicht te nemen van hetgeen hiervoor meer in het breede is besproken. Eene neiging tot aan-een-sluiting en vereeniging, gelijk vooral in de middeleeuwen

veelvuldig zich vertoont, wordt ook waargenomen bij degenen, die het Heilige Land hadden bezocht. Van daar dat in de 14de en 15de eeuw, hier vroeger daar later, zich broederschappen van Jerusalemsvaarders vormden, waarin zoowel zij werden ontvangen, die in pelgrimage naar Palestina waren geweest, als degenen, die hunne haardsteden voor dergelijke vrome tochten niet hadden verlaten, doch slechts in den geest aan de begeerte huns harten konden voldoen. Wie de reis niet uit eigen middelen had betaald werd niet aangenomen; wie in dienst van anderen naar Jerusalem was geweest, slechts voorwaardelijk. Er werd een streng onderscheid gemaakt tusschen deze twee groepen van leden der Broederschap. Die te Jerusalem waren geweest konden volstaan met voor hun inkomst in het geestelijk gilde twee oude gouden Frankrijksche schilden te voldoen, de overigen betaalden vijf dergelijke schilden. Jaarlijks op Palmzondag werd de groote processie en feestviering gehouden. Daarbij weder moesten de gildebroeders, die te Jerusalem waren geweest, zich aansluiten met palmen van Jericho (zoogenaamde Jerusalemsveeren) in de hand en zij mochten den ezel trekken waarop „ons heeren beeld" was geplaatst; de overigen behoorden groene palmen te dragen en hadden den ezel te volgen.

Het ligt in den aard der zaak, dat het bijwonen van de plechtige heilige mis op Palmzondag, hier of daar in eene kapel of in de parochiekerk, een hoofdbestanddeel der feestviering was. Daarna vereenigden allen zich aan een gemeenschappelijken maaltijd, waarbij ook gasten van allerlei stand aanzaten; hij werd besloten met een gebed voor de overleden broeders en het verkiezen van nieuwe bestuurders van het gilde. Aan dezen was het beheer der bij te dragen penningen overgelaten en het bestier van alle des gilds zaken. Tot armoede gekomen

broeders, die in Jerusalem waren geweest, bleven vrijgesteld van alle betalingen en bijdragen. De anderen hadden niet alleen een jaarlijksch offer te brengen, voornamelijk ten behoeve van den maaltijd, maar waren zelfs verplicht na hun dood het gilde met drie oude gouden Frankrijksche schilden te bedenken. Daarmede was men verzekerd, dat alle gildebroeders aan de uitvaart deelnamen, den doode grafwaarts droegen en ieder voor den afgestorvene zeven zielmissen deed lezen. Wie te kort schoot in deze en dergelijke verplichtingen, moest grootere of kleinere boeten betalen ten bate van de algemeene kas.

Op deze grondslagen komt in Haarlem tegen het einde der 15de eeuw de Ridderlijke Broederschap van den Heiligen Lande tot stand, die misschien voortgesproten was uit een reeds in het begin dier eeuw vermeld gilde van het Heilig Kruis en het Graf des Heeren. Dit had al spoedig zoodanige beteekenis verkregen, dat in 1433 aan de godvruchtige bezoekers van een aan dit gilde toekomende heiligdom, eene aflaat verleend wordt.

Slechts ter wille der volledigheid is melding gemaakt van de bij testament in 1484 begeerde stichting eener Jerusalems-kapel, waarover echter de tijd in die mate zijn sluier heeft doen nederdalen, dat het niet wel mogelijk is o goede gronden iets van het bestaan dier kapel te zeggen. Genoegzaam blijkt daaruit evenwel, dat omstreeks dien tijd in Haarlem een kring van pelgrims naar het Heilige Land, zoo niet zich reeds vereenigd had, dan toch op het punt stond zich tot eene afzonderlijke broederschap te vormen. Met het jaar 1506 houdt alle onzekerheid op en verschijnen „de goede mannen van Jerusalem" voor ons oog, nu aaneengesloten tot eene erkende broederschap en optrekkende ter viering van hun feest op Palmdag. Bij wijlen klein van middelen in den aanvang, staan zij hoog in aanzien bij hunne medepoorters en bij het stads-

bestuur, en ontvangen de edelsten en aanzienlijksten uit de burgerij aan hunnen disch. De Stedelijke Regeering schenkt jaarlijks bij het feestgetij den wijn in de kroesen dier jubileerende grafridders en opent zelfs de openbare kas, wanneer nu en dan de beurs der broederschap eene onbekrompen feestviering niet gedoogt.

Als de Haarlemsche Jerusalemsvaarders in 1525 vernemen, dat de Utrechtsche Broederschap van den Heiligen Lande zich door Joan Van Scorel heeft doen afbeelden, zetten zij, door een nu nog ons verblijdenden naijver gedrongen, aanstonds dien vermaarden schilder-bedevaartganger aan den arbeid en begeeren en bekomen een tafereel, grooter zelfs dan die in het Sticht, waarop hun processie op Palmzondag voorgesteld wordt.

Behalve vele bijzonderheden omtrent het afgebeelde twaalftal bedevaartgangers, dat terugwijst naar het getal der Apostelen en tot welk cijfer men zich, naar het schijnt, blijft beperken, geeft Scorels schilderij nog eene ceel der doode broeders, waarin men namen leest uit elken maatschappelijken rang en stand. Die memorie-lijst van tot hunne vaderen vergaderde pelgrims toont aan, dat de Jerusalems-Broederschap in 1528–1530 te Haarlem reeds krachtig wortel geschoten heeft. Er kan aangetoond worden, dat zij, zoolang de regeeringsvorm ter zestiende eeuwe in stad en lande overheerschend Katholiek is, in hoog aanzien blijft, de kern der poorterij omvat, de besten tot zich trekt. In 1566 telt zij ook „zusters" onder hare leden, niets verrassend voor hen die weten, dat ook menigmaal vrouwen, zelfs kinderen in pelgrimage naar het Heilige Land zich begeven.

In het jaar 1578 komt te Haarlem de verandering in de Religie. Met de eene hand grijpt zij naar de bezittingen van kerken, kloosters en geestelijke gilden, met de andere zet zij onverbiddelijk en ontijdig, een kwalijk

sluitend „finis" midden in de geschiedenis van alle gestichten en broederschappen van den ouden godsdienst.

Eenklaps treden de vrome mannen en vrouwen, welke de ziel dier vereenigingen waren, naar den achtergrond. Ook zij wier processien wij jarenlang hebben gadegeslagen. De breede schaduw der tijden daalt neder over hen en over hunne daden. De namen der oude vreedzame poorters worden vergeten, nieuwe helden trekken het oog, vermaardheden van gisteren komen aan het woord.

In die mate worden ook de Jerusalemsbroeders vergeten, dat het schier is alsof ze nimmer van zich hebben doen hooren, nooit hebben bestaan. Te midden dier wenteling van tijden, deze omkeering van denkbeelden en meeningen, blijft echter toch nog eene vage herinnering aan bedevaarten in voorbijgegane eeuwen zweven, al is het slechts in den naam van een huis op het Klein Heiligland (nu N° 53), dat „de Twee Pelgrims" heette. Maar de veronderstelling is niet al te gewaagd, dat menigeen in Haarlem tegen het einde der zestiende eeuw, (1599) zal hebben moeten raden naar de bediedenis van het uithangbord der brouwerij van Mathijs Aelbertsz. Ban, waarop voor ieder te lezen stond:

„Inde Jerusalemse Veer".

BIJLAGEN.

—

Op dit voorgaende werck ..... een naeder Naespeuringh van de waerheydt in sommige deelen. SCRIVERIUS.

A.

VONNISSEN TOT HET DOEN VAN BEDEVAARTEN,

ONTLEEND AAN HET BANBOEK DER STAD HAARLEM.

(Inv. v/h Archief der Stad Haarlem Ie Afd. No 1073.)

I. ROME.

Anno (. MCCCC .) xxxix.

Des manendages na sunte anthonysdach presentibus all tgemene gerecht ende voil vander vroetscap.

Alsoe coman claes janssoen sijnre misdaden ende broke op gratie anden ghemenen gerecht gebleven is, Soe ist dat hem gerecht overseit dat hij den schout tots heren behuef geven sal sulk boeten als hij omme sijnre misdaden wille verbroect heeft, ende der kerken sal hij geven xvj^{m} steens nae inhout skoerss, ende dit sal hij verborgen off dair weder voir inden stoc gaen sitten. Ende als hij dit gedaen heeft, te weten als hijt verborcht heeft, soe sal hij terstont vter stede van hairlem trecken ende een bedevaert doen tot Romen ende dair sal hij off wt trecken te midvasten naestcomende, ende hij sal goet betoech brengen den gerechte, dat hij die bedevaert gedaen heeft, ende dan soe en sal (hij) nochtant inder stede niet comen, ten sij biden ghemenen gerechte; ende off hij

hier en boven anders dede dat waer op sijn rechter hant te verboeren.

Anno M° cccc° ende XL.

Des sonnendages opten iij^den dach in aprille.

Alsoe den gerechte bij gebrocht is, ende oic inder wairheit alsoe bevonden hebben naden tuych dien sij dair off ghehoirt hebben, dat pieter odinck ende gerijt ghise vrouwensoen ghecomen sijn tot dirc mairtijnszoen huse, ende sijn aldair vechtende gheworden op pieter mathijszoen, ende hebben voil overdaet ghedaen den luden, die dair saten inden huse ende dronken, dair sij vten huse gheset ende gedronghen Des soe sijn sij te huus ghegaen, ende hebben voir hem ghenomen, pieken ende ander wapene ende hebben malcanderen gheloeft ende toe gheseit, soe wien sij eersten vonden dien souden sij mit pieken doir lopen, ende hier op soe sijn sij heymelic gaen staen onder enen waghen ende sijn dair wt ghelopen ende hebben enen man mit enen pieck doir sijn cleder ghesteken, meynende dat sij hem doirt lijf ghelopen souden hebben, Ende voirt soe hebben sij ander lude ghevreest van hoiren lijve ende hebben oic ter selver tijt een kint der neder ghelopen ende in die goote ghetreden, ende voil ander onbestuer ende quaetheit ghedaen ende om deser groter overdaet willen soe ist dat se (t) gherecht bij goet dunken der vroetscap ende richeit vander stede op huden bannet, bider sonne wter stede wt der balyuscap van kenemerlant ende van Rijnlant, soe men dat doen mach nae inhout der hanvesten, te wesen ende te bliven op hoir lijf, ende dair niet weder in te comen, sij en hebben elcx van (hem) een bedevairt ghedaen tot grote Romen ende dair betoech off te brenghen ende sij hebben elcx van hem . v . roden mueren op vol ghemaect ander stede vesten ter plaetsen dair men hem dat wisen sal.

Des sonnendages die xij[te] dach in Junio anno (. MCCCC .) XL.

Overmids dat garbrant gael jan galensoen Enen gesworen vredemaker, mits dat hij enen vrede maken woude, mit eenre kanne nae sinen hoefde warp ende hem voirt dregede dat hyen steken ende slaen woude ende oic ander, ende overmits dat sij recht op hem spreken dreigelicke woirde gegeven heeft, ende meer andere onstantelicke dingen bedreven heeft, hier omme seegt hem tgerecht over, dat hij terstont een bedevaert tot grote romen gaen (doen) sal ende dair off goet betoech brengen, dat hij die bedevaert gedaen heeft; ende dat gedaen wesende, soe en sal hij nochtant inder stede van hairlem niet weder comen, ten sij bij wille den ghemenen rechte.

Anno (. MCCCC .) XLviij.

Des Woensdages na sinte margrieten dach presentibus aelbrecht van Raephorst scout, pieter Jordenss., claes jansz. van Hillegom, Jan Huysheersz., Willem van van Ruven burghermeysters, Symon van Noirtich, Jan van adrikem, gherijt van der meer, wisse pieterss., luytgen camerouwer, pieter brawe ende gherijt jan. dirc tymanss. scepenen.

Also Jan Walraven vele onstantelike dingen bij nacht ende bij daghe bedreven heeft, dair tgerecht goeden tuuch off gehoirt hebben, hier omme so seit tgerecht hem over een bedevairt totten groten here sinte pieter ende sinte pouwels tot Romen, tavont bider sonne vuter stede van hairlem te wesen op sijn lijff, ende voirt vuter bailiuscip van Kenemerlant ende van Rijnlant, ende niet weder inder stede van Hairlem te comen eer hij die bedevairt ghedaen heeft ende goet betoich voir hem dair off ge-

bracht heeft, op sijn lijff; ende dat ghedaen wesende so en sel hij nochtant inder stede van hairlem niet comen op sijn lijf, ten sij bijden ghemenen gerecht; ende wairt dat hij die bedevairt niet en dede als voirscr. staet, So bantet gerecht den selven Jan Walraven vuter stede van hairlem ende vuter bailiuscippen voirscr. tyen jaren lang op sijn lijff, also men dat doen mach na inhout der hantvesten, ende tenden den tien jaren niet weder inder stede Noch inder bailiuscippe voirs. te comen op sijn lijff, ten sij bij wil consent ende goetduncken den ghemenen gerecht.

Dit pont voirss. wt gheroepen ende ghecondicht inder kerken des sonnendages op sinte maria magdalenen avont anno XLviij voirs.

Op sinte Symon ende Judas Avont An°. (. MCCCC .) LV.

Om dat Jan mitten koeten menigerhande onstandelike dinghen ende saken bedreven heeft bij nachte meer dan tot eenre tijt, ende nv onlanges bij avonde den dyeners vanden here van wassenaer mit stenen na geworpen heeft dair sij huescheliken tot hoir heerscip gaen souden, dwelc tgherecht van hem niet gehenghen en wil noch en staet ongecorrigeert te liden, So bant hem tgherecht, terstont vut der stede van Haerlem vter selver stede vriheit vut die bailiuscippen van Kermerlant ende van Rijnlant op huden bij daghe sonneschijn vut te gaen op sijn lijff, Behoudelic dat hij dese bannynghe of doen mach ende dair of quite wesen, dat hij tusschen nu ende sinte bertelmeeus daighe naestcomende een bevert doen sal tot sinte pieters ende sinte pouwels te Rome ende dair goet betoen of brenghen dat hij die bevert gedaen heeft; Ende als hij dese bevert mitten bethoene gedaen ende ghebrocht heeft, so en sal hij nochtant bynnen der stede van hairlem noch der selver stede vriheit niet komen, ten sij bij con-

sente vanden ghemenen Rechte; ende en doet hij dese bevert niet, so sal hij ten ewigen daighen op sijn lijff gebannen wesen in manieren so voirs. is.

Die voirs. Jan mitten koten heefft zijne bedevairt gedaen inder manieren voirs. ende hier op is him gegunet bijden gerechte inder stede te comen.

Ofgelesen opten lesten dach van Junio
Anno (. MCCCC .) LXij.

Om dat gerecht oick wel vernomen ende verstaen heeft, dat Pieter garbrantsz. eelmaker tot veel tijden onstantelijcke saken ende veel onstuers bedreven heeft hier inder stede, ende noch boven dien nv onlanx leden desgelijcx gedaen heeft hier int begijnhof tot Alijt Zusters, Twelc den gerecht niet en staet langer te lijden zonder openbaer correcty ende punicy andren tot exempel, So ist dat gerecht zeicht den voirs. Pieter over tot correcty, dat hij in beteringe vander voirs. misdaet geven ende leveren zal totter stede behoef tusschen dit ende kersavont eerstcomende viertich duysent stiens ende twintich hoet callicx, ende dat verborgen op huyden binnen sdaechs sonneschijn of dair voir gebannen wesen thien jaer vuyter stede ende vrijheit van haerlem ende vuyten bailliuscepen van Kennemerlant ende Rijnlant op sijn lijf, ende dair en theynden niet dair weder in te comen zonder konsent vanden gerecht. Ende alzo Pieter Jacopsz. cock ende een genaemt michiel harmansz mede geweist hebben mitten voirs. pieter garbrantsz. int voirs. begijnhof dair die voirs. pieter ende zij mit him op die duer liepen, zo seicht tgerecht den voirs. Pieter Jacopsz. ende michiel harmansz. over tot correcty, dat zij in beteringe vander voirs. misdaet tusschen dit ende sinte Jacops dage eerstcomende binnen sdaechs sonneschijn trecken sullen vuyter stede ende vrijheit van haerlem vuyten bailliuscepen van Kennemerlant

ende Rijnlandt, ende dair niet weder in comen ter tijt toe dat sij mit hoers selfs lichaem een bedevaert gedaen sullen hebben tot sinte Pieters ende Pauwels te Romen ende dair of goed betooch gebrocht op hoir lijf. Actum ut supra.

(Ter zijde staat: Michiel Harmansz. Satis fecit.)

II. St. Jacob in Gallicien.

Des manendages die xv^de^ dach in novembri anno (. MCCCC .) xxxix, presentibus ijsbrant van schoten, pieter gerijtsz. van bennebroic, Jan van bekensteyne ende gerijt van adrichem burgermeesters, Jan die grebber, Jacop claes arntssoen soen, gerijt van zantvoirt, symon van noortich ende claes van ruven scepenen.

Omme dat Jan Gael Jan Wouter galensoenssoen voil onredeliker dreygeliker ende ontseggelicke woirde sijnen oemen ende sijnen oems kinderen selven mondelicken toegesproken heeft ende oic ontboden ende woudse transieren, Ende oic om dat hij aelbrecht kodden dreygelicke woirde gegeven heeft, ende woude gelt van hem hebben bij fortze, dair van allen desen tgerecht die wairheit wael off ondervonden hebben, Soe ist dattet gerecht omder misdade wille den voirn. Jan gael bannet, op huden den dach voirs. bijder sonne vter stede vter balyuscip van kennemerlant ende van Rijnlant te wesen ende te bliven drie jair lanck op sijn lijff, ende tenden den drie jairen dan een bedewaert sante Jacops in galissien te doen, ende dair der stede betoech off brengen, ende als dat gedaen is nochtant inder stede niet te comen ten sij bij wille des ghemenen gerechts Ende dit wort gewijst mit vonnesse der scepenen: waert dat hij in quame voir sijn tijt het soude wesen op sijn lijff ende LX lb.

Anno (. MCCCC .) een ende vijfftich.

Des sonnendaghes na sinte Margrieten dach.

Overmits dat coman aernt symonssoen tot luytgen Kamerouwers [1]) huse gecomen is ende dair vele onstuers bedreven heeft, ende trat ter stont vuten selven huyse opter straten ende dagede luytgen vuten huse ende ontseyde hem ende alle sinen hulperen, dair tgerecht goeden tuuch off gehoirt hebben, Omme deser misdaet willen So seit tgerecht hem over te beteringe, alsoe hijt anden gerecht gebleven is, dat hij binnen dage sonnenschijne comen sel voir tgerecht van Hairlem, ende verwilkoren hem, dat hij luytgen voirs. tot ghenen dagen misdoen noch vresen en sel, mit woirden noch mit wercken noch messe dair op trecken; Ende waert dat hij luytgen hier en boven vreesde quetste off mysdede in enigherwijs, datmen mit warachtige ende die tgerecht des gelooffde betugen mocht, dat sal wesen op sijn lijff. Noch seit tgerecht hem over te beteringe, dat hij twisken dit ende een donredage naest comende bij dage sonnenschine vuter stede van Hairlem trecken sel, ende sinte Jacops in galissien tot compostel een bedevert doen, ende dair goet betoich off brenghen; ende als hij die bedevert gedaen heeft nyet weder inder stede te comen, ten sij bijden ghemenen gerecht. Ende waert dat hij in enich van desen voirs. pointen ghebreckelic viele, So banten tgerecht vuter stede ende vuter stede vriheit van hairlem ende vuter bailliuscippe van Kenemerlant ende van Rijnlant te wesen twintich Jaer lang op sijn lijff.

Opten selven dach: Also coman Voppe symonssoen gheseit heeft, wairt dat coman aernt sijn broeder vanden gerecht ghecorrigeert worde omme luytgen camerouwers wille, dat hij dat op luytgen bedencken ende verhalen

1) Schepen der Stad, bij afwisseling tusschen 1448—1474. Zie blz. 285.

soude, dairt gerecht goeden tuuch off gehoirt hebben, So seit tgerecht hem over omme dier misdaet wil te beteringe, alse dat hij twisken dit ende onser vrouwen daghe assumpcio naestcomende voir der stathuys leveren sel op sinen cost iiij[m] stiens ende ij hoet calcx, ende dair en boven sel hij op sinte Jacops dach naestcomende onder den homis een was kaersse van twe pont was brenghen, ende setten voir dat waerde heylige sacrament inder prochykerc tot Hairlem; ende van als sel hij borge setten twisken dit ende een donredaghe naestcomende, off dair voer gebannen te wesen vijff Jaeren lang op sijn lijff.

III. Rome en St. Jacob in Gallicien.

Offgelesen opten Nyen Avont (. mcccc .) lxj.

Alzo een genaemt Gheerijt Jacopsz. die mit recht ende vonnisse der scepenen van Hairlem ballinc der graeflicheit van hollant ende elleyndich der stede voirs. tot eewigen dagen gheclaecht ende geleit is geweest, Opten xxij[en] dach van deser tegewoirdiger maent van December gegaen is van sint Jans Kerchof binnen derselver stede, dair hij lach om tbeschut van zinen live, ende alzo ghecomen mit opset binnen der prochikercke ende aldair ombedocht zijnre zinnen ende der salicheit van sijnre zielen zeer rudelic gequetst ende gewondt heeft Symon Jan, tot groter scande lachter ende blame van gode van hemelrijc, ende groten verdriete der stede voirs., want die voirs. prochikercke dair om beslagen is ende den dienst gods ende ander godlijcke wercken, diemen aldair placht te hantieren, na den rechten ende gewoonten van onser moeder der heiligher kercken verboden ende aftergelaten zijn als elc weten mach, Ende dat tgerecht willende corrigieren die voirs. misdaet, die zeer leelic scandelic ende quaet is, ende dair om vuytgeseynt hadde die dienres vanden heer

om den voirs. Geerijt te vangen ende voirt te corrigieren als dat behoirde, verstaen ende mitter goeder waerheit vernomen heeft, dat Joirden Jacopsz. des voirs. gheerijts broeder him gepijnt ende vervoirdert heeft, die voirs. dienres, comende ten huyse van Aelbert pietersz., dair zij bemoeden dat die voirs. geerijt in was, te wederstaen ende te beletten taftervolgen tgoent dat hunluyden bevolen was, die duer vanden huyse vanden voirs. Aelbert toesluytende ende een vanden voirs. dienres als Goossin steyn dair in ende al dander dair buyten, gaende ende doende dairmede tegens tgebot vanden heer ende vanden gerechte, ende willende dairmede beschutten den voirs. gheerijt zinen broeder vander correcty ende punicy, die hij sculdich geweist hadde te lijden om der misdaet wille voirs., in alle schijn oft hij selve medestaender ende hulper geweist hadde inder selver misdaet. Ende want dese saken zijn saken van zeer quaden exempel, streckende tot groter versmaetheit ende vermindertheit vanden gherecht ende vander justicie ende dairom niet en behoiren te lijden zonder openbaer correcty ende punicy, so ist dat tgerecht, willende corrigieren die voirs. misdaet andren tot exempel, zeicht den voirs. Joirden over tot correcty, dat hij in beteringe vander voirs. misdaet terstont binnen sdaechs sonneschijn trecken zal vuyter stede ende vrijheit van haerlem ende vuyten bailliuscepen van Kennemerlandt ende Rijnlandt, ende dair buyten bliven op zijn lijf, ter tijt toe dat hij mit zijns selfs lichaem gedaen zal hebben een bedevaert tot sinte pieters ende sinte pauwels te Romen ende een ander tot sinte Jacops in galissien ende dair off gebracht goedt betooch als dair toebehoirt, ende dair theynden noch dair niet weder in comen zonder consent vanden gemeenen gerecht. Actum ut supra.

IV. Wilsenack.[1]

Anno (. mcccc .) xlvij.

Des sonnendages xiiij daghe in Augusto presentibus die schout pieter Jordenss., gherijt steffenssoen, Jan Willem claess. burghermeysters ende omnibus scabinis.

Also andries pieterssoen die boghemaker opten gerecht vele onredelike ende onbetamelike woirde ghesproken heeft, die hem noch nyemant en bethamen noch behoren te spreken, Hieromme ist dattet gerecht hem overseit ter correxcie, dat hij een bedevaert doen ende gaen sal totten heyligen bloede tot wilsnack, dair hij op wtgaen sal op huyden bijder sonnen vuter stede op sijn lijff, ende vander bedevairt goet betoich brenghen dat hij die ghedaen heeft, ende dair en tenden nochtant niet weder inder stede te comen ten sij bij wil ghemoede ende concent des ghemenen gerechts.

V. Wilsenack en Rome.

Opten sonnendach die xxv^{sten} dach in novembri anno (. mcccc .) xxxvj.

Alsoe boudijn voigel nu laetstwarf inden brant, die was in die grote houtstrate an dirc boudijns soens husinge, verboeden heeft den brant mitten water niet toe vten noch die border vanden huze te nemen dair den brant an was, ende is opten ghenen vechtende worden die den brant vten wouden, dair hij inder waerheit of bevonden is voir der vroetschip ende rijchede vander stede, soe hij ter antwoirt voir hem dair of geset was van wilker saeken ende broeken die hij dair an mysdaen mochte hebben alinge ende al gebleven is in tgegenwoerdicheit der vroitscap ende Rijcdom voerseit op condicien ende goedertierenheit anden gemenen gerechte, hoer seggen dair of te

---

1) Provinciestad in Brandenburg niet ver van Potsdam.

houden ende te voldoen, ende heeft dair borge voir geset als mit namen dirc thonisz. dirc janszoen die smit ende willem boudijnszoen, Soe ist tgerecht seggende eendrachtelic, boven alsulke gracien ende goederthierenheit als sij him bij goetduncken der vroitschip ende rijcdom hier inne bewijst ende gedaen hebben, dat boudijn voigel voir alsulke mysdaet als hij inden voirs. saeken misdaen heeft ter beteringe sal doen ende doen maeken op sijnen cost twe roede mueren ander stede vest tot sulcken stede ende plaetzen dair hem tgerecht dat bewijsen sal, ende die sal hij bestaen te doen maken twisken mey ende sinte jansdach naestcomende ende dat voleynden sonder enich middel dair in te soeken. Ende voirt soe sal hij een bedevaert doen ten heyligen bloede te wilsenach, daer hij of wt gaen sal tot mey nu naestcomende, ende die bedevaart sal hij selven volbrengen ende goet betoech of brengen dat hij die gedaen heeft, mer hij en sal dan inder stede niet weder comen ten sij bij wille vanden gemenen gerecht die nu sijn of naemaels wesen sullen. Voirt alsoe tgerecht een soen vanden huze of geseit hebben twisschen dirc hennenzoen ende boudijn voigel, welke soene boudijn terstont smadelic wederseide ende en woude die niet houden ende liep opt kerchof, ende alsoe hij nae dier saeke ende misdaet die hij dair an mysdaen had anden gerecht gebleven is, hoer seggen dair of te houden ende te voldoen ende heeft dair borge geset, soe ist sgerechts seggen, boven alsulcke gracie als sij hem oec dair inne bewijst ende gedaen hebben, dat hij ter beteringe dair of doen sal ende een bedevaert gaen tot groote romen ende dair goet betoech of brengen; ende dair of sal hij wtgaen tot sulker tijt als hem tgerecht des vermaent. Ende van allen desen heeft boudijn voirnoemt sijn borge gelooft tontheffen scadeloes te houden ende wel te quyten.

Item tis toe weten dat boudijn voigel de stede van

hairlem vernoigt ende betaelt heeft an gelde die twe rode mueren, dair hij opgeset was ende hier voir gescreven, ende heeft sijn borge voirn. dair off gelossent. Presentibus die schout gerijt van zantvoirt, Jan van huessen burgermeesters, Jan die grebber, doene van riedwijc, ocker van der crimpe, Jan van bekensteyne scepenen.

VI. St. Anthonys in Vyenous [1]).

A° 1439. Des manendages na sunte anthonysdach, presentibus all tgemeene gerecht ende voil vander vroetscap.

Item alsoe claes Jan Matthijssoen sijnre misdaden ende broeken op gracie anden ghemenen gerechte gebleven is, Soe ist dat hem tgerecht overseit dat hij den schout toten heren behueff geven sal sulke boeten als hij om sijnre misdaden wille verbruect heeft nae inhout skoers, ende dat sal hij verborgen. Ende als hij (dit) gedaen heeft, soe sal hij vter stede van hairlem trecken ende een bedevaert doen tot sinte anthonys in vyenoes, ende dair betoech of brengen, ende inder stede niet weder comen ten sij biden gemenen recht, op sijn rechter hand te verboeren.

VII. Einsiedeln.

Anno (. mcccc .) xlvj. Opten sonnendach Judica Domine.

Alsoe tgerecht opter stede huys geseten hebben om te hoeren enige pertijen, die in twygescille ende ongunste stonden, omdat sij gerne benemen souden, dat nyemant om enigen ongunsten sijns heiligen sacraments derven soude, ende alsoe sij een zoene gemaect ende wtgesproken hebben tusschen claes eeffssoen ende sijnen kinder ende gijsbert broeder poirtier tot sunte Jans, dair claes eeffssoen onredelicke ende onbetaemlike woirde opten ge-

---

1) Vienne in Dauphiné (Frankrijk).

rechte off gesproken heeft, om dier onredelicheit wille soe seitet tgerecht over dat hij comen sal voir der stede huys ende bidden gerecht: off yet tgegen hun misseit mach hebben dat sij hem dat vergeven willen om goodswillen. Ende voirt soe sal hij een bedevaert doen tot onser liever vrouwen ten eesentel, ende dair off wtgaen tusschen dit ende meyedage naestcomende, ende dair off betoech brengen dat hij die bedevaert gedaen heeft, ende dair en tenden nochtant binnen der stede niet te comen tensij bijden gerechte; ende waert dat hij dit niet en dede, hij sal gebannen wesen iij jair lanck vter stede.

Ofghelesen in crastino Jacobi A° (. MCCCC .) LVj.

Want florens gherijt symonsoenssoen ende dirck symon smytsoen bij nacht ende overmans slaep mit zwaerden ende pansers langes der straten ghelopen ende gegaen hebben, dair sij nochtant gheen wakers en waren, bedrivende zeer vele onsturicheden, ende hebben een partilike gheruft opter straten gheropen, dair wel veel quaets vuyt gecomen mochte hebben, dwelc saken sijn van quaden exemple ende diewelke tgherecht van hem noch van nyemande anders, wie die sijn, ongecorrigiert gehengen noch liden en willen, Zo zeitet tgherecht den voirs. dirck symon smytsoen over ter correxie, dat hij der stede ter beteringe gheven sal viij^{m} steens ende iiij hoet calcx, die te verborgen op huden bij dage sonneschijn ende dyen steen ende calc te leveren op zijnen cost dair hem die tymermeesters dat wijsen sullen tusschen dit ende sinte bartelmeusdage naestcomende. Ende wairt dat hijs niet en dede so sal hij dair voir gebannen wesen vijff jair lanc vter stede van hairlem, vut die bailiuscippen van Kermerlant ende Rijnlant op sijn lijff. Ende want hier en boven florijs gherijt symonsoenssoen spitige ende dreygelike woorden gesproken heeft opten wakers, so sal hij

dairomme tot sijnre correxie gaen een bevert tot onser liever vrouwen ten eenzeel, vuyt te gaen op hude bij dage sonneschijn ende niet weder bynnen der stede van hairlem te komen, hij en hebbe goet bethoen den gerechte van hairlem ghezonden dat hij dese bevert volcomentlik gedaen heeft; ende dan en sal hij nochtant niet weder in hairlem comen tensij bij wille ende goetduncken vanden Rechte op sijn lijff.

(Hierbij ligt een briefje van den volgenden inhoud:)

Ego Rudolfus Culler de Rynow permissarius monasterii et cappelle divinitus consecrate beate Marie virgini loci hen-(zel?) Constanciensis diocesis Notifico virum discretum Florencium de Herlem presencium latorem limina gloriose virginis et genitricis dei Marie dicti loci visitasse ex parte et ordinacione cuiusdem civitatis Hollandrie nomine Herlem quae peregrinacio sua fideliter peregit. In cuius testimonium presentes literas sibi tradidi sigillatas et manu propria scriptas. Datum anno Domini M° cccc° Lvj° feria quarta post festum beati Bartholomei apostoli.

Anno (. MCCCC .) LVJ, des dinxdaechs den xxij[en]
dach in maerte.

Omdat claestgen kint den burgermeesters ende poirters, die sinte Janspoirte bewaren, vele snode woorden mit onredelicheit gesproken heeft ende gegeven, om dat hij woude wt gelaten wesen vuyt sinte Janspoort tot sijnre ghelieften, dwelc him luden bevolen is vanden gherechte dat sij nyemant vuyt laten en sullen dan den molenairs ende den zanthalers, So segghen him tgherecht over ter correxie dat hij gaen sal een bedevert tot onser liever vrouwen ten eenzedel, vuyt te gaen op huden bij daghe sonneschijn vter stede van Haerlem ende vter selver stede vriheit ende op morghen wt Kennemerlant ende

Rijnlant op sijn lijff, ende weder inder vriheit van Haerlem niet te komen ten sij dat hij eerst die bedevert gedaen hebben sal ende gebrocht heeft goet bethoen, dattet gherecht dunct goet betoon te wesen, op sijn lijff. Ende wairt dat hij teen noch tander en dede, so bant hem tgherecht . x . jair lanck op sijn lijf vter stede van Haerlem ende voirt vuyt Kermerlant ende Rijnlant.

Offghelesen vij Octobris Anno (. MCCCC .) LVij.

Alzo Willem Jansz. die droochscherer veel onstuers in zijne buyerte bedreven heefft bij nachte ende bij ontijden ende heefft cuert mitten maelierye veel overlasten gedaen zijnen buyerman, dair tgerecht goede getuychnisse off gehoirt ende die wairheit wel ondervonden hebben, twelc tgerecht niet ongecorrigiert en deynct te laten lijden, Zo zeit him tgerecht dair voir over ter correctie ende ter beteringe, dat hij gaen sal enen bedevairt tot onzer liever vrouwen ten eenzedel tot sgerechts vermanynge.

Offgelezen opten Kerssavonde A° (. MCCCC .) LIX.

Omdat gijsbrecht dircxzoen ende marcelis dircxzoen gebroederen nv onlancxleden willichlicken opter stede huys gecomen zijn ende hebben aldair eendrachtelic gestaeffds eedts mit opgerechten vingheren lijfflicken ten heyligen gezworen ene zake, die die stede mit hoeren openen brieve over hun beyden bezegelt heefft, ende zijn dair na die zelve personen te samen sanderen daechs gecomen voir Jan vander meer ende hebben him gebeden over hun beyden te bezegelen enen anderen openen brieff, inhoudende die contrary van tgeent dat die stede over hun gescreven hadde, twelke een grote lelicke zake ende boeverije is, die tgerecht niet en staet te lijden ongecorrigiert, Zo zeit tgerecht hun beyden dair voir over ter

correctie voir die misdaet voirscr., alze dat zij beyde tusschen dit ende sinte valentijnsdage naestcommende reysen zullen beyde wt der stede van Haerlem ende hoeren bedevairt doen elcx tot onzer liever vrouwe ten eenzedel, Ende dan dair na niet weder inder stede van Haerlem commen, ten zij dat zij elcx die bedevairt gedaen ende goet bethooch dair off gebracht zullen hebben ende ten zij bij goeduncken vanden gerechte, elcx op hoir lijff.

(Ter zijde staat: Satis fecerunt.)

Ofgelesen opten lesten dach in Junio
Anno (. MCCCC.) LXIJ.

Omdat tgerecht ten vollen geinformeert is dat Clais Winnocxz, Winnic Winnocxz., Jan mostaert, Pieter Rijtandt, Jan philipsz. ende Jan geerijtsz. in voirleden tijden zeker ontsegge brieven hebben doen scriven inder stede van Brugge an Pieter vander eycke poirter aldair, willende den selven pieter dairmede bedwingen, hunluyden over te geven zeker erffenisse, die him aldair anbestorven was, zonder dair om rechte te willen plegen als dat behoirt, in groter versmaetheit van justicien; ende dat meester symon an sint Janspoort die voirs. brieven gescreven ende pieter godevaertsz. gedicht hebben zonder dat te kennen te geven, Ende dat sulke ende gelijcke saken niet en behoiren te lijden of in een goede stede gehenct te wezen zonder openbaer correcty ende punicy, gemerct sonderlinge dat die voirs. principale personen die ontseggebrieven, tot andere tijden, voir den gerecht dairom ontboden wesende, geloochent hebben, So ist dat tgerecht willende corrigieren die voirs. misdaet andren tot exempel zeicht den voirs. personen ende elken sonderlinge over tot correcty, dat zij ende elc van hunluyden, in beteringe vander voirs. misdaet, tusschen dit ende sint Jacop eerstcomende trecken sullen vuyter stede ende vrijheit van

Haerlem ende vuyten bailliuscepen van Kennemerlant ende Rijnlant, ende niet dair weder in comen ter tijt toe dat sij mit hoirs selfs lichaem een bedevert gedaen zullen hebben tot onser vrouwen te Nyseele ende dairof goedt betooch gebracht, alzoot behoirt, op hoir een handt. Actum ut supra.

(Ter zijde staat: Satisfecerunt omnes.)

Ofgelesen des dynsedaechs na paesschen
Anno (. MCCCC .) LXviij.

Omdat willem Jacob dircxzoonsz. die wisseleer tot veel tijden veel onstuers ende gewels bedreven heeft binnen der stede bij nachte ende bij daghe, ende bijsonder op een vrouwe persoen genaemt hilleken, Twelke den gerecht niet en staet te lijden sonder openbair correctie ende punity, Soe zeicht gerecht den selven willem over, dat hij in beteringhe vander voors. misdaet geven ende leveren zal totter stede behoef xx^{m} steens ende x hoedt kalcx tusschen dit ende sint Jansmisse eerstcommende, ende dat verborghen tusschen dit ende sonnedage oic eerstcommende, of dat hij dair voir gebannen zal wesen drie jair vuyter stede ende vrijheit van haerlem, vuyten bailliuscepen van Kennemerlant ende Rijnlant op zijn lijf, ende dat hij boven dien trecken ende scheyden zal vuyter stede ende vrijheit van hairlem ende vuyten bailliuscepen voors. tusschen dit ende pinxteren eerstcommende, ende dair niet weder in comen voir ende eer die tijt, dat hij een bedevaert gedaen zal hebben mit zijns zelfs lichaem tot onser liever vrouwen te nynzeele, ende dairaf gebracht goedt betooch als dat behoirt, ende dair theynden niet weder in te comen voir ende eer die tijt dat hij betaalt ende voldaen zal hebben van dies voors. is, ende sonder consent vanden gerecht, behoudelijc in al desen den heer ende partien huers rechts.

Ofgelesen den xxviij^en^ dach in Junio Anno (. MCCCC .) LXviij.

Alsoe Roedinc Jansz. him vervoirdert heeft te comen int huys van boudin van schoten binnen deser stede, ende dair veel gewelts ende onstuers bedreven heeft, Twelke den gerecht niet en staet te lijden zonder openbair correctie of punicy, Soe zeicht tgerecht him over dat hij in beteringhe vander voirs. misdaet der stede ende gerecht bidden zal om vergiffenisse, den heer geven .x. £, ende der stede .x.^m^ steens ende .v. hoedt kalcx, tusschen dit ende sint Jacob nv eerstcomende, ende ter eere van boudin voirs. gaen een bedevaert tot onser liever vrouwen ten Inseele binnen viij dagen na dat hijs vermaent zal wesen, ende dat hij dit al tsamen verborgen zal binnen viij dagen eerstcomende of dat hij dair voir gebannen zal wesen .x. jair vuyter stede ende vrijheit van haerlem ende vuyten bailliuscepen van Kennemerlant ende Rijnlant op zijn lijf, ende dair en theynden niet dair weder in te comen voir ende eer die tijt dat hij voldaen zal hebben tguent dat voirs. staet. (Ter zijde staat: Al betaelt.)

VIII. Keulen.

Op sinte pieters ende pouwels avonde A° (. MCCCC .) Liiij, presentibus die scout IJsbrant van schoten, Jan van bekesteyn ende claes van ypren, Raide, ocker claesz., gerijt berwoutsz, Reynier taeye, Allijn claesz ende pieter Jansz. scepenen

Alzo cuyner claes martijnsz. die vleyschouwer veel ontstuerlicke ende spityge woirden gezeit ende gesproken heefft in tegenwoirdicheit van ermgairt claes berwoutszs. wijff op claes hoeren man voirscr., om dieswille dat die zelve claes tot ombieden vanden gerechte opten huyse

gecomen is ende aldair zijne stemme ende goeduncke gezeit heefft na zijne beste wetenheit van des him aldair gevraecht wordt, zeggende dat hij zijne ende zijnre vrunden goedt wech gegeven ende verloofft heefft off desgelijcx, dair tgerecht goede getuychnisse ende wairheit off gehoirt heefft ende twelc tgerecht niet en staet te lijden, Soe zeit him tgerecht dair omme over voir sijne misdaet voirscr. te geven vijff duysent steens ende ij½ hoet calcx, den steen ende calc voirs. te leveren ander stedehuys op zijnen cost tusschen dit ende sinte Jacops dage naestcomende, ende dat te verborgen op huyden bynnen sdaechs zonneschijn. Ende voirt zeit hem tgerecht over voir zijne voirs. misdaet een bedevairt te doen in zijns zelffs persone totten heyligen iij conyngen bynnen Colen ende dair off te brengen goed behoirlic bethooch die zelve bedevairt gedaen te hebben; ende dese bedevairt zal hij beghinnen te doen bynnen achte dagen na des gerechts vermanynge. Ende wairt dat hij dit aldus niet en dede als voirscr. staet, zo bannet op huyden tgerecht den zelven Cuyner te wesen ende te blijven wt der stede ende wt der stede vrijheit voirs. ende wt den baeliusscepen van Kennemerlant ende van Rijnlant vijff jaeren lanck op zijn lijff. Ende teynden den vijff jaeren voirs niet weder inder voirs. stede noch inder stede vrijheit van haerlem noch inden baeliuscippe voirs. te comen op zijn lijff, hij en heefft eerst die stede voldaen ende vernuecht van des voirs. es ende dair toe tgerechts gemoede.

Actum xiij in Junio Anno (. MCCCC.) LXviij.

Jan Dircxz. is overgeseyt dat hij in beteringhe vander misdaet, die hij tegens tgerecht misdaen heeft, den gerecht bidden zal om vergiffenisse, ende dat hij him voortan wachten zal te comen inder vierschaer om enighe woirden te houden in wat manieren dattet zij, ende dair en boven

gaen een bedevaert mit zijns zelfs lichaem ten heiligen drie coningen tot colen, ende dairof bringen goed betooch, tusschen dit ende sinte lauris daghe eerstcomende, optie correctie vander stede. Ende alsoe dese correctie volle cleyn is na gelegentheyt der misdaet, zoe houdt tgerecht dat an him, om dat voirder te corrigieren in tijden ende wijlen, op hope dat Jan voirs. him voirtan van gelijcken zaken wachten zal; ende wairt zoe dat hij weder op een ander tijt him ontginghe in gelijken oft andren saken, zo zal tgerecht dan teen mitten andren corrigieren als dat behoirt.

IX. Mechelen en Keulen.

Anno (. mcccc.) een ende vijftich. Opten derden dach in Junio.

Also Jan Vlaminc bij nacht onstantelike dingen anden huyse dair een man in sijn sacrament lach, bedreven heeft, dair tgerecht goeden tuuch off gehadt hebben, So seyt gerecht hem dair voer over ter correxcie, also dat hij twisken dit ende sinte Jans dach naestcomende te midzomer vuter stede van Hairlem trecken sel, ende vandaen voert tot coelen totten heyligen drie coningen, ende dair goet betoich off brengen; ende wairt dat hij des niet en dede so soude hij dair voir gebannen wesen ende bliven vijf jaer lang vuter stede van Hairlem op sijn lijff.

X. Halle.

Des sonnendages post lucie Anno (m. cccc.) Liiij.

Overmits dat willem claessoen, claes willemssoenssoen inder stede keller Jan dirc eggesoens knecht sonder misdaet bij nachte gequetst heeft, So zeit hem tgherecht over dat hij mijnen genadigen here ter beteringe geven sal tyen pont ende der stede xij^m steens ende zess hoet

calcx, ende sal dair toe een bedevairt gaen tot onser liever vrouwen te halle offerende aldair enen zilveren pennynck ende dair goet bethoen of brengen, wt te gaen tusschen dit ende paesschen naestcomende, behoudelic dat hij den knecht sijn smarte beteren sal ende den meyster van sijnre curen bij vrienden off bij den gerechte, Ende al dit sal hij verborgen tusschen dit ende morgen avont bij dage sonneschijn. Te betalen dese gelden vanden heer, der stede van hoeren steen ende calc te mitvasten naestcomende off hij sal dair voir gebannen wesen op sijn lijff zess jair lanc vter stede van haerlem, vter selver stede vriheit, vut die bailiuscippen van Kenemerlant ende van Rijnlant, ende dairen tenden niet weder dair in te comen, ten zij bij goetduncken vanden rechte. Ende wairt dat sijn borghen dese voirs. gelden steen ende calc ende ander voirs. voirwairden niet en voldeden optie dagen voirs., so sullen zij oick zess jair lanc gebannen wesen op hoir rechterhant ende niet weder in haerlem te comen dan bijts gerechts wille en goetduncken.

XI. Amersfoort.

Anno (M.CCCC.) XLVIIJ. Des sonnendages opten neghenden dach in Mairte, presentibus die schout ende thele gerecht.

Also Jacop mairtijnssoen die bontwerker onlancx geleden bij nacht ghecomen is tot matheus gelijssoens huyse die wijntapper mit een ghetogen lange messe ende heeft in den selven huyse openbairliken pertyelike geroepen ende gesproken, dair vele goeder mannen inden selven huyse zaten ende droncken, dair tgerecht goeden tuuch off gehoirt hebben, ende om dier misdaet willen, So seit tgerecht Jacop mairtijnssoen over viij^{m} stiens ende vier hoet calcx, ende die sel hij op huden bij daghe sonneschijn

verborgen ende op sinen cost doen overleggen totter stede dair hem dat gewijst sal worden twisken dit ende vutganc meye naestcomende. Ende dair en boven sel hij noch een bedevairt doen tot onser liever vrouwen tot Amersfoirde binnen der selver tijt voirs., ende dair goet betoich off brengen, ende wairt dat hij teen noch tander en dede als voirs. staet, So bant gerecht den selven Jacop mairtijnssoen tavont bijder sonne vter stede van hairlem te wesen op sijn lijff een jaer lang, ende dair en tenden niet weder inder stede van Hairlem te comen ten sij bijden ghemenen gerecht, dan inder tijt wesende.

Hier voir is borge geworden gelijc voirs. staet Mairtijn mairtijnssoen sijn vader, presentibus luytgen camerouwer ende wisse pieterssoen scepenen.

Allet ghuent dat voirsc. is, is wel voldaen ende betaelt bij des tresoriers handen.

XII. 's Gravesande.

Des sonnendages post lucie Anno (M. CCCC.) Liiij.

Omdat meyster Jan walichsoen schoelkinderen ter scholen gehouden heeft knechts wesende boven tverbot dat hem tgherecht eenwerff anderwerff ende derdewerf duechdeliken verboden heeft of te laten, dwelc hij alst schijnt in smadenisse vanden gerechte niet en heeft willen of laten noch alsnoch of en laet, dattet gherecht van hem in geenre wijs gehengen en wille, So zeitet gerecht hem dair om over, dat hij een manendach naestcomende op morgen komen sal voir der stede huyss, tgherecht boven opten huyse versament wesende, ende bidden tgerecht van sijnre misdaet verghiffenisse in onderdanichliker manieren; ende voirt so sal hij een bedevairt doen tsgravensande tot onser liever vrouwen tusschen dit ende kerssavonde naestcomende, ende offeren aldair enen zilveren pennynck ende

een kaersse van een pont wasse, ende sal hier van goet bethoen bringen eer hij weder in hairlem comen sal dat hij desen bevairt aldus gedaen heeft. Voirt so verbiet hem gherecht terstont dat hij voirtan gheen knechtgens ter schole en houde. Ende wairt dat hij des ter contrarien dede, so wil tgherecht hem so strengeliken corrigeren sonder verdrach, dat hij anderen wesen sal een exempel.

(Inventaris Arch. Haarlem. Ie afd. Nr 2152.)

Ic Jan Jansz., coster tsgravenzande, doe kond ende kenlic veel gueder luden, dat ter bevert quam Jan Waelicz tonser vrouwen tsgravenzande met een kaers van een pont was ende met een sulveren penninc. Omdat dit waer is so heb ic desen brief bezeghelt met minen zeghel Int jaer ons heren M°cccc° ende Liiij° op Jaers avont.

Ipso die odulphi Anno (. Mcccc .) Lvj.

Omdat Jan vander meer Andriessoen vele onstandicheyt bedreven ende ghehantiert heeft mit woorden ende mit werken an lijsbet aerntsdochter ende an hoir huysse, dair goeden tuych of ghehoirt is, dwelc tgerecht van hem noch van nyemant ongecorrigeert ghehengen en wille, So zeit hem tgherecht over ter correxie, dat hij gaen sal een bedevert tot onser liever vrouwen tsgravensande, vuyt te gaen tusschen dit ende sinte Jansmisse naestcomende, ende brengen dair of goet betoen dat hij desen bevert voldaen heeft. Ende sal des sonnendages voir sinte Jansdach naestcomende onder der hoochmissen selven zetten voir den heiligen sacramente een barnende kaersse van een pont was. Ende wairt dat hij dit niet en dede, so sal hij dair voir gebannen wesen een jair lanc vuyter stede van hairlem, vter stede vriheit, vuyt de bailiuscippe van Kermerlant ende van Rijnlant, op sijn rechterhant.

(Ter zijde staat: Dit is volcomen.)

Offgelezen op sinte barbarendach

A° (M. cccc.) Lviij.

Omdat Jacob Willem Woutersz. een wijl tijts geleden bij avondt ende sonder enige behoirlicke redene te hebben angevochten heefft heren bertelmeeus priester, die optie tijt der stede cappellaen was, ende heefft him buyten sijnen sculden jammerlicken ende onredelicken ter doot toe gewont, dair off hij oick bynnen langen tijt zoene noch vrede an him en zochte. Item ende omdat hij mede geweest heeft inden voir nacht voir Robbetgen des scouten clercx huyse ende heefft aldair mitten anderen mede mit stenen anden huyse ende inden glazen geworpen, vele spitige woirden aldair gesproken ende ombehoirlicke zaken gehantiert. Item ende om dat die zelve Jacob ende thomaes heynricx willemszoenszoen te samen geweest hebben tot thetrode, ende hebben aldair mit gewelde opgehouwen zekere poten ende wilgen toebehoerende den zusteren van sinte margrieten clooster bynnen hairlem, dair off tgerecht van als die wairheit wel off vernomen heefft. Ende want tgerecht dese ontstantelicke zaken ende oick zekere stugge woirden, die zij ende bijzonder die voirs. thomaes in tegenwoirdicheit vanden gerechte gesproken hebben, van himluyden noch van nyemende anders en staen te lijden ongecorrigiert, zo zeyt dair omme tgerecht eerst den voirs. Jacob ende thomaes over ter correctye ende beteringe, dat zij den zusteren voirs. vernuegen ende voldoen zullen vanden schade voirscr., zo dat zij dies te vreden zijn, Ende zullen voirt geven ter beteringe voir die misdaden voirscr., te weten die voirsc. Jacob twintich ponden hollants payment ende die voirn. thomaes thien ponden hollants payment totter stede behoeff, dat te verborgen op huyden bynnen sdaechs zonnenschijn, die voirscr. gelden te betalen ende te leveren in handen der stede tresoriers

van Hairlem tusschen dit ende groten vastelavonde naestcommende. Ende zo wye van him beyden voirs. sijne voirs. correctie niet en verborchde gelijc voirscr. staet, die zal dan terstond dairvoir gebannen wesen wt der stede van Hairlem, wt der baeliuscepen van Kennemerlant ende van Rijnlant thien jaeren lanck ende teynden den thien jaeren voirs. dair niet weder in te comen, ten zij dat zij hoer voirs. correcty elcx voldaen hebben ende voirt bij goeduncken ende consente vanden gerechte, elcx op sijn lijff; ende desgelijcx zullen die borghen staen indie zelve bannynge voirscr., indien zij niet en voldoen ten dage voirscr. Item ende hier en boven zal die voirscr. Jacob ene bedevairt doen tot onzer liever vrouwe t sGravenzande ende dair goet betooch off brengen, dat hij die zelve bedevairt gedaen heefft tusschen dit ende Kerssavonde naestcommende, oick op zijn lijff. Ende dit zal altemael wesen behouden den Heer zijns rechts.

XIII. Bergen.

Offgelezen op sinte Barbarendach
A° (m. cccc.) lviij.

Omdat Dammaes Gillis Harincxz., Jan Luytgensz. die verwer ende Symon Jansz. die scheriaer bij avonde ende bij ontijde opter strate gemoet hebben zekere goede mannen die een licht bij him hadden, die zij dwingen wouden hoir licht wt te doen off dat zijt him wouden doen wt doen, strijckende hoer messen opter strate, ende hebben voirt geweest in een zekere herberge op Crayenhorst, dair zij stoelen ende ander houtwerc int vuer worpen ende hebbent den goeden mannen, die dair zaten ende him dese ondaet laeckten, ter kuer gezet, nemende hoer messen in die hant, zeggende: let u yet, hier moichdijt halen! Ende hebben voirt geweest tot meer anderen plaetzen,

dair zij der luyde heynyngen, wijngairden ende anders mit foirtze gebroken ende verderfft hebben ende meer ander ontstuers bedreven hebben, dair off tgerecht die wairheyt van als wel vernomen heefft. Ende want dit zaken zijn van quaden exemple, die den gerechte niet en staen te lijden ongecorrigeert, ende die voirs. Dammaes die principale anleyder hier 'off geweest heefft, die oick stuggelicken den gerechte antwoirde, zo zeyt tgerecht dair voir over ter correctye ende ter beteringe voir die misdaet voirs., eerst den voirn. Dammaes dat hij geven zal zes ponden hollants payments ende die ander twe zullen elcx geven vier ponden hollants payments totter stede behoeff, dat te verborgen op huyden bynnen sdaechs zonnenschijn, die voirscr. gelden te betalen den thresoriers van Hairlem tusschen dit ende groten vastelavonde naestcomende. Ende zullen voirt alle drie een bedevairt doen ten heyligen bloede te Berghen ende dair off elc goet betooch brengen dat zij dair geweest ende die bedevairt gedaen zullen hebben, tusschen dit ende kerssavonde naestcomende. Ende zo wye van him drien voirs. zijne voirs. correcty niet en verborchde gelijc voirscr. staet off die zijne bedevairt niet en dede, die zal dan terstond dair voir gebannen wesen wt der stede van Hairlem wt den baeliuscepen van Kennemerlant ende van Rijnlant vijff jaren lanck ende teynden den vijff jaren voirs. dair niet weder in te comen, die voirs. correcty en zij voldaen ende voirt bij goeduncken vanden gerechte, elcx optie verbeurnisse van zijn een hant. Behoudelic den Heer zijns rechts.

Ao 1488.

(Inventaris Arch. Haarlem Ie. afd. Nr. 2158.)

Kendelic ende openbaer si alle die deesen bryeff sullen syen off horen leesen, dat Jan Willemss. tot Bergen in

Keermerlant heeft ghewest ende daer sijn bedewaert ghedaen voer dat heylighe bloet als dat ghewonelike is. Want dat dit waer is, soe heb ic Heer Jan Dircx vycecureit tot Bergen voerscr. deesen bryeff ghescreven bezeghelt met mijn zeghel Int jaer ons heeren MCCCC. LXXXVIIJ op sinte Margareten avont.

B.

BERICHT OMTRENT DE STAD JERUSALEM EN HET HEILIGE LAND OP HET EINDE DER ZEVENDE EEUW (OMSTREEKS 670)

door ARCULPHUS, Fransch Bisschop.

Uitgegeven in:

1. *Adamnani* Scotohiberni Abbatis celeberrimi, De Sitv Terrae Sanctae, Et Quorundam aliorum locorum, ut Alexandriae, et Constantinopoleos, Libri tres Ante annos nongentos, et amplius conscripti, Et nunc primum in lucem prolati, Studio Jacobi Gretseri. 4°. Ingolstadii, 1619.
2. *Mabillon* Acta sanctorum ordinis S. Benedicti saec. III pars 2 p. 499—522.
3. Sancti *Adamnani* Abbatis hiiensis de Locis Sanctis ex relatione Arculfi episcopi galli lib. 3. In *J. P. Migne* Patrologiae cursus completus. Tôme 88. 8° Paris 1850. p. 779 sqq.
4. De Locis Sanctis Libellvs qvem de opvscvlis Maiorvm abbreviando Beda composvit. In Venerabilis Bedae.... Opera. Coloniae Agrippinae 1612. Tomus III p. 363—371.
5. *Edouard Charton* Voyageurs anciens et modernes. 8° Paris 1855. Tôme II p. 31—72.

Dit bericht is geschreven naar de mondelinge mededeelingen van Arculphus, Fransch Bisschop van een onbekenden zetel, [1]) door St. Adaman [2]), abt van St. Columba [3])

---

1) Acta Sanctorum, in den *Index historicus* van Deel VIII van September.

2) St. Adaman stelde op het einde der zevende — of het begin der achtste eeuw samen de *Beschrijving van Palestina*, volgens het verhaal van bisschop Arculphus, die de heilige plaatsen bezocht had, en vervolgens in Engeland geweest was. (Acta Sanctorum, Dl. VIII van September, blz. 638.) Hij bood zijn handschrift den Koning Alfred aan.

St. Adaman was, volgens Beda, een goedhartig man, wijs en zeer ervaren in de kennis der gewijde schriften. Hij heeft geschreven: *Het leven van St. Columbus*, eene *Verhandeling over den juisten tijd waarop Paschen gevierd moet worden* en eene verzameling Canons. Hij stierf in 705.

3) St. Columba, klein eiland van drie mijlen lengte en eene mijl breedte,

Men bezit geen enkel ander levensbericht over Arculphus. Alleen is bekend dat een geestelijke of kluizenaar, genaamd Pieter, geboren in Boergonje, hem op zijn pelgrimstocht heeft vergezeld. Het schijnt aannemelijk te zijn, dat deze kluizenaar reeds vroeger eene reis naar het heilige land had gemaakt.

In eene korte voorafspraak zegt Adaman, dat de heilige bisschop zeven maanden te Jerusalem vertoefd had en hij bevestigt zijne waarheidsliefde en ervaring.

Terwijl Arculphus zijne reis verhaalde, teekende hij op een wastafeltje (*cera*) eenige omtrekken van kerken welke hij had bezocht, en Adaman bracht ze over in zijn handschrift.

I. *Over de gesteldheid van Jerusalem.*

Ik ga eenige bijzonderheden verhalen welke Arculphus mij heeft medegedeeld aangaande de stad Jerusalem, doch zal het stilzwijgen bewaren omtrent datgene wat anderen reeds over de gesteldheid dier stad hebben gezegd. In den onmetelijken ringmuur [1]) heeft Arculphus vier en

---

dicht bij het eiland Staffa, en slechts door eene nauwe straat gescheiden van Mull, een der grootste van de Hebridische eilanden. Het behoort aan den Hertog van Argyl. In 565 stichtte Columba er het beroemde klooster dat het aanzienlijkste katholieke Seminarie van Schotland is geworden en de begraafplaats van acht en veertig Schotsche koningen of hoofden, van Fergus II tot Macbeth. In het treurspel Macbeth van Shakespeare, wordt de geschiedenis van dien laatsten koning verhaald, en volgenderwijze gevraagd en meegedeeld waar Duncan is begraven. (Act. 2 Scene 4).

Rosse.
Where is Duncan's body?
Macduff.
Carried to Colms-kill; the sacred store-house of his predecessors;
And guardian of their bones.

1) Jerusalem heeft tegenwoordig een omtrek van ongeveer 2½ geografische mijlen.

tachtig torens geteld en zes poorten, en wel in deze volgorde: allereerst, ten westen van den berg Sion, de poort van David, daarna de poort van het huis des volders, de poort St. Stephanus, de poort van Benjamin, vervolgens eene kleine poort waarmede men langs eene trap afdaalt in het dal van Josaphat en eindelijk de poort Tecuitis.

Deze poorten en torens van af de poorte Davids bevinden zich van afstand tot afstand in den ringmuur, eerst in noordelijke, dan in oostelijke richting. Maar hoewel men zes poorten in den stadswal aantreft, heeft echter het meeste verkeer plaats door die op het westen, noorden en oosten.

Geene enkele poort bevindt zich in dat gedeelte van den muur, hetwelk, van de poorte Davids, langs de noordzijde van den berg Sion, in het zuiden der stad, zich uitstrekt tot den steilen kruin van dezen berg in het oosten.

Wij mogen niet vergeten wat Arculphus ons heeft verhaald over de bevoorrechting, door Christus aan deze stad geschonken: „Eene bijna ontelbare menigte van allerlei volkeren, meldt hij ons, komt jaarlijks op den 15 September binnen Jerusalem samen, om daar koopmanschap te drijven: een noodzakelijk gevolg daarvan is, dat de stad genoodzaakt is dezen toevloed van vreemdelingen uit alle landen gedurende eenige dagen te herbergen; en de menigte kameelen, paarden, ezels, muildieren, ossen, welke de koopwaren vervoeren, verontreinigen met hunne uitwerpselen de pleinen van deze volkrijke stad, hetgeen voor de inwoners een groot ongerief is, in die mate zelfs, dat het hen belet uit te gaan. Maar, o wonder! te nauwernood zijn al deze vreemdelingen met hunne dieren vertrokken, of stortregens overstroomen des nachts de stad, spoelen al die vuiligheid weg en geven haar de voormalige reinheid weder terug. Want de stad Jerusalem, welke bij

den noordelijken kruin van den berg Sion aanvangt, heeft van God eene zoo glooiende helling tot den voet der muren in het noorden en het oosten ontvangen, dat al dit water niet gelijk een poel in de straten kan blijven staan, maar even als een bergstroom van boven naar beneden stort. Al dit hemelwater, een uitweg zoekende door de poorten op het oosten en alle uitwerpselen met zich voerende, zakt af naar het dal van Josaphat en doet de beek Cedron zwellen. Na deze afspoeling in Jerusalem houdt de regen op. Oordeelt derhalve, hoe deze stad metterdaad door den Allerhoogste is begenadigd, dewijl Hij niet wil dat zij ook slechts één dag verontreinigd blijve; maar, ter eere Zijns Zoons, zuivert Hij deze stad, welke binnen hare muren de plaatsen bevat, door het kruis en de verrijzenis geheiligd."

In deze verheven stede, dicht bij den oostelijken muur, waar zich eertijds de heerlijke tempel bevond [1]), hebben de Saracenen op eenige oude bouwvallen eene vierhoekige bidplaats opgericht, samengetimmerd uit eene onaanzienlijke menigte groote balken en planken: zij kan, naar men zegt, drie duizend menschen bevatten.

Arculphus, door ons ondervraagd omtrent de gebouwen der stad, zeide ons: „Ik herinner mij vele gedenkteekenen dezer stad te hebben gezien en bezocht, en dikwijls vele groote steenen huizen binnen de stadswallen te hebben beschouwd." Maar wij zullen deze beschrijvingen laten rusten, om slechts stil te staan bij die gebouwen, opgericht in de plaatsen door het kruis en de verrijzenis geheiligd.

II. *Over de koepelkerk gesticht op het heilige Graf.*

Ik heb Arculphus meer in het bijzonder ondervraagd over deze heilige plaatsen, en bovenal over het Graf

1) nl. die van Salomon.

des Heeren met de daarboven gebouwde kerk, waarvan hij-zelf mij eene teekening op een wastafeltje heeft gemaakt. Deze kerk, welke zeer groot en geheel van steen is, vormt een volkomen cirkel: zij verheft zich op drie muren, en tusschen elk van dezen is de breedte van een weg: men heeft gelegenheid gevonden in de ruimte van den middelsten muur drie altaren te maken. Deze ronde kerk met hare altaren, het een op het zuiden, het ander op het noorden, het derde op het westen, wordt gesteund door twaalf steenen zuilen, van eene verbazende grootte. Zij heeft acht deuren, namelijk vier toegangen uitgespaard in hare drie muren; vier dezer deuren bevinden zich naar den wind van Vulturnus [1]), welken men ook Calcias noemt, en de vier anderen naar den Eurus [2]), In het midden van deze ronde kerk is in de rots eene bidplaats uitgehouwen, waar negen personen, staande, te gelijkertijd kunnen bidden, en tusschen het hoofd eens mans van gewone lengte tot aan het gewelf, is er nog eene ruimte van anderhalven voet. De toegang naar deze kleine bidplaats ligt op het oosten; aan de buitenzijde is zij bekleed met uitgelezen marmer; de koepel is met goud vercierd en met een groot gouden kruis bekroond. In het noordelijk gedeelte van deze bidplaats bevindt zich het graf des Heeren, uitgehouwen in dezelfde rots; maar de vloer der bidplaats ligt lager dan het graf, want de rand van het graf reikt drie palmen boven dezen vloer. Deze zijn de juiste afmetingen, mij opgegeven door Arculphus, die dikwijls het heilige Graf bezocht heeft. Het is hier de geschikte plaats over de onderscheiding te spreken, welke moet gemaakt worden tusschen de grafplaats en het graf. De ronde bidplaats, waarover wij gesproken hebben, is hetgeen de Evange-

1) Vulturnus ventus: zuid-zuid-oostenwind.

2) Zuid-oostenwind.

listen de grafplaats noemen, en voor den ingang er van plaatste men dien steen, welke later bij de verrijzenis van den Heer werd afgewenteld. Het graf is in den engen zin van het woord dat gedeelte van de grafplaats, gelegen aan de noordzijde, waar het lichaam van Christus in de begraafdoeken gerust heeft. Arculphus heeft eigenhandig de lengte gemeten en bevond die te zijn zeven voeten. Dit graf is niet dubbel, gelijk men somtijds beweert: de steen is niet in dier voege behakt, dat de twee dijen en de twee beenen zouden gescheiden zijn, maar van het voet- tot het hoofdeinde is het een geheel, als het ware een rustbed vormende, waarop een mensch op den rug zou kunnen neergelegd worden; het is eene soort van grot, welks ingang zich ter zijde en omstreeks het zuidelijk gedeelte van de grafplaats bevindt: het hoofdeinde is eenigszins verheven. In dit graf branden dag en nacht twaalf lampen ter gedachtenis aan de twaalf Apostelen: vier zijn geplaatst aan het benedeneinde van deze grafstede en de acht overigen naast elkaer aan de rechterzijde, allen voortdurend met olie gevuld.

III. *Over den vorm van het graf en zijne bidplaats.*

Wij moeten nog opteekenen dat dit grafgedenkteeken van den Verlosser, zich bevindende boven de bidplaats, op goede gronden eene grot of een spelonk kan genoemd worden: ziehier in welker voege de Profeet er over spreekt als hij voorzeggingen doet aangaande het graf van onzen Heere Jesus Christus: „Hij heeft de hooggelegen spelonk bewoond van eene onverwinbare rots.” En een weinig verder, zich richtende tot de Apostelen, die vervuld moeten wezen van vreugde over de verrijzenis des Heeren: „Gij zult den Koning zien in Zijne heerlijkheid.”

In deze zelfde kerk heeft men in de rots eene grot uitgehouwen ter plaatse waar het kruis des Heeren heeft

gestaan, en daar draagt men aan het altaar het offer op voor de zielen van zekere hooggeboren lieden, wier lichamen, van de straat waar zij op de lijkbaar liggen, worden geplaatst voor de deur dezer kerk van Golgotha, tot zoolang de heilige geheimen zijn volbracht, welke men voor hen verricht. Wij hebben den platten grond van deze kerk en van nog drie andere kerken, in omtrekken geteekend, naar de schets welke Arculphus, gelijk wij reeds gezegd hebben, ten onzen behoeve in het wastafeltje had gemaakt; niet, dat men dien volkomen in eene teekening zou kunnen voorstellen, maar opdat men zich, zelfs door dit eenvoudig ontwerp, een denkbeeld zou kunnen vormen van de grafplaats des Heeren in het midden van de rotonde der kerk; en ook van de twee andere kerken, de een wat dichter bij, de andere wat verder van het graf af gelegen.

IV. *Over den steen, welke voor den ingang der grafplaats werd gezet.*

Wij moeten met een enkel woord spreken over den steen, welke na de begrafenis van den gekruisigden Heer voor de grafplaats werd gewenteld. Arculphus zeide ons, dat men dien steen in twee stukken heeft verdeeld: het kleinste is met den beitel behakt en vormt een vierkant altaar in de rondvormige kerk voor de deur der bidplaats, dat is, van de grafplaats des Heeren: het grootste gedeelte is ook behakt en dient voor een ander vierhoekig altaar, aan de oostelijke zijde der kerk.

Wij hebben ook aan Arculphus gevraagd, welke kleur de rots had aan de binnenzijde, waarin men deze bidplaats heeft uitgehouwen, en insgelijks in het graf des Heeren, dat aan de noordzijde in dezelfde rots zich bevindt, en hij heeft ons geantwoord: „Deze bidplaats van de grafstede des Heeren is aan de binnenzijde met geen

enkel verciersel bedekt en vertoont nog heden in haar geheele gewelf de insnijdingen der werktuigen, waarmede zij is uitgehouwen: de kleur der grafplaats en van het graf is intusschen niet overal dezelfde, maar de steen toont eene mengeling van rood en wit." En nu geloof ik hierover genoeg gezegd te hebben.

V. *Over de kerk van de heilige Maria altijd Maagd, welke aan de rondvormige kerk grenst.*

Wij hebben weinig meer te zeggen over de gebouwen der heilige plaatsen. Nabij deze rondvormige kerk, waarover wij gesproken hebben, die men de Anastase of de verrijzenis noemt en die gesticht is ter plaatse waar onze Heer is verrezen, heeft men aan de rechterzijde eene vierkante kerk gebouwd, toegewijd aan Onze Lieve Vrouw, de Moeder des Heeren.

VI. *Over de kerk, gesticht ter plaatse genaamd Calvarie.*

Eene andere, zeer uitgestrekte kerk is gesticht in het oosten, ter plaatse in het hebreeuwsch genaamd Golgotha; van het gewelf hangt aan een koord een zeer groot koperen wiel af, met lampen daarop, en onder aan dit wiel is een groot zilveren kruis bevestigd, om de plaats aan te duiden, waar eertijds het houten kruis stond, waarop de Verlosser van het menschelijk geslacht is gestorven.

VII. *Over de kerk van Constantijn, gelegen in de nabijheid der voorgaande.*

Dicht bij deze vierhoekige kerk van Calvarie staat in het oosten de steenen kerk, welke met groote kosten door den Koning Constantijn is gebouwd, en ook *Martyrium* genoemd wordt; opgericht, naar men zegt, ter plaatse waar na twee honderd drie en dertig jaren door de genade des Heeren het goddelijk kruis is teruggevonden, dat met de twee andere kruisen der moordenaars,

onder de aarde verborgen lag. Tusschen deze twee kerken is de vermaarde plaats, waar de Aartsvader Abraham een altaar oprichtte en van hout voorzag, en waar hij, het zwaard getrokken hebbende, zich gereed maakte om zijn zoon Isaac op te offeren. Op deze plaats staat thans eene groote tafel, waar het volk aalmoezen brengt voor de armen. St. Arculphus voegde daar nog deze bijzonderheid bij: „Tusschen de Anastase, dat is te zeggen deze rondvormige kerk waarover wij gesproken hebben, en de kerk van Constantijn, is eene kleine ruimte tot aan de kerk van Golgotha en in deze stede branden dag en nacht lampen."

VIII. *Over een ander heiligdom in de kerk van Calvarie.*

Tusschen deze kerk van Constantijn en het Martyrium bevindt zich eene soort van heiligdom, waar men den kelk des Heeren bewaart, welken Hij zegende en den apostelen aanbood in het avondmaal, dat Hij met hen hield op den avond voor Zijn lijden. [1]) Deze zilveren kelk heeft een inhoud van ongeveer eene halve kan, en twee kleine ooren, aan elke zijde een. In den kelk ligt de spons, welke de beulen, nadat zij dien in de azijn gedoopt hadden, den Verlosser op het kruis toereikten. Ook zou, volgens de overlevering, onze Heer na zijne verrijzenis, bij een maaltijd met Zijne apostelen nog uit dezen kelk gedronken hebben. St. Arculphus heeft den kelk gezien, en dewijl er eene opening is in het kastje, waarin dit gedenkstuk bewaard wordt, heeft hij hem kunnen aanraken en kussen. Al het volk der stad legt een diep eerbetoon voor dezen kelk aan den dag en komt dien dikwijls zien.

1) Noch deze kelk noch de andere voorwerpen, welke nader zullen worden beschreven, worden meer ten toon gesteld: zij zijn verdwenen, en bovendien oordeelt men, dat zij geenszins eene voldoende echtheid bezitten.

IX. *Van de lans, waarmede een soldaat de zijde des Heeren doorstak.*

Arculphus heeft ook de lans gezien, waarmede een soldaat de zijde des Heeren doorstak, toen Deze aan het kruis hing. Deze lans is gesloten in een kruis van hout, in het voorportaal der kerk van Constantijn; de steel (hasta) is in tweeën gebroken. Gansch Jerusalem heeft ook voor deze lans een grooten eerbied en komt haar meermalen kussen.

X. *Van den zweetdoek, waarmede het hoofd des Heeren in het graf werd bedekt.*

St. Arculphus heeft met eigen oogen den zweetdoek des Heeren gezien, welke in het graf onder Zijn hoofd werd gelegd en hij verhaalde ons daarvan de volgende geschiedenis, welker waarheid door geheel Jerusalem wordt bevestigd; want St. Arculphus heeft haar vernomen uit den mond van vele geloovigen, die haar meermalen hem hebben verteld: „Ongeveer drie jaren vóórdat Arculphus in het heilige land kwam, werd het bestaan van dezen heiligen doek aan het geheele volk bekend, en ziehier op welke wijze: een jood, die eenig geloof bezat, had dien doek dadelijk na de verrijzenis uit het graf des Heeren weggenomen en hield hem lange jaren verborgen. Toen deze goedgezinde en getrouwe dief zijn einde voelde naderen, ontdekte hij aan zijne twee zonen het bestaan van dezen zweetdoek en zeide hun: „Kiest, mijne kinderen; „zegt wat gij begeert, opdat ik, volgens uwe wenschen, „aan den een al mijn rijkdom kunne geven, en aan den „ander enkel den geheiligden zweetdoek des Heeren." Daarop heeft degeen, die al de rijkdommen zijns vaders vroeg, ze ook van hem volgens de gedane belofte ontvangen: maar, o wonder! van dien dag af begonnen al die rijkdommen en dat vaderlijk erfgoed, waarvoor hij den zweet-

doek des Heeren had verkocht, hem door de handen te glijden, en al wat hij had, smolt door verschillende ongevallen weg. De andere zoon daarentegen, die den zweetdoek boven alle rijkdommen had verkozen, werd van af den dag, waarop hij dien uit de handen van zijn stervenden vader had ontvangen, door den goddelijken zegen gestadig rijker en met aardsche goederen als overladen, zonder evenwel de hemelsche te verliezen. En de afstammelingen van dezen driewerf gelukkigen man, brachten tot het vijfde geslacht aldus getrouwelijk dezen goddelijken zweetdoek als erfenis op hunne kinderen over. Maar na verloop van vele jaren en na dit vijfde geslacht, toen de erfgenamen van deze geloovige familie in de rechte lijn begonnen te ontbreken, ging deze geheiligde zweetdoek over in de handen van eenige ongeloovige Joden, die, hoezeer een dergelijk geschenk onwaardig, het evenwel met veel vereering bewaarden en daarom door de goddelijke barmhartigheid met zeer groote rijkdommen werden begunstigd. Inmiddels begonnen de geloovige Joden, die met voldoende zekerheid reeds met het bestaan van dezen zweetdoek bekend waren, dat heilig gedenkstuk heftig aan de ongeloovige Joden te betwisten, begeerende, dat het hun zou worden teruggegeven. Dit geschil verdeelde Jerusalem in twee partijen, de getrouwen en geloovigen, tegenover de ongetrouwen en ongeloovigen. Toen zeide de Koning der Saracenen, Navias, die door de twee partijen tot rechter was gekozen, tot de ongeloovige Joden welke den zweetdoek des Heeren bezaten: „Geeft mij dien heiligen zweetdoek, welken gij onder u hebt." Aan dit bevel gehoorzamende, halen zij den zweetdoek en stellen dien den Koning ter hand; deze, den doek met eerbied aannemende, laat ten aanschouwe van al het volk op het plein eene houtmijt opstapelen, doet die aansteken, treedt toen zij goed brandt er op toe en zegt tot de twee

strijdende partijen: „Moge nu Christus, de Verlosser der wereld, Die voor het menschelijk geslacht geleden heeft en in Zijn graf dezen zweetdoek, welken ik in de hand houd, onder het hoofd heeft gehad, door de vuurproef uitwijzen, aan wie van U Hij begeert, dat een zoo heilig gedenkstuk toebehoore." Zoo sprekende werpt hij den zweetdoek des Heeren in de vlammen. Het vuur kon hem niet bereiken; maar zonder moeite opwaaiende boven de houtmijt, gelijk een vogel met uitgeslagen wieken zich in het luchtruim verheft, dwarrelde de zweetdoek in de hoogte, en als het ware die twee groepen des volks gaslaande, twee legers gelijkende gereed met elkander te gaan strijden, dreef hij eenige oogenblikken in het luchtruim heen en weer; toen langzamerhand nederdalende, nam hij eindelijk zijn koers naar de binnenste groep der Christenen, die gedurende dezen tijd niet opgehouden hadden de rechtvaardigheid van Christus in te roepen. Deze heffen daarop de handen ten hemel, en met groote blijdschap zich op de knieën nederwerpende brengen zij hunnen dank aan God; alsdan voeren zij den goddelijken zweetdoek met alle eerbetoon mede, als een geschenk dat de hemel hun toezond, en, lofzangen aanheffende tot Christus Die hun er mede begiftigde, geven zij hem eene plaats in het allerheiligste der kerk en wikkelen hem in een anderen zweetdoek." Onze broeder Arculphus zag eens, hoe die doek zich van zelf ophief van de plaats waar hij rustte, en hij-zelf heeft hem gekust met de menigte geloovigen, die toegestroomd waren om hem te vereeren. Deze zweetdoek is ongeveer acht voeten lang. Maar nu is genoeg over dit onderwerp gezegd.

XI. *Over den linnen doek, welke de Heilige Maagd, naar men zegt, geweven heeft.*

Arculphus heeft ook te Jerusalem een anderen en groote-

ren linnen doek gezien, welke, naar men zegt, door de heilige maagd geweven is; ook deze staat bij het volk in groote vereering. Op dezen doek zijn de namen van de twaalf apostelen gestikt en men ziet er zelfs het afbeeldsel van den Heer op; de eene helft is rood, de andere groen van kleur.

XII. *Van eene andere groote zuil, ter plaatse waar een jonkman, door het aanraken van het kruis des Heeren van den doode werd opgewekt.*

Ik moet ook iets zeggen van eene zeer hooge zuil, welke in de heilige plaatsen staande zich in het midden der stad, zoowat in het noorden, vertoont aan de blikken van degenen, die dit kwartier bezoeken. Deze zuil, zich verheffende ter plaatse waar een jonge doode door het aanraken van het kruis des Heeren, ten leven werd opgewekt ten tijde van den zomer-zonne-stilstand, werpt op den middag, wanneer de zon aan het midden des hemels staat, volstrekt geene schaduw af. Na den zonne-stilstand, welke van den 8ⁿ der Kalenden van Juli (24 Juni) drie dagen aanhoudt, maakt zij slechts eene zeer kleine schaduw, maar gaandeweg wordt die grooter. Deze zuil, welke in den zomer-zonne-stilstand op den middag door de zon, wanneer zij aan het midden des hemels staat, als het ware aan alle zijden beschenen wordt, toont aan dat Jerusalem op het middenpunt der aarde gebouwd is. En ook de Psalmist, voorzeggende in welke plaatsen de heilige geheimen van het lijden en opstanding moesten voltrokken worden, zegt, zinspelende op de ligging van Jerusalem: „God, onze Koning van alle eeuwigheid, heeft in het midden der aarde het heil gewrocht", namelijk in Jerusalem, dat het middenpunt en als het ware de navel der aarde is.

XIII. *Over de kerk van Onze-Lieve-Vrouw in het dal van Josaphat, en waar haar graf zich bevindt.*

St. Arculphus, een onvermoeid bezoeker der heilige plaatsen, ging dikwijls naar de kerk van Onze Lieve Vrouw in het dal van Josaphat. Dit is een dubbel gebouw en het benedengedeelte bestaat uit een bewonderenswaardigen ronden tempel onder een gewelf van steen. In het oosten bevindt zich een altaar en aan de rechterzijde daarvan is het graf der heilige maagd in den steen uitgehouwen. Zij rustte daar eenigen tijd; maar men weet niet op welke wijze, noch wanneer en evenmin door wie haar heilig lichaam werd weggevoerd en in welke plaats zij den dag der opstanding verwacht. Wanneer men deze ronde benedenkerk van Onze Lieve Vrouw binnentreedt, ziet men aan de rechterzijde in den muur den steen vastgehecht, waarop onze Heer in het hofje van Gethsemané, in den nacht toen Judas Hem aan de krijgsknechten overleverde, vóór het oogenblik van het verraad op Zijne knieën bad en men ziet nog op dien steen de indruksels van Zijne beide knieën, evenals in zachte was. Dit is hetgeen onze broeder Arculphus ons heeft verhaald en hij heeft met eigen oogen gezien wat wij schrijven. In de bovenkerk van Onze Lieve Vrouw, eveneens een rondbouw, zijn vier altaren.

XIV. *Over den toren van Josaphat in het dal van dien naam.*

In hetzelfde dal, niet verre van de kerk van Onze Lieve Vrouw, staat de toren van Josaphat, waar men het graf des Heeren ziet, en achter dien toren ter rechterzijde bevindt zich een steenen huis, gevormd uit eene rots, welke van den berg der Olijven is afgescheiden.

XV. *Over de grafplaatsen van Simeon en Joseph.*

In dit huis, dat aan de binnenzijde behakt is, toont men u twee graven zonder versierselen: het eene is dat van den rechtvaardigen Simeon, die in den tempel onzen Heer Jesus in de armen droeg en voorspellingen omtrent Hem deed: het andere is dat van den rechtvaardigen Joseph, den man van Maria en voedstervader van onzen Heer Jesus.

XVI. *Over de grot uitgehouwen in de rots van den berg der Olijven tegenover het dal van Josaphat, waar zich vier tafelen en twee putten bevinden.*

Aan éénen kant van den berg der Olijven bevindt zich eene grot niet verre van de kerk van Onze Lieve Vrouw, een weinig hooger dan het dal van Josaphat. In deze grot zijn twee zeer diepe putten; eene daarvan strekt zich oneindig ver onder den berg uit, de andere gaat in den bodem der grot rechtstandig naar beneden en hare diepte is naar men zegt onmetelijk: deze twee putten zijn altijd gesloten. In de grot staan vier steenen tafelen en die welke ongeveer bij den ingang zich bevindt wordt de tafel van den Heer Jesus genoemd: en het is niet twijfelachtig dat Hij zich dikwijls daaraan neerzette, terwijl Zijne twaalf Apostelen plaats namen aan de andere tafels. De nu gesloten bovenrand van de put, welke gelijk wij zeiden aan den rechterkant ligt, was het dichtst nabij de tafelen der Apostelen. Arculphus, die dikwijls deze grot des Heeren bezocht, heeft ons gezegd, dat zij met eene houten deur gesloten was.

XVII. *Over de Poort van David.*

De poort van David leidt met eene zwakke helling naar den rechter heuvelkling van den berg Sion. Wanneer men deze poort uitgaat en men laat den berg aan

de linkerzijde liggen, komt men aan eene steenen brug op bogen, welke zich ver in het dal naar het zuiden uitstrekt. [1])

XVIII. *Over de plaats waar Judas Iscariotus zich ophing.*

Halverwege deze brug ziet men in het westen de plaats, waar Judas Iscariotus uit wanhoop een einde aan zijn leven maakte. Men toont u daar nu nog een reusachtigen vijgeboom, waaraan hij zich volgens de overlevering ophing, gelijk de priester Iuvencus ook heeft gezongen:

In den top van een vijgeboom zocht hij een oneerlijken dood.

XIX. *Over den vorm van de groote kerk, welke op den berg Sion gebouwd is, en over de gedaante des bergs.*

Dewijl wij den berg Sion genoemd hebben, dienen wij ook iets te zeggen van eene groote kerk, welke men daar gebouwd heeft. Men toont er een steen, waarop Stephanus, buiten de stad gesteenigd, ingeslapen is. Buiten deze groote kerk, welke binnen hare wanden zoovele heilige plaatsen bevat [2]), bevindt zich aan den westelijken kant een andere gewijde steen, waarop de Heer naar men zegt gegeeseld werd. Deze apostolische kerk is, gelijk wij gezegd hebben, geheel van steen gebouwd in eene vlakte op den top van den berg Sion.

XX. *Over den akker in het hebreeuwsch genaamd Acheldemach.*

Arculphus bezocht meermalen dezen kleinen akker, liggende op den berg Sion aan de zuidelijke zijde, waar

---

1) Men vermoedt, dat deze brug in betrekking staat met de waterleiding, welke het water uit de vijvers van Salomon naar de groote mosqué brengt.

2) Namelijk de plaats van het laatste avondmaal, de plaats waar de Heilige Geest over de apostelen neerdaalde, de marmeren kolom waaraan de Heer gebonden en gegeeseld werd, de plaats waar de H. Maagd stierf.

zich hoopen steen bevinden en waar het meerendeel der vreemdelingen met zorg zijn begraven: nogtans zijn anderen daar zonder begrafenis neergeworpen, enkel bedekt met oude vodden of huiden, en hunne in ontbinding verkeerende lichamen liggen daar op de oppervlakte der aarde.

XXI. *Over de dorre en rotsachtige landstreek van af Jerusalem tot de stad van Samuel en naar het westen tot Cesarea in Palestina.*

Van af Jerusalem aan de noordelijke zijde tot aan de stad van Samuel, welke men Ramatha noemt, is het land veelal dor en rotsachtig; tot aan het Thamnitische Rijk zijn ook de valeien onbebouwd. Aan de westelijke zijde daarentegen, van Jerusalem en den berg Sion tot Cesarea in Palestina, is de hoedanigheid van het land geheel anders. Uitgezonderd eenige weinige dorre streken, ziet men bijna overal zeer groote akkers met olijfboomen afgepaald.

XXII. *Over den berg der Olijven.*

Op den berg der Olijven, heeft Arculphus ons gezegd, vindt men wat het houtgewas aangaat slechts druiven en olijfboomen: men ziet er ook eene rijke oogst van tarwe en gerst, want de bodem laat daar geen struikgewas groeien doch alleen kruiden en bloemen; zijne hoogte is, zooals het schijnt, nagenoeg gelijk aan die van den berg Sion, hoewel deze meetkunstig genomen klein en smal in lengte en breedte zou kunnen genoemd worden in vergelijking bij den berg der Olijven. Het dal van Josaphat, waarover wij reeds gesproken hebben, strekt zich van het noorden naar het zuiden tusschen deze twee bergen uit.

XXIII. *Over de plaats van de hemelvaart des Heeren en over de kerk welke men daar gebouwd heeft.*

Het hoogste punt van den berg der Olijven is dat, waar men zegt dat de Heer ten hemel is gevaren. Men heeft er eene groote kerk van eene ronde gedaante gebouwd met drie boogvormige toegangen, welke van boven overdekt zijn. Het binnenste van deze kerk heeft geen dak of gewelf en is open onder den blooten hemel: in het oosten staat een altaar, dat eene kleine overhuiving heeft. Men heeft het inwendige van deze kerk niet overwelfd, opdat uit deze plaats, waar voor de laatste maal de goddelijke voeten des Heeren de aarde drukten ten tijde dat Hij op eene wolk ten hemel opsteeg, een altijd tot den hemel geopende weg er de gebeden der geloovigen zou heen leiden. Want toen men deze kerk waarvan wij thans spreken bouwde, kon men de plaats, waar die voeten des Heeren hadden gestaan, niet evenals het overige gedeelte des tempels bevloeren; naar mate men de marmeren platen legde, wierp de aarde, ongezind als het ware om met iets stoffelijks bedekt te worden als ik het zoo zeggen mag, ze ten aanschouwe van de arbeiders terug. Maar de stof bewaart steeds als een onuitwischbare gedachtenis het indruksel der goddelijke voetzolen, en hoezeer het geloof der bezoekers hen elken dag er toe brengt, om dit indruksel door aanraking weg te vegen, komt het zonder ophouden weder te voorschijn en de bodem blijft het altijd bewaren. Intusschen heeft de heilige Arculphus, die zich dikwijls naar deze plaats begaf, ons gezegd, dat men rondom dit goddelijk indruksel eene groote koperen omheining had gemaakt, welks hoogte hij gemeten heeft, en dat men in het midden van deze omheining eene tamelijk wijde opening heeft uitgespaard, waardoor men van bovenaf het volkomen zuiver indruksel

van des Heeren voeten in het stof laat zien. Aan de westelijke zijde van deze omheining staat altijd eene deur open, opdat men gemakkelijk bij dit heilige stof zou kunnen komen en er eenige korrels van in de hand nemen. Het verhaal van Arculphus omtrent deze goddelijke indruksels stemt overeen met hetgeen andere berichtgevers geschreven hebben, dat de kerk niet van eenig gewelf of van eenig dak is kunnen voorzien worden, opdat de hemel altijd zou zichtbaar blijven voor de oogen van hen die dit heiligdom bezoeken; en hij bevestigt ook, dat de goddelijke voetzolen voortdurend in dit stof staan afgeteekend. Eene lamp, welke boven deze omheining is opgehangen, werpt dag en nacht een helder schijnsel over deze goddelijke indruksels. Aan de westelijke zijde van deze ronde kerk bevinden zich acht hooge vensters met beschilderde ramen, en bij elk dier vensters brandt aan de binnenzijde en hangende aan een koord eene lamp, derwijze geschikt dat de eene niet hooger of lager is dan de andere, maar dat zij naar het schijnt een geheel uitmaakt met het venster. Het schijnsel van deze lampen is zoo sterk, dat haar licht overvloedig door het glasraam heendringende niet enkel de duisternis doet wijken op het westelijk gedeelte van den berg dicht bij de ronde kerk, maar ook de weinige treden, welke uit het dal van Josaphat naar Jerusalem leiden, en bovendien ook het grootste gedeelte der stad, dat daartegenover ligt, verlicht. Het oogverblindend schijnsel van deze acht groote lampen, die des nachts schitteren uit de hoogte der heilige plaats van waar onze Heer ten hemel opklom, wekt, gelijk Arculphus ons verhaalt, de liefde tot God in de harten der geloovigen op en vervult den geest met eene zekere vrees en een groot leedwezen.

Wij mogen ook niet vergeten datgene te verhalen, wat Arculphus op onze vragen dikwijls geantwoord heeft. Elk

jaar op het hooge feest van Hemelvaart, wanneer tegen den middag het heilig geheim der mis is volbracht, begint er zulk een verschrikkelijke wind op te steken, dat men in de kerk of in de nabijgelegen plaatsen niet staande zelfs niet zitten kàn blijven, maar dat men met het aangezicht ter aarde moet gebogen liggen tot dat deze vreeselijke storm is voorbijgegaan. Deze vervaarlijke wind is de oorzaak, dat men geene overwelving kan maken boven het indruksel van de voeten des Heeren, dat gelijk wij gezegd hebben besloten is binnen de koperen omheining en altijd aan de buitenlucht is blootgesteld; want zoodra men wil beproeven eenige bouwstoffen aan te brengen om het gewelf te maken, komt deze wind des Heeren ze aanstonds in puin leggen. Dit is hetgeen Arculphus ons heeft verhaald en hij-zelf was tegenwoordig in de kerk van den berg der Olijven op het oogenblik, dat deze orkaan naar gewoonte losbrak. Hij heeft voor onze oogen de omtrekken dier ronde kerk getrokken en van de koperen omheining, welke middenin is opgericht.

St. Arculphus heeft ons nog gemeld, dat men de gewoonte heeft in den nacht van het feest van Hemelvaart bij deze acht lampen, welke altijd in de kerk branden, nog een overgroot getal andere lampen aan te steken, zoodat dit ontzagwekkend en heerlijk licht in overvloed straalt door de glasramen der vensters. De berg der Olijven is niet slechts verlicht, maar staat naar het schijnt geheel in vuur, en over de geheele niet verre van daar in het dal gelegen stad wordt een heldere gloed uitgegoten.

XXIV. *Over het graf van Lazarus, de kerk welke er gebouwd is en het daarbij gelegen klooster.*

Arculphus is als bezoeker der heilige plaatsen ook de kleine vlakte van Bethanië gaan zien, gelegen in het midden van het uitgestrekte woud der Olijven. In deze

vlakte staat een groot klooster en eene groote kerk boven de grot, waar de Heer Lazarus, die reeds vier dagen dood was, opwekte.

XXV. *Over de kerk rechts bij Bethanië.*

Er moet ook iets gezegd worden van eene andere en meer bezochte kerk ten zuiden van Bethanië, staande op dat gedeelte van den berg der Olijven, waar naar men verhaalt onze Heer met zijne leerlingen sprak. Laat ons eens nauwkeurig nagaan met welke van zijne leerlingen, in welk tijdperk des levens van den Verlosser dit onderhoud heeft plaats gehad en wat Hij gezegd heeft. Welaan, indien wij de drie Evangelisten Mattheus, Marcus en Lucas opslaan, zullen wij duidelijk de stof waarover de Heer sprak aangeduid zien en de plaats waar Hij met de Zijnen was samengekomen. Ziehier wat Mattheus in zijn Evangelie zegt over den aard van dit onderhoud : „Terwijl Hij op den berg der Olijven nederzat, „kwamen Zijne leerlingen stil tot Hem en zeiden : Zeg „ons wanneer die dingen geschieden zullen en welke de „teekenen zullen zijn van Uwe wederkomst en van het „einde der wereld?" Mattheus verhaalt ons niet, wie degenen waren die Hem ondervroegen, maar Marcus zegt het ons: „Petrus en Jacobus en Johannes en Andreas ondervroegen Hem afzonderlijk." Hetgeen Hij hun antwoordt doet ons den aard van dat onderhoud kennen: „Draagt zorg dat men u niet verleidt; want velen zul„len in Mijnen naam komen zeggende: Ik ben het die „Christus volg." En dan verder al hetgeen volgt over de laatste tijden en het einde der wereld, wat Mattheus ons in het breede heeft verhaald, tot die zinsnede waar de Evangelist ons duidelijk meldt op welken tijd dit onderhoud plaats vond : „En het geschiedde, als Jesus zich „op die wijze met Zijne leerlingen had onderhouden, dat

„Hij hun zeide: Gij weet, dat het over twee dagen Paschen „zal zijn en dat de Zoon des menschen zal overgeleverd „worden om te worden gekruisigd, enz." Het is dus duidelijk, dat onze Heer dit langdurig onderhoud met vier Zijner leerlingen hield op de vierde feria (woensdag), twee dagen voor den eersten dag der ongedeesemde brooden, welke Paschen genoemd wordt. Welnu, ter plaatse waar zij in dier voege spraken, heeft men eene allerprachtigste kerk gesticht.

Mogen deze stellige berichten, welke wij u geven naar het verhaal van Arculphus, u voldoende ingelicht hebben omtrent de heilige plaatsen der stad Jerusalem, van den berg Sion, den berg der Olijven en het dal van Josaphat.

I. *Over de ligging der stad Bethlehem.*

Bij den aanvang van dit tweede boek behooren wij een en ander te zeggen van de stad Bethlehem, waar onze Verlosser zich verwaardigd heeft uit de heilige Maagd geboren te worden. Deze stad is niet zoozeer merkwaardig door haren omvang, welke gelijk Arculphus ons heeft gezegd zeer middelmatig is, dan wel door hare vermaardheid, die zich over alle kerken der aarde heeft verbreid. Zij is gelegen op den top van eenen berg en aan alle zijden door dalen omringd: deze bergtop meet van het westen naar het oosten ongeveer duizend schreden. Op het bovenste bergvlak bestrijkt een lage muur zonder torens, gebouwd op den kruin van dat bergje, de rondom gelegen dalen en binnen de muren liggen in eene lange rij de huizen der inwoners.

II. *Over de plaats van de geboorte des Heeren.*

Aan den oostelijken uithoek der stad bevindt zich eene soort grot door de natuur gevormd, welks meest naar

achteren liggend binnengedeelte de wieg des Heeren genoemd wordt: het is daar dat Zijne moeder Hem na Zijne geboorte ter ruste legde. Het gedeelte dicht bij den ingang nabij de wieg, is de eigenlijke plaats waar Hij geboren werd. Deze grot van Bethlehem, de wieg van den Verlosser, is te zijner eere inwendig bekleed met kostbaar marmer. Over deze grot is op eene steenen overwelving eene groote kerk gebouwd ter eere van Onze Lieve Vrouw, op dezelfde plaats waar volgens de overlevering de Heer geboren is.

III. *Over dien steen liggende buiten den muur, waarop men het water uitgoot dat gediend had om onzen Heer na Zijne geboorte te wasschen.*

Ik moet ook iets zeggen over dien steen liggende buiten de bemuring der stad, waarop men boven van den muur het water uitgoot, dat gediend had om voor de eerste maal het lichaam des Heeren te wasschen. Het water van dit heilige bad ontmoette, terwijl het van den muur op een daarbeneden liggenden steen werd uitgegoten, als het ware eene natuurlijke uitholling, en van af den dag dat dit bekken werd gevuld tot op onzen tijd, dus gedurende het verloop van vele eeuwen, is het altijd gelijkmatig voorzien geweest van helder water. Onze Verlosser heeft dus reeds op den dag Zijner geboorte dat wonder verricht, waarvan de profeet spreekt „Hij deed water uit den steen voortkomen", en waarvan later de apostel Paulus zeide: „Christus was de steenrots." Waarlijk Hij was het, die in de woestijn voor zijn dorstend volk een troostrijk water uit de dorre rots deed vloeien, en het is nog dezelfde God, die door Zijne almacht en wijsheid water deed voortkomen uit den steen van Bethlehem en dit bekken altijd gevuld houdt met eene zuivere

waterstroom. Arculphus heeft het met eigen oogen gezien en zijn aangezicht er in gewasschen.

IV. *Over de kerk waar men het graf van David ziet.*

Ook ondervroeg ik onzen reiziger over het graf van koning David en hij antwoordde mij: "Ik ging dikwijls "naar het graf, waar de koning David werd ter aarde "besteld: het is gelegen in het midden der kerk zonder "eenig verciersel dat het in het oog doet vallen, dan alleen "eene kleine steenen zuil en eene lamp welke er boven "brandt. Deze kerk ligt buiten de muren der stad in een "dicht bijzijnd dal ten noorden van den berg Bethlehem."

V. *Over eene andere kerk welke het graf van den heiligen Hieronymus bevat.*

Arculphus zeide ons nog, toen wij hem spraken over het graf van den heiligen Hieronymus: "Ik heb het graf "van den heiligen Hieronymus, waarover gij mij ondervraagt, gezien. Het bevindt zich in eene andere kerk "buiten dezelfde stad, in het dal langs het zuidelijk gedeelte van den berg. Dit graf van den heiligen Hieronymus, in denzelfden trant gebouwd als het graf van "David, heeft geen enkel verciersel." [1])

---

1) St. Hieronymus kwam omstreeks het jaar 384 bij de monniken van het klooster te Bethlehem wonen en bleef er tot dat hij korten tijd voor zijn dood (420) door de ketters uit dat toevluchtsoord verjaagd werd. Eene adelijke romeinsche vrouw Paula, eene bekeerde en door vriendschapsbanden aan hem verbonden, had zich ook uit de wereld te Bethlehem teruggetrokken en stichtte er drie kloosters voor mannen en een voor vrouwen.
St. Hieronymus spreekt in zijne brieven over de menigte geestelijken, monniken en kluizenaars, die in de vierde eeuw Palestina en vooral Jerusalem en hare omstreken overstroomden. Bedevaartgangers van beide geslachten, van elken stand, van elke landaard, kwamen onophoudelijk in Palestina aan. Niet allen waren, naar het schijnt, doordrongen van gevoelens overeenstemmende met het doel, dat zij (zoo men zeggen zou) zich hadden gekozen. Onder dit groot getal vreemdelingen uit alle landen vond men er velen, wier leven

VI. *Over de grafsteden der drie herders, die tijdens de geboorte des Heeren door een hèmelsch licht werden omstraald.*

Arculphus heeft ons ook iets verhaald over de grafsteden der drie herders, die in den nacht der geboorte van Christus door een hemelsch licht werden omstraald. „Ik heb de grafsteden der drie herders die onder een „steen zijn ter ruste gelegd bezocht, in eene kerk op „ongeveer duizend schreden afstand ten oosten van Beth„lehem. Toen de Heer daar geboren werd, niet verre van „de plaats waar zij bij hunne kudden waakten, werden zij „door een engelachtig licht omstraald, en tegenwoordig „heeft men op deze plaats eene kerk gebouwd, welke de „graven van deze drie herders bevat.”

VII. *Over het graf van Rachel.*

Het boek Genesis bericht, dat Rachel ook begraven werd in Effrata in het land van Bethlehem en „Het boek der plaatsen” (Locorum liber) maakt er eveneens melding van, dat zij in dit land werd ter aarde besteld niet ver van den weg. Ik ondervroeg Arculphus over dezen weg en hij antwoordde mij: „Men heeft een ko„ninklijken weg [1]), welke van Jerusalem in zuidelijke rich„ting naar Hebron loopt; Bethlehem ligt in het oosten, „dicht bij dezen weg op ongeveer zes mijlen afstands van

---

verre van stichtelijk was. St. Hieronymus heft hieromtrent veelbeduidende klachten aan en tracht deze soort van christelijke volks-ziekte wat te beteugelen, wanneer hij aantoont dat men zijn zaligheid even goed kan bevorderen zonder zijne haardstede te verlaten, als door de zee over te steken, en dat eene bedevaart naar de heilige plaatsen al zeer weinig baat, zoo men niet vóór alles de wet Gods met nauwgezetheid betracht. „De deuren des hemels, zegt hij, zijn voor de Bretons even wijd geopend in hun vaderland, als voor degenen die naar Jerusalem komen.”

1) *Via regia:* volgens het spraakgebruik der middeleeuwen *een romeinschen weg* aanduidende.

„Jerusalem. Het graf van Rachel bevindt zich aan het „westelijke uiteinde van dezen weg, namelijk aan de „rechterhand wanneer men naar Hebron gaat. Het is van „ruw maaksel, zonder verciersel en alleen met eene steenen „zuil gedekt. Men ziet er nog heden haar naam geschre„ven, zooals haar man Jacob dien deed inschrijven." [1])

VIII. *Over Hebron.*

Hebron, ook Mambre genaamd, eertijds de hoofdstad der Philistijnen en de woonplaats der reuzen, waar David zeven jaren regeerde, is naar luid van het verhaal van Arculphus, tegenwoordig niet meer met muren omringd: zij vertoont enkel nog de sporen der bouwvallen van eene oude stad en men ziet er te nauwernood wat armzalige hutten, eenigen binnen die overblijfsels der muren, anderen daarbuiten in de omringende vlakte; en in die hutten houden de inwoners hun verblijf. [2])

1) Genesis XXXV. 19, 20.

2) Hebron is eene der oudste steden, waarvan in de heilige schrift melding wordt gemaakt; Abraham en andere aartsvaders hielden er hun verblijf. David vestigde er, gelijk Arculphus verhaalt, gedurende zeven jaren zijn koninklijken zetel en heeft er zonder twijfel een groot gedeelte zijner psalmen geschreven. Nu nog is er in wezen de vijver van Hebron, waar de heilige koning de lijken der moordenaars van zijn mededinger Ishbosheth deed ophangen. (II Samuël IV. 12.)

Deze stad ligt in een diep dal, op zijn breedste gedeelte met wijngaarden bedekt maar al nauwer en nauwer wordende naarmate het Hebron bereikt, dat dus als het ware opgesloten ligt tusschen twee rijen hooge heuvels. De huizen zijn niet met een ringmuur omgeven, maar er bevinden zich evenals te Bethlehem aan de zijde van het veld hier en daar poorten bij de ingangen der straten

Men toont te Hebron de roode aarde, waaruit naar men zegt de eerste mensch gevormd werd — de plaats waar Caïn zijn broeder vermoordde — de grafstede van Abner en die van Jesse; maar deze overleveringen steunen op geen enkelen redelijken grond.

Tegenwoordig verkeert dit stadje in een zeer bloeienden toestand; men heeft er eene groote looierij van geitenvellen en eene glasblazerij, waar men voornamelijk kleine lampjes en armbanden maakt. Op de markt wordt een

IX. *Over het dal van Mambre.*

Ten oosten van Hebron ziet men eene dubbele grot naar de zijde van Mambre, welke Abraham kocht van Effron den Hetheer om er een dubbel graf te maken.

X. *Over de graven der vier Aartsvaders.*

St. Arculphus bezocht in dit dal de graven van Arbee, namelijk van de vier aartsvaders Abraham, Isaäc, Jacob en Adam, den eersten mensch. [1]) Hunne voeten zijn in plaats van gewend naar het oosten, gelijk dat de gewoonte is in andere landen, gekeerd naar het zuiden en hunne hoofden liggen noordwaarts gericht. De plaats der

---

overvloed van heerlijke vruchten aangevoerd, vooral keurige druiven en oranjeappelen van Jaffa. (*Edw. Robinson, Biblical Researches.*)

1) De mosqué van Hebron, welks buitenmuur naar het schijnt zeer oud is, bevat luidens de overlevering, het graf van Abraham, van de andere aartsvaders en hunne vrouwen. Dit gebouw steunt op de helling van een heuvel. De grafsteden of praalgraven, welke zeer vercierd zijn, werden gemaakt door de Mahomedanen, maar men beweert dat het stof der aartsvaders rust in eene dieper liggende spelonk. De eenige Europeanen, dien het is gelukt in deze mosqué binnen te komen, zijn de Spanjaard Badia, bekend onder naam van Ali-Bey en Giovanni Finati, de italiaansche knecht van Bankes: misschien kan men Monro er nog bijtellen. Ali-Bey verhaalt, dat de graven der aartsvaders bedekt zijn met kostbare tapijten van groene zijde bedekt met gouden stikwerk, en die van hunne vrouwen van roode zijde insgelijks met gouden stikwerk. Er lagen alleen op het graf van Abraham negen tapijten. De sultans van Constantinopel zenden van tijd tot tijd deze weefsels en die welke de muren vercieren. Doctor Loewe beschrijft ook de mosqué en de spelonk. Volgens den geschiedschrijver Josephus, waren de grafsteden der aartsvaders te Hebron in zijn tijd van marmer en kunstig bewerkt. Eusebius en Hieronymus maken er melding van. De bedevaartganger van Bordeaux zegt, dat het gebouw een vierhoekigen vorm had en uit verwonderlijke fraaie steenen was samengesteld. Antoninus de martelaar beschrijft dit gebouw als eene basiliek. Rechts van den hoofdingang der mosqué heeft men in den zwaren muur een klein gaatje gemaakt, en op gezette tijden wordt den joden toegestaan er door te kijken. Gewoonlijk is dat gat aan de binnenzijde met een plankje gesloten. Edw. Robinson zag eenige spaansche joden dicht bij dit gat bidden.

graven is omringd met een kleinen vierkanten muur. Adam, de eerste mensch, tot wien God zijn Schepper dadelijk nadat hij gezondigd had zeide: „Gij zijt van aarde en tot de aarde zult gij wederkeeren", is van de drie anderen gescheiden. Zijn lichaam is bijgezet omstreeks het noordelijk uiteinde van dezen driehoekigen muur, niet in een graf van steen uitgehouwen in de rots gelijk de anderen van zijn geslacht, maar in de aarde-zelve, en stof zijnde rust hij in het stof, evenals al zijne nakomelingen de opstanding verwachtende. In dier voege is het over hem uitgesproken goddelijk vonnis voltrokken. De drie andere aartsvaders liggen evenals onze eerste vader met de gewone aarde bedekt: over hunne graven zijn slechts kleine koepels gemaakt afgerond in éénen steen, even als in eene kerk en juist naar de lengte en breedte van elke grafstede. De drie graven van Abraham, Isaäc en Jacob, nevens elkander gelegen, zijn gelijk wij zeiden overdekt met koepeltjes uit een harden steen gehouwen; maar het graf van Adam heeft eene koepel van donkerder kleur, welke minder bewerkt is. Arculphus zag daar ook drie koepels, kleiner en onaanzienlijker, waaronder Sara, Rebecca en Lea rusten. De grafplaats der aartsvaders ligt ongeveer op een stadium afstands, oostelijk van de oude stad Hebron. Deze stad, welke naar men zegt niet alleen de eerste in Palestina maar zelfs voor alle andere in Egypte gebouwd is, bevat tegenwoordig niets anders dan jammerlijke bouwvallen. Maar nu is er genoeg over de graven der aartsvaders gezegd.

XI. *Over den berg en den eik van Mambre.*

De heuvel van Mambre, liggende op honderd schreden noordwaarts der graven welke wij beschreven hebben, is met kruiden en bloemen begroeid en bevindt zich in de nabijheid van Hebron, dat in het zuiden hier tegen-

over is gelegen. Op den bovensten bergtop van dezen heuvel vindt men eene vlakte, waar aan de noordelijke zijde eene groote kerk van steen is gebouwd; en aan de rechterhand tusschen twee muren van dezen grooten tempel staat, o wonder! de eik van Mambre, ook de eik van Abraham genoemd, omdat de aartsvader weleer onder zijn loofdak gastvrijheid aan de engelen betoonde. [1]) De heilige Hieronymus verhaalt, dat deze eik bestond van het begin der wereld tot de regeering van Constantijn; en hij zegt niet, dat de boom zelfs toen niet meer in wezen was, want zoo hij al inderdaad niet meer in zijn geheel daar stond gelijk te voren, moet er toch eenig gedeelte van overgebleven zijn; en ook nu nog gelijk Arculphus verhaalt, die het met eigen oogen gezien heeft, is er een doode stam in wezen, welke te nauwernood door twee mannen kan omvademd worden en door het dak van de kerk beschermd wordt. [1]) Van dezen aan alle zijden door

---

1) Op één uur afstands van Hebron en vijf minuten van een smal binnenpad, dat naar Tekua leidt, liggen de grondslagen van een groot gebouw; het schijnt dat zij ontzaggelijk oud zijn. De joden van Hebron noemen dezen bouwval het *huis van Abraham* en beweren, dat die grondslagen de richting der muren aan de hand geven, eertijds opgetrokken rondom de plaats, waar de tent en de terpentijnboom van Abraham stonden.

Het schijnt, dat op deze bouwvallen de zinsnede bij Arculphus betrekking heeft.

Constantijn had inderdaad eene kerk doen bouwen op de vermeende plaats van den terpentijnboom van Abraham.

Volgens het *Itiner. a Burd. Hierus. usque* stond deze kerk op niet meer dan twee romeinsche mijlen van Jerusalem, maar Josephus plaatst de terpentijnboom van Mambre op zes stadiën van Hebron.

Op eenigen afstand bevinden zich de bouwvallen der mosqué Neby-Yûnas (profeet Jonas).

2) Dicht bij eene bron of put, in het midden van een bij Hebron gelegen veld, staat een buitengewoon fraaie eikeboom, dik in het loof. De omtrek van den stam bedraagt aan het benedengedeelte 22 voeten. Op eene geringe hoogte verdeelt hij zich in drie groote armen, waarvan er een nog wat hooger zich wederom in twee armen scheidt. Van den stam spreiden de takken zich naar alle zijden uit tot 49 (engelsche) voeten, hetgeen voor

bijlslagen van een gescheurden stam zendt men kleine stukjes naar alle hoeken der aarde, uit hoofde van de vereering, die men voor dezen eikeboom aan den dag legt, en ter gedachtenis aan het gedenkwaardig onderhoud, dat Abraham daaronder hield met de engelen. Binnen de omheining van deze kerk, welke ter wille der heiligheid van deze plaats is gesticht, bevinden zich de woningen van eenige geestelijken. Maar nu zeggen wij Mambre vaarwel en gaan verder.

XII. *Over het pijnboomenwoud, waaruit men op den rug van kameelen hout haalt naar Jerusalem om te branden.*

Wanneer men Hebron verlaat, ziet men op drie mijlen afstands van Hebron, noordwaarts in de vlakte dicht bij den zoom van den weg ter linkerzijde, een kleinen berg met pijnboomen bezet. Uit dit bosch hakt men pijnboomen, welke op den rug van kameelen naar Jerusalem gevoerd worden voor brandhout. En wel op den rug van kameelen, omdat men in geheel Judea, gelijk Arculphus ons heeft gezegd, maar zelden wagens of karren ziet

XIII. *Over Jericho.*

St. Arculphus heeft de plaats bezocht, waar eenmaal de stad Jericho stond, door Josua verwoest na den overtocht van de Jordaan, gevolgd door de nederlaag en den

het geheele gebladerte eene doorsnede geeft van 99 voeten. Jan Mandeville verhaalt van een merkwaardigen boom dicht bij Hebron, welke sedert Abrahams tijden groen was, maar verdorde tijdens de kruisiging des Heeren, evenals alle boomen der aarde welke toen bestonden. Het schijnt dat Belon in de zestiende eeuw er gewag van maakt als van een terpentijnboom. In elk geval moet de boom van Abraham dichter bij Jerusalem gestaan hebben. (*E. Robinson*. Biblical researches. I. 315. II. 430-462.)

dood des Konings. [1]) Deze stad werd herbouwd door Oza van Béthel uit de stam van Ephraim, en onze Verlosser verwaardigde zich dikwijls haar te bezoeken. Ten tijde van het beleg van Jerusalem door de Romeinen werd zij ingenomen en verwoest uithoofde van de trouweloosheid harer inwoners; men herbouwde haar ten derden male, en na een lang tijdsverloop werd zij op nieuw in puin gelegd; thans ziet men alleen nog enkele bouwvallen er van. Maar het is een verwonderlijk geval, dat alleen het huis van Rabab na deze drie verwoestingen is blijven staan; deze is de vrouw, die op haren korenzolder de twee afgezondenen van Jesu-ben-Nun (Josué, den Zoon van Nun) onder de vezels van het vlas verborg. Tegenwoordig zijn de steenen muren van haar huis, hoewel zonder dak, nog in wezen. Op de plaats, waar eenmaal de stad stond, ziet men thans geene enkele woning, geen

---

1) Van Jerusalem komende, ziet men vooraan in de vlakte van Jericho een zeer hoogen berg, waarheen de duivel Jesus Christus voerde. Het was ook in de wildernissen van dezen berg, dat de Heer eene vaste hield van veertig dagen. Daarom noemt men hem ook *Quarantiana* of berg der veertig dagen.

Een armoedig dorp, Richa genaamd, beslaat thans de plaats waar Jericho stond. Op eenigen afstand of misschien op de bouwvallen van het oude Jericho, ziet men een kasteel en een dorp, dat de Arabieren Riha noemen (eene andere spelling van *Eriha*, waarin men den oorspronkelijken naam nog terugvindt van de stad, welke door Josué verwoest is.) Het is een zeer onaanzienlijk dorp, rond opgebouwd uit de oude bouwvallen, en door onbeschaamde, kwalijk gezinde en slecht ter faam staande Bedouïnen bewoond. Het klimaat van Jericho is ondragelijk heet en de reizigers stellen zich bij een eenigszins langdurig verblijf aan gevaarlijke koortsen bloot.

Josephus spreekt meermalen over de vruchtbaarheid der omstreken van het oude Jericho. „De velden, zegt hij, welke door de rivier vochtig gehouden worden zijn aangelegd met schoone tuinen en palmboschjes van onderscheiden aard.” De heilige Schrift noemt Jericho de stad der palmboomen. In de zeventiende eeuw bestonden die palmboomen nog, doch in 1838 zag E. Robinson er slechts een enkele in de vlakte van Jericho. De bodem zou vruchtbaarder kunnen worden, maar naar het schijnt is de zorgeloosheid der inwoners de voornaamste oorzaak van die onvruchtbaarheid.

enkel huis meer, en alles is overgroeid met wijngaarden en veldgewas. Tusschen deze bouwvallen en de rivier de Jordaan bevinden zich palmboom-bosschen en middenin kleine akkers, waar tallooze hutten zijn gebouwd, welke door den beklagenswaardigen volksstam der Kanaänieten bewoond worden. [1])

XIV. *Over Galgala.*

Arculphus heeft eene groote kerk gezien, welke te Galgala gebouwd was ter plaatse, waar de kinderen Israëls nadat zij de Jordaan waren doorgetrokken, hunne eerste nederzetting vestigden in het land van Chanaän. [2])

XV. *Over de twaalf steenen, welke de kinderen Israëls na den doortocht over de Jordaan uit de droge bedding medenamen.*

St. Arculphus zag in deze kerk de twaalf steenen, waarvan de Heer na den doortocht over de Jordaan tot Josué zeide: „Kies twaalf mannen, een uit elke stam, „en beveel hun uit de bedding der rivier van de plaats, „waar de voeten der priesters gestaan hebben, twaalf „groote steenen te nemen. Gij zult die zetten op de plaats, „waar gij dezen avond uwe tenten zult opslaan." Arculphus heeft ze gezien, gelijk ik zeide; zij zijn nog groot en niet behakt: er liggen er zes ter rechterzijde op het voorplein der kerk en aan den noordelijken kant evenveel; twee krachtige jongelieden van den tegenwoordigen tijd zouden te nauwernood een enkelen kunnen optillen.

1) Waarschijnlijk de ongelukkige Nomaden van Ghôr.

2) De kerk, waarvan Arculphus spreekt, is zonder twijfel reeds vóór de kruistochten verwoest. De pelgrims gelooven algemeen, dat de doortocht der Israelieten geschiedde dicht bij de plaats, waar men zich baadt, of een weinig benedenwaarts.

Een er van is door ik weet niet welk ongeval in tweeën gespleten, maar die twee brokken zijn door een arbeidsman, met een ijzeren band weer aan elkander gemaakt. Galgala, waar deze kerk gebouwd is, ligt in het gebied van den stam van Judea aan deze zijde van de Jordaan, ten oosten van het oude Jericho, waarvan het ongeveer vijf mijlen verwijderd is. De Verbonds-ark rustte er eenigen tijd en de kerk is opgericht ter plaatse, waar men de twaalf steenen nederlegde; de inwoners van dat land houden ze in groote eere. [1])

XVI. *Over de plaats waar de Heer door St. Jan gedoopt werd.*

Over de heilige en eerbiedwaardige plaats, waar de Heer door St. Jan gedoopt werd, vloeien altijd de wateren van de Jordaan [2]); en Arculphus, die meermalen den stroom van den eenen naar den anderen oever heeft overgestoken, verhaalt, dat men een groot houten kruis in deze stede gezet heeft; het water reikt bij een man van groote gestalte tot aan den hals, of in tijden van groote

---

1) In de veertiende eeuw maakt Rudolphus Van Suchem ook gewag van deze twaalf steenen. Vele reizigers uit den nieuweren tijd, Irby, Mungles, Buckingham, gelooven, dat men deze steenen zou kunnen terugvinden bij de waadbare plaats, waar de Israelieten doorgetrokken zijn, en op eenigen afstand boven Jericho. Edw. Robinson twijfelt er aan, of men hierin wel zou slagen. De heilige schrift (Josué III, 16) geeft slechts eene onbestemde plaatsaanduiding, en zeker is het dat de Israelieten, wier getal meer dan twee millioen menschen bedroeg, niet op een en hetzelfde punt de Jordaan zijn doorgetrokken.

2) Volgens de overlevering ligt de plaats, waar Jesus Christus gedoopt werd, op den rechteroever van de Jordaan, in eene bocht van den stroom en op ongeveer een uur gaans van de Doode Zee. De Grieken gelooven, dat de doop eenige mijlen verder en zuidelijker geschiedde, en op deze laatstvermelde plaats komen elk jaar met Paschen vele duizenden pelgrims van den griekschen ritus zich in de Jordaan baden, onder bedekking van eene sterke krijgsmacht, evenals oudtijds.

droogte tot aan de borst; [1]) wanneer het hoog water is, ziet men niets van het kruis. De plaats, waar dit kruis staat opgericht en waar onze Heer werd gedoopt, ligt buiten het rivierbed, en van hier kan een goed slingeraar een steen naar den anderen oever, aan den kant van Arabie, werpen. Men heeft eene brug op bogen gemaakt van af dit kruis tot den beganen weg; deze brug, welke eene helling heeft, dient om tot het kruis neer te dalen en vervolgens weer op den weg te komen. Op den uitersten rand van het water staat eene kleine vierkante kerk, ter plaatse waar, naar men zegt, de kleederen des Heeren bewaard werden tijdens Johannes Hem doopte. Deze kerk, welke boven het water op vier steenen pilaren rust, is onbruikbaar, omdat het water er aan alle zijden indringt: zij heeft een dak en wordt, gelijk wij gezegd hebben, door pilaren en bogen gestut. Zij staat in het benedendeel van het dal, waar de rivier de Jordaan dwars doorheen stroomt; in het bovengedeelte staat een groot klooster, dat gebouwd is op het vlak van den berg en over de kerk, waarvan wij reeds hebben gesproken. Daar bevindt zich ook eene vierkante van steen opgetrokken kerk, ingesloten door den muur van het klooster en toegewijd aan den heiligen Johannes den Dooper.

XVII. *Over de kleur van de Jordaan.*

De kleur van het water der Jordaan is, naar luid der berichten van Arculphus, witachtig [2]), en daardoor kan men, nadat zij in de Doode Zee valt [3]), gemakkelijk nog vrij lang haren loop volgen.

---

1) Eene eeuw later (dus in de 8e eeuw) was deze plaats nagenoeg droog.

2) Dit wordt bevestigd door reizigers uit den nieuweren tijd. George Robinson zegt, dat ter plaatse, waar Jesus Christus gedoopt werd, het water eer warm dan koud is en zwavelachtig wit.

3) De Jordaan stroomt met groote onstuimigheid in de Doode Zee;

XVIII. *Over de Doode Zee.* [1])

Bij zware stormen zetten de golven der Doode Zee, al brekende op de oevers, eene groote hoeveelheid zout af; dit zout wordt door de zonnewarmte tamelijk wel uitgedroogd en levert een groot voordeel op, niet enkel voor de nabijwonende inboorlingen maar ook voor meer verwijderde volken. Het zout, dat in het gebergte van Sicilië wordt gewonnen, vormt zich op andere wijze. De steenen, welke uit dezen berg worden uitgegraven, brengen een natuurlijk zout voort, dat men eigenaardig aardzout noemt. Er bestaat dus een onderscheid tusschen het zout der zee en het aardzout: en daarom zegt de Heer in het Evangelie tot Zijne apostelen: „Gij zijt het zout der aarde, enz.” St. Arculphus heeft ons van dit aardzout uit het Siciliaansch gebergte gesproken, omdat hij tijdens de enkele dagen, welke hij op Sicilie vertoefde, het zag, betastte en proefde, en ook bevond dat dit het waarachtige zout is. In gelijker voege heeft hij ons zijn oordeel gezegd over het zout der Doode Zee, [2]) dat hij evenzeer

---

Doctor Shaw berekent dat de rivier dagelijks zes millioen tonnen waters er in brengt. Men weet niet, waar die overvoering van water in de Doode Zee blijft; doch het moet gewis hoofdzakelijk door verdamping afgevoerd worden.

1) Arculphus hangt niet zulk een somber en naargeestig tafereel van de Doode Zee op, als men zoo menigmaal in de verhalen van reizigers uit den nieuweren tijd aantreft. Nietemin loopen de beschrijvingen nog al uiteen, waarschijnlijk naarmate van de indrukken waaronder deze streken bezocht werden.

2) De Saulcey zegt omtrent de zoute smaak van dit water: „Ik geloof niet dat er ter wereld een slechter water bestaat dan dit, hoe helder en klaar het ook zij. In het eerst proeft men er geene andere smaak aan dan van gewoon zeewater, maar in minder dan eene seconde bijt dit water op de lippen, op de tong en tegen het verhemelte en men kan niet anders dan met eene verlichting des harten het dadelijk uitspuwen. Het is een mengsel van zout, bitterzoet en olie, dat bovendien nog de eigenschap heeft een zeer eigenaardig gevoel van branden op te wekken. Hoe men

aan deze drie zintuigen toetste. Hij trok den geheelen oever dier Zee langs en bevond de lengte tot aan Zaros in Arabie, te zijn 580 stadien en de breedte tot aan de omstreken van Sodoma 150 stadien. [1])

XIX. *Over de bronnen van de Jordaan.*

Arculphus ging ook naar die plaats der provincie Phenicië waar de Jordaan naar het schijnt voortkomt uit den voet van den Libanon, en wel uit twee dichtbij gelegen bronnen; de eene heet Jor, de andere Dan en na zich vereenigd te hebben, nemen zij den naam aan van Jordaan. Maar hier dient aangeteekend te worden, dat de Jordaan haar oorsprong niet neemt uit den berg Panius, maar in Trachonitides, op 120 stadien van Caesarea Philippi, thans genaamd Panias naar den berg Panius. De naam van deze bron, in Trachonitides gelegen, is Tiala; zij heeft altijd overvloed van water: van hier loopt de Jordaan onder de aarde door totdat zij bij den berg Panius zich verdeelende, bruischende weder te voorschijn komt, in twee armen gescheiden, Jor en Dan genaamd, gelijk wij gezegd hebben. [2]) Na kort verwijl vereenigen deze

---

den mond ook zuivere van dit afschuwelijk vocht, zoo is het in de weeke deelen derwijze in gedrongen, dat de smaak u nog gedurende verscheidene minuten bijblijft en dat het een vrij pijnlijke samentrekking van de keel ten gevolge heeft." — Die smaak is niet aan alle oevers der Doode Zee even afschuwelijk. Edw. Robinson zegt: „Toen wij een bad in de Doode Zee genomen hadden, zagen wij dat zoutdeeltjes zich op onze huid hadden afgezet en zich gehecht aan onze haren. Dit veroorzaakte bij degenen, die pas aan de hitte der zon waren blootgesteld geweest, smartelijke pijnen, dewijl hunne huid geheel open was."

1) Op den oever van de Doode Zee moet zich volgens den Luit[t]. Lynch een zoutkegel bevinden, welke naar luid der overlevering het standbeeld zou zijn der vrouw van Loth. De Saulcy verzekert de plaatsen te hebben ontdekt, waar Sodoma en Gomorrha stonden.

2) De Jordaan, welke de belangrijkste rivier van Palestina is, zegt George Robinson, heeft haar oorsprong eenige mijlen noordoostelijk van Panias,

twee armen zich tot eene enkele stroom, welke haren loop voorzettende, zonder stoornis 120 stadien doorloopt tot de stad genaamd Julias. Vervolgens gaat zij midden door het meer Genezareth en eindelijk valt zij, na eenigen tijd door de woestijn gekronkeld te hebben, in het Asphaltites en wordt daarin verzwolgen. Zoo versmelt zij, na als overwinnares twee meeren verlaten te hebben, in het derde.

XX. *Over de zee van Galilea.*

St. Arculphus heeft de zee van Galilea voor een groot gedeelte doorkruist. Deze wordt ook het meer Cinereth of de zee van Tiberias genoemd. In de nabijheid vindt men uitgestrekte bosschen. De lengte van deze zee is ruim 140 stadien, hare breedte 40: haar water is zoet en geschikt om gedronken te worden, en dit te beter dewijl het niet drabbig en modderig is gelijk gewoonlijk meerwater, hetgeen hieraan te danken is, dat rondom de geheele zee van Tiberias eene zandkust ligt. De visschen in dit meer bewijzen ook door hare lekkere smaak en hare grootte de goede hoedanigheid van het water.

Deze beknopte mededeelingen omtrent de bronnen van

---

gewoonlijk Caesarea Philippi genaamd, aan den voet van den berg Hermon, een der takken van den Antilibanon. Haar waarschijnlijke bron komt uit een afgrond onder een bergwand te voorschijn, en in de vlakke zijden daarvan heeft men vele nissen uitgehakt, welke met grieksche inschriften bedekt zijn. Gedurende de eerste uren van haren loop is zij slechts eene onbeduidende beek. Na de moerassen en modderkuilen doorgeworsteld te zijn van het meer Merou (naderhand *Samochonitis*) en eene uitgestrektheid van omstreeks 15 mijlen doorloopen te hebben, vloeit zij langs de stad Julia, oudtijds Bethsaida. Daar ontplooit zij zich tot een breed en schoon watervlak en neemt den naam aan van Meer van Tiberias, voorheen Genezareth; en na een bochtigen loop van omstreeks 60 mijlen door een diep dal, El-Ghor genaamd, stroomt zij uit in de Doode Zee. De Arabieren noemen haar Sheriat-el-Kebir.

de Jordaan en over het meer van Cinereth zijn ten deele getrokken uit het derde boek van de gevangenschap der Joden, ten deele uit de verhalen van Arculphus. Hij heeft ons verhaald, dat hij acht dagen noodig had om den weg af te leggen tusschen de bronnen van de Jordaan tot hare uitmonding in de Doode zee; hij zeide ons, dat hij menigmaal van den top van den berg der Olijven dat zoute meer aanschouwd had.

XXI. *Over den put van Samarië.*

De heilige priester Arculphus kwam, het land van Samarië doorkruisende, aan de stad in het hebreeuwsch genaamd Sichem [1]), welke door de Grieken en Latijnen Sicima geheeten wordt en die men somtijds ten onrechte Sichar noemt. Dicht bij deze stad buiten de muren zag hij eene kerk, welker vier armen zich uitstrekken naar de vier hoofdstreken en in dier voege een kruis vormen.

Van binnen in het midden bevindt zich de fontein of de put van Jacob, juist tusschen de vier armen van het kruis. Het was daar dat de Verlosser, vermoeid van het gaan, omstreeks het zesde uur van den dag nederzat om te rusten, en dat eene Samaritaansche vrouw op datzelfde uur water kwam putten. Deze vrouw zeide onder meer andere zaken tot den Verlosser: „Heer! de put is „diep en Gij hebt niets om water te putten." Welnu, Arculphus, die het water uit dezen put dronk, heeft de diepte gemeten, welke naar hij ons zeide veertig elleboogsmaten bedroeg en eene elleboogsmaat is twee handspannen lang. Sichem of Sicima, voortijds eene priesterlijke

---

1) Ten tijde van Jesus Christus was het land verdeeld in vijf provincien: Galilea, Samarië, Judea, Pereus en Idumea. Samarië bevatte het grondgebied, oorspronkelijk bewoond door de stammen van Ephraim en Manasse, en gelegen aan deze zijde van de Jordaan tusschen Judea en Galilea.

stad en een toevluchtsoord, ligt in den stam van Manasse, op den berg Efraim; daar is het gebeente van Joseph begraven.

XXII. *Over de fontein van de woestijn.*

Arculphus heeft in de woestijn eene kleine zeer heldere bron gezien, overwelfd met een steenen dak, en welks boorden zijn uitgesleten door de voetstappen der bezoekers. Het was daar naar men zegt, dat St. Johannes de Dooper dronk.

XXIII. *Over sprinkhanen en wilde honig.*

De evangelisten zeggen van denzelfden heiligen Johannes: „Zijne spijs bestond uit sprinkhanen en wilde „honig." Welnu, Arculphus heeft in die woestijn, waar Johannes verblijf hield, sprinkhanen gezien, ongeveer een vinger lang, met een klein dun lichaam; dewijl haar sprong niet veel verschilt van dien eens kikvorsch, kan men ze gemakkelijk in het gras grijpen, en met olie gebakken strekken zij den armen tot voedsel. [1]) Ziehier ook hetgeen Arculphus ons aangaande den wilden honig gezegd heeft : „Ik heb in diezelfde woestijn „boomen gezien, welker bladen breed en rondachtig, de „kleur van melk en den smaak van honig hebben; ze „kunnen gemakkelijk doorgebroken worden, en als men „ze wil eten, worden ze als het ware met de hand in „elkander geknepen, vervolgens voedt men zich er mede."

---

1) In 1838 zag E. Robinson de omstreken van Nazareth geheel overdekt met groene sprinkhanen, nog te jong om te springen, welke de wijngaarden, tuinen, velden en al het gewas verslonden. De vogel, welke gewoonlijk op de sprinkhanen jacht maakt en ze doodt, de *Turdus seleucis Gryllivora*, was nog niet aangekomen, maar men verwachtte hem. De Arabieren zeggen, dat deze vogel de sprinkhanen niet eet, of ten minste er zeer weinig van eet, maar dat hij zijn vermaak er in vindt ze met bek en nagels te dooden.

Dat is metterdaad wilde honig, dewijl het bosch haar voortbrengt.

XXIV. *Over de plaats waar de Heer vijf brooden en twee visschen zegende.*

Arculphus ging de vlakte bezoeken, welke een uitgestrekt grasveld en nimmer omgewerkt geworden is sedert den dag, dat de Heer er vijfduizend menschen met vijf brooden en twee visschen spijzigde. Men ziet er geen enkel gebouw, doch slechts eenige steenen zuilen aan den oever van de bron, waaruit zij te dien dage dronken. Deze plaats ligt aan de overzijde der zee van Galilea, met de stad Tiberias ten zuiden in het gezicht. [1])

XXV. *Over Capharnaum.*

Indien men van Jerusalem naar Capharnaum wil gaan, moet men rechtstreeks over Tiberias den weg nemen langs het meer van Cinereth, ook de zee van Tiberias of Galilea genaamd, vervolgens door de vlakte der zegening, waarover wij gesproken hebben. Dicht bij den oever van het meer van Cinereth is de haven van Capharnaum, op de grensscheiding tusschen de stammen Zabulon en Nephtali. Arculphus, die deze stad van een nabijgelegen berg gezien heeft, verhaalde ons, dat zij geene muren

---

1) De stad Tiberias (in het arabisch Tabarieh), grootendeels verwoest door de aardbeving van 1 Januari 1837, ligt aan den oever van het meer van dien naam. Reeds den 30 October 1759 was zij door eene dergelijke aardschudding ten deele in puin gevallen. Evenals Jerusalem, Hebron en Safed, wordt zij door de Joden van onzen tijd beschouwd als eene heilige stad. Dicht bij den oever in het noorden der stad vindt men de kerk van St. Pieter, een soort van langwerpig gewelf, veel gelijkende op een omgekeerd vaartuig. Ten onrechte schrijft men dat gebouw toe aan St. Helena. De bouworde toont aan, dat het niet ouder kan zijn dan de kruistochten. Volgens de overlevering der Latijnen is die kerk gesticht ter plaatse, waar de wonderbare vischvangst heeft plaats gehad.

heeft; zij ligt ingesloten tusschen den berg en het meer en strekt zich in de lengte langs de zee van het westen naar het oosten uit, dewijl de berg ten noorden en het meer ten zuiden zijn gelegen. [1])

XXVI. *Over Nazareth en hare kerk.*

De stad Nazareth [2]) heeft volgens het verhaal van Arculphus, die er vertoefde, geene muren, evenmin als Capharnaum; zij ligt op eenen berg en men ziet er groote steenen gebouwen, onder anderen twee zeer uitgestrekte kerken. Eene er van, in het midden der stad, is gebouwd

1) Te vergeefs zoekt men in onze dagen naar de overblijfselen van Capharnaum. In de dertiende eeuw had Brand op St. Augustijnsdag dicht bij Capharnaum op een steen de indrukselen gezien van drie schreden van Jesus; maar toen hij op Maria-Boodschap terugkwam, hadden de Saracenen dien steen weggevoerd.

2) De nieuwe stad Nazareth is zeer fraai; zij loopt tegen een berg op en heeft het uitzicht over eene welbebouwde, met boomen beplante vlakte. Van de oude stad is niets over. Nazareth was en is nog vermaard wegens de schoonheid van hare vrouwen. „Ik weet niet" zegt De Saulcey, hiervan gewag makende, „of de schoonheid der christen of muselmansche vrouwen in eenig opzicht teruggebracht mag worden tot de heilige Maagd; maar ik weet zeer goed, dat die bekoorlijkheid zeer in het oog loopend is." De H. Antoninus beweerde, dat zij deze gave te danken hadden aan de Maagd Maria. Voorheen bewaarde men te Neo-Caesarea den zetel, waarop Maria rustte tijdens de boodschap van den Engel Gabriel, en een mand welke haar had toebehoord.

In de zesde eeuw had St. Antoninus in de synagoge van Nazareth een balk gezien, waarop het kindje Jesus met Zijne vriendjes gezeten had. De Christenen konden dien balk gemakkelijk verleggen, maar indien een Jood het wilde beproeven was er geene beweging in te krijgen. De grot, waar volgens de overlevering de heilige Maagd het bezoek van den Engel zou hebben ontvangen, is tegenwoordig eene kapel der kerk van de Annunciatie, gesticht op de bouwvallen van een ouden tempel. Boven deze grot was het huis gebouwd, dat naar luid van eene overlevering, die ná 1292 dagteekent, door het luchtruim heen verplaatst was in Syrië, Macedonië, Albanië, Dalmatië, en eindelijk in Italië te Loretto, op de bezitting van eene vrome vrouw. Maar men weet, dat Arculphus in de zevende eeuw daarvan geene melding kon maken.

op twee gewelven en wel ter plaatse waar de Heer werd groot gebracht: deze kerk, gesticht gelijk wij zeiden op twee gewelven en door zuilen ondersteund, bezit in hare krypt eene heldere bron, waar al het volk water komt putten en waaruit men met pijpen water leidt in de bovenkerk. De andere kerk is gebouwd ter plaatse waar het huis stond, door Maria bewoond toen de Aartsengel Gabriel haar de geboorte van Christus kwam boodschappen. Ziedaar wat Arculphus ons heeft verhaald over Nazareth, waar hij twee dagen en twee nachten bleef. Hij kon zich er niet langer ophouden, omdat hij tot spoed aangemaand werd door een strijder van Christus, genaamd Pieter, geboortig uit Boergonje, die een kluizenaars-leven leidde, dat hij had onderbroken om Arculphus op deze reis te vergezellen, maar dat hij nu weder ging voortzetten.

XXVII. *Over den berg Thabor.*

De berg Thabor ligt in Galilea op drie mijlen afstand en ten zuiden van het meer Cinereth. Deze berg, met kruiden en bloemen begroeid, is verwonderlijk rond. Op zijn beschaduwden kruin ligt eene uitgestrekte vlakte, omringd door een groot bosch: in het midden dier vlakte is een aanzienlijk klooster gesticht, dat door een vrij groot getal monniken bewoond wordt. De kruin van dezen berg eindigt niet in een kegel, maar vormt een bergvlak van 24 stadien breedte; de hoogte van Thabor is 30 stadien.

Op dit bovenste bergvlak zijn drie beroemd geworden kerken gesticht, ter gedachtenis aan het getal der tenten, welke Petrus, vervuld van vreugde en ontzag over eene hemelsche verschijning, op dezen heiligen berg bouwen wilde, tot den Heer zeggende: „Het is ons goed hier te „zijn, laat ons drie tenten bouwen, eene voor U, eene „voor Moses, eene voor Elias." Het klooster, de drie

kerken en de cellen der monniken, zijn met een steenen muur omringd. St. Arculphus vertoefde slechts één nacht op dezen heiligen berg; want Pieter de Boergondiër, zijn gids in deze streken, stond hem niet toe zich lang op dezelfde plaats op te houden, ten einde hem zoodoende tot spoed aan te zetten.

In het voorbijgaan dient opgemerkt te worden, dat de naam van dezen vermaarden berg, in het grieksch met eene *theta* en eene *omega* behoort geschreven te worden, en in het latijn met eene aspiratie en eene lange *o*, Thaboor. Deze is de spelling, welke men in de grieksche boeken aantreft.

XXVIII. *Over Damascus.*

De koninklijke stad Damascus is, naar luid van het verhaal van Arculphus, die er eenige dagen verbleef, gelegen in eene uitgestrekte vlakte en ingesloten door een grooten ringmuur, versterkt door een aanzienlijk getal torens; buiten de muren ziet men vele olijvenboschjes; vier groote rivieren stroomen door de stad en zetten haar veel aangenaamheid bij. Een saraceensch koning heeft zich meester gemaakt van deze stad en heerscht er. Deze stad bezit eene groote kerk ter eere van St. Jan den Dooper en ook een tempel voor de ongeloovige Saracenen.

XXIX. *Over Tyrus.*

Arculphus heeft op zijne reis ook Tyrus bezocht, de hoofdstad der provincie Phoenicië, in het hebreeuwsch en in het syrisch *Sour* genaamd, en welke volgens de grieksche en latijnsche geschiedschrijvers in den beginne geheel van het vaste land was afgescheiden. Maar in verloop van tijd belegerde de koning der Chaldeërs, Nabucodonosor haar, en deed, om zijne krijgswerktuigen en stormrammen naderbij te brengen, dammen leggen, in

dier voege dat hij het eiland aan het vaste land hechtte. Het was eene fraaie en aanzienlijke stad, welke de Latijners met alle recht smal hebben genaamd, want op eene smalle strook land ziet men tegelijkertijd een eiland en eene stad. Zij ligt in het land van Chanaän, en uit deze stad was de chananeesche of syro-phoenicische vrouw van het Evangelie herkomstig.

Wij behooren hier op te merken, dat het bericht van St. Arculphus over de ligging van Tyrus geheel overeenstemt met de aanteekeningen van St. Hieronymus. Evenzoo is hetgeen wij aangaande den berg Thabor en zijnen vorm op het gezag van Arculphus gezegd hebben, overeenkomstig met de mededeelingen van St. Hieronymus. Arculphus besteedde zeven dagen voor den tocht van Thabor naar Damascus.

Het verder verhaal van Arculphus loopt hoofdzakelijk over den Nijl, Turkije en Sicilië en is dus voor ons doel van minder belang.

C.

PELGRIMS NAAR JERUSALEM EN HET HEILIGE LAND,

IN DE DERDE TOT DE ZEVENDE EEUW.

De bedevaarten naar het heilige Land waren reeds in de eerste eeuw der christelijke jaartelling begonnen, maar de te boek gestelde berichten omtrent die oude reizen zijn zeer zeldzaam. Slechts enkele namen van heiligen en van personen van aanzien zijn tot ons gekomen. Men kent bijv. den naam des reizigers niet, die in het jaar 333 het *Itinerarium a Burdigala Hierusalem usque* schreef, een zeer te waardeeren geschrift, ofschoon niets anders bevattende dan een lijst van de steden. Chateaubriand heeft het als bijlage toegevoegd aan zijn Itinéraire de Paris à Jérusalem. (Oeuvres complètes 8°, Paris 1836. Tôme II, p. 433.)

Ziehier eene naamlijst van eenige der meest beroemde pelgrims, die Arculphus naar Jerusalem zijn voorgegaan, ontleend aan het belangrijk geschrift van Ludovic Lalanne: *Des pélérinages en terre sainte avant les croisades.* (1845.)

Derde en vierde eeuwen. St. Alexander, bisschop van Capadocië. In 212 werd hem in een visioen bevolen naar Jerusalem te gaan, waarvan hij in hetzelfde jaar patriarch werd. (Bolland. 18 Maart, Dl II, blz. 614.)

A° 325. St Helena. (Boll. 18 Augustus blz. 1.)

St. Triphyllus, bisschop van Leucosië op Cyprus, † omstreeks 370. Hij werd vergezeld door zijne moeder. (Bolland Juni Dl. II, blz. 682.)

Omstreeks A° 373. St Melanie, eene edele romeinsche vrouw, † te Jerusalem ± 411, en Ruffinus, eerst de vriend, later de tegenstander van St. Hieronymus.

A° 382. St. Porphyrus van Thessalonica, die bisschop van Gaza werd. Hij had tot reisgezel zijn leerling Marcus, die het verhaal der reis heeft geschreven. Beiden werkten te Jerusalem voor hun levensonderhoud; Porphyrus maakte schoenen, Marçus schreef boeken over: *Callebam enim*, zegt hij, *pulchre scribendi arte* (Bolland. Februari Dl. III, blz. 646).

A° 385. St. Paula. Het verhaal van dezen pelgrimstocht door St. Hieronymus geschreven, vindt men in de werken van dien kerkvader. (Verona 1735. Dl. I, kol. 204: *Epistola* 46 *sanctae Paulae et Eustochii ad Marcellum;* (Bolland. Januari Dl. II, blz. 714).

St. Philoromus, de vriend van St. Basilius (Bolland. Juni Dl. II, blz 863).

Twee bisschoppen van Brescia: St. Philaster (Bolland. Juli Dl. IV, blz. 383) en St. Gaudencius, die nog in 410 leefde (Ceillier, Histoire générale des auteurs sacrés. Dl. XIII, blz. 517).

Vijfde eeuw. Van 414 tot 416 Paulus Orosus, die naar Spanje eenige reliquien van St. Stephanus medebracht, de eersten welke naar het westen werden overgevoerd (Fleury l. XXIII, ch. 23).

Omstreeks denzelfden tijd de Spanjaard Avitus, wiens doel het was, even als Orosus den h. Hieronymus te raadplegen: men weet dat laatstgemelde een gedeelte zijns levens te Bethlehem doorbracht (Id. ibid.)

A° 438 of 439. Eudoxia, de vrouw van Theodosus II. Haar echtgenoot had eene gelofte gedaan haar naar Jerusalem te doen vertrekken, indien hij lang genoeg mocht leven om zijne dochter getrouwd te zien (Theophanes, blz. 79; Baronius Dl. VII, c. 16 en 21).

Omstreeks het einde der vijfde eeuw, St. Apollinaria, kleindochter des keizers Anthemius (Bolland. Januari blz. 259).

Zesde eeuw. St. Cadoc, bisschop van Beneventa; hij ging driemaal naar Jerusalem (Bolland. 24 Januari blz. 604).

St. Simeon genaamd Salus, een Egyptenaar (Bolland. Juli Dl. I, blz. 129).

Vóór 572. St. Martinus van Duma, aartsbisschop van van Braga in Gallicie (Gregorius van Tours I, V, c. 38).

St. David, aartsbisschop van Menevia; hij had tot gezellen St. Teliac en St. Paternus. De patriarch van Jerusalem deed hen na hunne terugkomst ter hand stellen *per angelos suos*, dat is te zeggen door zijne afgezanten, eene schel, een stok en een kleed met goud doorweven, welke geschenken elk der drie pelgrims in zijne kerk ophing. De dubbele beteekenis van het woord *angelos* deed later gelooven, dat deze geschenken een bovenaardschen oorsprong hadden; *inde ea vocat vulgus coelo venientia*, zegt de hagiograaf (Bolland. Maart Dl. I, blz. 44).

St. Antoninus.

St. Petrocus, abt in Cornouaille (Bolland. Juni Dl. I, blz. 401).

St. Bertaldus, zoon van Theold koning van Schotland, kluizenaar te Chaumont in het bisdom van Reims, gestorven omstreeks 545, en St. Amandus, kluizenaar te Beaumont in hetzelfde bisdom (Bolland. Juni Dl. III, bl. 98).

Eene wet van Justinianus, gegeven in 539 betrekkelijk het vervreemden van goederen der kerk van Jerusalem, toont aan hoe groot in de zesde eeuw de toevloed van bedevaartgangers in Palestina was. (Novelle XL. 1561. Dl. II, blz. 550).

Zevende eeuw. A° 620. Heraclius, keizer in het Oosten Theophanes blz. 273).

Omstreeks 678. Waimer hertog van Champagne, en St. Berchaire, die bij den overtocht stierf. Men leest in de *Histoire littéraire de France* (Dl. VI, blz. 475), dat Waimer *een der schuldigen aan den moord* van St. Legerus, dezen pelgrimstocht deed om zijne misdaad te boeten. De feiten worden op eene andere wijze verhaald door den monnik Ursinus in het *Vie de saint Léger* (ch. IV; Duchesne, t. Ier, p. 621). Volgens hem werd Waimer, schuldig bevonden dat hij de oogen had doen uitsteken aan den bisschop van Autun die meer dan twee jaren dit wanbedrijf overleefde, vóór den dood van dezen laatste op bevel van Ebroinus opgehangen.

St. Theodorus van Sicca, bisschop van Anastasiapolis in Galatie (Bolland. 22 April Dl. III, blz. 38).

St. Wephlagius, dorpspastoor in het bisdom Amiens (Bolland. Juni Dl. II, blz. 30).

D.

BEDEVAART NAAR JERUSALEM

BIJ PLAATSVERVANGING.

A° 1594.

Voorkomende in: Sententien en gewezen zaken, vanden Hoogen en Provincialen Raad in Holland, Zeeland en West-Vriesland, mitsgaders eenige andere zaken den Rechten aangaande. Het eerste Deel. 4°. Rotterdam, Joannes Naeranus 1662.

CLXXV.

Sententie, van den Hoogen Rade in Holland, approbatoir van een Sententie van den Hove, daar bij dat zekere weddinge gedaan op het doen van een Jerusalemsche reise verstaan is stand te grijpen. In date den 29 Martij 1597.

In der zake hangende voor den Hoogen Rade in Holland, tusschen Govert Pietersz. van der Haar tot Gornichem, Impetrant in cas d'appel met de clausule van relief ter eenre, en Gerrit van Broekhuisen Chirurgijn mede aldaar, Gedaagden en mede Impetrant van requeste civile ter andere zijden; zijnde dese questie geresen ter cause van betalinge van zekere vier en twintig honderd karolus guldens, en partijen daar omme eerst in rechten gekomen zijnde, voor Schepenen van Gorichem, en den Impetrant aldaar vonnisse 't zijnen achterdeel hebbende geobtineert, hadde daar van geappelleert aan den Hove Provinciaal en ten dage dienende doen allegeren, dat hij met den gedaagden in den beginne van den jare vijftien honderd vier en tnegentig onderlinge aangegaan hadde, zeker contract van Jerusalemsche reis, in dier vouge dat hij Gedaagde den Impetrant zoude aantellen honderd rosen-

nobelen in specie, ofte die waarde van dien in anderen gelde, op conditien dat die voornoemde Impetrant hem gedaagde daar voren zoude restitueren, drie honderd gelijke nobels, ofte die waarde van dien in anderen gelde, zoo wanneer hij gedaagde tot Jerusalem geweest, en wederom tot Gorchom gekomen zoude zijn, dan hij Gedaagde des anderen daags berouw gekregen hebbende, overmits die groote perikulen en onkosten in de voorsz. reise gelegen, en dat hij als Chirurgijn in dienste was van de Stad Gornichem, mitsgaders van de Heeren Staten van Holland, zoo hadde hij Gedaagde groote instantie gedaan, omme van 't voorsz. contract door onbedachtheid aangegaan, ontslagen te mogen worden, presenterende tot dien einde te roukoop te geven aan den Impetrant zekere zomme van penningen, waartoe die Imp. niet begerende te verstaan, hadde hij hem Gedaagden betrokken voor Schepenen van Gornichem, contenderende aldaar tot leveringe van de voorsz. honderd Nobelen, en was eindelijk zoo verre geprocedeert, dat hij gedaagde gecondemneert was, volgende 't voorsz. contract, aan den Impetrant te tellen honderd Rosennobels in specie, ofte die waarde van dien in anderen gelde, mits dat den Impetrant zoude stellen cautie souffisant voor de zomme van driehondert gelijke Nobels, ofte die waarde van dien, zoo wanneer hij Gedaagde tot Jerusalem geweest en wederom tot Gorchom gekomen zoude zijn, breeder blijkende bij den Vonnisse daar van zijnde, in date den 26 Martij vijftien honderd vier en tnegentig, welke voorsz. penningen monterende ter zomme van achthonderd karolus gulden, hij Gedaagde uit krachte van 't voorsz. Vonnisse hadde moeten furneren en hadde dienvolgende den Impetrant, comparerende voor den voorsz. Schepenen, gesteld behoorlijke cautie, en voorts gepasseert ten behoeve van hem Ge-

daagde, een schult-brief innehoudende die zomme van vier en twintig honderd gulden, met belofte van de zelve penningen aan hem Gedaagden te betalen, zoo wanneer de zelve tot Jerusalem geweest en wederom binnen der voorschreven Stede van Gornichem gekomen zoude zijn, daar voren die Impetrant verbonden hadde alle zijne goederen roerende en onroerende, als ook gedaan hadde de voorsz. borgen, bij den Impetrant gesteld, waar na hij gedaagde hem zelven opte voorsz. perikuleuse kostelijke en zeer verde reise begeven hebbende, hadde hij zijn passagie genomen op Amsterdam, en van daar op Hamburg en zoo voorts op Venetien, waar hij gevonden hadde eenen Jakob Kater van Amsterdam, die op de voorsz. reise mede hadde verkocht, en den zelven Kater tot zijn Compagnon genomen, en te zamen eene beurse gemaakt hebbende, was hij Gedaagde daar mede, mitsgaders vier Italianen, die mede hare reise gedestineert hadden op Jerusalem, van Venetien gevaren, op den 12. Juny vijftien honderd vier en tnegentig, en gepasseert hebbende verscheiden Eilanden als Slavonien, Corffau, Candien, en meer andere, niet zonder groote perikelen van gevangen ofte berooft te worden bij de Piraten en andere, waren zij eindelijken gekomen tot Cypres daar zijlieden zekere dagen gesejourtneert en stille gelegen hebbende, waren zijluiden aldaar weder 't schepe gegaan, en gearriveert zijnde tot Joppe, waren zijluiden bij de Turkschen Genitsares, van daar te lande geconvoijeert op Rama, en van daar op Jerusalem, daar zij gekomen waren geweest op den 15. Augusti, 1594. en bij de Religiosen van den convente Montis Sion, geleid zijnde in den zelven Convente werden zijlieden alle zes aldaar gelogeert, na ouder gewoonte, waar na zij alle gader in groote ziekte en krankheden gevallen zijnde, was de voorsz. Jakob

Kater, zijn Gedaagdens compagnon in den voorsz. Convente overleden, en waren aldaar mede gestorven twee van de voorsz. Italianen, dan hij Gedaagde geconvalesceert zijnde, was hem demonstratie gedaan, van de plaatsen en anders, als men gewoon was den Pelgrims te demonstreren, daar van na ouder gewoonte hem verleend was testimoniaal, geschreven bij een van de voorschreven Religiosen, besegeld en geteikent bij den Guardiaan van den voorsz. Convente, gesurrogeert in de plaatze van den overleden Guardiaan, in date den 12 Octobris, anno 1594. vermeldende 't voorsz. Testimoniaal, onder anderen dat hij gedaagde binnen Jerusalem was geweest ontrent twee Maanden, en dat zijn voorsz. Compagnon aldaar was gestorven, en hoe wel dat het zelve testimoniaal, *per liniamenta sui corporis*, *aut alia signa*, niet en was gedescribeert ('t welk men gewoon was, zulkx te doen binnen Romen in Italiën) zoo en konde nochtans 't geloove van 't voorsz. testimoniaal daar door niet gedibiliteert nochte geredargueert worden van valscheid, nademaal dat men niet gewoon was andere bescheiden en Testimonialen binnen Jerusalem te geven, dan alleenlijk expressie van den naam en toenaam van de Pelgrims, die de zelve worden verleend, welke testimonialen geschreven worden in 't Latijn bij den genen die daar toe bij den Gardiaan van 't voorsz. Convent, in der tijd wezende, worden geordonneert, dan worden die zelve Testimonialen bezegeld bij den voorsz. Guardiaan, met het gewoonlijke zegel van den Guardiaan van den Convente, en bij hem met zijnen naam onderteikend, en overmits dat die voorsz. Guardiaan en andere Religiosen, alle drie Jaren veranderd en gewisselt worden, die niet even expert waren, in lingua Latina et in scribendo, zoo waren alle Testimonialen niet even gelijk, nochte eenparig, en waren door imperitie

van de Schrijvers, dikwils daar inne gecommitteert solecismi, gelijk daar van naarder mochte blijken bij copien autentijk van verscheiden Testimonialen, van den genen die mede tot Jerusalem waren geweest, die alle gader niet anders mede en brochten, dan die namen en toenamen van Pelgrims, zonder dat daar in gedaan worde *eenige discriptie van de Liniamenten* ofte teikenen van de zelve Pelgrims, als daar van mede mocht blijken, uit zeker Testimoniaal van een Burger van Turnhout die in den voorsz. Jare 94. tot Jerusalem was geweest. alle welke Testimonialen, al zulken geloove hadde gemeriteert, dat uit krachte van dien die Debiteurs hadden moeten betalen, en Kornelis Huigensz. van Rijk, Burger tot Delft, met zijnen Vader Huig van Rijk, tot Jerusalem geweest zijnde, en anders geen bescheid daar van gebracht hebbende, dan in voegen als hij gedaagde daar van gebrocht hadde, en bij den debiteurs daar tegens geopposeert, en ook geallegeert zijnde, 't gene bij den Impetrant tegens zijns gedaagdens bescheid werde geseid, hadden zijluiden op 't zelve haarlieder bescheid t' anderen tijden voor den Hove Provinciaal van Holland op de Rolle geobtineert namptissement, zonder eenig vorder bewijs van de purificatie van de conditien gedaan, ofte eenig ander bescheid, overgeleid ofte vertoond te hebben.

En na dat hij gedaagde zijn voorsz. bescheid ofte Testimoniaal met het Jerusalems kruis op zijn rechter arm binnen Jerusalem hadde verkregen, was hij van daar gescheiden ziek gelaten hebbende, binnen Jerusalem twee van de vier Italianen, daar van die twee andere van te voren aldaar gestorven waren met den voorsz. Kater van Amsterdam, compagnon van hem Gedaagde, zulkx dat hij gedaagde van de zes voorsz. Pelgrims alleen van Jerusalem wederom tot Venetien gekomen was, en daar na

gekomen zijnde tot Gorchom hadde hij den impetrant, gedaan vertoonen, zijn voorsz. testimoniaal, 't welk bij den Impetrant voor goed op genomen zijnde, en daar tegens niet wetende te zeggen hadde hij verzocht omme met hem Gedaagde te veraccorderen, om eenige quydscheldinge, en atterminatie te mogen gekrijgen, dan alsoo hem gedaagde niet gelegen was iet quyt te schelden, ofte na de betalinge te wachten, alzoo hij bij den Impetrant tot de voorsz. reise was geconstringeert uit krachte van 't voorsz. Vonnisse, en dat hij boven die zomme van acht honderd guldens, den Impetrant aangeteld, groote excessive kosten hadde moeten doen, om de voorsz. Reize te vorderen en perficiéren, die hij ook met Gods hulpe volbracht had: item dat hij ook deur zijn absentie zeer veel hadde versuimt nopende zijnen handel van Chirurgie en anders, en boven dien, zijn lijf en goet ook gehasardeert, hadde hij Gedaagde niet konnen verstaan tot eenig accoord, en den Impetrant, deur inductie van eenen Antonnis van Gent, Taalman tot Gorchom, zijnen Zwager, onwillig wesende omme met gemoede te betalen 't innehouden van den voorsz. schuld brief, was hij Gedaagde genootsaakt geweest den Impetrant te betrekken voor den Gerechte van Gorinchem, daar hij na verscheiden proceduuren, geobtineert hadde gehad, Vonnisse tot zijnen voordeel met den vangebrief daar op gedecreteert.

Waar van bij den Impetrant zonder eenig grief geappelleert was geweest aan den voorsz. Hove Provinciaal, van meeninge zijnde hem Gedaagden met processen te houden slepen, en hem dood te pleiten, zulkx dat hij Gedaagden daar door genootsaakt was geweest te protesteren van kosten, schaden en interesten, en om zuiver en kort proces te maken, hadde hij Gedaagden 't voorschreven Vonnisse tot zijnen voordeel gewesen gerenun-

cieert, en was bij den Commissarissen ter audientie van de Rolle gecommitteert geordonneert, raauwelijken eisch te mogen doen voor den voorsz. Hove Provinciaal, waar na hij Gedaagden geimpetreert hadde Mandament in raau actie, en uit krachte van dien den Impetrant gedaan dagvaarden tot zekeren dage, voor den voorsz Hove, concluderende ten dage dienende bij de voorsz. middelen, dat den voornoemden Impetrant zoude kennen ofte ontkennen zijnen voorsz. schuldbrief, voorts tot condemnatie en bij provisie tot namptissement van de zomme van vier en twintig honderd Carolus guldens, met den intereste van dien tegens den penning zestien, 't zedert den 4 Julij 1595. tot de effectuele betalinge toe, makende eisch van kosten, ofte tot andere alzulken finen en conclusien hem gedaagde oorboirlijkst zijnde.

Waar tegens van wegen den voornoemden Impetrant geallegeert is geweest, dat het den Gedaagden belieft hadde hem Impetrant in rechte te betrekken voor den voorsz. Hove Provinciaal, en te contenderen tot betalinge van vier en twintig hondert gulden, sustinerende dat hij impetrant den Gedaagde de zelve somme schuldig zoude zijn uit krachte en in conformité van zekere schuld-brief voor Schepenen der Stede van Gornichem gepasseert, waar tegens hij Impetrant zeide, en de waarheid was zulkx, dat de voorschreven schuld brief niet zuiver ofte puur was, maar complecteerde een conditie, te weten dat hij Impetrant belooft hadde de voorsz. vier en twintig hondert guldens te betalen zoo wanneer den Gedaagden tot Jerusalem geweest: en van daar wederomme binnen Gornichem gekomen zoude zijn. En dat daar van, den rechten genoeg zijnde , niet gebleken was, want al was 't zoo dat den Gedaagden tot probatie van dien hem beholp met zekere attestatie in date den 12 October 1594,

daar onder geschreven stonde Frater Joannis Fraie vicarius manu propria, zoo probeerde hij nochtans niet dat zulkx bij den voorsz. Joannis Fraie geschreven zoude zijn, en veel min dat den zelven Fraie zoude wesen vicarius, ofte hem tot Jerusalem onthouden, 't welk ook hij Impetrant niet konde gelooven aangesien dat d' Attestatien van andere *Pelgrims* die in Julio anno 1594. voorsz. tot Jerusalem geweest waren, bij eenen *Broeder Felix van Fractaperumsa* op een ander manier ofte forma gepasseert en geextendeert waren, alsoo dat hij Impetrant groote oorsake hadde, om zulke simpele attestatie geen geloof te geven Insonderheid zoo bij experientie bevonden was dat in gelijke zaken, veel bedrogs werde gepleegt: want blijken zoude dat veel Luiden, die bewijs van doen hadden, dat zij luiden tot Jerusalem zoude zijn geweest, andere subordineerden die naar *Jerusalem* gingen, de welke al daar in de Attestatie doen schrijveu, die namen van de gene, die hen luiden, uit gesonden hadden, en hadde hij Impetrant merkelijke redenen, omme te suspiciëren dat d' Attestatie van den Gedaagden niet na behooren en was gepasseert, en dat hij de zelve elders dan tot *Jerusalem*, ofte bij eenen anderen daar toe gesuborneert zijnde hadde laten schrijven, niet alleen over mits de voorsz. Gedaagde was een lichtvaardig persoon, en die lange jaren van sober regiment en conversatie was geweest, maar ook dat hij van *Maritjen Kornelis Dochter* Huisvrou van *Adriaan van Nispen*, die t' anderen tijden tot *Jerusalem* geweest was van de Steden en plaatzen onder wegen Jerusalem leggende, ondervraagt zijnde niet veel bescheids en hadde weten te zeggen, ja dat hij ziende dat die voorsz. Maaiken wat breeder met hem in communicatie wilde treden hem zelven geexcuseert, en gezeid hadde dat hij in haaste naar den Hage mosten

reisen, belovende niet te min wederom bij de voorsz. Vrouwe te komen, zonder 't zelve gedaan te hebben: daar bij voegende dat die gedaagde in alles den tijd van een jaar, ofte dertien maanden uit was geweest, en dat hij na zijn wederkomste verklaard hadde, in den voorsz. tijd ontrent tien maanden krank geweest te zijn, 't welk een evident teiken was dat hij die Stad van Jerusalem niet gezien hadde, overmits die passagie genomen word over de zee, de welke zieke ofte kranke luiden niet verdragen konnen, beneffens dien, zoo was waar, dat die voorsz. Gedaagden mede terstond na zijn wederkomste tot verscheiden reisen geseid hadde, dat zekere hond die hij bij hem hadde, met hem tot Jerusalem geweest zoude zijn, en na dat hij Impetrant met zekere certificatien contrarie vertoonde, en den Gedaagde de aperto mendacio geconvinceert hadde, zo had der voorsz. Gedaagde ziende dat hij geconfondeert was, anders niet weten te zeggen, dan dat den voorsz. schuldbrief, niet vermelde dat hij met den voorsz. hond, na Jeruzalem zoude moeten reizen daar en boven werde bevonden, dat niet alleen de voorsz. pretense attestatie geheel vitieux, en vier ofte vijf *solicismos*, complecterende was, maar dat de zelve den voorsz. Gedaagden, nopende zijne Liniamenten niet describeerde, 't welk hem Impetrant ook niet zonder merkelijke redenen suspect was, aangesien dat den voorsz. Gedaagden voor zijn vertrek gewaarschout was dat hij hem selven perfectelijk moste doen describeren, namentlijk met een litteiken ofte schram die hij over zijn Neuze heeft en diergelijke, en indien hij zulkx tot *Jerusalem* niet krijgen konde, dat hij 't zelve zoude zien te bekomen van den patroon van het Schip ofte anderen, ofte anders dat hij weder gekomen zijnde, moeiten zoude hebben te verwachten, principalijken zoo hij anders geen bewijs brochte, dan van de Monniken

tot *Jeruzalem*, zijnde zoo hem geseit worde den tijd zulkx te loopen, dat die Monniken niet vele geloofs hadden, waar bij bleke dat den Gedaagden niet suffrageren konde, dat hij zeide, anders geen bewijs te bekomen zoude zijn, dan bij hem geexhibeert worde. Want behalven dat ter contrarie waar was; dat die gene die het versoeken, zulke attestatie werden verleend als zijlieden, in de redelijkheid begeerden. Zoo hadde de voorsz. Gedaagde t' anderen tijden laten verluiden, dat vier Italianen met hem tot Jeruzalem zouden zijn geweest, daar van die twee aldaar overleden, en die andere twee met hem wederom van daar gekomen zouden zijn, 't welk zoo verre waarachtig ware, als hij Impetrant niet en konde gelooven, den voorsz. Gedaagde zoude van de twee pretense overgebleven Italianen wel attestatien hebben genomen, en overmits uit de gemelde en andere middelen, noch nader, waar 't nood in den processe te deduceren, vertoond worde dat hij Impetrant met goed fondament sustineerde, dat den voorsz. gedaagde tot justificatie van zijn vermeten, alzulk bewijs exhiberen moste, daar mede hij na rechte mochte volstaan, zoo concludeerde hij Impetrant ten fine van niet ontfangelijk, dat den voornoemden Geda. zijnen eisch en conclusie ontzeid en hij Impetrant daarvan geabsolveert zoude worde, en datter geen provisie en behoorde te vallen, makende mede eisch van kosten, ofte tot anderen zulken finen en conclusien hem Impetrant oorboirlijkst zijnde.

Tegens welke antwoorde was van wegen den Gedaagden gerepliceert en bij zekere middelen gepersisteert, voor replijke soo ten principalen, als bij sijne versochte provisie, te vreden sijnde ten overvloed bij eede te verklaren, dat hij binnen Jerusalem geweest was, en het merk staande op zijn rechten Arm, aldaar gekregen hadde. En naar dat van wegen den voornoemden Imp. gepersisteert was

voor duplijke bij de conclusie in zijne antwoorde genomen, was bij de Commissarissen, ter audientie van de Rolle geordonneert, de zake gehouden en gereserveert in advijs aan 't volle Collegie van den Rade. En na lange communicatien in de zelven Rade, daar op gehad, en gehoort het rapport van de voorsz. Commissarissen hadde 't voorsz. Hof den voorsz. Impetrant bij provisie gecondemneert te namptiseren in handen van den geda. de somme van achthondert Karolus guldens onder cautie souffisant de restituendo, in dien namaals bevonden mochte worden zulkx te behooren: Ordonnerende nopende 't vorder, partijen te compareren, voor een van de voorschreven Commissarissen, die best zoude mogen vaceren, die henluyden hooren en vereenigen zoude, waar 't doendelijk, in dien niet, maken proces verbaal en den voorsz. Hove rapport doen omme 't zelve gedaan voorts gedisponeert te worden naar behooren. Ende hadden partijen in conformitë van dien verbale voor den voorsz. Commissaris gehouden, haarluider stukken gelevert onder den zelven Commissaris en rapport en expeditie van Justitie versocht. Eindelijk hadden de voornoemde van den Provincialen Rade bij hare Sententie, in date den 15. July, 1596. den Impetrant gecondemneert aan handen van den Gedaagden op te leggen en te betalen de somme van vier en twintig hondert Karolus guldens in questie, met den intereste van dien, tegens den penning 16 *a tempore litis contestationis* tot de effectuële betalinge toe. Ontseggende den Gedaagden zijnen vorderen eisch en conclusie in desen gedaan en genomen en condemneren den Impetrant in de kosten van den processe tot tauxatie en moderatie van den voorsz. Hove.

Bij welke sententie, den impetrant hem sustinerende zeer bezwaart, hadde daar om geappelleert aan den Hoogen Rade, en geimpetreert mandament in 't zelve cas d' appel

met de clausule van relief om van indebite prosecutie zijnder appellatie gereleveert te werden. Ten dage dienende, was van wegen den Impetrant geconcludeerd ten interinemente van de voorsz. clausule van relief en voorts in appel, tot nullité ofte tot correctie van de sententie en questie, en doende recht, dat den gedaagden zijn eisch en conclusie ter eerster instantie gedaan en genomen, zoude werden ontseid. Makende eisch van kosten.

Waar tegens van des Gedaagdens wegen tot *subreptie* en *obreptie* tot niet ontfangelijk, en bij *ordine* tot approbatie van de Sententie in questie en dat bij provisie af gedaan soude werden de clausule van inhibitie, wegens de som. van vier en twintig hondert guld. waar toe geconcludeert was, makende eisch van kosten, schaden en interesten, geleden en noch te lijden: en naar dat van wegen den Imp. gesustineert was, datter geen provisie behoorde te vallen, en voorts bij partijen van als voor replique en duplique gepersisteert, hadden die van den Hoogen Rade verklaart datter noch geen provisie behoorde te vallen, voorts het proces, beleid voor den Rade Provinciaal, ontfangen als proces bij geschrifte, om getermineert te worden, ex eisdem actis an bene vel male. Waar na den Gedaagden noch geraden vindende eenige nieuwe feiten te poseren, hadde daar toe van de hooge Overheid requeste civile geobtineert, en de selve binnen behoorlijken tijde doen presenteren, concluderende tot rejectie van dien, naar hare forme en inhouden, makende cas van debath, eisch van kosten, exhiberende de voorsz. nieuwe feiten. Waar tegens van des Impetrans wegen, debatterende de voorsz. nieuwe feiten bij denegatie en impertinentie, tot rejectie der zelver, onder gelijken eisch kosten zijnde geconcludeert, hadden partijen ter Ordonnantie van den Hove van de dingtalen artikulen doen

maken, en tot de voorsz. requeste civile en nieuwe feiten bij den processe gevougt en recht versocht.

't Hof met rijpe deliberatie van Rade, deur gesien en over gewogen hebbende, alle 't gene ter materie dienende was, en heeft mogen moveren. Doende recht uit den naam van wegen, de Hooge Overigheid en Graaffelijkheid van Holland, Zeeland en Vriesland, interineert de clausule van relief, releveert den Impetrant van de indebite prosecutie zijnder appellatie, en zonder te letten op de requeste civile van den Gedaagden, die hij van geen noode hadde, verklaart den Impetrant bij de Sententie van den Provincialen Rade in questie, te wesen niet bezwaard, condemneert hem in de boete van 't fol appel, mitsgaders in de kosten van den processe tot taxatie van den Hoogen Rade.

Aldus gepronuncieert den 29. Martij, 1597.
't Oorconde 't Zegel van Justitie van den voorsz.
Hoogen Rade hier onder aan gehangen.

E.

ORDE VAN CYPRUS.

Uit de versjes, staande op de Schilderij van Joan Van Scorel onder de portretten van Pieter Van Leeuwaerden en Jan Albertsz. Van der Aa verneemt men, dat deze pelgrims de ridderorde van Cyprus naar hun vaderland medebrachten. Om die reden zijn zij afgebeeld met de vercierselen eener orde, welke men hieronder uitvoerig beschreven zal vinden. Dewijl deze ridderlijke instelling niet algemeen bekend wordt geacht, vindt men het namelijk raadzaam hieronder af te drukken, de beschrijving welke daarvan voorkomt in : *Adriaan Schoonebeek* Historie van alle ridderlijke- en krijgsorders. 8° Amsterdam 1697. Tweede deel blz. 122.

Koninklijke Ridders van Ciprus oft stilswijgen.

Guido Lusignan, Koning van Jerusalem, had dat Rijk afgestaan aan Richard, Koning van Engeland, die hem daar voor het Koninkrijk Cyprus gaf. 't Zelve twee jaar bestiert hebbende, liet hij het door de dood aan zijn broeder Almerik over, die men meent dat in 't jaar 1195 het begin aan deze Order gegeven heeft, hoewel andere met meerder zekerheid dit aan Guido zelfs toeschrijven, en dat hij de Ridderschap het allereerst aan zijn broeder Almerik, en daar na aan drie honderd Baronnen gaf. Het teken van d' Order was een gulden met gesteente bezette halsband uit verscheide *S* bestaande, waar onder aan een diergelijke letter *S*, om een silver swaard met een goude greep geslingert, waar op stond *Pro Fide Servanda*, hing. Andere schrijven met meerder grond, 't zelve in 't Frans geweest te zijn, *Pour Loyauté maintenir*, om dat men te Venetien bij den Heer Jan Baptist Kornato, Voorzorger van S. Markus, een aaloud overblijfzel vind, waar in twee Schilden zijn, in 't een, dat in vieren gedeelt is, ziet men

in 't eerste en vierde park 't Koninklijk wapen van Jerusalem, en in 't tweede en derde den rooden klimmenden Leeuw van het geslacht der Lusignans. 't Ander is 't wapen der Kornaren, gedeelt in Azur en Goud, waar op een swaard, omslingert met een bandje, waar op men met heel oude letteren leest, *Pour Loyaute maintenir,* licht. En Sansovinus brengt tot bevestiging dit volgende bij: Pieter Lusignan, Koning van Cyprus en Jerusalem, zullende na den Paus Urbanus V trekken, wierd in 't Hof van Frederik Kornato te Venetien gehuisvest, en willende den nakomeling een geheugteken van de achting die hij voor dezen grooten man had, nalaten, schonk aan hem niet alleen de Ridderlijke Order, maar vereerde zijn nakomelingen erffelijk met het teiken van deze Ridderschap in haar wapen. Diergelijk een voorbeeld is 'er noch daar men vind: *Pour Lialté maintenir.* Deze S beteikent *Silentium* of Stilswijgen, 't swaard datter door is wil de straffe verbeelden, als ze haar plicht hier in te buiten gaan; en de woorden, *Pro Fide servanda,* de beloften der bescherming van 't Katholyk geloof. Mennens brengt noch een ander maakzel van 't Hals-cieraat bij, 't wapen der Lusignans bevattende, dat mede uit vier deelen bestaat; 't eerste als 't Jerusalemse, zijnde vijf goude kruissen op silver, 't tweede der Lusignans, hoewel dit het wapen van Ciprus is, mede silver, met vier azuure banden, gedekt met den roode klimmende Leeu, 't derde van Armenien is goud met die zelve Leeu, en in 't vierde is nochmaals zoo een Leeu op silver, wegens Luxemburg; en zommige meenen zelfs dat dit het eigen stamwapen der Lusignans is. Nog doet zig een ander soort van Hals-cieraad op, in de beschrijvingen der Ridderlijke Orders, te Parijs gedrukt in 't jaar 1671. Deze dekt het wapen met een gesloote kroon, en doet 'er een gulde koord met zes strikken omswieren, daar hij dan een R,

en dan een S op voegt, waar onder een Medaille aanhangt, met een silver swaard op Azuur gevult, waar van dien Schrijver het sinnebeeld op de volgende wijze uitleit. De Order wierd van 't stilswijgen genoemt, en om dat het een Koninklijke was, leest hij de R. S. *Silentium Regium*, en dat den Koning door de S aan de Ridders bijzonder 't geheim houden wilde vermanen, en dat de strikken in de koord banden waren van broederschap en liefde, het welk Mennens met deze woorden ook bevestigt: *Per literam autem S, quae silentii apud Romanos nota fuit, secretum societatis, et amicitiae simulacrum individuamque pro Patriae defensione societatem denotari.* Elias Ashmole meent dat de snoer niet van goud was, maar van witte Zijde, en dat de letteren niet het bovenstaande, maar *Securitas Regni* betekende, dat ook op de Medaille soude staan. De Ridders waren verbonden voor 't geloof te strijden, een diepe stilswijgentheid van Staatszaken, en stantvastige wettelijkheid in 's Konings dienst te onderhouden. Zij leefden ook na den Regel van den H. Basilius. Deze Order van Cyprus nam binnen korten tijd machtig toe, verkreeg verscheide rijke Bevelhebberijen, en is bijzonder in Italien aangegroeit. De Groot-Meesterlijke Waardigheid is ontrent twee hondert en tachtig jaren onder de Koningen van Cyprus geweest, tot op Koningin Katharina Kornaro, Weduwe van den Koning Jacob Lusignan, moeder en erfgenaam van haar zoon Jacob, die na zijns vaders dood gebooren wierd De onrusten die zij met de Baronnen en Grooten van haar Rijk had, verplichte haar om haar Kroon aan de Republyk van Venetien op te dragen, en haar leven stilletjes te slijten. Met deze overdracht is, nevens het Koninkrijk, ook het Groot-Meesterschap zints onder de Hertogen van Venetien gebleven.

F.

OVERWEGINGEN OP HET LIJDEN DES HEEREN

VOOR DEGENEN, DIE IN DEN GEEST DE HEILIGE PLAATSEN WILLEN BEZOEKEN.

A° 1518.

—

Dit boekje bevat vele groote en kleine houtsneden tusschen den tekst en sommigen over eene geheele bladzijde, tafereelen afbeeldende uit de lijdensgeschiedenis des Verlossers. Het is:

Gheprent in die vermaerde coopstadt van Antwerpen buyten dye camerpoorte Inden gulden eenhoren bi mi Willem vorsterman. Int iaer ons heeren . M . ccccc . ende . xviij . Den . xij . dach van October Cum gratia et priuilegio; en voorhanden in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

Eene andere uitgaaf is:

Gheprent tot Delff in Hollant bij die vismart Bi mi Cornelis henric . z. Lettersnijder Int iaer ons heren . M . ccccc . eñ xx . en een (niet kompleet) exemplaar er van is voorhanden in de Stads Bibliotheek te Haarlem. (Cat. 2e deel blz. 115 n° 9. 2.)

Dit is een devote meditacie op die passie ons liefs heeren Ende van plaetse tot plaetsen dye mate gheset daer onse lieue here voer ons gheleden hevet met dye figuren ende met schone oracien daer op dienende. Ende so dicke alsmen dit deuotelijc leest so verdientmen alle die aflaten so volcomelijc als oftmen alle die heylige plaetsen binnen Jherusalem lichamelic versochte. Ende een deuoet priester die langen tijt te Jherusalem heeft ghewoont die heeft dit ghemeten ende bescreuen.

Item dit deuoet boecxken heeft een weerdich priester ghenaemt heer Bethlem bescreuen die int heilighe lant

van beloften binnen die stadt van Jerusalem menighen tijt ghewoont heeft. Ende hi heuet alle de heylige plaetsen nauwe ghemeten ende bescreuen daer onse lieue heere gheleden heeft om ons arme sondaren te verlossen van die eewighe doot.

Dit is den aflaet van der heiligher stadt van Caluarien, welcken aflaet een yegelijck mensche verdyenen mach die den ellendighen ende swaren ganck des cruysdraghens vanden naecten bloedigen Jhesum nae volghen en sijn bitter liden mit innigher herten ende met medeliden ouerdencken. Dit en is niet te verstaen datmen dit verdient alleene dye te Jerusalem sijn oft dye daer reysen, mer alle menschen in wat plaetsen dat si sijn als si hare herten innichlijc tot gode keeren ende dye heylighe plaetsen daer dit gheschiet is deuotelijcken ende met compassie mediteren na haer crancke menschelijck verstant so mogen si desen aflaet vander gracien gods verdyenen alsoe dicwijls als si selue willen. ende oeck also volcomelijc als oft si binnen die stede van Jerusalem waren ende alle die heilighe plaetsen daer lichamelijck versochten. Maer dyeghene die met innicheyt ende met groten arbeyt ende coste daer reysen dye sullen sonder twifel na grootheyt haers arbeyts ende nae haer deuocie wel gheloont worden van onsen lyeuen here Mer die ghene dye metten lichame daer nyet ghecomen en connen ende met haerder begheerten die heylighe plaetsen mediteren ende met medelijden groeten inder manieren ghelijc hier nae bescreuen staet dyen wort den heylighen aflaet vander heyliger stadt van Jherusalem ende van Caluarien alsoe volcomelijken verleent als oft si daer selue teghen woerdich waren. Want die heylighe pausen hebben dat ghegeuen wt den ouer-uloedigen schat des bitteren lijdens ende der weerdiger verdiensten vanden bloedighen ghecruysten Jhesum cri-

stum onsen lyeuen heere doer sijn heylige wonden ende doer sijn dierbaer wtghestorte bloet. Ghelijckerwijs als ons dat aflaet van Romen ghegheuen wort te verdienen in alle kercken alsoe gheuen ons dese pastoren machte te ontbinden pijne ende scout quyte. Dit is waerachtich gheuonden ende beproeft ende het is allen kersten menschen gestadich te verdienen op dat dye conde herten in dat werme bloet cristi Jhesu ontsteken mogen worden want hi sijn bitter liden voer ons soe gewillichlijck gheleden heeft.

Als ghi totten berch van Caluarien gaen wilt so suldi deuotelijck in v herte ouerdencken recht oft ghi den mismaecten bloedygen Jhesum voer v saecht gaen so deerlijc gheladen met dien swaren balcke des cruces Endo seere gheneyghet totter aerde dicwils vallende met sijn heylighe ghecroonde hooft op dye harde steenen ende sonder ghenaden als een misdadich mensche wreedelijc voort ghetogen welcken ganc hi verduldelijck ghinc om ons arme sondaren te versoenen teghen sinen hemelschen vader.

Ende becommert ende verselscapt v ooc dicwijls met dye allendighe bedroefde moeder gods Maria. ende sietse dicwijls aen ende bedenct hoe wee dat haer moederlijc herte te moede was doe si haren eenighen sone den coninc der glorien in alsulcken lijden sach. Aensiet haer alder heylichste aenschijn hoe dicwijls dattet verwandelt wert in bleecheyt ende in dootlijker verwen ende ouerstort met haren ouervloedigen tranen.

MAENDACH.

Item ten eersten male van dien huyse daer onse lyeue heere sijn laetste auontmael adt met alle sijn lyeue apostolen totten berghe van Olyueten toe Dat sijn . xxxv . hondert ellen.

Leest deuotelijck een Pater noster ende een Aue maria. Hier verdient men . vij . iaer aflaets ende . vij . Carenen.

Item van dier steden aenden berch van Oliueten daer onse lieue heere sijn . viij . discipulen liet, tot dyer steden toe daer hi sijn drie discipulen liet dye hi meest beminde. Dat sijn . xxxiiij . ellen.

Leest hier deuotelijc een Pater noster ende een Aue maria.

Hier verdientmen . vij iaren aflaets ende . vij . Carenen.

Item van deser steden daer onse lieue heere sijn drie discipulen lyet totter steden toe daer hi sinen hemelschen vader ghinc aenbeden ende in alsoe groter noot was dat hi water ende bloet sweete. Dat sijn . xij . ellen.

Leest hier deuotelijc drie Pater noster ende drie Aue maria ter eere sijnre bangicheyt.

Hier is aflaet van ✠ allen sonden.

Item van dier steden daer onsen lieuen heere sinen hemelschen vader aenbadt totter steden toe daer hem iudas leuerde daer hi vanden ioden gheuangen wert Dat sijn . xxxiiij . ellen.

Leest hier deuotelijck een Pater noster ende een Aue maria.

Hier verdient men . vij . iaer aflaets ende . vij . Carenen.

DIJSTDACH.

Item van deser steden daer onse lieue heere gheuangen wert tot Annas huyse toe Dat sijn . xv . hondert ellen.

Leest hier deuotelijcken een Pater noster ende een Aue maria.

Hier verdientmen . vij . iaren aflaets ende . vij . Carenen.

Item van den huyse daer Annas woonde tot Cayphas sijns swaghers huyse toe. Dat sijn . lxxxix . ellen.

Leest hier deuotelijcken een Pater noster ende een Aue maria

Hier verdient men . vij . iaer aflaets ende . vij . Carenen.

Item van Cayphas huys daer onse lieue heere aen sijn ghebenedijde aensicht gheslagen wert van die nidighe die-

naren met een ghewapender hant tot den huyse toe daer Pylatus woonde. Dat sijn vijf hondert ellen.

Leest hier deuotelijck een Pater noster ende een Aue maria. Hier is grote gracie ende ghenade toe ghegeven.

Item van den huyse daer dye rechter Pylatus woonde tot coninck Herodes huys toe. Dat sijn .lxxxij. ellen.

Leest hier deuotelijcken een Pater noster ende een Aue maria.

Hier verdient men .vij. iaer aflaets ende .vij. Carenen.

WOONSDACH.

Item van coninc Herodes wert onse lieue heere weder om ghesonden tot Pylatum lancx eenen anderen wech. Dat sijn vijf hondert ellen.

Leest hier deuotelijck een Pater noster ende een Aue maria.

Hier verdientmen .vij. iaeren aflaets ende .vij. Carenen.

Item dat rechthuys daer Pylatus dat onrechtueerdighe oerdeel gaf wt ghiericheyt ouer den onnoselen Jesum dat men hem cruycen soude dat stont seer hooghe bouen alle ander huysen.

Leest hier deuotelijck drie Pater noster ende drie Aue maria.

Hier verdientghi ✠ aflaet van allen sonden van pine ende van schult.

GHEBET.

O Alder soetste heere Jesu criste ick dancke ende loue v van alle v bitter liden dat ghi in Pylatus huys hebt gheleden daer wert ghi so jammerlijc doergeesselt ende doerslaghen met scherpe roeden ende si dructen v een scerpe doernen croone in v heylige hooft ende sloegen v seer ongenadelijc met stocken daer op Daer stont ghi onnoselijc coninc der coninghen scepper alre creaturen

ende rechter alre rechteren ende onfinct van Pylato dat ordeel te steruen die alder versmaetste doot des cruys om minen wille.

O lyeue heere ick alder snootste sondare bidde v hertelijc doer al dat liden dat ghi in Pylatus huys leedt weest doch een ghenadich ende barmhertich rechter over mi in die vre mijnre doot ende in dat leste ordeel. Ende maect mi deelachtich alle der heyliger aflaten die in dese stede ghegeuen sijn Amen.

Item van dye stede daer onse lieue heere verordeelt wert totter stede toe daer si hem dat sware cruce op sijn gebenedijde scouder leyden het welcke hi ghewillichlijc ontfinc ende aen sijn godlijck herte ducte Dat sijn . xj . ellen.

Leest hier deuotelijck een Pater noster ende een Aue maria.

Hier verdient men seer grote ghenade.

GHEBET.

O Alder saechtmoedichste heere Jesu criste ic arme sondijghe mensche dancke v wten gronde mijnder herten dat ghi dat sware cruys soe ghewillichlijck op v heylige doerwonde bloedijghe scouder droecht ende een doernen croone in v ghebenedijde hooft dye met veel tacken alle v heylighe hersenen doerstack O criste ihesu mijn here mijn god ic bidde v ontfermt v mijnder ende maect mij delachtich van alle die gracien ende ghenaden die hier tot deser steden ghegeuen sijn Amen.

Item van dier steden daer onsen lieuen heere sijn cruys op ghelegt wert totter steden toe daer onse lieue heere so deerlicken neder viel metten cruyse op dye trappen Dat sijn . xv . ellen.

Hier is aflaet van ✠ alle sonden ende verlossinghe van eender sielen wt den vagheuiere

Item een mensche die dese trappen op cruypt op sijn bloote knyen, ende op eelcke trappe deuotelijck een Pater noster ende Aue maria spreect, die mach een siele verlossen wten vageuiere. Dese trappe heeft .xxviij. graden. Ende dese es noch heden te daghe tot sinte Jans te latranen te Romen in sijn kercke.

Leest hier deuotelijck drie Pater noster ende drie Aue maria met berouwe van v sonden ende ter eere van den eersten val ons liefs heeren Soe verdient ghi ✠ aflaet van allen sonden. GHEBET.

O Alder saechtmoedichste heere Jesu criste ick arme sondare met dijne heylige dierbaer bloet verlost dancke dij van alle v bitter liden ende van dien swaren val dye ghi vielt opten neghensten graet vanden trappen soe ellendelijc dat ghi daer v heylighe bloet storte alsomen noch heden te daghe sien mach. O lyeue here ic bidde v doer dien val ende doer dat wtstorten dijns heyligen bloets vergheeft mi mijn misdaet ende behoet mi voer den val der sonden ende des eewighen doots Ende maect mi deelachtich van al dye verdiensten dijns heyligen lidens ende van alle die aflaten die tot deser steden ghegeuen sijn. Ende verlost mijnder ouders ende vrienden sielen ende alle gheloouyge sielen van alle pine ende brengtse int eewige leuen.

DONDERDACH.

Item van die stede des vals tot die stede des swick booms. Dat sijn .xxiij. ellen.

Leest hier deuotelijcken een Pater noster ende een Aue maria. Hier verdient men .vij. iaer aflaets ende .vij. Carenen.

Hier droech onse lieue heere sijn cruyce totter steden des swick booms daer ligghen twee witte marmoren steenen.

Opten eenen steen stont onse lieue heer seer deerlij-

cken weenende ende bevende doen hem dye felle ioden sinen rock wt toghen die in sijn heylighe wonden verbacken was so dat alle sijn heylige wonden weder om vernyeut ende bloeyende werden Ende si deden hem op dyen steen oeck dat purpuren cleet an.

Opten anderen steen stont onse lyeue here doen hem Pylatus den volke vertoonde ende sprack Ecce homo.

GHEBET.

O Ghebenedide heere Jhesu criste coninc der hemelscher glorien ic dancke v van dat ellendighe staen doen v Pilatus den volcke vertoonde ende v heylighe bloet so oueruloedelic van v heylige lichaem vloeyde dat soe iammerlijc doer gheesselt ende doerwont was dat vanden oppersten dijns hoofts totten planten dijnre voeten aen v lichaem niet heels en was. O bermhertighe heere god ic arme sondige mensche bidde v doer dat bitter lijden dat ghi in v gheesselinge hedt gheleden ende doer dat staen dat ghi alle den volcke vertoont wert laet doch een dropele dijns heyligen bloets in mijn herte druppen ende wilt daer mede wt doen alle mijn sonden Ende maect mi dijns heylighen bitteren lidens deelachtich ende alle der aflaten dye in dese stede te verdienen sijn Amen.

Item van die stede des swick booms tot dye stede toe daer Maria onsen lyeuen heere teghen quam doen hi sijn cruys droech Dat sijn hondert ellen.

Leest hier deuotelijcken drie Pater noster ende drie Aue maria.

Hier viel dye bedroefde moeder gods Maria ter aerden doen si haren eenijghen sone Jhesum so swaerlijck gheladen sach gaen met dat sware hout des cruycen ende wert so onghenadelijc voort ghetogen ende gheslaghen. Ende onse lieue heere vyel oeck met sinen swaren cruce

van grooter moedicheyt. Ende si hadden hier beyde ghestoruen en hadse die godlijke crachte niet onthouden.

Soe wie met medeliden desen druckelijcken ganc ouerdenct ende haerder beyder nederuallen die verdient . vij . iaer aflaets ende . vij . Carenen van elcken paeus dye voer Sixtum den vierden gheweest hebben. Maer want onse lieue heere ende sijn lieue moeder hier in grooter bangicheyt waren soe gheeft Sixtus die vierde hier aflaet van alle ✠ sonden van pine ende van schulden.

GHEBET.

O Lieuē heere Jesu criste ick dancke v wt den gronde mijnder herten van alle v bitter lijden dat ghi voer mij arme sondare hebt gheleden ende van dat iammerlijck nederuallen dat ghi ende v lieue moeder so menich mael ter neder vielt Ghi vielt vanden swaren last die ghi op v ghebenedide scouder droecht dat waren alle der werelt sonden. Ende si viel neder van moederlijcken rouwe die si in haer herte leedt den welcken v wel bekent was O lieue heere ick offere mij nv in uwer beyder liden ende ic bidde v om ghenade Ende ic bidde v lieue heere voer mijn ouders ende vrienden ende voer allen kersten menschen leuende ende doode dat ghij ons deelachtich maken wilt van alle die aflaten die in deser steden ghegeuen sijn. Ick bidde v doer die eere dijns heylighen lidens gheeft allen gheloouigen menscen troost ende blischap ende allen allendighen sielen die eewige ruste Amen.

Item van dyer steden daer onse lyeue vrouwe Jhesum tegen quam tot dyer steden toe daer si Symon cyreneus dwongen Jhesum dat cruyce te helpen draghen Dat sijn . lxxij . ellen.

Leest hier deuotelijck een Pater noster ende een Aue maria.

Hier verdient men . vij . iaren aflaets ende . vij . Carenen.

GHEBET.

O Alder louelijcste heere iesu criste ick dancke ende loue v dat ghi dijn heylighe cruyce droecht met also grote vermoetheyt dat ghij nauwelijc voort en conde ghegaen Ende ghi ghinct daer onder soe iammerlijc suchtende ende hijgende dat ghi uwen adem nauwelijc verhalen en conde Ende want die felle ioden sorchden dat v die natuerlijke crachten begheuen souden ende dat si haren quaden wille in v nyet en souden connen volbrengen soe dwongen si eenen die v dat cruys moeste helpen dragen O lieue here ic bid v dat ick v dijn cruys moet helpen dragen ende dat ick mijn leuen tot een salich eynde bringen mach Ende ick bidde v maect mi dijns heyligen lidens deelachtich ende der heyliger aflaten die hier gegeuen sijn.

Item van dyer steden daer si Symon dwongen dat cruys te helpen draghen totten huyse van Veronica toe Dat sijn twee hondert ende . lxxxij . ellen.

Leest hier deuotelijck drie Pater noster ende drie Aue maria.

Hier verdient men . xxxiij . M . iaren ende . vij . iaren ende . vij . Carenen aflaets.

Hier gaf Veronica onsen lieuen heere den doeck van haren hoofde om dat hij sijn ghebenedide aensicht daer aen drogen soude Doen druete Jhesus sijn aensichte daer volmaectelijc in ende ghaf haer dat weder tot eenen teeken van grooter minnen het welcke noch te Romen is in sinte Peeters kercke.

GHEBEDT.

O Minnelike heere Jhesu criste eewighen lof ende eere moet v altijt sijn Ic dancke v van alle v pijnlijck liden ende van alle uwe ellendige bloedighe voetstappen dye ghi voer mi arme sondare gheghaen hebt met dinen swa-

ren cruice gheladen O lieue heere ghi vielt soe dicwils met die doernen croone tegen dye herde steenen ende si sloegen v soe onghenadelijck daer op dat v ghebenedijt aenscijn met uwen heyligen dierbaren bloede ende met uwen heyligen tranen ouergoten was so datmen nauwelijck menschelike forme aen v bekennen en mochte. O goedertieren hemelsche vorst ic arme creature die in mijn sonden verdroncken ben bidde v dat ghi mi daer wt helpen wilt ende druct v godlijck aenscijn in den gront van mijnder sielen op dat ick hier so in uwen godlijken wille profiteren mach dat ick na dit corte verganckelic leuen met alle v lieue enghelen ende v wtuercoren heyligen v gloriose claer aenscijn in volder vruecht ende bliscap eewelijck sonder eynde ghebruycken mach.

AMEN.

Item van dat huys daer Veron(ic)a woonde tot aen dye rechte poorte. Dat sijn .iij. hondert ellen. Daer plachmen dat leste vonnisse te gheuen dye men totter doot veroerdeelde.

Hier viel onse lyeue heere eenen swaren val metten cruyce ende si ructen hem seer onghenadelijcken weder op met dat zeele dat si om sijn middele ghebonden hadden Ende si stieten ende sloeghen hem seer wreedelijc so dat hi teghen sijn natuerlike cracht voort gaen moeste.

Hier is aflaet ✠ van allen sonden.

Leest hier deuotelijck drie Pater noster ende drie Aue maria.

GHEBET.

O Lieue here Jesu criste ic arme sondare loue ende dancke v wt alle mijnder herten dies ic niet weerdich en ben van den ellendigen ganc die ghi ghinct met uwen cruce gheladen in also groter pinen ende versmaetheyt dwelck ghi met grooter verduldicheyt leedt om ons arme

sondaren te verlossen van die eewige doot O lieue heere ick bidde v doer alle v bitter lijden ontfermt v mijnder ende laet v heylige passie voer al mijn sonden staen. Ende verleent mi alle die gracien ende aflaten te verdienen die hier in deser steden ghegeuen sijn Amen.

VRIDACH.

Item vander vicht poorten totten berch van Caluarien toe. Dat sijn twee hondert ende . xxxij . ellen.

Ende beneden aen den voet vanden berghe van Calvarien nam onse lieue heere dat sware cruys op sijn ghebenedide schouderen ende hij vermande hem tot in die opperste crachten van sijnder bedructer sielen ende hij tradt den berch alleene op met sinen swaren cruyce met . xc. bloedige voetstappen. Ende doen onse lyeue heere bouen op den berch quam doen was hi also seere vermoeyt dat hi metten cruyce neder seech.

Leest hier deuotelijck drie Pater noster ende drie Aue maria.

Hier is groote gracie ende ghenade toe ghegheven.

GHEBEDT.

O Alder goedertierenste sachtmoedichste ende verduldichste heere Jesu criste ic arme mensche een vat vol sonden bidde uwer grondelooser ontfermherticheyt doer dat bitter liden ende doer den pijnlijken ganc dat ghi alleen met dinen swaren cruce soe iammerlijck doer wont ende seer vermoeyt sijnde dyen hoghen berch op clomt om daer v liden te voleynden ende v selven te offeren uwen hemelschen vader voer dye sonden der werelt. Ende ick bidde v dat ghi mi ende alle kersten menschen alsoe met v vereenighen wilt dat wij nemmermeer leuende noch steruende van v versceyden en moeten worden.

AMEN.

Item die negenste stede is den berch van Caluarien daer onse lieue here den scamelijken bitteren doot leedt voer die salicheyt des menschelicke gheslachtes. Sij togen hem sijn cleederen wt met grooter onweerdicheyt. Si setten hem op eenen steen die wijle dat si dat cruys bereyden. Sij bespoghen ende bespotten hem in sijn heilige aenscijn ende si sloeghen sijn heylighe bloedijghe lichaem wreedelijck met ghewapenden handen Sij laefden hem met bitteren galle met edick ende met myrre ghemenghet ende si togen hem met sinen bloedighen haire Daer na werpen si hem so ongenadelijc neder op dat cruys dat alle sijn inghewant verscudde Doen recten si alle sijn heilige leden so wreedelic wt dat zijn aderen ende zenuwen scoerden ende doersloeghen sijn heylighe handen ende voeten met drie plompe nagelen ende si sloegen op sijn heylige aenscijn dat sijn dierbaer bloet tot sinen heyligen nose ende mont oueruloedelijc wt spranc.

Hier is aflaet ✠ van alle sonden van pine ende van schult.

Hier suldi v ogen inwendelijken slaen opten ghecruysten bloedigen naecten iesum Ende leest met grote dancbaerheyt knyelende vijf. Pater noster en vijf Aue maria in die eere van sijn vijf diepe bloedighe blinckende wonden.

GHEBET VOER THEYLICH CRUYS.

O Alder minnelijcste heere Jesu criste ic arme sondare legghe mi neder onder v heylighe cruys ende dancke v wt alle mijnre herten van alle v bitter liden ende van uwen onsculdigen doot die ghij om minen wille gheleden hebt O lieue here ic bidde v ghenade van alle mijn sonden wilt doch v oogen der ontfermherticheyt op mi slaen ende maect mi deelachtich uwer heyligher verdiensten op dat v bitter passie aen mi nyet verloren en bliue ende dat v heylige bloet alle mijne sonden af wassche. Ende maect mi oeck deelachtig alle der aflaten ende ghenaden

dye tot deser stede ghegeuen sijn. Ende laet den sielen van mijn ouders ende vrienden ende aller gheloovighen sielen dit heden comen tot troost ende lauenisse haerder pijnen doer die crachtighe verdienste dijns bitteren lidens ende dijnre onsculdigher doot ende wilt hem open doen dye poorten der hemelscher glorien Amen.

Item vanden cruce totter steden toe daer onse lieue vrouwe stont doen onse lieue heere haer sinte Jan beual te bewaren Dat sijn .xv. ellen.

Leest hyer deuotelijck drie Pater noster ende drie Aue maria.

Hier verdient men .vij. iaer aflaets ende .vij. Carenen.

GHEBET.

O Naecte bloedighe Jhesu criste ic arme sondare beuele mijn siele ende mijn lichaem huden ende in allen tijden in dye selue minne ende getrouwe bewaringe daer ghi v lyeue bedroefde moeder onder den cruyce in beuaelt uwen beminden discipel sinte Jan tot een moedere Ende ic bidde v ontfermhertige here Jesu criste verleent mi v godlijke gracie ende hulpe dat ic also leuen mach dat ick alle die dagen mijns leuens ende nae dit leuen inder eewicheyt beuolen mach bliuen in die trouwe van v drien ende wilt mi in alle mijn liden ende tegenspoet bi staen ende vertroosten O lieue heere ic bidde v oeck voer alle mijn ouders ende voer mijn broeders ende susters vrienden ende vianden ende voer die heele vergaderinghe van allen kersten menschen leuende ende dode dat ghise in alle haren noode te hulpe comen wilt ende na dit leven in der eewicheyt verbliden wilt Amen.

SATERDACH.

Item vanden cruyce toter steden toe daer onse lieue heere doot wert gheleyt in den schoot van sijnder lyeuer moeder Dat sijn .xxxviij. ellen.

Leest hier deuotelijck drie Pater noster ende drie Aue maria.

Hier is aflaet van ✠ allen sonden van pine ende van schult.

GHEBET.

O Naecte bloedige doerwonde heere Jhesu criste ic aenbede v aenden cruyce ghedaen ende opten schoot van v bedructe moeder gheleyt Ic groete al die heylighe bloedige fonteynen uwer dieper wonden die ghi om minen wil ontfangen hebt in v heylige lichaem dat al met uwen dierbaren bloede ouergoten was Mijn heere mijn god wat hadt ghi meer mogen liden voer mijn sonden dan ghij ghedaen hebt. O bedructe moeder v heylighe tranen liepen so oueruloedelijc ouer dijn heylige aensicht tot op de borste dijns lieuen soens O suyuer maghet ende alderweemoedichste moeder gods Maria ic bidde v doer den groten rouwe die ghi in v herte hadt doen ghi uwen lyeuen sone doot in uwen schoot onfinct ende so iammerlijck doerslaghen bebloeyt ende ghemartelijt om minen wille Laet doch een van dinen heyligen heeten tranen vallen op mijn coude sondich herte op dattet vermorwet ende ontsteken worden mach om medeliden mit uwen ghebenediden sone ende met v te hebben O ellendige gods moeder wilt doch v dyepe versuchten ende uwen moederliken rouwe mit eewiger trouwen in mijn arme siele ende sondich herte drucken op dat ick mede deelachtich worden mach aller der ghenaden ende aflaten die hier ghegeuen sijn op dat dijns soens bitter passie ende v moederlijc mededogen aen mi behouden bliuen ende ick hier na eewelijc met v verblide Amen.

Item van dyer steden daer onse lyeue heere sijnder moeder opten schoot gheleyt wert tot dyer steden toe daer hi begrauen wert Dat sijn . liiij . ellen.

Leest hier deuotelijck . vij . Aue maria.

Hier is aflaet ✠ van alle sonden van pijne ende van schult.

GHEBET.

O Heere iesu criste onsterfelijc ende onverwinnelijc coninck ic alder minste lidt met uwen heylighen dierbaren bloede verlost aenbede v alder glorioeste verrisenisse met dijns selfs godlijke crachte nae dat ghi van uwe vrienden eerliken begrauen waert ende drie dagen inden graue gherust hadt. O glorioese here wilt mi arme sondare deelachtich maken uwer heylygher begrauingen ende uwer alder claerster verrisenissen op dat ick die in een besmette consciencie mijnre sonden begrauen ligge mach verrisen in een duechdelijc leuen Ende ic bidde v alder liefste heere wilt mi deelachtich maken alle der ghenaden ende aflaten die in dese stede ghegeuen sijn doer dijn glorioese verdiensten ende laet mi die te staden comen nv ende in die vre mijnre doot ende doer v grondelose ontfermherticheyt weest allen gheloouigen sielen genadich.

SONDACH.

Item op den berch van Olyueten daer onse lieue here ten hemel voer daer is den alderen meesten aflaet dye in dat gheheele heylighe lant ghegheven is. Want in wat plaetsen dat dye kersten pelgrems nyet ghecomen en connen dat es alte samen hyer op deser steden gheleyt ende verleent.

Leest hier deuotelijcken drie . Pater noster ende drie Aue maria.

Hier is aflaet ✠ van allen sonden van pijne ende van schult.

GHEBET.

O Almogende coninc der glorien heere alder deuchden verwinder alre crachten die opten . xl . dach na v verrisenis triumpheerlic ten hemel sijt gheuaren ende sittet

ter rechter hant dijns hemelscen vaders. Ick arme sondige mensche bidde v grondelose ontfermherticheyt dat ghi mij hier niet en laet op dit dal der tranen tusschen die stricken mijnre vianden als een arm weeskint, mer wilt mijn sondich herte verlichten met die selue gracie des heylighen gheests dye ghi dijnen lieuen discipulen beloefde op dat ick alsoe den wech uwer godlijker gheboden wandelen mach dat ic na dese tijt v godlike moghentheyt inder eewicheyt ghebruycke. Ende ick bidde v doer v gloriose hemeluaert wilt mij allen mijn sonden vergeuen daer ic uwen godliken troost mede van mi gekeert heb ende wilt mi doer dijn glorioese hemeluaert deelachtich maken der ghenaden ende aflaten dye onse heylighe vaders dye pausen hyer op dese stede verleent hebben. Ende wilt mijnder ouders ende vrienden sielen ende alle gheloouighe sielen van alle pine verlossen ende verleent hem eewigen vrede.

Item op die plaetse daer onse lieue heere Jhesus cristus sinen beminden discipulen den trooster den heylijghen gheest sant opten pinxter dach alsoe hi hem beloeft hadde.

Hier is aflaet ✠ van allen sonden.

Leest hier deuotelijcken drie. Pater noster ende drie Aue maria.

Item tot Nazareth daer die suuer maget Maria den sone gods ontfinck vanden heylighen gheest doer haer consent Daer is aflaet ✠ van alle sonden van pijne ende van schult.

Leest hier deuotelijcken drie Pater noster ende drie Aue maria.

GHEBET.

O Almachtige eewige god dye van den lichame der glorioser maghet Maria v eewighe godlike woert dat is Jhesum cristum onsen heere doer dye boetscape dijns en-

gels hebt menschelijke natuere willen laten aen nemen. Verleent dinen dienaren op dat wij die ghelooueu dat si warachtelijck die moeder gods is doer haer ghebeden nv ende in allen tijde ende in dye vre onser doot v godlijcke hulpe ende bistant in ons gheuoelen mogen Ende maect ons doer uwen eenigen sone ihesum deelachtich alle der aflaten dye tot deser stede ghegeuen sijn ende weest allen gheloouigen sielen ghenadich Amen.

Item alle desen voerscreuen heyligen aflaet mach een yeghelijc kersten mensche wt die grondeloose barmhertichede des bitteren lijdens ons liefs heren Jesu cristi verdienen gaende, staende, sittende, oft ligghende, op sijn wercke oft waer hi is die sijn herte tot dye heylige plaetsen stiert ende dat liden ons liefs heeren ouerdenct ende die Pater noster deuotelijcken leest soe si daer op gheset sijn. Dit is waerachtelijc van den heyligen pausen ghegeuen ende ingheset.

Item dye ghebeden en derf men daer op niet lesen van schults weghen want die sijn wt deuocien daer op gheset.

Item wanneer ghi v penitencie voer v sonden lesen wilt soe knielt innichlijcken metter herten opten berch van Caluarien onder dat cruys ons lyefs heeren Jesu cristi ende bidt hem deuotelijcken met vierigher begeerten dat hi sijn heet dierbaere bloet storte op v coude sondijghe siele in en afdwaen dijnre sonden.

Item men leest dat onse lieue here aen den cruyce screyde vijftich bloedige tranen Ende soe wie aen sijn penitencie daghelijcx leest eenen Pater noster ende eenen Aue maria ter gedenckenissen van desen die heeft dese heylighe tranen seuen werf op sijn knyen gheeert. Ende soe wie dit doet oft enen anderen voort leert die sal onsprekeliken loon daer voer ontfanghen ende sijn siele sal daer doer van onsen lyeuen heere ghewasschen worden

van allen smetten der sonden in die wterste vre van sijnder doot.

Item men leest soe wie dye grote schaemte overdenct die maria magdalena hadde doen sij in simons huys quam om ons liefs heren voeten te cussen ende wasschen Ende die genade ende vruechde dye si vercreech eer sij weder van daer ghinck. Wye haer dit met begeerte sijnre herten vermaent dyen sal si warachtigen rouwe van alle sijn sonden ende sonderlinghe ghenade verweruen van onsen lieuen heere.

NOTA BENE.

Men leest so wie alle daghe eenen Pater noster ende Aue maria. leest ter eeren der groter pinen die onse lieue here leedt van dye doerne croone dye en sal nemmermeer eenighe van sijn vijf sinnen verliesen.

Dit nauolgende ghebet heeft de enghel eenen conuente van ioncfrouwen gheopenbaert daer die pestilencie seer regneerde dat si dese oracie alle dage lasen ter eeren d' glorioser maget Maria si souden van die pestilencie worden verlost.

Hec est preclarum vas.

Dit is een clare vat des heylighen geests Dit is die gloriose woonstede gods dit is een vrouwe der crachten die de crachte des serpents heeft vernielt Dese is scoonder dan die sonne luchtigher dan de mane blinckende bouen dye dagheraert veel claerder dan die sterren, laet ons arme sondaren tot haer gaen ende voer onse sondighe herten slaen segghende tot haer. O heylighe maria saechtmoedige ende goedertieren vrou moeder wilt ons van die haestighe onuersienige doot ende van alle tribulacie verlossen ende maect ons deelachtich der eewiger hemelscher glorien. versus. In alle tribulacien bangicheyt druck ende liden wilt ons te hulpen comen goedertieren maget maria.

COLLECTE.

O Almachtige eewige god wi arm sondaren die de gracie dijnre bescermingen soecken ende begheren bidden v dat ghij doer dat ghebet der gloriooser maget maria ons wilt bescermen van dye pestilencie ende haestige doot ende van allen quade dat wi also dijnre moghenheyt met vrijer gheruster herten deuotelijc dienen moghen Doer ihesum cristum onsen heere Amen Pater noster Aue maria.

Item die dese nauolghende drie Pater noster. deuotelijc leest sijnde inden staat van gracien die is deelachtich van alle de goede wercken die ouer alle die geheele werelt gheschien.

Dat eerste. Pater noster ende Aue maria. spreke ic here Jesu criste ter eeren van alle die ellendige voetstappen die ghi oyt op aertrijck ghinct om minen wille. Pater noster. Aue maria.

Dat tweede. Pater noster ende Aue maria. spreke ic here Jesu criste ter eren dat ghij so iammerlijc aen dye calonne ghebonden ende ghegheesselt wert om minen wille. Pater noster. Aue maria.

Dat derde. Pater noster ende Ave maria. spreke ick here Jesu criste in dye eere dat alle v leden inden cruce onstelt werden so dat gheen lidt in sijn rechte side en bleef. Pater noster. Aue maria.

Gheprent in die vermaerde coopstadt van Antwerpen buyten dye camer poorte Inden gulden eenhoren bi mi Willem vorsterman. Int iaer ons heeren. M. ccccc. ende .xviij. Den .xij. dach van October.

Cum gratia et privilegio.

G.

BESCHRIJVINGEN

VAN

JERUSALEM EN PALESTINA,

samengesteld door Nederlanders
(het tegenwoordige Koningrijk Belgie daaronder begrepen)
of waaraan de naam van Nederlanders verbonden is.

Meerendeels ontleend aan :

Dr. *Titus Tobler*, Bibliographia geographica Palaestinae. Zunächst kritische Uebersicht gedruckter und ungedruckter Beschreibungen der Reisen ins heilige Land. 8° Leipzig, Verlag von S. Hirzel 1867; en

Dr. *Th. B(orret)*, Bibliotheca Palaestinensis. 8° (Haarlem Küppers en Laurey) MDCCCLXXXIV, (niet in den handel).

Van handschriften wordt hier geene melding gemaakt.

A°.

Flavius Josephus, Opera omnia, Graece et Latine. Ed. Sigeb. Havercamp. Amstelodami 1726. 2 voll.

1095–1291. Mr. *J. Dirks*, Noord-Nederland en de Kruistogten. Schetsen van het aandeel der Noord-Nederlanders en, in het bijzonder, der Friezen, aan dezelven, volgens de berigten van ooggetuigen en tijdgenooten.
In: De Vrije Fries, 2e deel 1842, blz. 135.

1212. *Wilbrand*, graaf Hallermund van Oldenburg, Domheer van Hildesheim, naderhand Bisschop van Utrecht. Willebrandi ab Oldenborg, Itinerarivm Terrae Sanctae.
In Leon. Allatii *Σύμμικτα* 122–152; nog eenige malen herdrukt, het laatst in: *Laurent* Peregrinatores medii aevi quatuor. Lipsiae, Hinrichs 1864.

A°.

1217. Mr. *J. Dirks*, Herinnering aan den Kruistogt der Friezen in het jaar 1217.

In: De Vrije Fries. Derde Reeks, 4[e] deel 1884, blz. 51.

1217. Reisverhaal van een Kruisvaarder. Uitgegeven door J. C. A. Hezenmans.

In: Dietsche Warande. Nieuwe Reeks, 1[e] deel 1876, blz. 351.

1322–1356. *John Maundeville*, Engelsch edelman. De Wonderlijke Reize van Jan Mandevijl beschrijvende de Reize en geschiedeniszo van den H. Lande van Beloften, te Voet, te Paard of ter Zee. Amsterdam, Z. j. — De Historie van de deerlijke Destructie en Ondergang der stad Jerusalem door den Keizer Vespasiaan. Amsterdam, Z. j.

1389. *Joannes De Hese*, priester uit het Utrechtsche Bisdom. Itinerarius ioannis De Hese presbyteri Traiectensis dioecesis a Hierusalem per diuersas partes mundi Incipit feliciter. Impressum Parisiis per Robert. gourmont pro Oliuerio senant. Sine anno (15e eeuw).

Nederlandsche vertaling in de: Verslagen en Berichten uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der Oude Nederlandsche Letterkunde, 2e Jaargang 1845.

1422. *Guillebert De Lannoy*, Ridder, Heer van Santes, Willerval, Tronchiennes en Wahégnies, uit Vlaanderen. A Survey of Egypt and Syria, undertaken in the year 1422, by Sir Gilbert de Lannoy, Knight. Translated from a Manuscript. With.. notes... By John Webb (Fransch en Engelsch).

In de: Archaeologia, or, miscellaneous Tracts relating to Antiquity, published by the Society of Antiquaries of London, Vol. 21 (Jaargang 1827) blz. 281 sqq. De engelsche vertaling blz. 408 sqq.

1450. Eene pelgrimsreis naar het Heilig Land in 1450 (door Jan I Hertog van Kleef), door Jos. Habets.

(In de: Publications de la Société Historique et Archéo-

A°.

logique dans le Duché de Limbourg. Tome IX (1872) p. 205–216).

1454. *Jan Aertsz*, factor van Emanuel XIV, Koning van Portugal. Reys Door verscheyde landen. Gedaen by den Factoor van den .. koning van Portugael Emanuel XIV. Zonder plaats of jaar (17e eeuw).

1470. *Anselme Adorne*, de Bruges, Sire de Corthuy, pèlerin de Terre-Sainte: sa famille, sa vie, ses voyages et son temps. Récit historique, par M. E. de la Coste. Bruxelles, Gand et Leipzig, C. Muquardt 1855.

1475. *Griffon*, een Vlaming. Itinéraire ou topographie de la Terre Sainte.

Vermeld bij *Fulgence Rignon*, Annales du Commissariat général de la Terre Sainte à Paris 1861.

1483. *Bernhard Von Breydenbach*, Deken van Mentz. Die heylighe bevarden tot dat heylighe grafft in iherusalem. Ghedruct doir meister Eerhaert Rewich van Vtrecht in die Stadt van Mentzs Int iaer o. h. 1488.

Een der weinige hollandsche boeken welke in het buitenland gedrukt zijn.

1484. Die Historie van Seghelijn van Jherusalem (Delft bij Jacob Jacobss. Van der Meer 1484?)

Door Dr. *J. Verdam* op nieuw uitgegeven naar het berlijnsch handschr. en den ouden druk. Leiden 1878.

1484–1495. *Claes Van Dusen*, Haarlemer, poorter van Leiden en Ridder van Jerusalem. Beschrijvinge der Steden ende plaetsen gheleghen op den wegh van Venetien, nae den H. Lande, ende Jerusalem (In: *Ludwig Conrady*. Vier Rheinische Palaestina-Pilgerschriften des XIV. XV. und XVI. Jahrhunderts. Wiesbaden, Feller und Gecks 1882).

1485. *Joos Van Ghistele*, schepen van Gent. T Voyage van Mher Joos Van Ghistele.. Tracterende van veel-

A°.

derande wonderlicke.. dynghen, gheobserueerd.. inden lande van Beloften, Assiriën.. Te Ghendt, bij Henric Vanden Keere 1557.

Op nieuw bewerkt uitgegeven in de: Revue générale 19e année, Bruxelles 1883; en uitvoerig beschreven in: *Van der Haeghen* Bibliotheca Belgica. In voce.

1485. *Georges Lengherand*, van Mons. Voyage de Georges Lengherand, Mayeur de Mons en Haynaut, à Vénise, Rome, Jérusalem, mont Sinaï et le Kayre, 1485–1486. Avec Introduction, Notes, Glossaire etc. Par le Marquis de Godefroy Ménilglaise. Mons, Masquilier 1861.

1486. *G. De Guilleville*, Dit is dat boeck vanden pelgherym. Haarlem bij Jacob Bellaert 1486.

1494. *Jean Van Berchem*, Beschrijving eener bedevaart naar Jerusalem. Met inleiding door den Baron St. Génois, te Gent. Gent 1856.

1500. *Joannes De Helt*, Itinerarius in Hierusalem. Daventriae 1505.

1505. *Peter De Smet*, genaamd van Steebroek, uit Brussel. Reis naar het heilige Land.

Eene analyse hiervan door *A. B. T. Schayes* in de: Revue de Bruxelles, 1839.

1513. *Johann Van Zillebeke*, Vlaamsch edelman. Reis naar Jerusalem.

Mededeelingen daaromtrent in: *F. J. Mone's* Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit. 1835.

1517. *Hessel Van Martena*, *Tjalling* en *Julius Van Botnia*, Friesche edellieden. Accurata descriptio peregrinationis in Terram Sanctam per.. Hesselium à Martena,.. Tzallingum à Botnia, necnon.. Julium à Botnia Frisios, Religionis ergo feliciter susceptae, A° 1517. Uitgegeven door Hermann Lotze. Leipzig, Brockhaus 1866.

Zij deden de reis in gezelschap van een hongaarschen franciscaner monnik, Gabriel, uit het klooster te Pécsvárad

A°.

„die heylige steden die ons alle worden geweesen door .. Gabriel, vt Hungarie gebooren."

1518. *Jacques Lesaige*, van Douai. Chy sensuiuent les gistes repaistees et despens Que Moy Jacques Lesaige.. Ay faict de Douay.. en la Saincte Cite de Hierusalem.. Imprime Nouuellement a Cambray (1520, chez B. Brassart) Au depens du dict iacques.

1518. Heer *Bethlem*, Dit is een deuote meditacie op die passie ons liefs heeren Ende van plaetse tot plaetsen dye mate gheset daer onse lieue here voer ons gheleden heuet Ende een devoet priester die langen tyt te Jherusalem heeft ghewoont die heeft dit ghemeten ende bescreven. Antwerpen, bij Willem Vorsterman 1518.

1520. *Geert Kuynretorff*, van Kampen, Priester en Vicarius. Jerusalemsche Reyse, Soe in Verganghen Jaren gheschiedt is, Dorch.. Geert Kuynretorff.. Geprent toe Campen, bij P. Warnersem. Z. j.

1527. *Joannes Pascha*, S. Theologiae Doctor, Karmeliet. Een deuote maniere, Om gheestlyck Pelgrimagie te trecken, tot den heylighen lande, alste Jherusalem, Bethleem, ter Jordanen etc. Ghemaect bij wijlen Heer Jan Pascha.. Ende int licht ghebrocht door M. Peeter Calentijn. Tot Loven, bij H Welle 1576.

1538. *Herman Borculoo*, uit Vlaanderen. Ciuitatis Jerusalem, ac sacrorum locorum vniversae Palesthinae delineatio ac descriptio per Hermannum Borculoo. Ultrajecti 1538.

1544. *Gerard Joannis*, abt van het klooster Abcou in Leiden. Descriptio Jerusalem, et locorum ejus, D. Gerardi Joa. Lugduni Batavorum Monasterii Abcou Coenobiarchae, qui iter suum peregit an. 1544.

Aldus vermeld bij *Van Adrichem* blz. 288ᵃ.

A°.

1556. *Melchior Von Seydlitz*, Edelman in Niklasdorff en Wirben in Silesien. Ongeluckige Jerusalemsche Reyse, Gevanckenis, Slavernije etc. van vier Hoogduytsche Edelluyden. Vertaald door P. Van Aengden. Amsterdam 1662.

1561. Itinerarium *Joan. Godscalci Iserman*, Delphensis, quod ann. 1561 absoluit.

Aldus vermeld bij *Van Adrichem* blz. 288[b].

1563. Descriptio Jerusalem et locorum ejus *Isbrandi Godefridi*, Delphensis, sororis meae mariti, qui ann. 1563 peregrinationem suam perfecit.

Aldus vermeld bij *Van Adrichem* blz. 288[b].

1565. *Adriaen De Vlaming*, Raad van Dordrecht. Reys na Jerusalem, Gedaen by Heer Adriaen de Vlaming, Raedt in Dordrecht. Ende syn huysvrouwe Juff[r] Maria van H....... Int jaar 1565. Tot Dordrecht, by V. Caeymacx 1651.

1584. *Christiaen Van Adrichem*, Priester van Delft. 1. Jervsalem, sicvt Christi tempore florvit, et svbvrbanorvm, insigniorvmque historiarvm eivs breuis descriptio. Christiano Adrichomio Delpho avtore. Coloniae Agrippinae, apud G. Kemp 1584. 2. Theatrvm Terrae Sanctae et Biblicarvm Historiarvm cvm tabvlis geographicis aere expressis. Avctore Christiano Adrichomio. Coloniae Agrippinae, apud Birchmann 1590.

1596. *Jan Van Cootwijck*, Rechtsgeleerde, van Utrecht. De loflijcke reyse van Jerusalem ende Syrien ghedaen ende in het latijn beschreven bij Hr. Jan van Cootwijck.. ende in de Nederlandsche tale vertaelt bij Adriaen Van Meerbeeck. Antwerpen 1620.

1600. *Jacob Dircksz. Bockenberg*, van Gouda. Waerachtige Beschrijvinghe Van d'Ovde ende Nievwe Stadt JErv-

A°.

salem, alsoo die geweest is ten tijden onses Salichmaeckers Jesv Christi.. Beschreven van Fl. Josephvs. Alsoo die oock teghenwoordich is, Bereyst ende beschreven van.. Jacob Boekenberch, ende Hieronymus Scheyt, inden jaer 1600, ende 1612. Loven, bij H. Van Hastens 1628.

1610. *Georg Sandys*, Geheimraad in Bishops Thorpe, (Engeland). Voyagien, Behelsende Een Historie van de Oorspronckelijcke ende tegenwoordige Standt des Turcksen Rijcks.. Van Aegypten..: Neffens Een beschrijvinge van het H. Landt; van de Jooden ende verscheydene Secten der Christenen aldaer: van Jerusalem, het Graff Christi.. Eyndlijck, Italien.. Cyprus..; van Romen.. Vyt 't Engels vertaelt, Door J. G. Amsterdam, Jacob Benjamin 1563.

1619. *Adriaen De Vos*, Journael ofte Beschrijvinge van de Jerusalemsz Reyse, gedaen bij Adriaen De Vos. Delft 1658.

1627. Duyfkens ende Willemijnkens Pelgrimagie tot haren beminden binnen Jerusalem, wtghegeven door Boetius à Bolswert. T'Antwerpen, bij Hieronymus Verdussen 1627.

1631. Jonker *Vincent Stochove*, Heer van St. Catharina, oud-Burgemeester der Stad Brugge, en zijn reisgenoot de Schatmeester Fauvel. Het bereyste Oosten. Behelsende de naukeurighe beschrijvinghe vande Rijcken, Landen, Steden ende Dorpen, Kercken, Moskeën, oude ende nieuwe Ghestichten, Manier van leven, Godtsdienst ende bedrijf vande Turcken, Joden, Griecken, Araben, Armenianen, Mooren ende andere Natien in Turckyen, 't H. Landt. Den tweeden Druck. Bij wijlen den Hr. Autheur oversien, van vierde vermeerdert, ende met 33 Kopere Plaeten verciert. Brugghe, J. Van der Meulen 1681.

A°

1633. *Jan Van der Linden*, Cellebroeder in Antwerpen. Heerelijcke ende geluckige reyze naar het heyligh Landt ende Stadt van Jerusalem, Beschreven ende bereyst door Broeder Jan van der Linden, Pater vande Cellebroeders tot Antwerpen. Aldaar, Vinck 1634.

1644–1647. *Bernardinus Surius*, Franciscaner en Commissaris van het heilige graf. Le pieux pelerin, ou Voyage de Jerusalem Divisé en trois Livres, contenans la description Topographique de plusieurs Royaumes, Pais, Villes, Nations estrangeres, nommément des quatorze Religions Orientales, leurs moeurs, et humeurs tant en matière de Religion que de Civile conversation etc. Joinct un discours de l'Alcoran, et un Traicté, de la Cité de Jerusalem, et de tous les Saincts Lieux de la Palestine. Le tout remarqué et recueilli....es années 1644. 1645. 1646. 1647. Brusselles, F. Foppens 1666.

1649. *George Andriesz.*, De beschrijving der Reizen Deur Oostindien.. Syrien, Palestina.. in 't Jaar 1644, tot aan zijn wederkering in 't 1650 jaar. Door Adam Oclarius. 'T Amsterdam, J. Rieuwerts 1670.

1657. *Assuer Schimmelpenninck Van der Oye*, Een Reisjournaal uit de zeventiende eeuw naar het Heilige Land.

In de: Kroniek van het Historisch genootschap gevestigd te Utrecht. Jaargang 1870, blz. 537.

1665–1668. *Anthonius Gonsales*, van Mechelen, Minder-Broeder recollect, gardiaan in Bethlehem en Commissaris van het heilige Land. Hiervsalemsche Reyse.. Verdeylt in ses boecken. Antwerpen, M. Cnobbaert 1663.

1666. *Barthélemy Deschamps*, Franciscaner in Luik. Voyage de la Terre Sainte et du Levant. Liège, P. Danthes 1678.

A°

Omstr. 1672. *John Sanderson*, *Henry Timberly* (en *John Smith*), Engelsche reizigers. Seer gedenckwaerdige Vojagien Door Europa, Asia en America. Nevens een pertinente Beschrijvinge van 't Heylige Landt. Amsterdam, J. Van Dijck 1678.

1677. Dr. *Olfert Dapper*, Naukeurige Beschrijving van gantsch Syrie en Palestyn of Heilige Lant. Rotterdam 1677.

1681. *Cornelis De Bruyn*, kunstschilder in den Haag. Reyzen Door de vermaardste Deelen van Klein Asia, De Eylanden Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino, Stanchis enz. Mitsgaders de voornaamste Steden van Aegypten, Syrien En Palestina, Verrijkt met meer als 200. kopere konstplaaten, Vertoonende de beroemdste Landschappen, Steden enz. Alles door den Autheur selfs na het leven afgetekend. Delft H. Van Krooneveld 1698.

1684. *Heinrich Myrike*, Hervormd Predikant bij het Hollandsch Gezantschap in Konstantinopel. Reyse nach Jerusalem und dem Land Canaan, Ans Licht gegeben und mit vielen Anmerkungen erkläret und vermehret, Von Joh. Henrich Reitz. Osnabrück, Tuhrmann 1714.

1700–1709 (Heyman) & 1720-1723 (Van Egmond) *Johannes Heyman*, Professor der Oostersche talen in Leiden, en *Johan Ægidius Van Egmond Van der Nyenburg*, Hollandsch gezant in Napels. Reizen door een gedeelte van Europa, Klein Asien, verscheide Eilanden van de Archipel, Syrien, Palestina of het H. Land, Aegypten, den Berg Sinai, enz. In den beginne van deze Eeuw gedaen door.. Johan Aegidius van Egmond van der Nyenburg.. en.. Johannes Heyman.. Alles uit beider eigenhandige nagelaten Schriften opgemaakt, in een goede order gebragt, Briefs-gewijze zamengestelt en behoorlijk ter Druckperse bezorgt door *Johannes Wilhelmus Heyman*, M. D. Leiden, A. Kallewier 1757.

A°
1700? *C. L. De Vrieze*, Korte Beschrijving van de stad Jerusalem benevens hare voorsteden. Wortegheim, C. L. De Vrieze, Z. j.
1709. *Adriaan Reland*, Professor in Utrecht. Palestina opgeheldert. Ofte de Gelegentheyd van het Joodsche Land. Uyt de Gedenkstukken der Ouden getrokken en op vaster Gronden als voorheen aangetoond en beweezen. Utrecht, W. Broedelet 1719.
1758–1768. *Willem Albert Bachiene*, Heilige Geographie. Utrecht 1758–1768. Zes deelen.
1771. *Justus Tjeenk*, Bijdragen tot de heilige Aardrijkskunde.

In het Tweede Deel van de: Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen blz. 465 sqq.

1772. *Marinus Geubels*, Karmeliter monnik onder den kloosternaam Michael a SS. Trinitate, uit het klooster Sinai in het land van Waes. Jeruzalemsche Reyze, gedaen en beschreven door) In het licht gegeven door (zijne moeder) Joanna Van Eynde. 1e Deel Dendermonde, J. J. Du Caju 1780. 2e Deel Aelst, J. L. d'Herdt 1786.
1776 & 1777. *Joannes Andreas Jacob Rotthier*, van Beveren bij Antwerpen, Vlaamsch priester, protonotarius apostolicus. Reyse naer het H. Land, Gedaen in de Jaeren 1776. en 1777. Opgeheldert met 31. Kopere Plaeten naer de Teekeningen ter plaetse gemaekt. Hier is nog bij gevoegt de Pelgrimagie naer Loretten, Mitsgaders alle de Reysen van onsen Heere Jesus Christus. T'Antwerpen, P. J. Parys 1782.
1790. *IJsbrand Van Hamelsveld*, Aardrijkskunde des Bijbels. Amsterdam 1790. Zes Deelen.
1817. *T. R. Joliffe*, Engelschman. Reis in Palestina, Syrië en Egypte gedaan in het jaar 1817. Met voor-

A°

rede van E. F. K. Rosenmuller. Amsterdam, 1822. Twee deelen.

1831–1833. *Maria Joseph* Baron *De Géramb*, Trappist. Pelgrims-reize naar Jerusalem en den Berg Sinaï. Rotterdam, G. W. Van Belle 1838. Twee Deelen.

1838. *J. Van 's Gravenweert*, Het Noorden en het Oosten. Reisherinneringen. Amsterdam J. Van der Hey 1840. Drie Deelen.

1840. *Aloysius Legrelle*, S. J. van Antwerpen, en A° 1845 *Johannes Portaels*, kunstschilder van Vilvoorde. Bethléem. Par Ed. Terwencoren d'après les notes inédites de deux voyageurs belges, écrites en 1840 et en 1845. Bruxelles, H. Goemaere 1851.

1848. *W. F. Lynch*, Marine Officier in dienst der Vereenigde Staten van America. Togt door het Heilige Land. Uit het Engelsch door J. P. Stricker. Dordrecht 1855. Twee Deelen.

1849–1850. Dr *G. H. Van Senden*, Predikant te Zwolle. Het Heilige Land of Mededeelingen uit eene Reis naar het Oosten, gedaan in de jaren 1849 en 1850, in gezelschap van Hare Koninklijke Hoogheid de Prinses Marianne der Nederlanden. Gorinchem, J. Noorduyn 1851–1852. Twee Deelen

1851. *Joseph Schiferle*, Pastoor in het Bisdom Augsburg. Oostersche brieven. Verhaal zijner Reis naar Palestina. Uit het Hoogduitsch. Amsterdam, 1854. Twee Deelen.

1851 & 1852. *C. W. M. Van de Velde*, nederlandsch Zeeofficier. Reis door Syrie en Palestina in 1851 en 1852. Met Kaarten en Platen. Utrecht, Kemink 1854. Twee Deelen.

1857. *F. W. Conrad*, Reizen naar de Landengte van Suez, Egypte, het Heilige Land. Met platen, kaart en portretten. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1858.

1859. *P*(etrus) *M*(athias) *S*(nickers), Pelgrimsreize naar

A°

het Heilige Land gedaan in het jaar 1859 door (den schrijver, met) P. J. V(an) L(eeuwen) pr. en J. H. V(an) G(ent). Met platen. 's Gravenhage, J. A. Frentrop 1863.

1861. *S. H. Serné,* Memorie behoorende bij de kaart van Palestina. Zwolle, J. P. van Dijk 1861.

De kaart, welke zeer geroemd wordt, was in hetzelfde jaar bij denzelfden uitgever verschenen.

1865–1868. *T. M.* Chevalier *Lycklama à Nyeholt,* Voyage en Russie, au Caucase et en Perse, dans la Mesopotamie, le Kurdistan, la Syrie, la Palestine et la Turquie. Paris et Amsterdam 1872–1874. Trois Tomes.

1869. *Baert,* Reizen naar het Heilige Land en Rome. Gent 1869.

1870. Verslag van het Generaal-Kommissariaat van het H. Land over België, Holland enz. Gent, 1870 en vg.

1878. *J. Mac-Grigor,* Veertien dagen op de zee van Galilea. Naar het Engelsch door C. L. Adama Van Scheltema. Amsterdam 1878.

1879. Dr *H. Oort,* Geographie van Palestina. Letterkundig Overzicht.

In: Theologisch Tijdschrift 1879, blz. 117.

1880. *C. M. A. Douglas,* Palestina. Oudheid- land- en volkenkundige beschrijving van het Heilig Land. Assen 1880. Twee Deelen.

1883. *F. Heynen,* Het Heilig Huis van Nazareth thans vereerd te Loretto. 's Hertogenbosch 1883.

WOORDENLIJST.

Ut somniorum interpretatio, ita verborum origo pro cujusque ingenio judicatur. S. AUGUSTINUS.

achterdeel. nadeel, schade.
achternoens. namiddag.
aenbijten (imperf. *aenbeten*), meer gewoon *inbijten.* ontbijten. (De hoop is een goede inbijt maer een quaet noenmael).
afdwaen (subst.) samentrekking uit afdwalen = afwassching.
afgheschut (part. perf. van afschutten) afgescheiden.
after. (eng. afterwards) achter, naderhand.
afterwert. achteraan.
aldustanighe. dergelijke
alinge. alleen, geheel, algeheel.
all. geheel.
alleghader. allen.
allencken. gaandeweg, langzamerhand, allengskens.
almisse. aalmoes.
alphen. (albe) linnen kleed der priesters.
alresuetste. allerdierbaarste.
als. alles.
alsdoen. altoen.
alsnu ende alsnu. bijwijlen.
alsoe. zoo, zoodat, in dergelijke wijze, alstoen, waarop.
alsoet. dewijl het.
alsset. als het.
alst. als het.
alsulke. zoodanige.
alte. zeer.
althehants alsnu, spoedig.
ambacht. offerande.
ambasiaet. afgezant.
ambulatorium. gaanderij.
an. tot, naar.
anderden (*ten*). ten tweede.
anderswaer (hoogd. anderswo) andere plaatsen, elders.
anderwerfs. wederom.
angemerckt. (part. perf. van anmercken) in aanmerking genomen.
anghedaen. (part. perf. van aandoen) getooid, gekleed.
angheen. aan gindsche.
angijnen. (eng. engine) oorlogstuig.
annex. verheeld.
anstoten. aantasten, aanvallen, op iemand afkomen.
arbeiden. (imperf.) deed moeite.
arbeyt. barensweëen.
arbeletriers. (arcabalisten), kruisboogschutters.
archionael. arsenaal.
arcke. schrijn, (reliquie) kist, tabernakelkast, beurs, fonds.
artscyers. boogschutter, voorvechter.

audacter. zonder schroom.
avontuer. neiging, begeerte.
avontuerdent. (imperf. van avonturen) waagden het.
bamis. St. Bavo, 1 October.
bancketeren. feesthouden.
bandt. (imperf. van binden) bond.
bangicheyt, *bangheyt*. doodsangst, bedruktheid.
bant der natueren. zwangerschap.
barbier. heelmeester.
barcken. schuiten.
barckskijn. (dimin. van bark) barkje.
barnen, *bernen*. branden.
bastert. bastaard (romenije), wijn van Napoli di Romania (het oude „Nauplia”) later heette „vinum hispanense” romenije.
batement. boertig, tooneelstuk, blijspel.
baten (*te*). te hulp.
bates. (Praes. 3 Pers. van baten) het baat.
becken. schaal.
bedampt. bedompt.
bedencken. in gedachten houden.
bederven. mishandelen.
bedijt. (part. perf. van bedieden) verklaard, uitgelegd.
bedilder. (Jes. Chr.) zoenoffer.
bedrayen. keeren.
bedrivende. (part. pr. van bedrijven) genietende.
beduchten (*sich*). (Infin.) er voor beducht zijn, vreezen.
bedwingen. dwingen, noodzaken.
bedwonghen. (part. perf. van bedwingen) gebonden.
beene (*op die*). in de weer.
beghaeft. (part. perf. van begiftigen) begiftigd, voorzien zijn van.
beghaet. (part. perf. van begaeden) wonden of kwetsuren bezorghen.
begheert, *begherende*. (part. van begheren) verzoeken.
beghonde, *beghonste*. (imperf. van beginnen) begonnen.
beghroven. (imperf. van begraven) begroeven.
behoof. behoef.
behooft (praes. van behoeven) noodig hebben.
behoudeliken. behoudens.
behueff. behoef.
bey. beide.
bekende. (imperf van bekennen) het werd mij bekend, ik bespeurde, bemerkte.
belast. (part. perf. van belasten) last ondervinden.
belyeft. goeddunkt.
bemaelt. (part perf. van malen) beschilderd.
bemalinghe. beschildering.
bemoeden. (verb. inf.) vermoeden.
bemuert. (part. perf. van bemuren) met een muur omsloten.
benamen. (imperf. van benemen) ont- en afnemen.
bennen. zijn.
benomen. (part. perf. van benemen) ontnomen, ontstolen.
beproefde. (imperf. van beproeven) ondervinden.
beraden. tweestrijd.
bereyden. koken, klaar maken.

bereyt. gereed.
beroert. (part. perf. van beroeren) getroffen, aangedaan.
berrich. berg.
beschadicht. (part. van beschadigen) schade lijden, toebrengen, leed ondervinden.
beschadigen. nadeel doen.
beschat (part. perf. van schatten) op schatting gesteld.
bescheyeliken. goed te onderscheiden, duidelijk.
beschyeten. beschieten.
beschoncken. (part. perf. van beschenken) begiftigd.
beschreven. aangeteekend.
beset. besproken, gehuurd.
besich. in de weer, doende.
besloten. (imperf. van besluiten) bergen.
besloten. (part. perf. van besluiten) omsluiten, omheinen, ingesloten (nl. o.a. als claustraal gezin).
besluten. wegsluiten.
besluyten. omsluiten.
besoken. doorzoeken.
besorghet. (part. perf. van verzorgen) voorzien van, uitgerust met.
besorrighen. schaffen (spijs), verschaffen.
besorrighet. (part. perf. van bezorgd zijn) bevreesd.
bestaedt. (part. perf. van besteden) besteed, verbonden, (van zeevolk.)
bestaen. volbrengen.
bestaet. (hoogd. bestätigen), (part. perf. van bestadigen) besteld, gebracht.
bestecoop. het goedkoopste.
besteet. (part. perf. van besteden) eene plaats aan boord koopen.
besteken. (part. perf. van besteken) beplant.
beteykent. (part. perf. van beteekenen) aangeduid.
beth, bet. goed, beter, meer.
beth (te). des te beter.
betoech, bethoen. bewijs.
bevaerde. bedevaart.
bevant. (imperf. van bevinden) bevond.
bevoelden. gevoelden, bemerkten.
bevroeden. begrijpen, aannemen.
bewijzen. aanwijzen.
bieden. ontbieden.
bij alsoe. het geval.
bijden. door des.
beyr. bier.
bij hem. bij zich.
bijstandicheit. bijstand, hulp.
bijstandichheit doen. hulp verleenen.
bijster. slecht gesteld.
binnen middele. ongeveer op.
bisschuyt. (fransch biscuit) beschuit.
blauwen (grau wt den). blauwachtig.
bleven. (part. van blijven) gebleven.
bloet. bloot.
bloeyde. bloed.
bodenbroodt. loon voor den brievenbesteller.
boechschoet. boogscheut.
boet. inhoudsmaat van westersche wijnen, houdende tien ankers.
boghaetgie. goederen.
bomme. trommel, tambourijn.

bonetten. mutsen.
boock. boek.
boorse. (onderlinge) beurs.
borsten. borstels, haren.
breeder. beter.
breken. aanlengen.
bril. (fr. baril) tonnetje.
broeke, broke. geldboete.
broet. brood.
brudeghum. bruidegom.
bueftteliken. op boefachtige wijze.
bueleren. ontucht bedrijven.
bulth. slaapzak.
bursten. borsten (mammae).
burstplaten. borstplaten.
busche. bos, schietgeweer, pot.
busschaetgie. bosch.
buven. boeven.
calonne. kolom, zuil.
canonyken. kanunniken.
cansghen. kansen.
capiteel. (lat. caput) hoofdstuk.
cappel. kapel.
cappellekijn. (dimin. van kapel) kapelletje.
carenen. aflaat van veertig dagen.
carretten. karretjes.
cathuyser. Karthuiser.
catyfyghe. ellendig, schurkachtig, slecht.
cenaculum Domini. De zaal waar de Heer Jesus het laatste avondmaal at.
certeyn. zeker, gewis.
cyeraetgie. vercieringen.
cyerheyt. pracht, verciering.
cingierie. Raad van Venetie.
circumstancien. eigenaardigheden.
claerliken. duidelijk.
clausul. (lat. clausula) uitvlucht (in rechten).
cleyne wijnen. lichte wijnen.
cleyne prijse. weinig belang.
cloeckheyt. vastberadenheid.
clock op ende off. bij het uur af.
clockskijn. (dimin van klok) klokje.
cloke muede. kloeke moed.
cloock. kloek, onversaagd, manhaftig.
cloot. bal.
clovers. kromme horens (om op te blazen).
cluyse. versterkte plaats, burcht, fort.
clyenten. volgelingen.
cokene. keuken.
collatie. vermaning.
collecte. gebed van den priester in de h. Mis. („Collecta dicitur, quia petita populi colligit et offert Deo.” Du Cange.)
colleten. samenwonende geestelijke broeders. („conventus”. Du Cange).
comantschap. handel, bedrijf.
compack. (lat. compactum) overeenkomst.
conduyten. (conductors) geleidingbuizen.
confuys. vernedering.
conjunct. verbonden.
contrapunt. meerstemmige manier van zingen, (punctum contra punctum, noot tegen noot in harmonie.)
coomter. komt er.
coont. (praes. van kunnen) kunt.
cortelanck. onlangs.

costelickheit. kostbare, fraaie zaken, kostelijkheid.
costeliker. heerlijker.
cramezij. karmozijn.
cranck. zwak.
crijten. schreeuwen.
crijters. schreeuwers.
crimpraet. geheime raadsvergadering.
crusaert en *cruysaert.* munt, kromstaart, een groot, 2½ cts.
cruus. kruis.
cruustraet. kruisstraat.
cruut. buskruit.
cruynen. geschoren kruinen, tonsuur.
daertoe. bovendien, daarenboven.
dattu. dat aan u.
declaratie. verklaring, bericht.
dede hem. gaf hem, (doen = geven.)
deerliken. deerlijk.
deghen (*te*). goed.
derp. dorp.
derwerder. derwaarts, dien kant uit.
des. dit.
deser gheliken. dergelijke.
desolaet. in druk.
dick. dikwijls.
dyen (*van*). daarover.
dienders. dienaren.
dyenrocken. (dalmatica en tunicella) de zijden-bovenkleederen van diaken en subdiaken.
dier. duur.
dyergeliken. dergelijke.
die sommighe. sommigen.
dies willen (*om*). om reden.
dijnre. (gen. pron. poss. dijn) van uwe.
dingtalen. pleitredenen (in een geding.)
discanters. zangers in het discant, dat is twee- of meerstemmige zang.
discreten. opzieners in kloosters, vertrouwelingen. (*discretae.* In monasteriis sanctimonialium, quibus rerum secretiorum incumbit cura, quae ad secretiora admittuntur." Du Cange).
dits. dit is.
doe. toen.
doemen. toen men.
doere. deur.
doerhouden. (part. perf. van doorhouwen) doorgehouwen.
doerkerft. (part. perf. van doorkerven) doorkerfd.
doersicht. (praes. van doorzien) doorziet, beschouwt.
doersien. bezichtigen.
doersiende. (part. van doorzien) beschouwen, acht geven op.
doertreden. doorgronden.
dokelkijns. (dimin. van doeken) doekjes.
dolphijn. reeder.
doock. doek.
doom. domkerk.
doomheren. geestelijken, die met praebenden van domkerken begiftigd zijn.
dorden. derde.
dracht. zwangerschap.
dregede. (imperf. van dreigen) dreigde.
droechden. (imperf. van drogen) droogden.
drooch. (imperf. van dragen) droeg.

druckelijk. vol druk, smart.
duchtende. (part. praes. van duchten) vol vrees zijnde.
duen. toen.
duen (*van*). noodig.
dume. duim.
duncken (*laten*). meenen, het er voor houden.
durstent. dorsten het.
duytsch. een Hollander.
dwalen. doeken, linnen kleeden.
dwers. langs een omweg, met eenig dralen.
eekelboom. eikeboom.
eelmaker. brouwer, (eel, ele, ale, middel-Nederlandsch: bier).
eendrachteliken. gezamenlijk.
eenicheyt. vereeniging.
eervelic. erfelijk.
eerwaerdelick. met eere, met alle eerbetoon.
eerwaerdicheit. eere.
effen. vlak.
efter. echter.
elcks bijzonder. ieder voor zich.
ellendig. beklagenswaardig.
elleyndich. uitgebannen.
enygher manieren (*in*). op eenige wijze.
epistolaer. geestelijke die het epistel zingt.
ewangeliaer. geestelijke die het evangelie zingt.
exclusive. daar buiten gesloten.
exequien uitvaart.
exercerende. (part. praes. van exerceeren) volgende, volbrengende.
exsisers. accijnsmeesters.
eyghen guet (*op haer*). uit eigen middelen.
eyndt. (praes. van eynden, enden) eindigt.
fabridon, fabridoen. (falsobordone) meerstemmig psalmgezang.
faetzuen. vorm.
familie. huishouding, hofstoet.
fantesijden. beduchtheid, bezwaren.
fellike (*alte*). zeer fel.
festiveren. de kerkelijke officien verrichten.
floer. (fr. fleurir) bloei.
foirtze. (fr. force) geweld.
fortelicien. versterkingen.
fortseliken. met geweld.
foye. bovenste gaanderij. (Verdere beteekenis bij Kiliaen).
fraye. goede gelegenheid.
froyt. fruit.
fundelinckhuus. vondelingenhuis.
fuysten. (Italiaansch: fusta) jacht, licht schip met zeilen en riemen.
galye. lang smal vaartuig op de middellandsche zee in gebruik. (Zie verder *V. Lennep*, Zeemans Woordenboek.)
gaudenten. minderbroeders van den regel van St. Franciscus. Minder streng dan de Observanten. (De naam wordt verklaard uit den eersten regel van S. Franciscus: Caveant sibi (fratres) quod non ostendant se tristes extrinsecus, nubilosos et hypocritas, sed ostendant se *gaudentes in Domino*, hilares et convenienter gratiosos)

ghedroghen. (part. perf. van dragen) gedragen.
ghefestiveert. (part. perf. van festiveeren) onthaald.
ghefigureert. (part. perf. van figureeren, afbeelden) afgebeeld.
gheecht. getrouwd.
gheenrewijs (*in*). op geenerlei wijs.
gheghundt. (part. perf. van gunnen) toegestaan, vergund.
ghehabituweert. (part. perf. van habitueeren) gekleed.
ghehavent (land). van havens voorzien. (Zie *De Jonge*, opkomst v. h. Ned. Gezag in Oost-Indien, 3 dl. Memorie van L'Hermite. Aug. 1612).
gheheilicht. heilig.
ghehelpen. voorkomen.
ghehertet. (part. perf. van harden) gehard, gesterkt.
ghehieten (part. perf. van heeten) geheeten.
ghehoeghenisse, ghehoghenisse. aandenken, gedachtenis.
ghelad. glad.
ghelaeskijn. (dimin. van glas) glaasje.
ghelas. glas.
ghelavyen. zwaarden.
gheley. geleide.
gheleyde. galey.
gheleytsluyden. leidslieden.
ghelichten. (part. perf. van lichten) gelicht.
ghelijden. (imperf. van gelijden) uitstonden, verdroegen.
ghelieften. goeddunken, welbehagen.
ghelijck. aanstonds.
gheliken. vergelijken.
ghelu-y. geel.
gheluw. geel.
ghelyefde. (imperf. van gelieven) goeddacht.
ghemenghet. (part. perf. van mengen) verspreid.
ghemetst. (part. perf. van metselen) gemetseld.
ghemeyn (*in't*). in het algemeen.
ghemuyert (*neder*). met een nederwaartsgaanden muur.
ghenaeckte. (imperf. van genaken) naderde.
gheneyghet. (part. perf. van neigen) neergebogen.
ghenigh. geen.
ghenoeghelijk. aanlokkelijk.
ghenoecht. (geneugt) genoegen.
ghenooch. genoeg.
ghenoocht. (praes. van genoegen) bevalt.
gheparen. paren.
ghepaveyet. (fr. pavé) bevloerd.
gheplaecht. (part. perf. van plagen, bezoeken) bezocht.
gheproofden. (imperf. van proeven) proefde.
gheraeckt. (part. perf. van raken) getroffen.
gherasch. snel.
gheraschappe. uitrustingstukken.
ghereschappe. aanstalten.
gheringhe. gemakkelijk, met weinig moeite.
gheringhe. langzaam, weinig vorderende.
gheringhe. (latijn : cito, statim,) spoedig.
gherits (*mit veel*). met veel ruiters.
gheroop. gerucht, praatje.
gherufte. samenstrooming.

gherufts. (gen. partit.) gerucht, gerommel.
ghesach. (imperf. van zien) zag.
ghesalveert. (part. perf. van salveeren) behouden.
gheschriven. schrijven.
gheschut. kruit en lood.
gheschwt. (part. perf. van schutten; latijn: claudere) omringd, omcingeld door.
gheschyeden. (imperf. van geschieden) plaats vond.
gheschyen. (praes.) geschieden.
gheschyet. schieten.
gheselschap. gezellinnen.
ghesitten. (Infin.) zitten.
gheslachten. vrienden en magen.
gheslagen uren. volle uren.
gheslaghen. (part. perf. van slaan) verslagen.
ghesleghen. (part. perf. van slaan) geslagen.
ghesteken. (part. perf. van steken) gestoken.
ghestelt. (part. perf. van stellen) vaardig maken, uitrusten, gereed maken.
ghestrijt. (part. perf. van strepen; latijn: lineare) gestreept.
ghetal (*sonder*). talloos, ontelbaar.
ghetidich. naar den tijd (van den dag).
ghetoent. (part. perf. van toonen) ten toon gesteld.
ghetogen. (part. perf. van trekken) getrokken, uitgetrokken, gevoerd, naar voren gehaald.
ghetorst. (part. perf. van torschen) opgesleept.
ghevaert. wijze, manier.
ghevesticht. (part. perf. van vestigen) bevestigd.
ghevloeghelt. (part. perf. van vleugelen) gebonden.
ghevluyet, en: *ghevloeyet*. (part. perf. van vloeien) gevloeid.
ghevoecht. (part. perf. van voegen) beschikt.
ghevonden. (part. perf. van vinden) beoefend.
ghevordert. (part. perf. van vorderen) afgelegd.
ghevuert. (part. perf. van voeren) gevoerd.
ghewaent. (part. perf. van wanen) gemeend.
gheweer. wapentuig, (collect: weerbare mannen.)
gheweldich worden. geweld plegen, aanvallen.
ghewermt. (part. perf. van warmen) gewarmd.
gheweyntelt. (part. perf. van wentelen) gezet voor.
gheyndt. (part. perf. van eindigen) ten einde gebracht.
ghezoden (*gheluy*). (part. perf. van zieden, koken) de zin is: zoo dik als of ze gekookt was.
ghins ende weder. naar alle zijden.
ghins varen (*int*). in 't heen varen.
ghinsten. achterste.
ghuelickheit. schaêvergoeding.
gloriose. zegevierende.
goeden moed maken. zich vermannen.
tgoent. hetgeen.
goods. gods.
graden. (latijn: gradus) (trap) treden.

graef. graf.
graet. (latijn : gradus) boog, trap.
gratie. dankzegging.
grauwer wt den zwarten. meer zwartgrauw.
groete. groote.
groff water. roerig water.
gronderen. gissen, met eenige zekerheid zeggen.
groot. muntstuk, ter waarde van 2½ cts.
gruen en *ghruen.* groen.
grueten. begroeten, vereeren.
guardiaen. klooster-overste bij de Franciscanen.
gueden. goederen.
guet tcier (maken). zich verkwikken, wat eten en drinken.
haesteliken. zonder verwijl.
handelen. met de handen aanraken.
heerscip. heerschap.
heijen. heiden.
hem. aan hen.
hernesche. harnasch.
herruwerste. voorste.
herten (*mitter*). met begeeren.
hylyken. (Inf.) uithuwelijken.
hinck. (imperf. van hangen) hing.
hoel. overhaal, bruggetje.
hoelkijns. (dimin. van hol) holen.
hofman. hovenier.
homan. hoofdman.
hongherschen. Hongaren.
hoock, hooke. hoek.
hoofkijn. (dimin. van hof) hofje.
hooft copen. plaats aan boord koopen.
hoop. gezelschap.
hoort. behoort.
houwen. houden.
hovelen. heuvelen.
hued. hoed.
huescheliken. betamelijk.
huysdack. afdak.
hyeven op. (imperf. van opheffen) hieven aan.
inbreck maken (*dat eerste*). den eersten stoot geven.
in die ere. ter eeren.
in en ghinck. (imperf. van ingaan) aanstond.
inghehouden. (part. perf. van inhouwen) ingehouwen.
ingheven. verlichting.
ingherluchten. (part. perf. van vlechten) verheeld, ingebouwd.
intonerende. (praes. intoneren) inzettende, aanheffende.
invaert. (praes. van invaren) intreedt.
inwinnen. veroveren.
iseliken. ijselijk, afgrijselijk.
yeverts. ergens.
ygelic. ieder.
jaer van wonder. jubeljaar.
janetten. Janitsaren.
jodie. Jodenkwartier.
joetsghe. joodsche.
jokende. schertsende.
jonckskijn. veulen.
jonckwijff. dienstmaagd.
jonferen. maagden.
jongeren. leerlingen.
jonghen. (plur.) leerjongens, knapen.
jonste. gunst.
juwelen. kostbaarheden.
kaerl. kerel.
kallen. praten.

kanaer. kanaal.
karcker. kerker.
karll. (eng. kernel) kern, pit.
karoben. (carotten) gele peen.
kellenaer. kelder.
kenneliken. bekend.
kenre. kenner.
kerckghaen. kerkgang.
kerrick. kerk.
kersten. christen.
kersten, korsten. christelijk.
kijndekijn. (dimin.) kindje.
knechgin. knaapje.
knijnen. konijnen.
knyeden. knieën.
knyeden nederwaerts. beneden de knieën.
koer. keur, boete, schatting.
komen. koopman.
konsten. (imperf. van kunnen) konden.
koren. (imperf. van kiezen) verkozen.
krepel. kreupel.
kuel. koel.
kurte. kort.
kurte poose. een oogenblikje.
kurtheyt. kortheid.
kurts. binnen kort.
kurtste (mitte). zeer spoedig.
kyesende. (part. praes. van kiezen) kiezende.
lachter. onteering.
laghen. (imperf. van leggen) gehuisvest waren.
lancien. lans.
lanckste (opt). in het lange en breede.
lanckte (van eenre). van dezelfde lengte.
laste. ellende, smaadheid.
lasteringhe. moeilijkheid.
lastigh. steil, hinderlijk.
lechter. (eng. left) linker.
leftersijde. (eng. left) linker zijde.
legher en *legherstadt.* legerstede, bed.
leyden. (imperf. van leggen.) lagen.
leyet. (praes. van leiden) leidt.
lichtenisse. verlichting.
linde, lynde. linnen.
live loos. levenloos, dood.
lijfe (mit die). in eigen persoon.
lijfeloos, lijveloes. verloren.
lijff. lief.
lijff. vrijheid.
lijfflicken. in eigen persoon.
lodderlik. potsierlijk.
loven. beloven.
lovende. (part. praes. van loven) belovende, gelofte doende.
luchter. (eng. left) linker.
lufter. (eng. left) linker.
lufterhant. (eng. lefthand) linkerhand.
luyet. (praes. van luiden) luidt.
lustelick. aangenaam.
lustich. aardig, bekoorlijk.
lusten. bekoren.
lusten (een mach). het moet iemand bekoren.
luther. louter.
lutheranen. aanhangers van Luther.
lyef (mit). voorspoedig.
lyef vrouwe. Lieve Vrouwe.
lyepen. (imperf. van loopen) kropen.
mach. kan.
machtigh. aanzienlijk, vermogend.
machts. (gen. part.) gewicht, belang.
mael. maaltijd.

mael (*over*). aan den maaltijd.
maelierye. brandmerk.
maerschalck. opperbevelhebber, beschermer.
maersche. houten vlak, zich rondom den mast uitstrekkende, ter plaatse waar de hoofdtouwen gespannen worden. *V. Lennep*, Zeem. W.
malamazye en *malevezye*. . malvezye (wijn van Creta).
malkanderen. elkaer.
mameluyken. mammelukken, Turksche soldaten.
manierlick. op passende wijze.
marchette. venetiaansche schelling.
sinte marcus plaetse. plein in Venetie.
mare. bericht.
marscelle. venetiaansche schelling.
materye. (fr. matière) zaak.
mathen (*op guede*). op goeden voet.
meer. (lat. mare) zee.
meere parthye. meerderheid.
meyen. meitakken, jonge looftakken.
menigherehande. velerlei.
menigherley. velerhande.
mer. maar.
merck op hebben. aandachtig op zijn.
merckelicke. merkbaar, duidelijk.
mercken. zien.
merckte ghaen (*ter*). inkoopen doen.
meren. vermeerderen, verkrijgen.
merren. op zich doen wachten, talmen.
meschuldich. mede verschuldigd.
metselarie. metselwerk.
middallen. met dat al.
middelbaer. redelijk.
middele (*binnen*). ongeveer op.
midtsen. midden.
myn. opgewektheid, tijdverdrijf, uitspanning.
myn ghehat hebbe. gehandeld heb.
mildeliken. overvloedig.
mildere. mild.
min. minder.
minlike en *minnelike*. beminnenswaardige.
minliken. schier niet.
minnelick. vriendschappelijk.
minneste (*ten*). ten minste.
minre (*Sinte Jacop die*). S. Jacobus minor, de mindere.
minrebroederen. minderbroeders.
minre parthye. minderheid.
mishaeck. grijptang.
missael. misboek.
misschuyt. beschuit.
mits. benevens, uithoofde van, nadat.
mits desen. daarna.
mitter. met de.
myther. muts, tulband.
mockers. leidslieden, gidsen, ezeldrijvers.
moechdyt. moogt, kunt gij het.
moecht. (praes. van mogen) kunnen.
moedicheyt. vermoeidheid.
moet. mag.
moetghin. meutje, moei tante.
monken. monniken.
monstrancie. metalen vaatwerk

waarin het allerh. Sacr. tentoongesteld wordt.
muchten. kunnen
muchten. (imperf. van mogen) konden.
muede (*cloke*). kloeke moed.
muede (*een werdt*). men wordt vermoeid.
muederliken naeckt. moedernaakt.
muedicheyt. vermoeienis.
muet. (praes. van moeten) mag.
muyelick. moeilijk, ongebaand.
muyelickheit. het ongebaande.
mulen. muilezels.
muntende. (part. praes. van munten) uitmuntende.
murrich. merg.
musirten werken. mozaiek.
must. moest.
musten. (imperf. van mogen) mochten.
na. achtereenvolgens.
nacomelinghe. die achteraan komt.
naede. nadat.
naerstelik. ijverig, vol ijver.
naersteliken. haast makende, met aandrang, nauwkeurig.
naerstich. bezorgd.
naersticheit. moeite.
naersticheit (*v*). uw best.
nau en *naw.* te nauwernood.
naw. nauwgezet.
neffens. naast, nevens.
nest. onaanzienlijke, leelijke stad.
nestkijns. (dimin. van nest) onaanzienlijke, leelijke steden.
nift. nicht.
noene. middag.
noode (*van groten*). hoog noodig.
nootenmiskathen. notemuscaat.
nootrufticheit. hulp, bijstand, het noodige.
nootruftigh. noodzakelijk.
nye. nooit.
nyemendallen in. niets mede.
nyen. nieuwe.
nyeut. nieuw.
nyeuwelicke. nieuw gewonnen.
nyeuwicheit. ongewoonheid.
nymmer. nimmer.
nyuwe. nieuwe.
nyuwe (*op e*(*e*)*n*). wederom.
nut. (adj.) nuttig, goed.
of. indien.
ofenen (*devotie*). godsvrucht volbrengen.
ofent. (praes. van oefenen) overpeinst.
offet. indien het.
ofgehouden. (part. perf. van afhouwen) afgehouwen.
oflivich. aflijvig., dood.
oflivich worden. sterven.
oghen. (verb) zien.
om. tegen.
ombeleghen. (part. perf. van omleggen) belegerd.
om en thom. aan alle zijden rondom.
omgheghurdet (part. perf. van omgorden) omgord.
ommeghanck. gaanderij.
ommeghanck. omgang met het h. Sacrament. Na afloop daarvan in de Hollandsche steden, als dag van vroolijkheid gesleten.
om syen. om te zien.
om wil. ter wille van.

onbeleyt. (part. perf. van omleggen) omlegd.
onbeset. (part. perf. van omzetten) omringd.
onbestuer en *onstuer.* onbetamelijkheid.
tondeghen. kwaad.
onder al. ondertusschen, met dat al.
onderlegghen. (Infin.) zich voorzien van.
ondersoken. onderzoeken.
onderspreken. overeenkomen.
ondervinden. bevinden.
onderwinden. zich bemoeien met.
ongehavent. van havens ontbloot. Zie op *ghehavent.*
onghackert. (part. perf. van ackeren. latijn: arare) ongeploegd.
onghebouwet. (part. perf van bebouwen) onbebouwd.
onghenadicheit. onbarmhartigheid.
ongheqwetst. gaaf, ongedeerd.
ongheschent. ongedeerd.
onreyn. vuil.
onser godt. het allerheiligste Sacrament.
onsichelike. ontzaggelijk.
onspreeckelike. onuitsprekelijk, onbevattelijk.
onstantelick. (hoogd. unanständich) onbetamelijk.
ontbermde. (imperf. van ontbarmen, = be-armen. latijn: commisereri) het deed mij leed.
ontbood. gebood.
ontfermen. beklagen, meewarig worden.
ontfermherticheyt. barmhartigheid.
ontginghe. (imperf. van ontgaan) te buiten ging.
onthiet. (subst.) belofte, toestemming.
onthouden. (part. perf.; hoogd. enthalten) overgebleven.
ontsaghen. (imperf. van ontzien) vreesden.
ontseggebrieve. dreigbrief.
ontseggelick. niet verder te vermelden.
ontslaghen. (part. perf. van ontslaan. latijn: explicare) ontplooide.
ontsloet. (imperf. van ontsluiten) ontsloot.
ontsprekelick. onuitsprekelijk.
ontstuerlick. onbetamelijk.
ontwaeck. wakker.
ontwaer. gewaar.
ontween. in tweeën.
onverduldicheyt. ongeduld.
onversienig. onvoorzien.
onwintberlike. onoverwinlijke.
oogh zijn (int). in het oog hebben, houden.
oorboirlijk. meest gepast.
oorde. orde.
oorkonde. volgens getuigenis van.
oorlof. vergunning, verlof tot vertrek, afscheid.
oorlof nemen aen. vaarwel zeggen.
ootmoedeliken. in nederigheid.
ootmoedicheit. ootmoed, nederigheid.
op. aan, langs, open.
opdede. (imperf. van opdoen) opende.
openbaerlick. in het openbaer.
opghegeven. (part. perf. van

opgeven) overgegeven, overgeleverd.
opgemaeckt. (part. perf. van opmaken) gesticht.
opgerecht. opgeheven.
ophouden. openhouden.
op ons. (*ghecoockt*) voor ons.
opsichtigh. in het oog loopende, de aandacht trekkende.
op'staen. open staan, geopend zijn.
optellen. toetellen, betalen.
ordeel. vonnis.
ordonantien. staat van tegenweer.
osmolen. horsmolen, door paarden in beweging gebracht. (orsen = paarden, eng. horses, nog bekend in het spreekwoord: van den ors op den ezel).
oude avont. van ouds bekende avond.
out. ouderdom, leeftijd.
overcomen. overeenkomen.
overdaet. overlast.
overdecksel. overhuiving.
overdele. choor.
overdracht. overeenkomst, accoord.
overdraghen. overeenkomen.
overdwersch. in middellijn.
overleyt. (part. perf. van overleggen) belegd.
overmits. uithoofde van, wegens.
overseit, overzeicht. (praes. van overzeggen) veroordeelt.
overste priester. opperpriester.
pachteliken. (latijn: pactum, overeenkomst) volgens hunne verplichtingen.
pallas. paleis.
palster. pelgrimsstaf.
parmezaens. uit het hertogdom Parma.
pas (*op dit*). nu ter tijde, op dit oogenblik.
passenaetgien. personaedjen, persoon
patroon. scheepsgezagvoerder, schipper.
pavelyonen. banieren.
paviment. bevloering.
peeckstock. pikfakkel.
pellegrummaetgie. bedevaart.
pene. (latijn: poena) straf, boete.
perfecteliken. gaaf, ongeschonden, volkomen.
perfoortze. (fr. par force) met geweld.
pertyelike. vol partijschap.
pestilentien. pest.
phlesch. flesch.
phleskijn. (dimin. van flesch) fleschje.
pylothen. loodsen.
pijn. ontbering.
pijnlickheit. inspanning.
pijnliken. vermoeiend.
pilaernen. pilaren.
plagen. (imperf. van plegen) plachten.
plante. (lat. planta) voetzool.
planteyt. (eng. plenty) overvloedig.
plantlant. beplant, bepoot land.
plazant. aangenaam, bevallig, behoorlijk.
pleghen. doen, volbrengen.
pleyn. vlak.
plockten. (imperf. van plukken) plukten.
plumbum. looden zegelafdruk.

pluymen. veeren.
pont. punt.
pontificael. feestgewaad.
porsikijn. (dim. van portie) eene kleine hoeveelheid.
pose. een oogenblikje, bij beurten.
poyn. puin.
pracktyseerden. (imperf. van practiseeren) zon hij er op.
princelike. verheven.
principaliken. voornamelijk.
procederende. (part. praes. van procedeeren) vooruitgaande.
procuratoer. zaakbezorger.
proficeerden. (imperf. van proficeeren: lat. proficere) voortkwam.
profiteliken. voordeelig.
proper. (fr. propre) billijk, eigen, heerlijk.
properlike. rein, naar behooren.
prove. voordeel.
provenen. toelagen.
provideercappe. kap der voorzangers en, overgebracht op de personen, ook: voorzangers. (provideeren = voorzingen; providierers = voorzangers. Zie Bijdr. v/d. geschied. v/h Bisdom v. Haarlem IV. blz. 70, 71.)
psalmoderen. de psalmen zingen.
pulpitum. spreekgestoelte.
purren. aanporren, aanzetten.
quaed. moeilijk.
qualiken. te nauwernood.
qualiker (*noch*). nog slechter.
questie. geschil.
qwaert. kwart, vierdedeel.
qwaet. onraadzaam.
raauwelyke (eisch in rechten) in 't ruwe, niet nauw bepaald.
rabauwen. schavuiten, landloopers.
rabbelen. (verbum) kakelen, verward dooreen praten.
rade houden (*te*). sparen.
raecket. (praes. van raken) verhaal, beschrijf het.
raeckse. raster, afrastering.
real. werkelijk, ernstig.
rechte. oprecht, waar.
rechtelick. volgens ridderrecht.
rechtevoort. aanstonds.
recht ghetyde. goed getij
recht wt. eenvoudig.
rede. in gereed geld, aanstonds, onvoorwaardelijk.
redelik, *reliken.* tamelijk.
reeck (*een groot*). een heele rek.
reedsten. gereedste, eerst voorhanden.
reet. gereed.
regghelanck. ruggelings.
regiement. inrichting.
regieren. bearbeiden.
rekenden. (imperf. van rekenen) afrekenden.
rekeninghe. laatste oordeel.
reliken coops. tamelijke prijs.
reschappen. gereedschap.
reventher. (refter) eetzaal.
reynighen. (infin.) schoon vegen (van zeeschuimers).
reynliken. rein, zuiver, helder.
reysen. (subst.) keeren, malen.
richeit, *ryckdom.* de meest gegoeden onder de poorters.
ryeden. (adj.) rieten.
ryedt. (subst.) riet.

rinnede. (part. praes. van rinnen, rennen) snel vlietende.
roden. (subst.) roeden.
roeck. rook.
roer. schietgeweer.
roeren. aanraken.
roetgien. (dimin. van rots) kleine rots.
roffianen. beulsknechten.
roocke. reuk, geur.
roop. roep, kreet.
roopen, *ropen*. roepen.
ropende. roepende.
ropers. roepers.
rorende. (part. praes. van roeren) roerende.
rosghen (*wt den*). roodachtig.
rosheer. paardehaar.
ruede. roede, staf.
ruwen (*wt den*). uit ruw hout.
sacrament h. communie of paasch-communie. Laatste kerkgerechten.
sant. (imperf. van zenden) zond.
sceel. verschil.
scelling. stuiver.
scerdyjen. sardijnen, de bekende in olie gelegde vischjes (sardines).
sceremonyjen. plechtigheden.
schabel. (latijn: scabellum) bankje.
schae. schaduw.
schaelgien. leien.
schakeren en *schakers*. gauwdieven.
schallicken. handlangers (schalk = knecht).
schamel. onaanzienlijk.
schamelheit. naaktheid.
schavot. schouwplaats.
scheepkijn. (dimin. van schip) schuitje.
scheyje. schede.
schepe (*te*). op de vloot.
scheriaer. droogscheerder.
scherpeliken. scherp.
schieden. (imperf. van scheiden) scheidde.
schijne. gedaante.
schilmeyjen. schalmeien.
schoen dach. klaar dach.
schoender. zeer schoon.
schoenre. schoone.
schoorde. (imperf. van scheuren) scheurde.
schore. scheur.
schorlunen. vagebonden, poetsenmakers.
schout. (imperf. van schelden) schold.
schreuden. (imp. van schreeuwen) schreeuwden.
schrijff. (praes. van schrijven) beschrijven.
schuen. schoenen.
schulen. schuilen.
schut. bewapening, kruit en lood.
scout. schuld.
scoutquyjte. kwijtschelding.
scriven. schriftgeleerden.
scrivent (*scribent*). schrijver van het schip.
secrete. gevoeg, behoeften.
secreteliken. afgezonderd.
seinden. zenden.
selsen. zelden.
selveren (*in sijn*). bij zich zelven.
sent. zending.
serteyn. zeker.
sicht. (praes. van zien) ziet.

syeckte ende suchte. ziekte en ongeval.
syedent. ziedend, kokend.
syen. (part. perf. van zien) gezien.
syen (*om*). om te zien.
syende wt den grauwen. grauwachtig.
sijdelmuere. zijmuur.
sijn selven. zich zelf.
simpelsanck. (cantus planus) gregoriaansch gezang, eenstemmig, tegenover falsobordone en meerstemmige muziek.
sinceerlike. oprecht.
sittelessen. zitplaatsen.
slapellakens. bedlakens.
slecht. eenvoudig, effen.
slekijn. (dimin. van slede) sleedje.
slinckerhant. linkerhand.
sloghen. (imperf. van slaan) sloegen.
sloghen op reyse. (imperf. van slaan) zich op reis begeven.
slooch. sloeg.
slootkijns. (dimin. van slot) kasteeltjes.
slotel. sleutel.
smadenisse. minachting.
smoorden. (imperf. van smooren = verstikken) verstikten.
snaerspel. harpen, violen enz.
snaphanen. deugniet. (fr. chenapan). Zie *Busken Huet*, Land van Rembrand, blz. 473; Woordenlijst op Anna Bijns; *Navorscher* 1883, blz. 451. (*snaphaan*, overdrachtelijk een met geweer gewapend soldaat (man) in onderscheiding van een lansknecht).
snijder. kleermaker.
snode. schamele.
soen. vredespraak, vergelijk.
som. (eng. some) eenige.
somencken. sommige.
sommighe (*die*). eenigen.
sonderlanck. in het bijzonder, voornamelijk.
sonderlanghe. bijzondere.
sonder nu. doch nu niet.
soperliken. matig.
sorgheliken. gevaarlijk.
sorrichvoudich. bezorgd, zorgvuldig.
sorrighende. (part. praes. van zorgen) bezorgd zijnde.
sottinne. narrin.
soutes. zoudt het.
souwenyeren en *souwenierders.* soudeniers.
specien. specerijen.
spekel. speeksel.
stacie. optocht.
stade. bestendig.
stadtghraven. begraafplaats der stad.
staet. prachtvertoon.
stallaetgie. getimmerte.
stant. (imperat. van staan) sta.
starck. (eng. strong) zwaar (van wijn).
starcken. bevestigen.
stateliken. plechtig.
stede. plaats.
stedekijn en *steetgien.* (dimin. van stad) stadje.
steenroodtze. steenrots.
stenyghen. steenachtig.
stick. stok. (sijn stick in de hant gheven, stok en bal in de hand geven, gepast antwoorden.)
stick schieten (*op het*). naar het doel schieten.

styerde (*int herte*). (imperf. van sturen) in 't hart gaf.
stoc. gevangenis.
stoensel. steun.
stonden an (*van*). aanstonds.
stoop. vochtmaat = 5 pinten.
stove. badhuis.
stoven. baden.
strack. recht.
stradioten. middeleeuwsche bereden krijgsknechten.
stranghe. strand.
straten. (hoogd. landstrassen) heirwegen.
strecken. wat dringen.
stroe. stroo.
sturdende. (part. praes. van storten) stortende.
sturff. (imperf. van sterven) stierf.
subiteliken. haastig, snel.
suer. bezwaarlijk, moeilijk.
suete. lieve, aangename.
sulcks. daartoe.
suldi. zult gij.
sulste (*du*). gij zult.
suverlik. bevallig, aardig, schoon.
swickboom. doornboom.
swycker. suiker.
taalman. zaakwaarnemer, pleitbezorger.
tabernakel. moeder (moederschoot waarin Jesus gedragen is).
taerlinghen. dobbelsteenen.
tafel. marmeren plaat.
tafel rond. gemeenschappelijke tafel.
tapeeten. tapijten.
tapesserie.geborduurde stoffen.
teerden. (imperf. van teren) aten, verkwikten zich.
teffens. te gelijk.
teghens. met.
teghenswoordich. ten toon.
tellegheren. takken.
telliken. telken.
tempeest. (fr. tempête) storm.
temperden. (imperf. van temperen) verkoelden.
tenden. op het einde.
tentkijns. (dimin. van tent) tentjes.
tergy. zoete wijn.
ternoyen. steekspelen.
terru. tarwe.
testamentoors. uitvoerders van den uitersten wil.
themet. te gelijker tijd.
theynden (*dair*). aan het einde daervan.
thezen. (*tobben ende*) sukkelen.
thoornkens en *thoornkijns*. (dimin. van toren) torentjes.
tijden (*bij*). ten tijde.
tijtelik. aardsche.
toech an. (imperf. van togen; lat. toga) trok aan.
toecoomste. komst, aankomst, nadering, bezoek.
toegemaeckt. (part. perf. van toemaken) uitgedoscht.
toenen. (infin.) toonen, aan den dag leggen.
toestoten. op iemand afkomen.
tofen. (praes. van toeven) vertoeven.
tom (*om en*). rondom.
tonsent. bij ons te lande.
torrens. beek.
toven. talmen, toeven, vertoeven.
toyten. tuiten.
tracteeren. handelen, spreken.
tralien. hekwerk.

transssenieren. geld afpersen.
trybuyt. schatting.
triumpheliken. overheerlijk.
triumpheren. zich vroolijk maken.
troestelike. vertroostend.
trosluyden. wapenknechten.
trosman. tolk.
trouweliken. getrouw.
truytzelmans. tolken.
tue. toe.
turyfyceert. (praes. van tury-ficeren) bewierookt.
tuuch, tuych. getuigenis, verklaring.
tuycht. (praes. van tuigen, getuigen) getuigenis geeft.
twijfelachtig. in twijfel.
vten. uitdooven, blusschen.
valt. ontstaat, komt.
van daen, van dan. (hoogd. von dannen) van daar.
vant. (imperf. van vinden) vond.
vast. middelerwijl.
vaste bij. dicht bij.
vasticheyd. zekerheid.
vechtelic. vechtpartij.
veelheit. getal, menigte.
veer. verre.
venkoel. venkel.
verblien. (subst.) verblijden.
verbroect, verbruect. verbeurd.
verburghen. (part. perf. van verbergen) begraven, besloten, verborgen.
verclarincks. verklaring, openbaring.
verclarincks doen. verklaring geven.
vercloecken. (subst.) stoutmoedigheid.
verde. verre.
verde het syenste. verreweg het beste. (eigenlijk: het best gezien.)
verderffenisse. verwoesting, ondergang.
verdinckde. (part. perf. van verdingen) bedongen.
verdoen. beschikking.
verdrach. verwijl.
verduchtende. (part. praes. van duchten) vreezende.
verdurret. (part. perf. van verdorren) verdord.
verduvelt. door den duivel bezeten.
vergaederinge. samentrekking, vereeniging.
verghadert. bij-een stonden.
verghaen. (praes.) vervallen.
verheven. (part. van verheffen. fr. rehaussé) bekleed.
verhoecht. verheugd.
verholentheit. verborgenheid.
verhoorden. (imperf.) vernamen.
verlast. belast.
verlaten worden. (part.) ontslagen.
verliken. tot een vergelijk brengen.
verloos. (imperf. van verliezen) zich bluschte.
verloringhe. verlies.
verlozen. (infin.) verlossen.
vermaledide. (imperf. van vermaledijen) vervloekte.
vermaledijd. verwenscht.
vermeet. (praes. van vermeeten) verstouten.
vermuet. vermoeid.
vermuetheyd. moeite.
vernyewinck. vernieuwing (der krachten) verfrissching.

vernogen. (infin.) vergenoegen. (pacificare).
vernufte. verstandige, scherpzinnige.
verpoesen. (infin.) verpoozen, rust nemen(voor zekeren tijd).
verrue. verf.
verruwe. kleur.
verscheyden. (part. perf. van scheiden) gescheiden.
verscheyden. afgelegen, verwijderd, afkeerig.
versyeren. zich voorstellen, bedenken.
versikel. (lat. versus, dimin. versiculum) klein vers.
versmoord. (part. perf. van versmoren) vermoord.
versoch. bezoek, toeloop.
versochten. (imperf. van verzoeken) bezochten.
versoken, versocht, bezoeken, bezocht.
versokinghe. bezoek.
versaemt. (part. perf. van verzamelen) vereenigd, vergaderd.
verstandele. (schippers) die hun werk verstaan.
verstandelen. scherpzinnige mannen, helder van hoofd.
verstant. begrip.
verstant (*wt haer*). zinneloos.
versteken. verstoken.
verstonden. (imperf. van verstaan) gewaar werden.
verstont. (imperf. van verstaan) vernam.
verstoort. (part. perf. van verstoren) in aanzien heeft doen dalen.
verstouten. stouter maken, ophitsen.
vertoven. (verb.) verwijlen, talmen.
vertoven. (subst.) oponthoud.
vertreck. verwijl.
vertrecken. verhalen, vertellen.
vervaren. schrik aanjagen.
vervoirdert. (part. perf. van vervorderen) zich verstout heeft.
vervollich. overlast, vervolg.
verwandelt. (hoogd. verwandeln; part. perf.) veranderd.
verwaren. bewaren.
verweckt. (part. perf. van verwekken) opgewekt.
verwilkoren. door gelofte verbinden.
verzouten. overzouten.
vespereyen. na den noen.
veteren. (eng. fetter) ketenen, boeien.
veylighen. veilig houden.
vichtpoorte. eene poort te Jerusalem.
vieschen. wisschen, tienen, lage wilgeboomen.
vyeraeert. (eigenlijk: vyeriser) eene gewone munt in onze provincien in het laatst der 15e en begin der 16e eeuw, waarde een stuiver; dubbele *vuurijzers* waren ook in omloop en golden twee stuivers.
vyleynicheits. (gen. partitiv.; fr. vilanie) laaghartigheid.
vynden. vinden.
vytaelgie. (victualie) teerkost.
virtuyt, virtute. (fr. vertu) kracht.
visenteren. bezoeken, vereeren.
visenteringhe. bezoek.
vleyschelickheiden. dartel vermaak.

vleyscheliken. eigen, met vleesch overdekt.
vlijden. vlieden, vluchten.
vlijteliken. ernstig, scherp.
vloeghelende. (part. praes. van vleugelen) knevelende.
vluer. vloer.
vlus. zoo even, dicht.
vocchden hem mit. voegden zich bij.
voecht. (praes. van voegen) veroorlooft.
voel. veel, veelvuldig.
voel al. veel al.
voerburcht. voorburcht.
voeren (te). overlaten aan.
voerghaen. (part. perf. van vergaan) vergaan.
voer heen. nader.
voer hem te syen. uit te zien.
voermaels (hyer). in vroeger tijden.
voersaghen. (imperf. van voorzien) zorg voor droegen.
voer sich syen. op zijne hoede wezen.
voersichtich. bedachtzaam.
voersichticheit. goed beleid, besturing.
voersyen. part. perf. van voorzien.
voerspuedicheyt. voorspoed.
voerstaen. beschermen.
voert. aanstonds, dadelijk.
voerwaert. voordeelig, voorspoedig.
voghel grijp. grijpvogel.
vollenbrenghen. (infin.) volbrengen.
vollenbrocht. (part. perf. van volbrengen) volbracht.
voor heen. vroeg, bij tijds.
voortdan. verder.
vorderden. (imperf. van vorderen = voortgaan) gingen voort met.
vorderen. volbrengen.
vorsch. versch.
vreemdeliken (alte). zeer zonderling.
vredelick. rustig.
vreseloos. niets ontziende.
vrijden. bevrijden.
vryen. vrij houden.
vrij hoff. open hof.
vroechde. vreugde.
vrome (vroom). dapper, manhaftig.
vromeliken. dapper, manhaftig.
vromen. (lat. firmare) versterken.
vrooch. vroegtijdig.
vueren. (imperf. van varen) vaarden.
vuerichlik. hartstochtelijk.
vuerighe. voorgenoemde.
vuet (te). te voet.
vul. vol.
vulven. (lat. vulpes) vossen.
vutganc. einde, slot.
vuyl. (fr. vilain) laaghartig.
waeckt. (praes.) bewaakt.
waen (van). van waar.
waerlike (luyden). wereldsche lieden, leeken.
waert sake. mocht het zijn.
wambays. wambuis.
wanderen. zwerven, trekken, (ook wel wandelen).
wane. (praes. van wanen) ik stel mij voor.
wanen. meenen.
wannen. zuiveren.
want. dewijl dat.
want. wand.
wapene (in). met gewapende, weerbare mannen.

warden. worden.
wateren. (infin.) aanlengen.
waterkijn. (dimin. van water) watertje.
wech leyde. uit de waereld maakte.
weder. hetzij.
wedersegghen. tegenspraak.
wedspel. weddingschap.
weer doende (*alle die*). alle moeite doende.
weer sijn (*in die*). overeenkomst sluiten.
wel. tamelijk.
welghecyerde. fraai versierde.
wellustigh. weelderig.
werachtigh. weerbaar.
werderen. waardeeren.
weren (*sich*). van zich afweren, zich verontschuldigen.
werkende. (part. praes. van werken) doende, verrichtende.
wermoeshoff. warmoezierstuin.
werven. verwerven.
wes. hetgeen.
wete. aankondiging, bericht.
wetenheit. kennis.
wichteren. lieden, luidjes.
wye. wie.
wyet. wie het.
wyesch. wisschen, tienen, lage wilgeboomen.
wyesch. (imperf. van wasschen) waschte.
wil. eisch.
wilden. voornemens waren te gaan.
willich. bereid, gereed.
willichlicken. vrijwillig.
winkelen. hoeken, afgezonderde plaatsen.
winnen. verdienen.
[illegible] witte.

woenstat. woonplaats.
wonder. ongelooflijke dingen.
woort niet (*een*). geen woord.
woudaer. wilde er.
wrachten. (Infin.) doen, volbrengen.
wreet. onstuimig.
wronghe. in elkaer gedraaide hoofddoek, tulband.
wt. uit.
wter. uit de.
wt desen. om deze reden.
wter mate. bij uitstek, bovenmate.
wtgaen. afreizen.
wtgeback. uitgemetselde bak.
wtgedinc. buiten gesloten.
wtghehouden. uitgehouwen.
wtgeset. uitgezonderd.
wt nyewicheyt. uit nieuwsgierigheid.
wtreijen. zich in slagorde (rijen) opstellen.
wtsyen. aanzien.
wtstortinghe. verspilling.
wul. wol.
ymmen. hymnus, in den kerkzang.
zade. geslacht.
zaly. salie.
zauzijnskijns. (dimin.) worst.
zay. saai.
zede (*ter*). ter zee.
zeede. zee.
zeel. koord.
zeets (*des*). van de zee.
zijdeldoer. zijdeur.
znevlockten. (imperf.) bestrooiden met sneeuwvlokken.
zonyen. troggen.
zoudaen. sultan.
zout. kostwinning.
zuete. zoete.

VERKLARING DER PLAATSNAMEN.

Agringo. Grigno (Tyrol).
Albanien. Albanie.
Alckayr. Caïro, of Masr el Kahira.
Anborien (berch van). Gebergte in Italie.
Andernaken. Andernach.
Atterwainghe. Heiterwang (Tyrol).
Baffa. Bafa, stad op de westkust van Cyprus.
Bassant. Bassano a/d Brenta (Italie).
Berghen. Bergenopzoom.
Berloe. Borchloen of Looz-le-Château ten Z. van Hasselt, voorheen de hoofdstad van het aeloude graafschap Loon.
Bethanien. Bethania, oostwaarts van Jerusalem.
Binghe. Bingen.
Boemel. Bommel.
Bretten, een plaatsje oostwaarts van Carlsruhe.
Bruyzel in Zwaven. Bruchsal.
Bubbert. Boppard.
Calabere. Calabrie.
Calders. Caltern (Tyrol).
Camisia. Een der Dalmatische eilanden.
Candien. Candia.
Canstat. Canstatt a/d Neckar (Würtemberg).
Carantana Mons. Berg van dien naam, gelegen aan den heerweg van Jerusalem over Jericho naar de Jordaan.
Carmel (berg). Carmel, westwaarts van het meer van Galilaea.
Carpenego. Carpanedo, oostwaarts van Valstagno.
Castelfranco. Stadje zuidoost van Bassano.
Centapolis. Oude naam voor Candia. (Land der honderd steden).
Cerigo (Cyrigo) minor. Het eilandje Cerigotto ten zuiden van Cerigo.
Cluyse (Die eerste). Slot Ehrenberg, sinds 1800 bouwval.
Colen. Keulen.
Constantinopolen. Constantinopel.
Corphon. Corfu (eiland).
Covelens. Coblenz.
Creta. Candia.
Croft Mons. Berg op Cyprus; waarschijnlijk de Olympus.
Cyrigo maior. Het eiland Cerigo.
Dueren. Düren.
Eenzedel, Eenzeel, Eesentel. Einsiedeln (Zwitserland).

Effraim Mons. Montana Ephraim, ten noorden van Lidda.
Elffel. Eltville of Elfeld.
Elsburch. Borgo a/d Brenta.
Esselinghe. Esslingen a/d Neckar (Würtemberg).
Etterbanck. Aterwang, ten zuiden van Reutte.
Famagusta. Stad op Cyprus.
Filft. Vils (Tyrol).
Flanders. Vilanders, zuidwest van Brixen aan de Adige.
Gazara. Gaser, zuidwest van Samaria.
Gheiselinghe. Geislingen (Würtemberg).
Gheppinghe. Göppingen (Würtemberg).
Ghulpenberch. Het tegenwoordige dorp Gulpen.
Goego. Godego (Italie).
Hospitaelego. Ook Spitaleto Ospedaletto (Tyrol).
Inseele. Einsiedeln (Zwitserland).
Jaffa, ook Joppe geheeten. De gewoonlijke landingplaats der pelgrims.
Janthen (*land van*). Zante.
Janthis. Zante (eiland).
Jara. Zara.
Jerico. Jericho.
Jherico. Jericho.
Kempen. Kempten (Beieren).
Koelen, *Kolen.* Keulen.
Landuck. Landeck (Tyrol).
Latro. Latrûn.
Leermis. Lermoos (Tyrol).
Lego. Levico (Tyrol).
Leo. Een plaatsje op den heerweg van Jaffa naar Jerusalem.
Leschalo. La Scala (Italie).
Leytzinghe. Eene plaats in Tyrol, tusschen Sta Maria de Civezzano en Borgo.
Libano (*berch van*). De Libanon.
Liddio en *Liddo.* Lidda of Diospolis ten oosten van Jaffa.
Lyer. Lier, oostwaarts van Antwerpen.
Lymyson. Limisso, stad aan de zuidzijde van Cyprus.
Mallio (*eiland*). Milo.
Margarete. Margreid (Tyrol).
Martilago. Marzenego (Italie).
Mathera. Maturea, dorpje oostwaarts van Caïro.
Mele Zelo Montaengie. Berg op het eiland Melisello.
Memminghen. Memmingen (Beieren).
Mens. Mainz.
Meranen. Meran (Tyrol).
Meysters. Mestre.
Sinte Michielsderpe. St. Michele (Tyrol).
Modin. Een plaatsje zuidoost van Ramaith.
Modon. Stad in Griekenland ten zuiden van Navarino.
Morea. Morea (schiereiland).
Morea Mons. Het schiereiland Morea.
Muede. Umbden (Würtemberg) ten zuiden van Göppingen.
Muelborn (*dat cloester van*). De nog bestaande beroemde Cistersienser Abdij van Maulbronn (Würtemberg).
Muranen. Mirano.

Nazareth (*over den Vernaert*). Nassereit (Tyrol).
Nebo. Berg bij het dorpje van denzelfden naam, aan den heerweg van Jaffa naar Jerusalem.
Nestelbanck. Nesselwang (Beieren).
St. Nycolaesberch, ligt even ten zuiden van Pfunds.
Nycosya, ook Levkosia genaamd, hoofdstad van Cyprus.
Nymaghen. Nijmegen.
Nyneven. Nineve.
Nynseele, Nyseele. Einsiedeln (Zwitserland).
Olms. Ulm, stad in Würtemberg.
Omagho. Umago (Istrie).
Ontheroy. Untersin.
Oosbrinck. Urspring (Beieren).
Openen. Oppenheim.
Oreb (*berch*). Horeb.
Oudenbussche. Oudenbosch, zuidwaarts van de Willemstad.
Parens. Parenzo (Istrie)
Passant. Bassano a/d Brenta (Italie).
Phasgha. Maspha, dorpje aan den heerweg van Jaffa naar Jerusalem.
Phons. Pfunds (Tyrol).
Polo. Pola (Istrie)
Pruus. Prutz (Tyrol).
Psalinis, ook Salynis. Salamis, even benoorden Famagusta gelegen.
Rama, ook Ramle. Ramatha of Ramaath op den heerweg van Jaffa naar Jerusalem.
Rensche. Rhense, met den Königsstuhl in 1376 door keizer Karel IV gebouwd en in 1843 hersteld.
Rilum. Een plaatsje tusschen Bonn en Andernach.
Rodes. Rhodos.
Rufigina. Rovigno (Istrie)
Ryel. Ried (Tyrol).
Rythen, Ryten. Rentte (Tyrol).
Salynis, ook Psalinis. Salamis, even benoorden Famagusta gelegen.
Scharpen (eiland). Scarpanto.
Scheveninck. Scheveningen.
Schluyderns. Schluderns (Tyrol).
Scypers, Cypers. Cyprus.
Scyryen (*lant van*). Syrie.
Seven kercken. Eene plaats in Tyrol tusschen Schluderns en Vilanders.
Slaffolonia. Cephalonia (eiland).
Slavenyen, Slavenien. Slavonien.
Spitaleto, ook Hospitaelego. Ospedaletto (Tyrol).
Standien. Standia, een eilandje benoorden de stad Kandia.
Synay, Zynay (berg). Sinaï.
Termijn. Tramin (Tyrol).
Tharsen. De bekende geboorteplaats van den apostel Paulus.
Thurns. Tarenz (Tyrol).
Thyeren (*vollick van*). Inwoners van Tyrus.
Troyen. Troye of Ilium.
Vaynge. Vaihingen (Würtemberg).
Velthurns. Valtellina (Hd.

Veltlin), zeer vruchtbaar dal aan de noordelijke grens van 't voormalig Venetiaansch gebied.

Veneetgien. Venetie.

Vernaert (*den berch*). Ternpass.

Vyenous. Vienne, in Provence (Frankrijk).

Woestania. St. Giustina, ten noorden van Padua.

Woorkum. Woudrichem, ook wel Woerkem geheeten.

Yems. Imst (Tyrol).

Yppen, *Ypen.* Eppen (Tyrol).

Zara (*stede*). Zara, hoofdstad van Dalmatie.

Zwaven. Schwaben.

Zynetzaengie. Santa Maria de Civezzano (Tyrol).

—

hij drie mannen zal ontmoeten „die opwaarts gaan tot God te Bethel" vinden wij bevestigd, dat Bethel de bedevaartplaats van het uitverkoren volk Gods gebleven is.

Tengevolge van het gebod aan Moses (Deut. XVI. 16) moesten alle mannelijke Israelieten drie malen in elk jaar voor God verschijnen in de plaats welke de Heer zou uitkiezen: daarin vindt zijn oorsprong, de opgang der Joden naar Jerusalem, waarvan men meermalen in de H. Schrift melding ziet maken [1]) en ieder weet, dat eenmaal Jesus in zijne teere jeugd bij dergelijke bedevaart te Jerusalem achterbleef en eerst na drie dagen in den tempel werd wedergevonden.

Zoo nu bij de Joden van het oude verbond Jerusalem de plaats bij uitnemendheid was om te aanbidden, ligt het voor de hand, dat onder de nieuwe wet de Christenen reeds zeer vroeg werden aangetrokken tot de stad waar het mysterie der Verlossing was volbracht en welke alom door zoete herinneringen aan onzen Heer Jesus Christus was geheiligd. Het bleef niet slechts bij wenschen maar men begaf er zich metterdaad ook heen, en die bedevaarten werden allengkens uitgebreid tot velerlei plaatsen zoowel in het heilige Land, als in Rome waar de zetel der R. Kath. kerk door Petrus was gevestigd, en verder overal heen, waar de bodem nog week was van het bloed der geloofsgetuigen van Christus of de roem van de machtige werken der heiligen voortleefde.

De H. Hieronymus (A° 331–† 30 Sept. 420) wordt gerekend onder de eersten, die van pelgrimstochten naar Jerusalem gewag maken. Hij verhaalt van het groot aantal Bisschoppen, Martelaren en christelijke redenaars, die sedert de Hemelvaart van Jesus tot op den tijd dat hij schreef naar Jerusalem waren gekomen, dewijl zij meen-

1) Joannes IV, 21. XII, 12. Handelingen VIII, 27.

den, niet vroom genoeg te zijn, minder wetenschap te bezitten, niet voldoende van den geest Gods doordrongen te wezen, tenzij ze Christus op die plaats hadden aangebeden, waar voor het eerst het Evangelie des vredes, van het Kruis is gepredikt. [1]) De H. Hieronymus kon met zooveel gezag spreken, dewijl hij-zelf die bedevaart had volbracht en in het heilige land, te Bethlehem, zijne vaste woonstede had genomen.

Ik meen hiermede genoegzaam het overoud herkomen der bedevaarten te hebben aangetoond en zal later allicht de gelegenheid vinden meer uitvoerig over verschillende bijzonderheden te spreken.

Wie eene bedevaart ondernam werd bij menschen heugenis een *Pelgrim* genoemd (latijn: Peregrinus) en de tochtzelf heette eene *Pelgrimagie* (latijn: Peregrinatio). Dat woord *Pelgrim* had oudtijds niet alleen de engere beteekenis van *bedevaartganger*, maar de meer algemeene van *vreemdeling*, *reiziger*, *zwerver*, [2]) (van peregre, per agrum).

Zoo leest men:

VULGATA.	BIJBEL van WILLEM VORSTERMAN, Antwerpen 1542.
Levit. XXIV. 16. Sive ille civis, sive peregrinus fuerit.	Gelijck dye vremdelinck, so sal oock dye ingheboren zijn.
Ruth. I. 1. Abijtque homo de Beth-lehem Juda, ut peregrinaretur in regione Moabitide.	Ende een man van Bethlehem Juda, trock wandelen inder Moabiten landt.
II *Corinthen* V. 8. Audentes igitur semper, et scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino.	Wij verkoenen ons, ende hebben eenen goeden wille vreemt te wesen vanden lichaem, ende teghenwoordich te wesen bij den Heere.

1) Epist. XVII. Cap. 6.

2) Menigvuldig zijn de plaatsen in den Bijbel, waar deze woorden in de aangeduide beteekenis voorkomen; o. a. Genesis XLVII, 9. Matth. XXVII, 7. Lucas XV, 13. XXIV, 18. II Corinthen VIII, 19. I Petr. II, 11.

De pelgrimagien werden onderscheiden in groote en kleinere. De groote waren die naar Jerusalem, Rome en St. Jacob in Galicien [1]), de kleinere waren dezulken, welke naar later vermaard geworden heiligdommen werden ondernomen. Want, naar gelang de Katholieke kerk door verloop van tijd meer vrome mannen en vrouwen die in deugd hadden uitgeblonken in de rij van hare heiligen opnam en overblijfselen welke tot Jesus Christus, Zijne moeder, de martelaren enz. waren terug te brengen, vooral na de kruistochten over westelijk Europa verspreid raakten, in diezelfde mate nam het getal der bedevaartplaatsen en bedevaarten toe en werd de gelegenheid ruimer, zich eene meer volkomen vergiffenis van zondenstraffen te verwerven of de voorspraak der vrienden Gods zekerder te verkrijgen. Het volksgeloof toch meent, en daar dient met eenigen nadruk op gewezen te worden, dat vooral pelgrimagien, zoo zij met een rouwmoedig hart worden ondernomen en volbracht, bij uitnemendheid geschikt zijn om de geestelijke gunsten, waarvan zoo even gesproken is, op eene afdoende wijze te verwerven en dat vooral dit middel dienen kan om groote zonden uit te wisschen.

Zoo de pelgrimagien tweeërlei waren, de pelgrims werden in drie soorten verdeeld en wel 1° stervenden, die hunne laatste rustplaats in een of ander heiligdom hadden gekozen; 2° degenen, die de bedevaartplaatsen uit zuivere godsvrucht bezochten, 3° boetelingen, wien het verrichten van eene bedevaart als straf was opgelegd, of die haar uit vrijen wil ondernamen om vergiffenis van hunne zonden te verwerven. [2])

---

1) Ook Santiago de Compostella = Sint Jacob de Apostel. Zie *Isaac Taylor*. Words and places: or etymological illustrations of history, ethnology, and geography. 1865. p. 345.

2) *Du Cange* Glossarium, in voce *Peregrinantes*.

Hier kunnen nog bijgevoegd worden de lieden, die ter kwijting van geloften ten tijde van gevaren, tot herstel van eene geknakte gezondheid of ter genezing van lichamelijke kwalen, een pelgrimstocht gingen verrichten. Meermalen schonken zij aan de kerk of kapel waar zij meenden hun behoud te hebben gevonden, namaaksels van die ledematen waarin zij geleden hadden, b. v. oogen, handen, voeten en dergelijken, van goud of zilver vervaardigd, welke ex voto's genoemd en gewoonlijk aan het gewelf opgehangen werden. [1])

Ook verhaalt de H. Augustinus van een gebruik onder de pelgrims, om wonderbare genezingen, welke op de in bedevaart bezochte graven der martelaren, aan hen waren geschied, in schrift te brengen en die boekjes ter stichting, aan het volk ter lezing te geven of te doen voorlezen. [2])

Het gewaad der pelgrims bestond in een korten onderrok reikende tot over de heupen, en sluitende om het middellijf met een gordel. Daaraan hing ter zijde de pelgrimsflesch, veelal bestaande uit een uitgeholden kalabas of pompoen. Een groote rozenkrans of paternoster werd over den rechter schouder gedragen, en over het ondergewaad een tot aan de knieen reikende bruinen of grauwen mantel met breeden kraag (pellerien), waarop drie groote schelpen (zoogenaamde St. Jacobsschelpen) waren vastgehecht. De pelgrim droeg een grooten hoed met drie dergelijke schelpen van onderen tegen den breeden rand en hield in de hand een langen staf van boven eindigende in een knop of kruis, van onderen in eene punt, en waaraan ruim halverwege een kogel, somtijds ook de

1) Bij storm op zee werd er door de schepelingen geloot wie hunner, in geval van redding, eene bedevaart zou ondernemen naar een of meer heiligen aan den wal. *Busken Huet*, Het Land van Rembrand II, 2, blz. 256.

2) De Civitate Dei. Liber XXII. Cap. 8.

kalabas hing. [1]) Alvorens de bedevaartganger vertrok, ontving hij in de kerk voor het altaar uit de handen des priesters den pelgrimsstaf en den kalabas, en werden bij die gelegenheid gebeden verricht voor het welslagen en beklijven der pelgrimagie. [2]) Althans er is een tijd geweest, dat dit aldus geschiedde, maar dat deze goede gewoonte later wat in onbruik is geraakt, valt wel te vermoeden.

Men zal reeds tot de gevolgtrekking zijn gekomen dat niemand er zich over verwonderen mocht, in de middeleeuwen op de heirwegen van Europa alom pelgrims te ontmoeten [3]), doch niet in al die bedevaartgangers had men geloovigen te zien, die soms verre en moeizame tochten gingen ondernemen. Er waren er onder, (het is reeds met een enkel woord gezegd) en hun getal zal niet gering zijn geweest, die vergrijpen tegen het wereldlijk gezag hadden te boeten, die uit de stad en het land hunner vaderen waren gebannen en niet mochten wederkeeren, aleer zij, als straf voor gepleegd geweld of andere misdrijven, eene pelgrimagie naar een of ander heiligdom hadden volbracht. Ten gevolge hiervan kwamen de vrome en rechtzinnige pelgrims dikwijls in kwaad gezelschap, en vond men op de bedevaartplaatsen veel slecht volk, een samenraapsel uit allerlei rassen en talen, dat men niet kon ontwijken. [4]) Indien dus de geestelijkheid van

---

1) Prent van Jacobus Matham op het St. Jacobs-gilde, A° 1624.

2) Zie die gebeden bij *Jac. Gretserus*, De Sacris et Religionis Peregrinationibus, 1606, p. 188.

3) Et si autem omnium nationum Christiani sacrae peregrinationis admodum studiosi fuerunt; in hoc tamen studio alios omnes olim exsuperare visi sunt Angli, et Scoti. *Gretserus*, p. 190.

4) Het regt van bannissement was bij den landsheer, en vervolgens ook bij de steden, die eigene jurisdictie hadden, verkregen. Het was in tijden van staatkundige en burgerlijke twisten een geschikt middel, om zich van gevaarlijke woelgeesten te ontslaan, maar vermeerderde aan den anderen kant ook de onveiligheid, wanneer het misdadigers, veelal zonder eenig

den eenen kant reden had zich te verblijden over de godsvrucht der geloovigen, die hen lange en moeilijke reizen deed aanvaarden ter eere Gods en Zijne heiligen, van de andere zijde zag zij niet zonder groote bezorgdheid, hoe de goede zeden gevaar liepen en er juist op de bedevaartplaatsen, somtijds strikken voor de deugd werden gespannen, die niet ieder bleek te kunnen ontgaan.

Reeds zeer vroeg en wel door den H. Hieronymus werd de bedevaart naar Jerusalem allen niet onvoorwaardelijk aangeprezen en wel bepaald wenschte hij de monniken er van verwijderd te houden, omdat de geestelijke geloften, die zij hadden afgelegd, de verplichtingen welke zij hadden aangegaan, bij eene samenstrooming van allerlei landslieden, gevaar liepen. [1]) Het Concilie van Châlons-sur-Saône (9 Juni 813) schreef ten aanzien van de bedevaarten naar Rome de grootste behoedzaamheid voor, omdat onder degenen die daar kwamen, vele geestelijken en geordende personen waren, die er hunne plichten om verzuimden, machthebbenden die er de minder vermogenden om verdrukten, armen die in dergelijke tochten voorwendsels vonden tot bedelarij. Ook het Concilie van Selingenstadt (A° 1022) trachtte die bedevaarten te beperken. En welk goed hart Karel de Groote den pelgrims ook toedroeg, schreef hij toch in zijne frankische wetten, het volgende tegen de rondzwervende bedevaartgangers: „Item, ut isti Mangones, et Cogciones, qui sine omni lege vaga-

---

middel van bestaan, in andere steden of landen bragt. *P. G. Molhuysen*, Aanteekeningen uit de geschiedenis van het Strafregt, in *Nijhoff* en *Fruin*, Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde. Nieuwe reeks, tweede deel (1861), blz. 197.

1) Epistola ad Paulinum. „Non Hierosolymis fuisse, sed Hierosolymis bene vixisse laudandum est." enz. enz. Epistola ad Marcellam: „De toto huc orbe concurritur, plena est civitas universi generis hominum: et tanta est utriusque sexus constipatio, ut, quod alibi ex parte fugiebas, hic totum sustinere cogaris."

bundi vadunt, per istam terram non sinantur vagari et deceptiones hominibus agere. Nec isti nudi cum ferro, qui dicunt se data sibi poenitentia ire vagantes. Melius videtur: ut, si aliquod inconsuetum et capitale crimen commiserint, in uno loco permaneant laborantes, et servientes, et poenitentiam agentes, secundum quod sibi Canonice impositum sit." [1])

Dit voor zooveel de orde en de tucht in kerk en staat aanging. Maar ook de zorg voor de goede zeden bracht, gelijk reeds even is aangestipt, een woord in het midden, wanneer het om eene aanprijzing der pelgrimagien te doen was. Vooral vrouwen en nonnen poogde men van de groote bedevaartplaatsen terug te houden, [2]) maar moge dit in den beginne, kort na het uitvaardigen van bepalingen daaromtrent gelukt zijn, later was de stroom, naar het schijnt, niet te keeren en meermalen ondernamen geheele huisgezinnen, de dienstboden er onder begrepen, den pelgrimstocht naar Jerusalem. En wanneer men ziet, wat over een en ander door tijdgenooten al gezegd is, worden de woorden van Thomas à Kempis verstaanbaar: Pauci ex infirmitate emendantur; sic et qui multum peregrinantur, raro sanctificantur. [3])

Men zal er zich niet al te veel over verwonderen, dat het eigenlijke doel der pelgrimstochten, ter verheerlijking Gods, ter eere van de Moeder des Heeren of de andere Heiligen op eene bepaalde plaats, tot uitdelging van zonden en verwerving van meer bijzondere gunsten en genaden, in den loop der tijden, soms hevig is aangeval-

---

1) Lib. I leges Franciarum. C. 79.

2) De Beggijntjes van het oude hof te Grave mochten geene gelofte van bedevaart doen, dan met goedvinden der visiteerders. Volks-almanak voor Nederl. Katholieken. Jaarg. 1855, blz. 135.

3) De Imitatione Christi. Liber I, XXIII, 4.

len [1]), doch wij zullen die bestrijding laten voor hetgeen zij is, omdat, hoewel de bedevaarten, van den beginne af aan door de Kerk in bescherming werden genomen en aangemoedigd, de Kerk-zelve, de Concilien en Kerkvaders nooit blind zijn geweest voor de schaduwzijde dier goede werken. Daarom werden reeds vroeg voor bepaalde klassen van personen beperkingen gesteld en heeft het bevoegde gezag niet opgehouden, de gevaren aan te wijzen, die, tenzij met strenge waakzaamheid en tucht over- en beheersching van zich zelven, uit dergelijke tochten konden voortvloeien.

Hieraan knoopt zich als van zelve vast het bepaalde verbod der Kerk, om anders dan met vergunning en schriftelijke toestemming van de geestelijke overheid naar Jerusalem of Rome te trekken, ook niet naar mindere heiligdommen. [2]) Nu eens was bewilliging van den Paus, dan van den Bisschop of zijn Vicaris, gewoonlijk van den Pastoor of Kapelaan noodig. Ook kon men zich dergelijke licentien nog onderweg, hetzij te Venetie, Bologna of Padua verschaffen, maar wie, voornamelijk in den tijd der hervorming, zonder eenig verlof eene bedevaart aanvaardde, was in den ban en kon eerst door den Guardiaan in het Heilige Land er uit ontslagen worden. [3]) Deze vergunningen strekten aan degenen, welke de boven omschreven tochten in den vreemde ondernamen, tevens voor

1) O. a. door Erasmus: Peregrinatio religionis ergo (in de Colloquia familiaria). In het middel-nederlandsch gedicht: Vanden vos Reinaerde (edid. Jonckbloet) vindt men vs. 2698—3174 eene ironische kastijding der bedevaarten. Zie verder over hetgeen tegen de bedevaarten geschreven is: *A. C J. Van der Kemp*, De bedevaarten onzer landgenooten; in *Moll* en *De Hoop Scheffer*, Studien en Bijdragen op 't gebied der historische Theologie, 4e deel (1880) blz. 84 sqq. en de daar aangehaalde schrijvers.

2) Decreta Concilii Salegunstadiensis, Cap. XVI.

3) *Röhricht* und *Meisner* Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Lande. 1880. p. 5.

paspoorten, opdat zij niet werden aangezien voor misdadigers, die de reis wegens strafvonnissen volbrachten. [1])

Het is niet wel mogelijk eene optelling te geven van alle plaatsen, die in den loop der eeuwen door bedevaarten bekend of beroemd zijn geworden en het komt mij voor, dat wie niet al te oppervlakkig iets over dit onderwerp wil zeggen, zich nauw getrokken grenzen moet stellen. Ook ik bevind mij in dat geval en mij voorbehoudende, over de pelgrimagien naar Jerusalem hierachter meer uitvoerig te spreken, zal ik van de overige bedevaarten er slechts weinigen aanroeren. Ik ga mij bepalen tot die welke in het Banboek der Stad Haarlem genoemd worden. Het zijn er maar enkelen in vergelijking tot het geheel, doch men kan vrij zeker wezen, dat dezen de bedevaartplaatsen waren, welke, Jerusalem uitgezonderd, in de 15de eeuw zoo binnen als buitenslands de grootste vermaardheid hadden of waarop, gelijk Mechelen, in een Jubeljaar het oog zeer bepaald gevestigd werd. Ik heb hierachter [1]) eene reeks belangrijke vonnissen uit het Haarlemsche Banboek doen afdrukken, niet alleen en in hoofdzaak merkwaardig voor het onderwerp waarmede wij ons bezighouden, doch ook kenschetsende den geest der tijden waarin ze werden gewezen, de ruwe zeden der poorters, het gezag van het wereldlijk bewind, de bezorgheid en eerbied van het gerecht voor de kerk en het heilige. Men zal in die vonnissen gewoonlijk bedongen vinden, dat de veroordeelde een bewijs moest terugbrengen van het volbrengen der pelgrimagie en van enkele bedevaartgangers is het mij gelukt die briefjes te ontdekken. Soms werd nog opgelegd, dat eene of andere gift in het aangewezen heiligdom moest geofferd worden, b. v.

---

1) *Van Hasselt*, Arnhemsche Oudheden III, blz. 135.

2) Bijlage A.

een zilveren penning en in verband hiermede, meen ik ter loops te mogen wijzen op het onder pelgrims der middeleeuwen in zwang gaande gebruik, om munten te werpen in heilige putten, gelijk men er hier en daar vond. [1])

Wij komen thans tot de korte mededeeling aangaande den aard der bovengenoemde bedevaartplaatsen en vangen aan met

Rome.

In de Eeuwige Stad waren het in de eerste en voornaamste plaats de graven der HH. Apostelen Petrus en Paulus welke pelgrims trokken en bezocht werden. De bedevaarten *ad limina Apostolorum*, zooals men zeide, zijn reeds overoud, want men leest dat in hetzelfde jaar 69 nà Christus, waarin de HH. Petrus en Paulus den marteldood ondergingen, de Oostersche christenen beproefden de lichamen dier Apostelen heimelijk weg te voeren en naar het Oosten over te brengen, en dit alleen omdat zij liever in hun werelddeel dan in het Westen de menigvuldige wonderen bij de graven dier heiligen zagen geschieden, daarheen den stroom der pelgrims wilden verleggen. [2]) Lang vóór Constantijn de Groote († 22 Mei 337) waren dan ook de bedevaarten naar de graven der Apostelen in geregelden gang en in Rome vermeerderden langzamerhand de heilige plaatsen, welke de groote aantrekkingskracht voor de pelgrims werden. De zeven hoofd-

---

1) Men wist b. v. zeker, dat dit het geval was geweest bij den St. Willibrordsput te Heiloo, welke voor weinig jaren (in 1881) is hersteld. Men verwachtte daar bij die gelegenheid een grooten schat voor de numismatiek op den bodem aan te treffen, doch die hoop is niet vervuld en men heeft niets gevonden. Hoogst waarschijnlijk omdat hetgeen zich aan munten in den put bevonden heeft, reeds bij eene vroegere schoonmaak was weggenomen.

2) S. Gregorius Lib. III. Epist. 30.

kerken van Rome [1]), waar een schat van relieken bewaard werd, waren van oudsher geliefde plaatsen, waarheen zich tal van bedevaartgangers wendde. Om het bezoek der geloovigen in die heiligdommen aanlokkelijk te maken, werden en voortdurend door de Pausen aflaten aan geschonken, die op gezette dagen des jaars verdiend konden worden, en daar er behalve de zeven hoofdkerken in de stad nog zeer vele anderen waren, die almede door het bezit van relieken en door historische of legendarische berichten in het oog der vromen gewijd waren, werden ook aan die heiligdommen met gelijk oogmerk soortgelijke pauselijke gunsten verleend. [2])

Pepijn de korte, Koning der Franken (a° 746–768), stelde de pelgrims, naar Rome in de eerste plaats, vrij van belastingen, zoo als brug-, sluis- en pontgelden en Paus Leo III (a° 795–816) stichtte te hunnen behoeve een gasthuis bij St. Pieter (geene zieken-inrichting, zoo als men naar het spraakgebruik van onzen tijd allicht zou meenen, maar wat wij onder eene herberg verstaan). De overlevering wil, dat zich in de dagen van Karel den groote vele Friezen te Rome ophielden en er wordt gesproken van eene „peregrinencolonie" te Rome, welke even als die der Saxen, Franken en Longobarden aldaar, eene kerk, eene school en een gasthuis (xenodochium) voor beevaartgangers zal bezeten hebben. [3]) Men weet

---

1) N.l. St. Jan van Lateranen, St. Pieter, St. Pauwels, St. Laurens, Onser Vrouwen Majoer, St. Sebastiaen en dat heilighe cruys. Zie verder: Die Figuren van den seven kercken van Romen daer men die stacien hout van den aflaten der Broederscap van der Prekeroerden van Harlem; ghe-prent ter Gou tot die Collaciebroeders (in de 15e eeuw). Op de Stads-Bibliotheek te Haarlem.

2) *Dr. W. Moll*, Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming II, 4, blz. 195.

3) Dr. J. P. *Arend*, Algemeene Geschiedenis des Vaderlands I, blz. 360, 459.

met zekerheid dat in het jaar 1386 door een leek, genaamd Johan Peter, Dordtenaar van geboorte, te Rome een gasthuis is gesticht voor pelgrims van germaanschen stam, dat S. Maria dell' Anima genoemd werd, op dit oogenblik nog bestaat, in bloei en vrij rijk is. [1]) Het kwam door verloop van tijd bijna geheel onder duitsch bewind en hoewel, in de a° 1854 herziene statuten ook aan Hollanders gedacht wordt, is het duitsch element er overheerschende. Volgens dat reglement is het gasthuis (dat ook eene kerk bezit) open voor arme duitsche pelgrims; recht tot opname hebben de bewoners der duitsche bondsstaten, *vervolgens* die van Belgie en Holland. Er is dus eerst in de tweede plaats, en dan nog wel voorwaardelijk, aan de landgenooten van den stichter gedacht. Doch dit zal wel daaraan zijn toe te schrijven, dat Duitschers en Hollanders in den vreemde gewoonlijk als één volk worden beschouwd, dat ten minste tusschen hen geen scherp onderscheid wordt gemaakt. De eenige Nederlander, die op den Stoel van Petrus gezeten heeft, Paus Adriaan van Utrecht, heeft zijn graf gekozen in de kerk S. Maria dell' Anima en rust er thans nog, even als de Kardinaal Willem Van Enckevoirt, die van 1529 tot aan zijn dood in 1536, Bisschop van Utrecht geweest is. [2])

Uit al hetgeen hierboven gezegd is heeft men reeds kunnen afleiden, dat er voortdurend te Rome een tamelijk groote toevloed van bedevaartgangers was, maar er kwamen tijden dat zulk eene groote menigte pelgrims zich daarheen begaf, dat zij te nauwernood in de stad, hoe ruim deze ook ware, konden binnenkomen. Dit was voornamelijk het geval in het gulden jaar (Jubilaeum), hetgeen naar men algemeen aanneemt, voor het eerst onder

1) De zoogenaamde Kerk der Duitschers.

2) Kath. Nederl. Brochuren-Vereeniging. Tweede Jaarg. (1869) N° II.

Paus Bonifacius VIII in het jaar 1300 gevierd is, om de honderd jaren zou plaats vinden, doch naderhand op elke 50- later op elke 25 jaren vastgesteld werd. Bij die gelegenheid waren te Rome de groote aflaten te verdienen en de eerste maal was de toegevloeide schaar van pelgrims zoo groot, dat men in de straten zich schier niet kon bewegen en er overal een verschrikkelijk gedrang was. Bij al die bezwaren en ontberingen, kon echter de bedevaart voor de toenmalige geslachten niet geheel en al onvruchtbaar zijn. In een tijd, waarin men maar zelden uit reislust of leergierigheid naar den vreemde ging, en de afscheiding, waarin de volken tegenover elkander stonden, veel grooter was dan in onze dagen, werden menschen van alle standen en landaard door haar tot elkander gevoerd; en die van Rome en andere plaatsen, waar het licht dier eeuwen scheen, huiswaarts keerden, konden een schat van nieuwe gedachten en ervaringen, en niet zelden ook boeken en andere nuttige voorwerpen met zich brengen, waardoor de beschaving uit verwijderde streken overgebracht werd, om straks onder de landgenooten gezegende vruchten te dragen. [1])

St. Jacob in Galicien (Spanje).

Het lichaam van den apostel Jacobus, zoon van Zebedeus en broeder van den Evangelist Joannes, werd volgens de overlevering omstreeks het jaar 816 in Spanje gevonden, naar luid van andere berichten daarheen overgebracht. St. Jacob, want aldus wordt de heilige onder het volk gewoonlijk genoemd, was bisschop van de christen-gemeente te Jerusalem, en onderging onder Herodes Agrippa in het jaar 44 van onze jaartelling den

---

1) *Moll* I, blz. 442.

marteldood. [1]) Men wil dat hij het christendom in Spanje zou gepredikt hebben en van daar is hij de beschermheilige van het geheele Iberische schiereiland geworden en gebleven; doch zoo men hem in gansch Spanje vereert, in het bijzonder is dit het geval in de stad Compostella, of liever Santiago de Compostella (beteekenende Sint Jacob de Apostel) de hoofdstad van het oude spaansche koningrijk Galicien, in de provincie Coruna. Reeds ten tijde van Paus Leo III werd daar door Koning Alfonsus, bijgenaamd de kuische, ter eere van St. Jacob eene kerk gesticht, en de tegenwoordige kathedraal, dagteekenende uit de elfde eeuw, bevat een receptaculum waar het lichaam van den Apostel begraven ligt. Reeds sedert de negende eeuw is Compostella de meest beroemde bedevaartplaats van Spanje, en eene pelgrimsreize daarheen werd oudtijds van gelijke waarde gehouden als naar Jerusalem Ook uit Nederland trokken een aantal vrome lieden naar het graf van St. Jacob, onder wie men in de eerste rij vermeld vindt, Sophia, Gravin van Holland, vrouw van Dirk VI, dan de kruisvaarders, die onder Graaf Willem I († 1223) Portugal aandeden, en ook kleine burgers, waarschijnlijk aangetrokken door de verhalen der wonderen, welke te Santiago, geschied waren. [2])

---

1) Handelingen der Apostelen XII. 1-2.

2) Moll l. c. II, 4, blz. 37. Gretserus l. c. p. 280, 282. Terwijl dit geschreven wordt, leest men in de Haarlemsche Courant van 31 Juli 1884 het volgende bericht: Verleden Zondag (27 Juli 1884) was men te Santiago (Spanje) op het punt van de jaarlijksche feesten ter eere van den Heiligen Jacobus te besluiten, toen de aartsbisschop een telegram uit Rome ontving, meldende, dat de Heilige Congregatie het vóór vier jaren onder het altaar in de hoofdkerk te Santiago gevonden gebeente als dat van den Apostel, Spanje's beschermheilige, erkend had. Dit gebeente zou in 1100 uit vrees voor de Mooren verborgen zijn geworden. Dientengevolge worden nieuwe, prachtige feesten tot viering van deze gebeurtenis voorbereid.

Nog omstandiger spreekt *de Tijd* hiervan in zijn nommer van 11 Augustus 1884: De *Osservatore romano* heeft het latijnsche decreet van de H. Con-

Van een dier wonderbare gevallen maakt Trithemius op het jaar 1177 gewag [1]) en dewijl het eene ontmoeting geldt van de pas genoemde Gravin Sophia van Holland, waarin wij nederlanders in de eerste plaats belang behooren te stellen, schijnt het geoorloofd het verhaal van den kronijkschrijver hier te laten volgen:

In Holland blonk te dier tijde uit Sophia, de echtgenoote van Dirk graaf van Holland, eene heilige vrouw, die de christelijke liefde nauw betrachtte, onafgebroken bezig was met het gebed, vasten, waken, en het uitdeelen van aalmoezen, en voorgesteld wordt, zoowel bij haar leven als na haren dood, door wonderen te hebben geschitterd. Toen deze heilige vrouw, op weg zijnde naar het graf van den apostel Jacobus in Galicien, in handen

---

gregatie der Riten openbaar gemaakt, dat de ontdekking bevestigt der stoffelijke overblijfselen van den H. Jacobus den Meerdere, onlangs in de Kathedraal van Santiago gevonden. Het document begint met die Kathedraal te beschrijven als een der beroemdste onder de door pelgrims bezochte heiligdommen; want, zij bevatte het graf van den apostel Jacobus den Meerdere, wiens stoffelijk overschot, nadat hij door Herodes gedood was, naar Spanje werd overgebracht. Die stoffelijke overblijfselen werden gedurende het tijdperk van de heerschappij der Arabieren en in andere woelige tijden, de engelsche invallen der 16e eeuw incluis, met de grootste zorg bewaard in een geheime plaats. Men heeft altijd geweten dat de kostbare reliquieën nooit de basiliek hadden verlaten, en een vaste traditie wees de plek aan. De tegenwoordige aartsbisschop van Santiago, Z. Emin. Kardinaal Paya Y Rico — gaat het document voort, — hield zich, terwijl zijn Kathedraal werd gerestaureerd, ijverig bezig om de plaats te ontdekken, waar het stoffelijk overschot van den Apostel en van zijn leerlingen Athanasius en Theodorus lag, en heeft het na veel moeite en arbeid gevonden onder den vloer achter het hoogaltaar, waar zich een receptaculum bevond, van gebakken en gehouwen steen gemetseld, en drie geraamten bevattende. De Kardinaal-aartsbisschop maakte alsdan een procesverbaal op, welk rapport, aan den H. Vader opgezonden, den 22sten Mei in handen van de H. Congregatie der Riten werd gesteld, die den 19den Juli antwoordde betreffende de echtheid *affirmative; seu sententiam esse confirmandam.* Het decreet dat twee colommen in den *Osservatore* vult, is geteekend door Kardinaal Bartolini.

1) Gretserus l. c. p. 70.

was gevallen van woeste roovers, die haar niet enkel alle kostbaarheden maar zelfs het leven wilden benemen, heeft de kracht van het gebed deze woestaards zoodanig gekneveld en gebonden, dat zij op geenerlei wijze zich konden bewegen of de handen aan haar slaan. Waarom zij gansch verbaasd, genade van haar afsmeekten en deze verworven hebbende zijn zij aanstonds ijlings weggevlucht.

Na vele werken van liefdadigheid te hebben verricht, is de edele gravin toen zij voor de derde maal naar Jerusalem was gereisd om het graf van Christus te bezoeken en nadat zij de heilige plaatsen allergodvruchtigst had vereerd, den 26 September 1177 gelukzalig in den Heer ontslapen en in het Duitsche hospitaal te Jerusalem begraven.

In nauw verband met deze bedevaarten kan gebracht worden, de instelling door Graaf Floris V der orde van St. Jacob, in het jaar 1290, gevormd op den grondslag van de toen reeds vele eeuwen in Spanje bestaande ridderschap, welke Santiago de Compostella tot patroon had. [1]) Naar aanleiding van een en ander is ook te Haarlem in het begin der 14de eeuw, een gilde opgericht, aan St. Jacob toegewijd, waarin zich bij den beginne degenen vereenigden, die in pelgrimagie naar Compostella waren geweest. [2]) Door verloop van tijd en wijziging van omstandigheden is dat doel uit het oog geraakt, en sedert het jaar 1610 is het St. Jacobs-gilde bloot een gezellige kring waar de broeders zich op den dag van hunnen Patroon, 25 Juli, aan een maaltijd vereenigen, om de oude overlevering in eere te houden. Voor korten tijd echter is daar deze

1) *A. Schoonebeek*, Historie van alle ridderlijke en krijgsorders. 8o. 1697. 1e deel, blz. 132 sqq. *A. Beeloo*, De instelling van de Orde van St. Jacob. 8o. 1845, blz. 21.

2) Evenzoo te Utrecht. Leden waren ook daar oud-pelgrims naar Compostella. De broederschap bezat een gasthuis.

wijziging in gebracht, dat het feest juist niet op St. Jacob behoeft gehouden te worden, mits het elk jaar slechts geregeld plaats vinde. [1])

Wilsenack.

Sedert 1382 was Wilsenack (Mark Brandenburg, Bisdom Havelberg, Aartsbisdom Maagdenburg) niet ver van Potsdam en van de Elbe, in het bezit van drie bloedige hostien. Van alle kanten stroomde men daarheen ter bedevaart. Ook Bohemen leverde een groot aantal pelgrims. Dewijl de te Wilsenack voorgevallen wonderen, die de oorsprong waren der bedevaarten, niet algemeen bekend zijn, kan het gepast wezen over een en ander hier iets mede te deelen. [2])

De pastoor van Wilsenack, Heer Johannes, had zich in Augustus 1382 naar Havelberg begeven tot bijwoning van een kerkelijk feest. Daar zijnde vernam hij dat Jonker Hendrik Von Bülow, die met den Bisschop van Havelberg in oorlog was, Wilsenack met nog een paar naburige plaatsen in brand gestoken had en hij kwam nog juist bij tijds genoeg in zijne parochie terug om de kerk te zien instorten. De pastoor nam eerst de wijk naar een dichtbij gelegen gemeente, doch keerde na een paar dagen terug, begon te graven, ruimde het puin en de overblijfselen der gesmolten klokken weg en bereikte zoo het altaar, welks eikenhouten blad geheel was verkoold.

1) Naemen vande Broederen, behoorende onder het loffelijck ende vermaert Gilde ende Ordre van St. Jacob, opgerigt ten tijde van Floris den Vijfde, Grave van Hollant, inden jaere 1290, sedert het begin der 14de eeuw bekend binnen der Stadt Haerlem; aenvangende met den jaere 1610. F° 1883. (Niet in den handel).

2) Naar het bericht van Mr. J. C. Bijsterbos, in het Verslag van de handelingen der drie-en-vijftigste vergadering der Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, gehouden te Kampen den 8 Juni 1884, blz. 17-22, dat om zijne uitvoerigheid vooral te raadplegen is.

Vóór zijn vertrek had Heer Johannes drie heilige hostien geborgen in een houten met zijde gevoerd kastje, dat in eene vierkante, in het altaar aangebrachte opening stond. Hij deed zich thans vele verwijten over zijne afwezigheid; ware hij thuis gebleven, hij had de nu verbrande hostien kunnen redden. Daarbij kwam nog, dat de arme parochianen geen kans zagen de verwoeste kerk te herbouwen, ook de pastoor kon niet blijven, want hoe gaarne zij hem, als hun trouwen herder hadden willen houden, er bestond geene mogelijkheid om in zijn onderhoud te voorzien. Hij zou dus voor goed vertrekken. Den nacht vóór zijne afreize lag hij met tien zijner parochianen te slapen voor een brandend vuur in een huis in den omtrek van Wilsenack. Eensklaps hoorde hij voor het huis eene kinderstem, welke hem vermaande naar Wilsenack te gaan en er de H. Mis te lezen. Dewijl hij verder niets vernam, meende de pastoor gedroomd te hebben, legde zich weer neder en sliep in. Maar weldra hoorde hij dezelfde vermaning op veel ernstiger toon herhalen. Hij antwoordde luide, te zullen gaan. Maar daardoor wekte hij een zijner parochianen, die hem over deze stoornis der rust zeer beknorde. Langzamerhand werden ook de overigen wakker en waren algemeen van oordeel, dat Heer Johannes door een vurig verlangen om nog eenmaal de H. Mis te lezen in zijne vroegere kerk, zulk een duidelijken droom had gehad, dat hij dien als werkelijkheid opvatte. Zij spraken nog lang daarover, maar sliepen tegen den morgen weder in. De priester werd toen voor de derde maal door de geheimzinnige stem gewekt en voelde tevens, dat hij met geweld bij den arm werd gegrepen, hetgeen hem eene pijn veroorzaakte, welke hem het geheele leven bijbleef. Vergezeld van de anderen ging hij naar Wilsenack en vond in de bouwvallen der kerk, het altaar gedekt met een linnen doek en daarop de drie hostien, een weinig

geschroeid aan de kanten en met een bloeddroppel in het midden. Nadat de H. Mis gelezen was, ging men naar het naburige dorp terug en de hostien werden in de kerk aldaar bewaard. 's Nachts vertoonde zich voor die hostien een licht, waarvan niemand den oorsprong kende en dat even sterk bleef, ook toen men, onder wind en storm, de hostien in processie naar Wilsenack terugbracht.

Nu volgde wonder op wonder, en reeds in 1384 kon men, gesteund door de ruim toevloeiende giften, tot den bouw van eene nieuwe kerk overgaan.

De wonderen van Wilsenack bleven niet onaangevochten. Het schijnt dat de eerste tegenstand gekomen is van den Aartsbisschop van Praag, Zbyneck (Sbinko), die zeker mistrouwen had in hetgeen daar geschiedde. Hij benoemde in 1403 Joannes Huss met twee andere personen, tot commissarissen van onderzoek naar het heilige bloed te Wilsenack. De uitkomst van hun onderzoek had ten gevolge, dat de Aartsbisschop de bedevaarten daarheen, op straffe van verbanning, verbood. De Kardinaal Nicolaas De Cusa legde ook weinig ingenomenheid met het wonder van Wilsenack aan den dag, en toen hij als pauselijk legaat Nederland bezocht en te Haarlem, Leiden en op andere plaatsen preekte, ontsloeg hij allen, die geloften gedaan hadden er heen te reizen, van hun woord en raadde hun aan het heilige Sacrament in hunne parochiekerk te vereeren.

Maar het een noch het ander moet veel uitgewerkt hebben, want in 1475 ijverde Johann Van Dorsten, Doctor der Universiteit van Erfurt, weder tegen de menigvuldige bedevaarten naar Wilsenack. [1]) Bij veel tegen-

---

1) *Moll*, Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de hervorming II, 4, blz. 47. Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische Theologie IV, blz. 55.

standers, ontbrak het echter ook niet aan beschermers. Zoo nam b. v. de Keurvorst van Brandenburg, Frederik, de zaak van Wilsenack in zijne hoede en vond in den Franciscaner Matthias Döring een moedigen medestrijder. Maar de hervorming drong inmiddels door: de regeering van Wilsenack beriep in 1542 een protestantsch leeraar en deze verbrandde den 28 Mei 1551 de drie bloedige hostien.

Abdij van den H. Antonius bij Vienne (Provence, Frankrijk).

Het leven van den H. Antonius, den oudvader der kloosterlingen, (geb. A° 251 † 356) is aan velen hetzij dan in alle bijzonderheden, of in algemeene omtrekken bekend. Hij stierf op den top van een hoogen berg ergens in de omstreken van Thebe, zijn gewoon verblijf sedert zijn manlijken leeftijd, en eerst ruim twee eeuwen nadat hij was overleden, in het jaar 561, werd zijn stoffelijk overblijfsel ontdekt en met alle plechtigheid naar Alexandrie overgebracht. Van daar stelde men het een eeuw later, tijdens de verwoestingen door de Saracenen, in veiligheid te Constantinopel. Doch ook hier mocht het niet voor goed eene rustplaats vinden. Josselin, een edelman uit Dauphiné, voerde het tegen het einde der 10de eeuw naar Vienne, (in Provence, Frankrijk) en stelde het in de hoede der Benedictijnen, wier klooster, genaamd Montdidier, op vier mijlen afstands van die stad was gelegen. Toen Gaston, een ander edelman uit dezelfde landstreek, in het jaar 1070 eene bedevaart naar Montdidier had gedaan en door de voorspraak van den heiligen Antonius van eene bedenkelijke kwaal was genezen, stichtte hij daar ter plaatse een gasthuis tot verpleging van lijders aan dezelfde ziekte waarmede hij bezocht was geweest en welke men *St. Antonius-vuur* noemde, opdat deze ongelukkigen

door aanroeping van dien heilige op zijne voorbede genezing mochten vinden. De ordebroeders, die Gaston in het gasthuis plaatste, werden erkend als de orde van St. Antonius. Uit hun klooster, tot abdij verheven, is de orde der reguliere kanunniken van St. Antonius voortgekomen, bevestigd door Urbanus II en door het Concilie van Clermont in 1095. Zij werd in 1777 samengevoegd met de orde van Maltha, maar door de omwenteling van 1789 vernietigd.

Montdidier was reeds vroeg eene druk bezochte bedevaartsplaats geworden en wij zien, dat zelfs uit Haarlem pelgrimagien daarheen werden ondernomen. [1])

Einsiedeln.

Niet zeer ver van Rapperswyl in Zwitserland, had zich tegen het einde van de 9de eeuw een vrome jonge man, Meinrad genaamd, te midden van de wildernis een verblijf gekozen en leefde daar in de eenzaamheid als kluizenaar (Einsiedler). Hij had in die woestenij eene hut en een kapelletje gebouwd, bracht zijne dagen door in gebed en bespiegeling en hem verschenen meermalen, naar men verhaald vindt, de H. Maagd en het kindje Jesus. De sprake ging onder het volk, dat hij groote rijkdommen bezat en zoo geschiedde het dat de kluizenaar Meinrad door twee bandieten, die hij met alle gastvrijheid had geherbergd, werd vermoord. Zijne hut bleef nu omstreeks 46 jaren onbewoond, maar werd niëtemin door de bewoners dier landstreek altijd in groote eere gehouden, in die mate dat de Domheer Benno uit Straatsburg A° 907 besloot, daar zijne dagen door te brengen, in gezelschap van eenige vrome mannen, die zich bij hem zouden willen

---

1) Zie blz. 244 hierachter. Daar staat in de noot „Vienne in Dauphiné", lees: „Vienne in Provence."

voegen. Het kapelletje werd wat hersteld en zoo ging de samenwoning dier kluizenaars rustig voort, totdat in het jaar 940 zich de Proost van den Dom te Straatsburg, Eberhard, bij hen kwam voegen. Deze prelaat was zeer vermogend en deed bij de hut van Meinrad een klooster-, over het kapelletje eene kerk bouwen. Toen het convent voltooid was, verbonden al de kluizenaars zich tot eene orde, namen den regel aan van den H. Benedictus en zoo ontstond het beroemde klooster Einsiedeln. Op den 14 September 948 zou de nieuwe kerk worden gewijd door Coenraad, Bisschop van Constanz, doch in den nacht te voren, toen de Bisschop en de geestelijken van het klooster hunne gebeden in de kerk opdroegen, zagen zij allen hoe de H. Maagd stralende van licht als de zon op het altaar stond, Jesus in bisschoppelijk gewaad en omringd van Engelen en heiligen van den hemel nederdaalde en geheel naar Roomsche zede, zelf de kerkwijding verrichtte. Hoewel Bisschop Coenraad nu zeer weinig gezind was, om de plechtigheid die van hem verwacht werd, te volbrengen, zou hij toch op aandringen der geloovigen ten bepaalden dage de kerk wijden, maar ziet, op het oogenblik dat hij meende aan te vangen, hoorde de geheele geestelijkheid, de adel en het volk eene stem die tot driemalen toe duidelijk riep: „Houd op mijn broeder! de kerk is door God-zelven reeds gewijd." Nu waren allen overtuigd van de waarheid des wonders, zooals Bisschop Coenraad dat reeds had verhaald, en een keizerlijk verzoek aan den Paus had ten gevolge dat Leo VIII het mirakel erkende en bij eene bul van 11 November 964, onder de gewone voorwaarden, een vollen aflaat verleende aan allen die de kerk te Einsiedeln bezoeken zouden.

Het is nu reeds in de tiende eeuw, dat Einsiedeln als bedevaartplaats door geloovigen uit alle oorden der wereld bezocht wordt en niet zeer lang geleden, werd het ge-

middeld getal pelgrims opgegeven 300000 per jaar te bedragen. [1]) De grootste schaar stroomt toe op den 14^n September, den verjaardag van het wonder, tegen welken tijd de wegen welke naar Einsiedeln leiden, met pelgrims bezaaid zijn. Men kan er zeker van wezen, dat dit geen verschijnsel is wat zich juist in onze eeuw met zooveel kracht openbaart, integendeel geloof ik te mogen aannemen dat dit Zwitsersche heiligdom van oudsher en door alle tijden heen eene machtige beteekenis als beevaartplaats heeft gehad. Om deze reden. In het Haarlemsche banboek komen gewoonlijk twee, drie, hoogstens zes veroordeelingen voor tot het volbrengen van pelgrimagien naar dezelfde bedevaartplaats; naar Einsiedeln echter vinden wij er acht, het hoogste getal, ingeschreven. Wel staat opgeteekend, dat vooral onvruchtbare vrouwen naar Einsiedeln togen op hoop van moedervreugde [2]), maar deze beweegreden komt natuurlijk bij de Haarlemsche veroordeelden niet in aanmerking.

Keulen.

De voornaamste reliquien welke bedevaartgangers naar Keulen trokken waren de gebeenten van St. Ursula met hare elf duizend gezellinnen, en bovenal de hoofden der Drie Koningen, welke nog heden in den Dom bewaard worden. Deze overblijfselen der Wijzen uit het Oosten waren onder Keizerin Helena naar Milaan gekomen, en bleven daar tot dat die stad in 1164 door Keizer Frederik Barbarossa stormenderhand was ingenomen. De Keizer schonk ze bij die gelegenheid aan den Aartsbisschop van Keulen, Reinald, die hem op zijn krijgstocht had vergezeld en de hooggeschatte reliquien naar Keulen over-

---

1) *Georg Ott*, Marianum. 1859, blz. 163.
2) *Moll* II, 4, blz. 41.

voerde. Zij bleven daar, totdat de Fransche revolutie en de nadering der Franschen in de Rijnprovincie, A° 1794, het noodzakelijk maakte haar in veiligheid te brengen. Het kapittel te Arnsberg in Westfalen, werd toen belast met de zorg voor de behoorlijke bewaring der hoofden van de Drie Koningen, van het kostbare schrijn waarin zij waren geborgen en van eene groote menigte andere reliquien welke de Keulsche Dom bezat. Eerst in 1804 keerde de schat naar zijne oude plaats terug, doch de nood der tijden had er toe gedrongen vele verciersselen, welke voorheen tot optooiing gediend en eene onmetelijke waarde hadden, te gelde te maken. Het grootste gedeelte er van was op het einde van de vorige eeuw te Praag en in 1803 te Darmstadt gesmolten en verkocht.

Men zegt, dat de schat van den Dom te Keulen, zoo als wij die kennen, geen denkbeeld geeft van den overvloed der rijkdommen, welke daar vóór de Fransche omwenteling was ten-toon-gesteld. En nog is de pracht dier schatkamer verbazing-wekkend. [1]) Op de hoofden der Drie Koningen zijn hunne namen, Caspar, Melchior en Balthasar, vermeld in letters van robijnen. Zij dragen kronen van verguld zilver (voorheen van goud met juweelen) en voor op het schrijn waarin zij rusten leest men

Corpora sanctorum recubant hic terna Magorum,
Ex his sublatum nihil est, alibive locatum.

De oude schrijvers geven zich meer moeite, van de kostbaarheden der schatkamer te Keulen te verhalen, dan ons in te lichten omtrent de bedevaarten welke naar dat heiligdom plaats vonden. Het is echter aan te nemen, dat die pelgrimagien in den ouden tijd nog al wat te beteekenen hadden, hetgeen ook hieruit valt af te leiden,

---

1) In de schatkamer wordt aan de bezichtigers verteld, dat de waarde van het daar voorhandene nog zes millioen franken bedraagt.

dat Heer Henrick Van Swol, Commandeur van St. Jan te Haarlem, toen hij in 1569 zeven en twintig jaren het convent bestuurd en op zijn ouden dag een coadjutor bekomen had, dadelijk in bedevaart ging tot de Drie Koningen in Keulen. Ter wille van de naivieteit, waarmede de Commandeur het verslag van den tocht in het Memoriale deed opteekenen, nemen wij het hier over:

Is geboert dat onse seer eerwaerdige Heer, Heer Henrick Van Zwol, Commenduer, verwrect zijnde in devotie van God ende den heylige drie coningen, is van sin geworden om die te gaen besoecken, met hem associerende drie van zijn lieve oerdens-medebroederen, Te weeten broeder Thyman Van Wou, Pastoor tot Beverwijck, b. Vranck, Pastoor tot Heemskerck, broeder Joest Claesz. Vinck Van der Goude, Pitancimeester, ende zijn gereyst tot Coelen ende hebben gelogeert in onse oerdens-huys binnen Coelen, genaempt Sint Jans te Cordelen, daer zij zeer vrundelick ende mindelick jae magnifyckelick ontfangen zijn geweest van den Commenduer ende gemeen conventuael broederen. Alsoe oft quaem, dat eenyge van denselve huyse in Hollandt quamen, dat men dat zal gedachtich zijn. Waerom dese memorie hier mede gestelt is. Zijn oick geweest tot Aken, Ludick [1]) ende anderen heerlijcken plaetsen Daer zij veel heylige reliquien gevonden ende gesien hebben, daer God off geloeft moet zijn. Anno 1569.

Mechelen.

Men weet uit het medegedeelde vonnis [2]), dat de pelgrimagie naar Mechelen werd bevolen den 3 Juni 1451;

---

1) Lüttich, Luik.

2) Zie blz. 252. In het daar afgedrukte vonnis is ongelukkiger wijze een gedeelte tekst uitgevallen. Men gelieve te lezen op den zesden regel, achter: trecken sel, ende „bedevaert doen, binnen der Stede van Mechelen, ende”

die stad was geene bedevaartplaats, dus niet uit dezen hoofde moest de veroordeelde er heen trekken, maar er werd juist te dien tijde het jubilé van het heilig Jaar gehouden. Zie hier welk bericht mij daaromtrent is toegekomen:

Het jubilé van het heilig Jaar, voor de stad Mechelen toegestaan bij pauselijke bulle van Nicolaas V (Rome, 8 December 1450), werd te Mechelen aangekondigd den 27 Maart 1451. Een afschrift dier bulle werd gezonden aan de Bisdommen van het hertogdom Boergondien, alsook door geheel Holland, Zeeland, Friesland, Vlaanderen, Brabant, Engeland, St. Omer, Atrecht, Douai, Keulen, Trier, Metz, Luik, Luxemburg, Kamerijk enz., zoodat men zich niet moet verwonderen over de groote menigte volks, die van alle kanten en uit alle streken, zich te Mechelen gedurende het Jubeljaar 1451 kwam vereenigen.

Hertog Philips gaf van zijn kant een bericht uit (Brussel, 14 April 1451), waardoor hij deed weten, dat het jubilé te Mechelen een aanvang zou nemen op 23 April. Het jubeljaar werd er gesloten op Zondag 31 October 1451. Met de rijke offergiften welke de geloovigen aanbrachten, werden de zeven kerken van Mechelen, die tijdens het jubilé door hen waren bezocht geweest, òf vermeerderd òf vernieuwd. [1])

Halle, in Henegouwen.

De stad Halle dankt hare vermaardheid als bedevaartplaats aan een beeld van Onze Lieve Vrouw, dat in het jaar 1267 er is gekomen, en dat op zijne beurt is beroemd geworden, dewijl de gebeden, daar bij ten hemel opgezonden, op eene bijzondere wijze door God zijn verhoord.

---

1) Mededeeling (naar *Foppens* Mechlinia Christo nascens et crescens) van den Hoogeerwaarden Heer Kanunnik *Van Campenhout*, Plebaan-Deken van Mechelen.

De herkomst en geschiedenis van het beeld worden omstandig vermeld in het volgende bericht:

Sinte Elisabet, dochter van Andreas den tweeden, cooninck van Hungarien, out zijnde drie jaren, is gedesponseert ende verlooft aen Ludovicus, den zoon van Hermannus, den grooten prins van Turingen ende landtgraeff, welcke Ludovicus onder de grooten van duytslandt verscheen ende zijn affkoomste reeckende van karel den grooten. Deese Elisabet, een dochtertgen out zijnde vier jaren, is gevoert in Turingen, om aldaer bij haer toekoomende man opgevoet te werden, en, in veel voorteyckenen van heylicheyt, ontrent veerthien jaren out wesende, is getrout. Een jaer daerna, heeft sij voortgebrocht Herman, haer eersten ende eenigen zoon, ende weer twee jaeren daerna, een dochter genaempt Sophia, dewelcke troude Hendrick, den Hertoch van Brabant, ende weer twee jaren daerna heeft sij voortgebrocht noch een andere Sophia, (dewelcke sommigen Geertruyt noemen) die den maechdelijcken staet beleeffde. Ludovicus, de man van Elisabet ende vader van deese kinderen, is doot gebleven in den tocht teegens den turck, anno 1227, ende Elisabet is gesturven ontrent vier jaren daerna, te weeten anno 1231, out weesende vier ende twintich jaren, wtmuntende in heylicheyt van leeven ende miraculen. Sophia haer moeders voetstappen in deuchden ende godtsvruchticheyt volgende, wert geseyt gehadt te hebben van haer moeder eenige beelden, dewelcken sij, om haer moeders memorie, altoos waerdich en heylich hielt, van dewelcken sij een te Vilvoorden, int convent van Goodtsvruchtige maechden gedediceert hadde, eertijts ende noch door miraculen vermaert; de drie anderen zoude sij gegeeven hebben, aen Machtelt, de zuster van haer man Hertoch Hendrick van Brabant, welcke Machteldis getrout is geweest aen Graeff Floris den Vierde, Graeff van Hollant, die voortgebracht

heeft Graeff Floris den Vijfde, graeff van Hollant, die van Gerrit van Velsen vermoort werde.

Soo dat Machteldis gehadt heeft van Sophia (de dochter van Sinte Elisabet) de beelden, dewelcken sij in eer ende waerdie gehouden heeft, ende de doot haer naeckende, soo heeft sij die wtgedeelt, het eene te 's Gravensande, een out hollants steedeken, geleegen dicht bij het Clooster te Loosduynen, hetwelck sij selffs gesticht hadt ende naer den doot van haer man, daerin deuchtlijck ende godtvruchtich geleeft hadde; het ander tot Haerlem in de vergaderinge van de Carmelyten ende het derde heeft sij begeert gestelt te werden tot Halle, een steedeken geleegen in Henegou. [1])

Het beeldje waarvan hier sprake is en waardoor de stad Halle beroemd werd, heeft eene hoogte van ongeveer drie voeten, is van hout gemaakt en zwartachtig. De H. Maagd is zittende voorgesteld en geeft haar kind te zuigen, hetgeen echter niet zichtbaar is, omdat men het beeldje met kleederen heeft omhangen. De kerk waarin het tentoongesteld wordt, bouwde men tusschen 1341 en 1409. Zij is zeer prachtig, in gothischen stijl opgetrokken en staat op de plaats van eene oude kerk, welke door St. Hubert gewijd werd. Men schat het getal der pelgrims, die nog in onzen tijd jaarlijks naar O.L.Vrouw van Halle komen op meer dan 60000, en op de lange lijst der bedevaartgangers, treft men ook reeds in vroeger eeuwen, doorluchtige namen aan, b. v.

Philips de Goede, Hertog van Boergondien, die de beelden der twaalf apostelen, van zilver, offerde en nog een zilveren beeldje van de H. Maagd.

Keizer Maximiliaan, die een gouden boom aanbood.

---

1) Oude vertaling naar *Miraeus* Fasti Belgici et Burgundici 1622, p. 502.

Keizer Karel de Vijfde, die zijn zilveren schild ten geschenke gaf.

Lodewijk XI, Koning van Frankrijk, en Philips II, Koning van Spanje.

Met meer dan gewone ingenomenheid maken de historieschrijvers gewag van de vereering, die Justus Lipsius (geb. 18 Oct. 1547, † 23 Maart 1606) O. L. Vrouwe van Halle betoonde. Lipsius, een geleerde van Europesche vermaardheid, die in 1578 te Leiden kwam en daar tot 1591 hoogleeraar in de historie en het recht geweest is, werd nadat hij Nederland weder verlaten had, door eene krankheid aangetast. Hij deed toen ter terugbekoming van zijne gezondheid eene gelofte aan O. L. Vrouw van Halle, hing na zijne herstelling eene zilveren pen met een latijnsch gedicht voor haar altaar en schreef ook: Miracula Divae Virginis Hallensis. [1])

Verdere, soms wonderdadige genezingen, laten wij rusten, de grenzen in het oog houdende die wij ons zelven moeten stellen.

Amersfoort.

De beteekenis der stad Amersfoort als bedevaartplaats moet in der tijd vrij gewichtig geweest zijn, maar is, naar het schijnt, niet in vergelijking te brengen met eenig ander reeds besproken pelgrimsoord, was voorbijgaande (wanneer men dit in eenigszins ruimen zin wil verstaan) en heeft geen stand gehouden.

Ik geloof niet beter te kunnen doen, dan omtrent de oorzaken, welke de oogen der pelgrims naar Amersfoort trokken, hier over te nemen wat de jongste en beste

1) Over Justus Lipsius *Busken Huet*, Het Land van Rembrand II, 2 blz. 200.

kronijkschrijver der stad aan de Eem heeft weten aan het licht te brengen. [1])

„Omstreeks Kersmis (1444) kwam Geertgen Arends van der Nijkerke tot Amersfoort in den Convente van S. Agnieten, om aldaer Suster te worden en te blijven, en doe sij onderwegen was, dagt sij wat sij doen soude met dat kleyn simpel Beeldeken van ons L. Vrouwen, t welk sij hadde onder haar andere cleinoten, die sij met haar bracht. Ende doe sij bij de Camppoort kwam dagt sij dattet schande was, dat sij soodanig Beeldeken in 't klooster soude brengen en de Susteren laeten sien. Ende met onbedagtsaamheyd wierp sij 't selve Beeldeken in de waterbeek, daar het korts daer nae in gevonden worde: want toen sij hoorde welke groote mirakelen die in ons L. Vrouwe of E. Joosten Capelle geschiede door een soodanig Beeltgen dat van soodanigen forme en maaksel was, ende in de voorschreven stede gevonden, soo plag sij dan ootmoedelijk te belijen, dattet 't selve Beeltgen was, 't welk sij soo onberadelijk ende onwijselijk in 't water geworpen had."

—

„Omtrent dat selve jaar (1444) was t' Amersfoort eene eerbaare Vrouwe, genaamd Margriete Albert Gijsen (dogter), die Gode ende sijne gebenedijde Moeder trouwelijk diende. Dese Vrouwe is omtrend Kersmis drijmael van Godt Almagtig vermaant geweest dat sij haastelijk soude gaan buyten de poorte van de Stadt in de Gracht, daer het water bevrosen was, ende dat sij daer uyt soude trecken het Beeldt van onse Lieve Vrouwe, dat onder het ijs verborgen lagh, 't welk met den stroom niet weg en dreef, noch ook te gronde en gink, maar bleef in dat loopende water stil ende onroerlijk leggen. Dese Margriete

1) *W. F. N. Van Rootselaar.* Amersfoort 777—1580. 1878, 2e deel, blz. 9 sqq.

heeft dit haeren Heer ende Meester vertelt die sij diende, ende vraegde hem raedt: den Heer heeft dit voor eenen droom geacht, hetselve belachende; hij vermaende haer ook dat se daer niet meer af en soude spreeken. Maar alsoo dese Vrouw voor de derde reyse vermaent wierdt, heeft sij 't selve niet langer derven uytstellen: doen is sij terstond opgestaen ende met goet betrouwen derwaerts gegaen ende in de plaetse daer men noch heedendaechs onse Lieve Vrouwen Putten thoont, heeft sij dit Beeldt gevonden, uyt het water getrocken ende naar huys gedragen: alwaer sij voor hetselve een brandende keerse heeft gestelt die bij Mirakel wel drymael langer was brandende dan sij behoorde. Deze Vrouwe heeft dit haeren Biechtvaeder te kennen gegeven, die haer terstond heeft gebeden dat sij het Beeld t' sijnen huyse soude brengen, 't welk sij gedaen heeft, alwaer ook des nachts ende daechs daer nae merkelijke mirakelen zijn geschiedt. De Biechtvader dit siende heeft dit Beeldt op S. Stevensdach (op een Saturdag) met alle eerweerdigheidt in de kerke van onse L. Vrouwe gebracht, alwaer 't van menigen Pelgrim besocht wierdt ende daar geschiedden ontallicke mirakelen."

In het Archief der kerk van O. L. V. Hemelvaart te Amersfoort berust (A° 1878) een merkwaardig manuscript, dat uitsluitend aan deze gebeurtenis gewijd is. Er staan daarin namelijk van 1444, Sint Stephanusdag af tot Pinksteren 1448 *twee honderd een en twintig* voorvallen opgeteekend, die in dien tijd meer bijzonder de aandacht trokken. Binnen dat zóó korte tijdverloop van slechts drie en een half jaar waren er uit meer dan honderd verschillende plaatsen, steden en dorpen, personen gekomen, die meenden dat zij bijzondere redenen hadden, om aan God openlijk hun dank voor verkregen gunsten te be-

tuigen en Jesus moeder te vereeren. Niet alleen uit Nederland, maar uit Duitschland, Frankrijk, zelfs uit Engeland kwamen er pelgrims, om te Amersfoort voor het beeldje van Maria hun gebeden te verrichten." [1])

's Gravesande.

Als het oudste der Beggijnhoven in Noord-Nederland wordt dat van 's Gravesande genoemd, wat reeds op de helft der dertiende eeuw zou bestaan hebben. Deze stichting stond in hooge gunst bij Machteld Van Brabant, de vrouw van Graaf Floris IV, en ontving van haar een zilveren Maria-beeld, waarvan de herkomst hierboven onder *Halle* [2]) reeds uitvoerig verhaald is. Bij dat beeld zou menig wonder geschied zijn [3]) en dientengevolge trokken de geloovigen reeds zeer vroeg ter bedevaart naar 's Gravesande. Waarschijnlijk is die plaats bij de pelgrims nog al vermaard en in aanzien geweest, hetgeen wij hierom vermoeden, dat in het Haarlemsche Banboek drie vonnissen, rakende dit bedevaartsoord voorkomen, welke onder de bijlagen zijn afgedrukt. [4]) Dat het in andere schepenbanken en rechtscollegien van Holland toeging gelijk te Haarlem, mag afgeleid worden uit de hier volgende veroordeeling, welke men vindt in de Privilegien van Delfland. [5]) Er werd op den 17 Februari 1489 „bijden wel-„gebooren heemraeden (van Delfland) wtgesproocken ende „verclaert, Tusschen den Dijckgrave ende Claes Janszoon „met sijn soon vanden Excessen, dat sij gehanteert had-

1) Eene schilderij, 15de eeuw, welke het vinden van het beeld voorstelt en uit die kerk afkomstig is, werd onlangs te Amersfoort ontdekt.

2) Zie blz. XXV.

3) *Römer*, Geschiedkundig overzigt van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland. I, blz. 242.

4) Blz. 254—257.

5) Handschrift op de Koninklijke Bibliotheek.

„den aen Joost, Dienare van heer Otto van Egmont [1]), „ende naer dat sij met denselven Joost overcomen waren, „van welcke geschillen partijen aen wedersijden henluyden „gesummitteert hebben. Ende in beteringe van desen, die „soone van Claes Janszoon gehouden sal wesen te gaen „voor onser Vrouwe van 's Gravesande ende aldaer te „offeren twee toortsen, het stuck van vier ponden we„gende, ende oock xxv mannen elcx een halve stuyver „te offeren. Ende in Maeslant ende te Vlaerdingen met „twaelff mannen elcx eenen halven stuyver offerende, „sonder toortse, ende eenen Bevaert te Nijnzeele tot „vermaninge vande welgebooren heemraeden. Noch hier „en boven sal Claes janszoon gehouden wesen te betaelen „tot profijtelijck beteringe xv rijnsguldens, te weten: een „offcortinge van een glas te 's Gravesande twaalff rijns„guldens, ende den Dijckgrave voor de costen drie rijns„guldens tot XL grooten 'tstuck; de voors. bevaerden „met die toortsen te volbrengen voor halff vasten naest„coommende, ende de penningen te betaelen Paeschen „naestcoommende, op die hoochste boeten." [2])

Wanneer men dit vonnis in verband beschouwt met de veroordeelingen welke te Haarlem werden gewezen, kan men de gevolgtrekking maken, dat bedevaarten naar 's Gravesande veelal werden opgelegd wegens vergrijpen tegen het geestelijk en wereldlijk gezag. Wij weten, dat die pelgrimagien nog tegen het einde der 15de eeuw officieel als akten van boetedoening werden gelast, maar het is zeker, dat ook uit vrije beweging de geloovigen zich in dien tijd naar 's Gravesande begaven en dat deze bedevaarten eerst bij de invoering der Hervorming hebben opgehouden.

---

1) Otto Van Egmont, ridder, heer van Kenenburg, destijds hoogheemraad van Delfland.

2) Medegedeeld door den Heer James De Fremery, te 's Gravesande.

Bergen.

Het heeft in de middeleeuwen waarschijnlijk in geene enkele streek van ons vaderland aan bedevaartplaatsen ontbroken, maar nergens waren ze zoo talrijk als in Kennemerland. Eene buurtschap even boven Haarlem, aan den zoom der duinen, noemde men de Sancta porta (thans Santpoort), de heilige poort, waardoor men het land van beloften als het ware voor de vrome zielen binnenging. En niet ten onrechte. Op betrekkelijk korten afstand van elkaer lagen hier Egmond met de St. Aelbrechtsput, – Heilo met de St Willibrordsput, waar genezing van de koorts, van verlamming en oogziekte was te vinden, Onze-Lieve-Vrouw ter Nood of Runxputte onder Heilo, welks bronwater men beschouwde als een geneesmiddel tegen de veeziekte, en wat hooger op, even boven Alkmaar, het dorp Bergen, befaamd door het wonder van het goddelijk Bloed. Men verwacht hier eenig bericht over de aanleiding, welke Bergen als bedevaartplaats in naam deed komen, en daarom willen wij met een kort woord den oorsprong van dat wonder vermelden.

Tijdens den St. Elisabeth's vloed in 1421 werd de zeedijk bij het dorp Petten in Kennemerland weggeslagen, de weilanden en de laag gelegen akkers werden door het zeewater overstroomd, huizen ondermijnd, menschen en vee tot den dood gebracht en ook de kerk van Petten werd in een puinhoop verkeerd. Velerlei zaken spoelden ver weg en zoo geschiedde het, dat eene kist met kerkgeraden en cibories, heilige hostien bevattende, onder Bergen kwam aandrijven. Men zag dat deze schat weinig door het zeewater had geleden, met uitzondering echter van eene ivoren pyxis, welke behalve het tot een vormeloos deeg samengesmolten hoogwaardig Sacrament van Christus lichaam, wel eene pint zeewater bleek te be-

vatten. Een priester nuttigde de overblijfselen der heilige hostie, schonk het vocht over in een houten schoteltje, sloot het weg en dacht er niet meer aan. Eerst zes maanden later viel het een ander priester in, dat er nog een schaaltje met zeewater was weggeborgen; door eene zekere nieuwsgierigheid gedreven, maakte hij de grendels los waarachter het afgesloten stond; maar zijne verbazing was groot toen hij de vloeistof verdwenen en de overgebleven korrels droog en gelijk bloed geverfd en gekleurd zag. Na raadpleging met den Schout van het dorp, een man van verstand en van veel godsvrucht, kwam de priester tot het besluit dat hier een wonder geschied en het Hoogwaardig Sacrament der Eucharistie de gedaante van bloed had aangenomen. Hij werd hierin bijgestemd door vele aanzienlijke geestelijken en leeken, die op het snel verspreide gerucht, uit schier alle steden en dorpen van Holland naar Bergen kwamen toestroomen, eenigen uit godsvrucht om het heilige bloed te vereeren, anderen op hoop van bijstand in ellende en nood. Velen ook deden daar hunne gebeden en geloften tot verlichting van ziekten en andere rampen; zij vonden, zooals verhaald wordt, meestal de begeerde uitkomst en hunne bedevaart had het gewenschte gevolg. [1])

---

1) Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem IV, blz. 131 sqq.

Jerusalem en het heilige Land.

Wij hebben reeds van den H. Hieronymus gehoord [1]) dat sedert de hemelvaart des Heeren eene groote menigte aanzienlijke geloovigen naar Jerusalem kwam om den Verlosser te aanbidden in de plaatsen waar Hij geleden had; er wordt melding gemaakt van Armeniers en Persen, de volken van Indie en Ethiopie, Egypte, Pontus en Capadocie, Syrie en Mesopotamie. Maar in den eersten tijd ging het met vrij veel bezwaren gepaard, de heiligdommen in Jerusalem te bezoeken, dewijl de vervolgers der Kerk alle krachten inspanden, om de geloovigen, zoo niet uit Jerusalem dan toch van het H. Graf enz. verwijderd te houden. Keizer Hadrianus plaatste ter bereiking van dat oogwit, overal waar de pelgrims gewoon waren te aanbidden, standbeelden van heidensche goden en godinnen, zooals van Venus op Golgotha, van Jupiter bij het graf waaruit Jesus was verrezen, te Bethlehem deed hij ter vereering van Adonis een bosch aanplanten, en dit alles geschiedde opdat de christenen, hetzij een afschuw mochten hebben daar te komen, of wel in die heilige steden zich begevende, ware het dan ook onwillens en onwetende, den afgoden eer zouden brengen. Maar deze toestand werd alras beter toen met den overgang van keizer Constantijn tot het Christendom een einde aan de vervolgingen gekomen was, en zijne moeder Helena in het jaar 326 een voorbeeld van vroomheid gaf door eene bedevaart naar het heilige Land te ondernemen, waar zij boven het heilige Graf eene prachtige kerk deed bouwen ter vervanging van een door de heidenen gestichten Venustempel en tal van andere plaatsen met kapellen en bedehuizen vercierde. Sinds stroomden scharen van bedevaartgangers naar Jeru-

1) Blz. II.

salem, naar Bethlehem, naar den Olijfberg. Van alle landen waar christenen woonden, kwam men daar samen. [1]) Maar van veel vroeger dan de tijden der H. Helena en van Constantijn, kunnen wij met namen pelgrims aanwijzen, die door godsvrucht gedreven zich naar het heilige Land begaven om te aanbidden: de eerste dien men opgeteekend vindt, is Dionysius de Areopagiet, leerling van den Apostel Paulus; de volgende, Firmilianus, Bisschop van Caesarea in Capadocie. Zij waren voorgegaan of op den voet gevolgd door de geloovigen, van wie de H. Hieronymus melding maakt en men mag aannemen, dat reeds in de eerste eeuwen der Kerk de aandacht der christenen voor goed op Jerusalem en het heilige Land als bedevaartplaatsen was gevestigd. Het is mogelijk geweest eene lijst samen te stellen van pelgrims in de derde tot de zevende eeuw [2]), maar hoe belangrijk die opgave ook zij, dient men in het oog te houden, dat daar enkel de namen op voorkomen van heiligen en personen van aanzien, en dat men haar gerust kan aanvullen met honderden anonymi, van wier verblijf te Jerusalem geene aanteekening is gehouden. Een gevolg van dit vroegtijdig en gestadig bezoek aan de heilige Stad, ook door personen van vorming en geleerdheid, is geweest, dat de beschrijvingen van de door hen bereisde streken en steden volstrekt niet schaars zijn. Het is echter te vermoeden, dat van de oudste verhalen wel eenigen zijn verloren gegaan en daarom vergenoegt men zich, (maar met verheuging dat zulk een eerbiedwaardig geschrift is in wezen gebleven), als het eerste te noemen het Itinerarium van Bordeaux naar Jerusalem, door een ongenoemd pelgrim na zijne bedevaart in het jaar 333 opgesteld. Het bevat weinig

---

1) V. d. Kemp, l. c. blz. 4.

2) Zie hierachter Bijlage C, blz. 304.

meer dan eene opsomming der plaatsen tusschen het uitgangspunt en het einddoel van den pelgrimstocht, maar is juist daarom voor de geographische kennis in die eeuw van groot gewicht. Een veel meer geregeld verhaal, dagteekenende van het jaar 385, is ons overgeleverd door de H. Paula, naar wier opgaven het door den H. Hieronymus werd te boek gesteld en dat ons rondleidt in vele plaatsen, door de tegenwoordigheid des Zaligmakers of van Maria geheiligd. [1])

In uitvoerigheid zoowel als in de beschrijving der bijzonderheden van Jerusalem en het heilige Land worden de beide genoemde reisverhalen verre overtroffen door het Bericht, dat op het einde der zevende eeuw (omstreeks 670) gegeven is door den Franschen Bisschop Arculphus. Deze geestelijke had als pelgrim Palestina bezocht, met eene goede opmerkingsgave alles beschouwd en met een gretig oor geluisterd naar de verhalen der wonderen, die hij alom kon vernemen. Hij had tot reisgezel een kluizenaar uit Boergonje, Pieter genaamd, en vertoefde zeven maanden te Jerusalem. Op zijn terugtocht naar Frankrijk leed Arculphus schipbreuk op de kust van het Schotsche eiland Colm-Kill en vond waarschijnlijk een onderkomen bij St. Adamnan († 705), abt van het klooster op dat eiland: hier zal Arculphus aan den kloostervoogd bij wien hij in waardschap lag een in alle bijzonderheden afdalend verhaal en verslag van zijne bedevaart hebben gedaan en zoo kwam St. Adamnan, van wien meerdere geschriften bekend zijn, in de gelegenheid, een voor dien tijd zeer omstandig en nauwkeurig Bericht omtrent de plaatsen door zijn gast bezocht, te boek te stellen. Het is mij niet bekend, dat het reisverhaal van Arculphus ooit in het

---

1) Opera S. Hieronymi en een belangrijk uittreksel bij *Gretserus* l. c. p. 16 sqq.

Nederlandsch is vertaald en daarom heb ik het oorbaar geacht er eene overzetting in onze sprake van te geven, echter slechts van dat gedeelte wat op Jerusalem en het heilige Land betrekking heeft. [1]) Men kan er uit zien, dat Palestina ten tijde van Arculphus, dus nu ruim twaalf honderd jaren geleden, reeds druk bereisd was en werd. En dit bleef zoo. Karel de groote onderhield drukke betrekkingen met Asie en was gewoon ruime aalmoezen naar Jerusalem te zenden. In het jaar 800 werden deze giften overgebracht door een priester van zijn paleis, genaamd Zacharias, welke vertrok in gezelschap van een geestelijke, die het jaar te voren namens den patriarch van Jerusalem den keizer eenige reliquien was komen aanbieden. Zacharias keerde in hetzelfde jaar terug met twee monniken, die in last hadden den keizer een standaard en de sleutels van het heilige graf ter hand te stellen.

Al waren de keizers van het westen, in den persoon van Karel den groote sleutelvoogden van het graf des Heeren geworden, dat weerhield den calif van Egypte Hakem-Biamrillah niet om in het jaar 1010 de kerk dier heilige stede te verwoesten. Maar weldra zag men van al de uiteinden der aarde ontelbare geloovigen naar Jerusalem stroomen, die van hun geloofsijver deden blijken door ruime giften voor het wederopbouwen van de in puin gelegde kerk. Alle jaren kwamen monniken uit het beroemde klooster Sina naar Rouaan en keerden met goud en zilver overladen huiswaarts. Richard II zond honderd ponden goud naar Jerusalem voor het graf des Heeren, en allen, die uit godsvrucht eene bedevaart daarheen wilden ondernemen, kwam hij met rijke geschenken te hulp. Nooit

---

1) Men vindt het hierachter onder Bijlage B en de lezing er van wordt met ernst aanbevolen.

had men zulk eene overgroote geestdrift voor pelgrimagien naar het heilige graf kunnen verwachten; eerst was het de volksklasse welke dien tocht ondernam, vervolgens de welgegoede middenstand, dan de machtigste vorsten, graven, prelaten, eindelijk wat nimmer te voren gezien was, vele edelvrouwen of arme maagden en huismoeders. [1])

Het schijnt geraden, na te gaan welke moeite het in had en welke opoffering het kostte om in de tijden welke zoo ver achter ons liggen, het heilige Land te bereiken. De kruistochten hebben een voorspel, dat men zich wel moet wachten onopgemerkt voorbij te gaan, dat is, het wijduitgestrekt tijdvak der bedevaarten, waarover hier boven reeds is gesproken, en dat tot den aanvang der kruistochten, ongeveer duizend jaren omvat. Men behoort deze bezoeken aan de heilige plaatsen, soms ondernomen door gewapende groepen volks maar ontbloot van elke wettige zending, niet te verwarren met de groote afgezonden krijgsmacht, haar gewicht ontleenende aan het hof van Rome en voor verklaard doel hebbende, de bevrijding van het heilige graf, waaruit groote geestelijke voordeelen zouden volgen. Het is niet tegen te spreken, dat godsdienstige aandrang van den vroegsten tijd af de hoofdbeweegreden is geweest. Mannen en vrouwen begaven zich naar het heilige Land, om van hunne zonden bevrijd te worden, om eene gelofte te volbrengen, om op het graf van Christus te weenen en verdiensten te verwerven. Maar het is ook duidelijk dat de zucht naar avonturen, de wensch om wat vreemds te zien, handelsgeest en winstbejag, hoop op buit en neigingen naar zeerooverij, somtijds hunne rol speelden in die verre reizen. De wegen over land kon men niet opgaan, tenzij op de gevaarlijke punten, zooals langs de oevers

1) *Ludovic Lalanne*, Des pèlerinages en terre Sainte avant les croisades; dans la: Bibliothèque de l'école des chartes. Tôme deuxième (deuxième série) 1845—1846. passim.

der stroomen en in de bergpassen der Alpen, een heilige Bénezet, onverschrokken brugwachter als de pontifices van het oude Rome, en monniken gelijk die van den Mont-Cénis en St. Bernard, paden aanlegden en onderhielden. De wegen over zee werden reeds zeer vroeg bevaren met eene stoutmoedigheid, welke ons nu doet verbaasd staan, en die wel den eersten stoot kan gegeven hebben aan de invallen der Noormannen. [1])

Men heeft in het oog te houden, dat van het jaar 637 tot den tijd der kruistochten (a° 1099) het heilige Land altijd in bezit der Muselmannen is geweest, andere maar niet veel betere tegenstanders der Kerk dan die waarover in het begin van dit hoofdstuk is gesproken. Van den eenen kant konden zij en om zeer begrijpelijke redenen slecht dulden, dat onder hunne oogen de christenen eere brachten aan den Stichter van het christendom op de plaatsen waar Zijne voeten hadden gestaan, maar van de andere zijde zagen zij zich in die gestadig voortgezette pelgrimagien eene schoone gelegenheid aangeboden, om de bedevaartgangers te knevelen en geld af te persen. De grondtoon van alle klachten der christenen is getalm, ophouden, bezwaren tot toelating of voortzetten der reis van de zijde der Muselmannen; wel werden geregeld al was het ook zeer langzaam, die bezwaren opgeheven; wel werden de slagboomen op den weg naar Jerusalem elke maal geopend, maar de buidels der pelgrims wisten er van te spreken.

Een betere tijd voor de bedevaartgangers brak met de kruistochten aan, vooral sedert op den 15 Juli 1099 Jerusalem in de macht was gekomen van Godfried Van Bouillon en weldra de stichting van het Koningrijk Jeru-

---

1) *A. Geffroy*, Une enquête française sur les croisades et l'orient latin. Revue des Deux Mondes 1888. Tôme soixantième p. 617.

salem volgde, waarvan Boudewijn I Koning was. [1]) Zoodra de weg naar de heilige Stad veilig was geworden, volgde eene menigte pelgrims naar Palestina de scharen kruisvaarders op den voet, waaronder Henricus Leo, hertog van Saxen, Godricus, een kluizenaar uit Engeland, Willem, hertog van Aquitanie en graaf van Poitou, de heilige Brigitta uit Zweden met hare dochter Catharina, in 1030 Dirk III Graaf van Holland met Jan Van Arckel en andere edellieden, in 1064 Willem I Bisschop van Utrecht, die zich aansloot bij Siegfried Aartsbisschop van Mentz, Gunther Bisschop van Bamberg en andere aanzienlijke kerkvorsten, in 1139 Dirk VI Graaf van Holland en meermalen Sophia, zijne vrouw, die op hare derde bedevaart naar het heilige graf van Christus den 26 Sept. 1177 te Jerusalem gestorven en daar in het hospitaal der Duitsche Orde begraven is. Vele vorsten en ook een aantal vermogende edelen en kooplieden, stichtten tijdens de kruistochten in het heilige Land, kerken, kloosters en gasthuizen in de vaste verwachting dat het Koningrijk Jerusalem voor goed was gevestigd. Bijna al deze heiligdommen, abdijen en zelfs vele geestelijke instellingen van het latijnsche keizerrijk te Constantinopel, ook italiaansche, die den kruisvaarders op hun tocht tot rustplaats moesten dienen, hadden, vooral in Frankrijk, uitgestrekte bezittingen liggen en bovendien het patronaatsrecht van kerken of abdijen, welke hunne namen droegen. De oostersche abdijen van O. L. Vrouw van Josaphat, van den Berg Sion, van Sancta Maria-Latina, waren eigenaressen van vaste goederen in verschillende landen van het westen. De abdij van St. Samson te Douai, was aanhoorige van het gasthuis St. Samson te Constan-

---

1) Zie vooral over het tijdvak der kruistochten, (welke hier slechts zeer ter loops kunnen aangestipt worden), het hoogst belangrijk opstel van *Mr. J. Dirks*, Noord-Nederland en de Kruistogten; in: De Vrije Fries. Tweede deel, 1842.

tinopel, dat reeds in de 6de eeuw bestond. De abdij van Daphné in Griekenland was verbonden met die van Bellevaux in Franche-Comté; die van Civetot aan den Propontis met de groote abdij van Cluny. De italiaansche orde van San Giacomo d'Altopasso, ingesteld ter bescherming van eene bepaalde soort van bedevaart, stond in verband met St. Jacques du Haut-Pas te Parijs. Al die verschillende huizen bezaten uitgestrekte eigendommen in de geheele christenheid. Tijdens de langzame wegkwijning van het Koningrijk Jerusalem, bracht elk dier oostersche abdijen hare titels van bezit in veiligheid en gewoonlijk zond men ze aan de westersche geaffileerde huizen. In gelijker voege handelden de vier hospitaalsorden, n. l., de Ridders van St. Jan, de Duitsche of Teutonische Ridders, die van St. Lazarus en de Tempeliers, welke ook hunne archieven in zekere bewaring stelden. [1]) Uit die voorzorgsmaatregelen kan men afleiden dat eene andere orde van zaken in het gezicht was en die meeningen bevestigden zich toen tegen het einde der dertiende eeuw het heilige Land weder onder de heerschappij der Turken kwam, die het tot op dit oogenblik in ongestoord bezit hebben behouden. Men kan gemakkelijk nagaan, dat die verandering van staatkundige toestanden, voor de ontwikkeling en bloei van het christendom in het oosten niet gunstig was en dat zij de bedevaarten en bedevaartgangers in groote mate belemmerde. Met de zegepraal van den Islam keerden al de ongerieflijkheden, tegenwerkingen en afpersingen terug, gelijk zij vóór de kruistochten bestonden; van veiligheid ter zee, te lande en voornamelijk in bergstreken, was schier geen sprake, zij hing grootendeels af van turksche willekeur en hield gelijken tred met turksche hebzucht. Doch hoe

---

1) Revue des Deux Mondes, l. c. p. 618.

groot de bezwaren mochten wezen, die den pelgrims aldus werden in den weg gelegd, zij hadden hunne grenzen, en de overheerschers van Palestina zullen waarschijnlijk reeds zeer spoedig begrepen hebben, dat zoo zij hunnen afkeer tegen de christenen tot het uiterste dreven en het bereiken van Jerusalem zoo goed als onmogelijk maakten, het Joodsche Land, de niet verwerpelijke, ja slecht te ontberen bron van inkomsten zou missen, welke uit het bezoek en het verblijf der bedevaartgangers werd getrokken. In verband daarmede beschouwd, kunnen wij onze bewondering niet onthouden aan het geloof en de godsvrucht onzer voorouders, die zich, in spijt van alle moeiten en bezwaren niet lieten terughouden om den pelgrimsstaf op te nemen. Zoo het heilige Land, gelijk is aangetoond, vóór de kruistochten reeds druk bezocht en bereisd was, de kruisvaarders en de groote menigte geloovigen, die tijdens het bestaan van het Koningrijk Jerusalem den bodem van Palestina hadden betreden, wisten te huis gekomen zulk eene geestdrift onder hunne landgenooten op te wekken en levendig te houden, dat het getal bedevaartgangers spoedig veel grooter werd dan het ooit geweest was Het kan zijn nut hebben hier even stil te staan bij de beweegredenen, die, vooral in den tijd waarvan wij thans spreken, sommigen der pelgrims mogen geleid hebben om den tocht naar den lande van Overzee te ondernemen. Eene gelofte in oogenblikken van bijzondere godsvrucht of ten tijde van dreigend gevaar uitgesproken, eene openbaring, het lezen van eene treffende bladzijde in de heilige Schrift, welke men als eene vingerwijzing des hemels beschouwde, brachten in den regel de pelgrims tot het besluit, om de reis naar het heilige Land te ondernemen. Dikwijls werden bisschoppen en kloostervoogden door geen ander doel geleid, dan het opsporen van reliquien: want het Oosten had langen tijd het voorrecht

geheel Europa van die overblijfselen van heiligen te voorzien en men weet dat de reliquien voor kerken en kloosters eene vruchtbare bron van eer en rijkdom waren.

Onder degenen die door eene waarachtige vroomheid werden aangezet zich naar Palestina te begeven, bevonden zich velen die hoopten er den dood te vinden; eenigen echter wien onderweg de moed ontzonk haastten zich naar hun vaderland terug te keeren; anderen die op het punt waren een altijd begeerden marteldood te kunnen ondergaan, werden door eene plotselinge vrees bevangen en zochten zich aan het gevaar te onttrekken. St. Udalric had, na zich in de Jordaan te hebben gebaad, den tijd nog niet gehad zijne kleederen weer aan te trekken, toen hij een dreigenden troep Saracenen, onder vervaarlijk geschreeuw, op hem zag toeschieten. „De dienstknecht van Christus (zegt zijn levensbeschrijver), verlangde in zijn hart wel naar den palm van het martelaarschap, maar menschelijke zwakheid sleepte hem mede, en zoo snel hij kon maakte hij zich met zijn reisgezellen uit de voeten.” [1])

Maar men moet erkennen, dat het meerendeel der pelgrims, welgemoed en zonder klagen, hun leed en hunne ontberingen wisten te dragen, en zoo men zich een denkbeeld wil vormen van de godsdienstige vervoering waartoe enkelen onder hen kwamen, heeft men slechts te lezen wat verhaald wordt omtrent den dood van den Boergondier Lethbaud, die overmeesterd door aandoening, weinig uren nadat hij den hof van Olijven bezocht had, den geest gaf. [2])

Somtijds waren het zeer grillige redenen die de pel-

1) Quibus super se ruentibus, servus Christi, licet palmam martyris desideraret in mente, fugae tamen se cum sociis credidit, carnis fragilitate impellente. Mabillon. Acta SS. ord. S. Ben., Saec. VI, t. II, p. 134-136. — Bolland. Juli t. III, p. 157.

2) Raoul Glaber l. IV, ch. 6. Recueil de Duchesne t. IV, p. 46.

grims tot den tocht aanzetten. Nu eens zeiden de monniken tot elkander: „Kom, laat ons vertrekken, want er staat geschreven: Geen profeet is geëerd in zijn land." Dan eens aarzelden lieden van een ongedurigen en veranderlijken aard, die geen andere beweegreden hadden dan de ijdelheid, niet, ten koste van de grootste vermoeienissen, het genoegen te smaken om onbekende streken door te zwerven en met eigen oogen de wonderbare dingen te aanschouwen, welke van de Oostersche landen werden verhaald. [1])

Maar ook meer ernstige redenen droegen er toe bij, om het getal Europeesche pelgrims naar Palestina te doen toenemen. De jaarmarkt te Jerusalem, die door de afstammelingen van Omar was ingesteld, bracht eene ontzaggelijke menigte reizigers en kooplieden daarheen en er is geen twijfel aan, dat zich onder dezen een groot getal bewoners der kustlanden van de Middellandsche zee hebben bevonden, die tegelijkertijd door vrome begeerten en door handelsbelangen naar de heilige Stad werden getrokken. [2])

Een allerbelangrijkst deel van een bezoek aan het heilige Land en Jerusalem, was natuurlijk de tocht daarheen en de wijze waarop die volbracht werd. In verschillende eeuwen, waren de meest gevolgde wegen, ook verschillende. Niet zeer vroeg echter vindt men melding gemaakt van pelgrims van germaanschen stam en het schijnt, dat deze eerst aan reizen naar het heilige Land gingen denken, toen het pad door anderen eenigszins effen gemaakt was. Bedevaarten als deze, ofschoon zij onder de Angel-Saxen en in den kring van Bonifacius voorkwamen, mogen vóór het jaar 1000 bij ons voorgeslacht

---

1) Ludovic Lalanne. l. c. p. 11.
2) Zie hierachter blz. 262.

nauwelijks verondersteld worden, daar, zooals wij hebben gezien, Palestina in handen der heidenen, de reis derwaarts eene verre was, en de verbeelding aan den tocht over onbekende zeëen, door woeste landstreken, de voorstelling van onbegrensde gevaren en de wildste avonturen verbond. [1]) Niet alzoo met Engelschen en Schotten en de romaansche volkeren. Vóór de tiende eeuw ging men bijna altijd door Frankrijk en Italie en de wegen waren, vooral in den tijd van Karel den groote tamelijk veilig. Maar na zijn dood werden de gevaren voor reizigers grooter dan ooit te voren: niet door struikroovers alleen, maar door baanderheeren en edelen werden de pelgrims uitgeplunderd, en men zegt dat de beroemde Thomas De Marle zich sedert zijne jeugd had verrijkt met het bestelen van pelgrims, die zich naar Jerusalem begaven of van daar wederkeerden.

De fransche pelgrims, die Italie doortrokken waren langen tijd blootgesteld aan gevaren van denzelfden aard. Gedurende een gedeelte van de tiende eeuw, hielden de Saracenen de Alpenpassen bezet en plunderden en vermoordden de reizigers, die in hunne handen vielen.

In het begin der volgende eeuw, onder Paus Benedictus VIII, was de weg naar Jerusalem gedurende drie jaren gesloten. Want uit haat jegens de Noormannen, werden alle pelgrims die in de macht der Grieken kwamen, in ketenen geklonken en naar Constantinopel gebracht, waar men hen in den kerker wierp.

In dit tijdvak gingen de pelgrims menigmaal zonder geld en zonder teerkost op reis; om deze reden en ook ter wille van de gevaren en bezwaren waaraan zij op hun tocht waren blootgesteld, de vermoeienissen welke zij hadden uit te staan, waren reeds zeer vroeg gestichten

---

1) *Moll.* l. c. I, blz. 439.

in het leven geroepen, bestemd om hun een onderkomen en voedsel te verschaffen. Aan elk klooster van eenige beteekenis was een gasthuis verbonden, met inkomsten uitsluitend voor dat doel bijeengebracht, en menigmaal werd hun door Concilien en Kapittelvergaderingen voorgeschreven, de reizigers en pelgrims liefderijk te ontvangen.

De gastvrijheid, welke door den regel der beroemde abdij van Fulda was voorgeschreven, herinnerde eenigszins aan de aartsvaderlijke herbergzaamheid.

De gasthuizen bevonden zich gewoonlijk buiten de steden, opdat de naar rust reikhalzende pelgrim onverwijld een onderkomen kon vinden [1]), ook wel aan den zoom der rivieren, ter plaatse waar geene gemeenschap tusschen de beide oevers bestond, soms in het gebergte, langs de meest gevolgde passen. In de achtste eeuw beval Paus Adriaan I de gasthuizen op den Alpenketen met warmte in de edelmoedigheid van Karel den groote aan. In de volgende eeuw werd het gasthuis van den Mont-Cénis door Lodewijk den Vrome gesticht en met rijke inkomsten begiftigd, terwijl Lodewijk II in 855, tijdens zijne afgezanten naar Italie reisden, de herstelling beval van al de gasthuizen, welke in het gebergte of elders werden aangetroffen.

De gasthuizen der Alpen waren tot in de negende eeuw een groot gerief bovenal voor de pelgrims uit Frankrijk, die hun weg namen naar eene of andere Italiaansche haven, waar zij zich dan naar het Oosten inscheepten.

Maar na dezen tijd, en als gevolg van de bekeering der Hongaren tot het Christendom, nam men bij voorkeur zijn weg over land tot Constantinopel. Men vond toen gasthuizen tot bijna aan de hoofdstad van het Griek-

---

1) Het ging in den ouden tijd niet gemakkelijk om, vooral bij avond en ontijden, binnen de muren eener stad te komen.

sche keizerrijk, en in den regel werden de pelgrims te Constantinopel, waar men het vroeger reeds genoemde gasthuis Samson vond, goed ontvangen. Van hier zetten de bedevaartgangers gewoonlijk koers op Antiochie, waar de eenen den weg over land naar Jerusalem insloegen, anderen zich, waarschijnlijk naar Jaffa, inscheepten, en voor zij daar voet aan wal zetten, somtijds ook nog Cyprus aandeden. Alles hing af van hunne bijzondere neigingen, van hun buidel en van de reisgelegenheid welke zich aanbood. [1])

Tijdens en nog betrekkelijk lang na de kruistochten gingen de bedevaartgangers naar Palestina over Constantinopel, maar vooral in de 15de eeuw, sedert den ondergang van het grieksche of byzantijnsche Keizerrijk (1453) werd het raadzaam zooveel mogelijk het Ottomanische gebied te mijden. In dezen tijd waren de pelgrims reeds lang teruggekeerd tot de eerste en overoude wegen om naar Jerusalem te komen, en werd voornamelijk Venetie, de machtige handelstad en havenplaats, het verzamelpunt der bedevaartgangers uit meest alle landen van noord- en middel-Europa.

Dien ten gevolge werden al spoedig voor het gerief der pelgrims vrij geregelde middelen van verkeer tusschen het vasteland van Europa en de Syrische kusten gevestigd, welke, zoo men rekening wil houden met de gebrekkige middelen van gemeenschap in die eeuwen, niet al te onvoldoende waren. In alle reisverhalen naar Jerusalem uit den tijd waarvan wij spreken (14de–16de eeuw), is het verslag der ontmoetingen en van hetgeen voorviel tot aan de Lagunenstad slechts als eene inleiding te beschouwen. Ook alzoo in het dagboek der Jerusalemsche reize van Mr. Arent Willemsz., dat ik de eer heb hier-

1) Ludovic Lalanne l. c. p. 16.

achter te laten volgen. Men hield het er voor, dat in Venetie de tocht eigenlijk eerst een aanvang nam en al wat daaraan voorafgegaan was, kon gerekend worden als eene uitspanningsreis, opgevat en uitgevoerd naar het welgevallen en het vermogen der bedevaartgangers.

Het eerste doel der pelgrims was dus Venetie te bereiken. De wegen van-huis-uit daarheen zijn in vele reisbeschrijvingen zorgvuldig opgeteekend, doch meestal ging men door het Ampezzodal naar Treviso, waar dan gewoonlijk de paarden aan Walsche kooplieden verkocht werden. Indien niet reeds vooraf door uitgezonden boden een verblijfplaats was opgezocht, vonden de bedevaartgangers zoodra Venetie in het gezicht was een aantal knechten, die met veel omhaal de herbergen kwamen aanbevelen, waar zij dienden. Rijke pelgrims woonden gewoonlijk bij den reeder met wien zij beding hadden gemaakt voor den overtocht; arme geestelijken in het St. Philippus-klooster achter St. Marcuskerk of in het Dominicanen-klooster; ridders en kooplieden namen hun intrek In den Spiegel, In den witten Leeuw, In den zwarten Adelaar, gewoonlijk echter in het Duitsche Huis, dat ook St. George, In de Fluit, of de H. Drievuldigheid genoemd werd. In deze herberg zijn Peter Ugelheimer uit Frankfort, Meester Johannes, later Nicolaas Frigg en Pancratius Hochgesang hospes geweest en de waard, de waardin, de knechten en dienstmaagden waren allen van duitschen stam; niets dan Duitsch werd daar gesproken, en men beweert, dat de hond er op afgericht was reizigers, bedelaars en honden van anderen landaard dan zijn meester, uit het gezelschap te weren en zelfs van den dorpel weg te jagen. Het Delftsche reisgezelschap, welks dagverhaal hier achter volgt, nam in 1525 bij aankomst te Venetië zijn intrek in den Witten Leeuw, maar toen het bleek dat het verblijf in de Dogestad van eenigszins langen

duur worden zou, verhuisden de bedevaartgangers naar eene burgerwoning bij de abdij St. Salvator en openden daar eene gemeene beurs, niet uit bezuinigingslust maar omdat zij dan vrijer in al hun doen en laten waren. [1]).

Er is gezegd [2]) dat de pelgrims driemaal per jaar van Venetië naar de Syrische kust konden afvaren, n.l. omstreeks Maria-Lichtmis, omstreeks April–Mei, en tegen Maria-hemelvaart, doch dit is gebleken niet juist te zijn [3]), en het moet vaststaan dat er slechts eenmaal 's jaars eene overvaart naar Jerusalem (il viaggio al S. Sepolcro) plaats vond, zoo het heette ongeveer Hemelvaartsdag, maar dat werd gewoonlijk door allerlei talmen en oponthoud veel later, zoo zelfs, dat de Delftsche bedevaartgangers eerst op den 25 Juni 1525, daags na St. Jan, afzeilden.

De pelgrims vonden in den regel zeer spoedig eene gelegenheid tot overtocht van Venetië naar Jaffa, hetzij door bemiddeling van hun hospes, of door tusschenkomst van handlangers, die op het St. Marcusplein, ante majus ostium ecclesiae S. Marci, de officiëele bekendmakingsplaats voor bedevaartgangers, bij den opgestoken witten banier met een rood kruis (pelgrimsvaan) van hunnen heer stonden en de reizigers trachtten over te halen met hun patroon (reeder) een contract te sluiten. Die patroon- of reeder-zelf deed zijn best de pelgrims met vriendelijke woorden en gul onthaal op zijn schip, voor zich in te nemen.

Wanneer men tot een accoord was gekomen, dat soms reeds vooraf door agenten aangegaan, maar gewoonlijk door de belanghebbenden-zelven na hunne aankomst in

---

1) Zie hierachter blz. 28.

2) Onder anderen in de: Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage, 1876. Tweede deel, blz. 7.

3) *Conrady* l. c. blz. 74, noot 6.

Venetië gesloten werd, maakte men daarvan een schriftelijk contract, dat door de beide partijen onderteekend en in de Doge-kanselarij door de Protonotarii bevestigd en bezegeld moest worden. De voorwaarden door de Delftsche pelgrims bedongen, zijn met alle uitvoerigheid in het reisverhaal opgenomen [1]) en behelzen niet veel meer of minder, dan dergelijke acten gewoonlijk inhielden [2]). In het jaar 1525 bedroeg het passagegeld 42 ducaten per hoofd, waarvoor de bedevaartgangers ook de vereischte mondkost zouden ontvangen, maar Mr. Arent Willemsz. achtte het niet overbodig zich in Venetië nog van velerlei benoodigdheden op de reis te voorzien en daaronder een grooten voorraad versnaperingen, welke uitvoerig omschreven en, naar hij uitdrukkelijk er bij voegt, door geen pelgrim in redelijkheid konden ontbeerd worden. Dat zal wel zijn geweest omdat het rantsoen wat op het schip gegeven werd bitter klein was [3]). In spijt van het gesloten contract, bleef de reeder gewoonlijk in gebreke, al de daarin vervatte bepalingen na te komen, b. v. hetgeen betrof de bewapening van het schip, het verschaffen van goede spijzen, het spaarzaam aanleggen in havenplaatsen enz. De eigenlijke afvaart geschiedde in den regel veertien dagen na het sluiten der overeenkomst, maar het gebeurde niet zelden dat de pelgrims 6 — 8 weken moesten wachten (Mr. Arent Willemsz. en zijne gezellen vertoefden er op de heenreis van 28 Mei tot 25 Juni) en dat verwijl maakte men zich ten nutte om Venetië op zijn gemak te bezichtigen.

Het verblijf in deze stad was zeer duur, en daarom waren er pelgrims, die, om hunne reispenningen wat te

1) Zie hierachter blz. 22.

2) Een anderen vorm van contract vindt men bij *Röhricht* und *Meisner* blz. 13. Een contract in extenso bij *Jodoci a Meggen* Peregrinatio Hierosolymitana. Dilingae 1580 p. 27 sqq.

3) *Conrady* l. c. blz. 76.

sparen, het vertrek der galei te Padua, Mestre of Treviso afwachtten. Maar hij wiens beurs wat ruim was, beklaagde zich het oponthoud te Venetië niet, want alle reisverhalen spreken vol bewondering over de macht en den rijkdom, welke hetzij in de tallooze schepen in de haven, de rijk gevulde wapenhuizen, de heerlijke paleizen, de magazijnen der kooplieden, in de kerken en heiligdommen voor de oogen der vreemdelingen zich ontvouwden. Maar de meeste aantrekkingskracht voor de bedevaartgangers hadden de groote schatten van reliquien en de glansrijke feesten, zooals het huwelijk van den Doge met de Adriatische zee op Hemelvaartsdag [1]), en de kerkelijke ommegang op heilig Sacramentsdag [2]).

Bovendien had iedereen handen vol werk met zijne uitrusting tot de zeereis; men nam tolken aan, kocht levensmiddelen en keukengereedschap, kleedingstukken en schoeisel, geneesmiddelen [3]), en verschafte zich wissels en kleine gangbare geldsoorten voor het heilige Land.

---

1) Zie hierachter blz. 44—45. De Dogen van Venetië, trouwden op elken Hemelvaartsdag met de Adriatische zee, door met een prachtig vaartuig, *Bucentoro* genaamd, onder geleide van eene menigte gondels en plechtig kerkgezang, een eind weegs daarin op te varen en er een gouden ring van weinig waarde in te werpen, onder het uitspreken der woorden: *Despondemus te mare, in signum perpetui dominii.* Men wil dat dit gebruik dagteekent van den tijd toen de Doge Sebastiano Ziani eene overwinning behaalde op de keizerlijke vloot, waarna Paus Alexander III, Venetië in 1177 begiftigde met het oppergebied over de Adriatische zee. Deze zonderlinge vertooning heeft stand gehouden tot aan de vernietiging der Venetiaansche republiek in 1797. *Van den Bergh*, De Vorsten en Bewindvoerders van al de oude en nieuwe staten der wereld, 1873 blz. 214.

Van 1523—1539, dus ten tijde dat de Delftsche pelgrims Venetië bezochten, was Andreas Griti Doge.

2) Zie hierachter blz. 24—50.

3) Een uitvoerigen levensregel voor pelgrims naar Jerusalem vindt men bij *Conrady* l. c. blz. 297. Ook in de: Mededeelingen..... der geschiedenis van 's Gravenhage blz. 8. Beiden zeer aardig.

Men ziet hieruit en daar zal niemand zich over verwonderen, dat de regeling der geldelijke aangelegenheden niet verzuimd werd. Trokken de pelgrims in vroeger eeuwen veelal zonder geld van huis, steunende op de gastvrijheid in geestelijke gestichten en op de milddadigheid der christenen, later werd daar zoo onvoorwaardelijk niet meer op gerekend en vonden de arme bedevaartgangers het raadzaam, zich reeds bij het begin der reis en uiterlijk in Venetië als kapelaans of als dienaars aan te sluiten bij rijke heeren. Laatstgemelden beschouwden het als eene zaak van eer, om zoolang zij niet in het heilige Land genoodzaakt waren al hun glans en praal af te leggen, zoo schitterend mogelijk te leven. Men leest b. v. dat de landgraaf van Thüringen George Wilhelm de Dappere, op zijne pelgrimsreis 200.000 Mark uitgaf, naar onzen tegenwoordigen maatstaf het driedubbele dier som.

Gewoonlijk namen de bedevaartgangers weinig baar geld op reis mêe, of stopten het weg in hun voorraad van varkensvleesch om het voor de handen der Muselmannen in Jaffa verborgen te houden; maar door bemiddeling van kooplieden in Brugge, Parijs, Erfurt of Leipzig, namen zij wissels op Neurenberg en Venetië, of op Ancona, waar de Ulsteter's en Fugger's hunne kantoren hadden; van daar trok men weder wissels op Alexandrie, Aleppo en Constantinopel.

Het was voor pelgrims van groot belang en nut, zoo zij aanbevelingsbrieven aan den Doge, den Senaat of aan het gezantschap van hun land in Venetië medebrachten, want dan werden zij gewoonlijk weder aanbevolen in de bescherming van den venetiaanschen admiraal en aan de consuls van den Levant.

Wanneer eindelijk de dag der afvaart was aangebroken werden de pelgrimsvlag, wit met een rood kruis zoo als

gezegd is, de vlag van St. Marcus, de pauselijke banier en die van den patroon of reeder geheschen, men dronk St. Jansminne, zong vrome liederen als het schip in zee ging [1]), en de gansche manschap zonk dan op de knieën [2]). Er werd eene plechtige godsdienstoefening verricht, waarbij men God smeekte om gelukkigen overtocht van de reizigers en welke met een hartelijk Amen uit aller mond besloten werd.

Eene zeereis van 4—6 weken stelde de pelgrims in de gelegenheid op de hoogte te komen van de inrichting van het schip, de bemanning, hoe de tucht werd uitgeoefend, wat geschaft en hoe godsdienstoefening gehouden werd; velen kortten zich den tijd met kaartspelen of jacht maken op dolphijnen, en de galjoten of roeiers, een zeer diefachtig volk, hadden den slag om met allerlei fabeltjes, b. v. van mijlen lange visschen en meer van dien aard, de bedevaartgangers wat afleiding te bezorgen. Zoo gingen vele dagen om zonder dat er iets noemenswaardigs voorviel, maar wanneer een storm opstak, maakte eene bijgeloovige vrees zich eensklaps van allen meester. Als er te vergeefs beproefd was met schieten het slechte weêr beter te maken, dan heette het dat er een banneling op het schip was, eene reliquie, Jordaanwater, of een lijk, en zoo werd dan dikwijls op de terug-

---

1) Pelgrimsliederen, doch meestal brokstukken, bij *Röhricht* und *Meisner* l. c. blz. 23.

2) Vóór de pelgrims zich inscheepten biechtten ze:... „dan so sel men „gaen ende volmaeckteliken biechten mit berou der sonden ende hebben „onsen lieve Here volcomelic in sijn gedachten, ende alle misdaden, die „men tegens hem misdaen hevet, die volcomelic te vergeven mit goeder „harten om Godswillen, ende alle haet ende nijt ende toren wt sijnre „harten te setten ende mit voerdacht die nyet weder an te nemen. Ende „dan te sceep gaen mit enen goeden moede, alst punt gevet, ende die „scepinge bereit is, in den naem Gods. Amen." Mededeelingen... der Geschiedenis van 's Gravenhage blz. 8.

reis een hooggeschat aandenken aan het heilige Graf, of tegen het contract in, het stoffelijk overblijfsel van een gestorven pelgrim, zonder veel omslag in zee geworpen. De koffer, welke de Jerusalemsvaarder in Venetië gekocht had tot berging van zijne goederen of voor slaapstede op het schip, werd zijne doodkist, men sneed er vijf kruisen op, ten teeken dat de afgestorvene op den pelgrimstocht was overleden, legde er twee ducaten in als begrafenisgeld voor den vinder en liet de kist, onder het lossen van drie schoten, in den zilten vloed nederzinken; nochthans slaagden de pelgrims er wel eens in, een gestorven reisgenoot met zijne kist in het kielwater van het schip weg te zetten om hem te gelegener tijd te begraven. Bleef de storm desniettegenstaande aanhouden, dan deed ieder eene gelofte, om daardoor den toorn der natuur te bezweren; maar alle gemoederen kwamen tot rust wanneer het St. Elmsvuur zich vertoonde, dat door de pelgrims met blijdschap werd gadegeslagen en begroet [1]).

Bovendien werd de zeereis der pelgrims door slechte verzorging, zeeziekte en buikloop vergald; daarbij kwamen dan nog meermalen krakeelen, vooral wanneer er Franschen, Duitschers of Hollanders aan boord waren, en de slaap werd niet zelden gestoord door kwellingen van anderen aard, zooals menigvuldig ongedierte, drukkende warmte, dronken lieden en het gestamp en getrappel van paarden en muildieren op het dek. Ten slotte bevonden de pelgrims zich in voortdurenden angst voor zeeroovers, ten gevolge van de verontrustende berichten welke onderweg van gepraaide schepen of hier en daar op aanlegplaatsen vernomen werden. Om deze reden keerden velen

---

1) St. Elmsvuur is een electrisch verschijnsel in de gedaante van ruischende vlammetjes, die men bij zware onweerslucht soms aan hooge, inzonderheid puntige voorwerpen, b. v. scheepsmasten, torenspitsen enz., bespeurt.

aan het onderhandelen over geleiders en ezels voor de reis naar Jerusalem en om maar tot een eind te komen, namen de pelgrims gewoonlijk hier aanstonds voor den geheelen tijd van hun verblijf in het heilige Land, een leidsman die hen te gelijk als tolk ter zijde stond. Na veel gehaspel met de diefachtige en onbeschaamde ezeldrijvers bereikte de pelgrimsschaar Rama, waar zij geherbergd werden in het gasthuis, dat Philips Van Boergondiën daar had gesticht (casa dei Franchi) en waar zij van de „christenen vanden rieme" [1]) levensmiddelen koopen konden. Hier moesten de pelgrims wederom eenigen tijd vertoeven, totdat de reeder aan den Emir van Rama de geëischte cijnspenningen had afbetaald, maar dat verwijl maakte men zich ten nutte om een bezoek te brengen aan de beroemde zweetbaden in den omtrek.

In Rama bracht de guardiaan of zijn plaatsvervanger den pelgrims, in het italiaansch en in het latijn eene reeks van voorschriften onder het oog, waarnaar zij zich hadden te gedragen. Die bepalingen werden door een of ander der bedevaartgangers voor de overigen in hun eigen tongval vertaald en kwamen hier op neder: 1. allen die zonder toestemming van den Paus de bedevaart ondernomen hebben zijn in den ban, maar kunnen hier er uit ontslagen worden. 2. het is den pelgrims streng verboden, zonder turksche leidslieden ergens heen te gaan. 3. beleedigingen te wreken. 4. te loopen over graven der Turken. 5. van het heilige graf stukken af te breken. 6. namen te schrijven op muren en wanden of die met wapens te beschilderen. 7. zonder behoorlijke orde in de processie meê te loopen. 8. Verder mogen de pelgrims

1) „Christiani de cinctura ita vocati olim christiani in partibus Aegypti degentes... quia cingulum portant latum et vestimentum, per quod recognoscuntur ab aliis, Jacobitis scilicet et aliis." Du Cange.

niet lachen of luidruchtige vreugde bedrijven. 9. geen Turken aanspreken, toelachen of met hen schertsen. 10. vooral geene vrouw aanzien. 11. geene vrouw op haren wenk volgen. 12. geen Turk wijn schenken. 13. bovendien moet ieder zijn eigen ezeldrijver houden. 14. de geboorte en het aanzien van zich-zelven of anderen niet aan het licht brengen. 15. geen witte doeken om het hoofd dragen en zich niet in het wit kleeden. 16. geen wapenen bij zich dragen. 17. geen Turk vertrouwen schenken. 18. afscheiding van de overige pelgrims vermijden. 19. niet in het openbaar wijn drinken. 20. met geen Turk handel drijven. 21. nooit met hen twisten. 22. in geene moskee gaan. 23. geen Turk bespotten. 24. den guardiaan niet aansprakelijk stellen voor vertraging. 25. daarentegen alle belastingen en schattingen plichtmatig voldoen. 26. het gasthuis (te Rama) een goodspenning schenken voor het bouwfonds. 27. en desgelijks het klooster der Franciscaners op den Berg Sion.

Eindelijk na menigvuldige bezwaren en kwellingen van de heffe des volks, die de pelgrimsschaar telkens lastig viel, vertoonde Jerusalem zich aan het oog der bedevaartgangers, en het kost weinig moeite zich voor te stellen hoe groot hunne geestdrift en verrukking was bij het zien der heilige Stad.

Aan de poorten van Jerusalem werden de meêgebrachte goederen der pelgrims door beambten onderzocht, wier toegeeflijkheid weder met geschenken moest gewonnen worden. Daarna zorgde men voor huisvesting der bedevaartgangers. Sommigen van hen werden onder dak gebracht bij de consuls van Italië, of in St. Jan's gasthuis, waar bij aankomst twee marketten werden betaald en ieder zoo lang kon blijven als hij begeerde, of ten huize van den onder-tolk, of op den berg Sion, waar men bij het vertrek den guardiaan vijf ducaten per hoofd aanbood,

maar daarentegen van hem allerlei reliquien, kaarsen, Agnus Dei, aarde en steentjes van heilige plaatsen, paternosters van hout uit het hofje van Olijven, kruisjes uit cederhout van den Libanon, enz. ten geschenke ontving. Ook bij gewone burgers konden de pelgrims hun intrek nemen en dan kwamen zij gewoonlijk bij Joden te recht. Levensmiddelen waren bij de „Christenen vanden rieme" te koop.

De Delftsche bedevaartgangers werden, in 1525, dadelijk bij aankomst te Jerusalem gescheiden. De vrouwen en kinderen „werden terstont int sustere cloester gebracht", de mannen kregen logies in het huis van den Patriarch van Jerusalem, dicht bij de kerk van Calvarie, en de leden van het reisgezelschap zagen elkander enkel bij bezoek aan de heilige plaatsen.

Spoedig werd daarmede een aanvang gemaakt. Men legde zich tijdig ter rust en begaf zich 's morgens vroeg naar het Minder-Broedersklooster op den Berg Sion, waar eene gezongen mis werd opgedragen en op den eersten morgen eene korte toespraak gehouden, die vooral bestemd was om de hoorders te wapenen met geduld en lijdzaamheid tegen de bespottingen der ongeloovigen en te doordringen van de verhevenheid der openbaringen, welke te Jerusalem waren geschied. Daarop kreeg ieder pelgrim eene waskaars in de hand [1]) en begon de eerste processie. Er werd gewoonlijk een tijd van tien tot twaalf

---

1) (In de processie te Venetië) „werde ons elcks een witte barnende was kars in onsen handen ghegheven die wij houden tot een ghehoeghenisse ende nemense mit ons tot iherusalem ende ghebruyckense aldaer op die heilige plaetsen. Ende die mach ofte kan brenghet ghaerne sijn kaerse tot sijne lande." Zie hierachter blz. 41. „ducentes eos secum ad patriam et eorum mulieribus in partu laborantibus accensos tenere faciebant, ut sine periclitatione parerent". *Felix Fabri*, Evagatorium. ed. Hassler 1843—1849 I 285.

dagen vereischt om al de heilige plaatsen te Jerusalem en in de onmiddelijke omgeving te bezoeken; de guardiaan-zelf, en bij wijlen een broeder uit het Minder-Broedersklooster als zijn plaatsvervanger, was de leidsman of voorganger en niet dikwijls werd er meer dan een processie per dag gehouden; doorgaans waren deze acht in getal, maar met reizen en trekken ging de overige tijd heen. Deze tochten door Jerusalem omvatten zeker alle plaatsen, welke in de heilige Schrift worden vermeld, en op de meest merkwaardigen vestigde de geleider nog in het bijzonder de aandacht en hield daar korte vermaningen; wel waren er heiligdommen, waar men niet zoo gemakkelijk toegang kon bekomen, zoo als het huis van St. Anna, dat van Pilatus, en in 1525 de kerk der Minder-Broeders, welke zich in handen bevonden der Muselmannen; doch de ongeloovigen waren, mits tegen rijke betalingen, nog wel te bewegen om de poorten voor een ieder open te zetten.

Ik zal mij onthouden hier eene indeeling dier processiën te vermelden en evenmin aanroeren, welke heilige en voor den Christen dierbare plaatsen, de pelgrims geleidelijk bezochten; men vindt dit uitvoerig en omstandig beschreven in het reisverhaal van Meester Arent Willemsz [1]) en ik heb niet tot mijn deel de gave, om zoo kinderlijk eenvoudig en treffend aanschouwelijk te verhalen als de Delftsche barbier.

De meest aantrekkelijke plaats van Jerusalem was voor de pelgrims natuurlijk de kerk van het heilige Graf, waarin echter slechts tweemalen per jaar vrije toegang gegeven werd, en welke men anders niet dan tegen be-

1) Zie hierachter blz. 73—146. Daarom schijnt het overbodig ze hier allen nog eens met namen te gaan noemen. Bovendien is reeds een belangrijk overzicht in dien trant gegeven door *Moll* l. c. II. 4. blz. 35—36 en *Van der Kemp* l. c. blz. 36—39.

taling van 5—9 Ducaten mocht binnengaan. Alvorens de processie zich daarheen begaf, ontvingen de bedevaartgangers van den guardiaan wederom eenige waarschuwingen, hoofdzakelijk daartoe strekkende: 1. dat de pelgrims zich van waskaarsen zouden voorzien. 2. altijd in de opgesloten rij moesten blijven. 3. een nacht met vasten en bidden zich den Heer zouden toewijden. 4. geen tijd zoek brengen met de kooplieden die in de kerk hunne waren uitkraamden. 5. dat de priesters geene woordenwisseling mochten maken om heilige missen te lezen. 6. dewijl daarvoor in het geheel slechts vier altaren beschikbaar waren. 7. dat ieder pelgrim moest biechten en het heilig Sacrament des Altaars ontvangen. 8. ieder priester vergunning had om biecht te hooren en de heilige absolutie te geven. 9. maar dat geen hunner uitsluitend aan zijne tochtgenooten de heilige Communie mocht uitdeelen. 10. ook behoorden de pelgrims hunne zaken niet in de kerk te laten zwerven. 11. geene aalmoesen te vragen. 12. de heilige plaatsen niet te ontwijden door stukken af te slaan of te ontcieren door het opschrijven van hunne namen. 13. eerbiedig en ingetogen zich te gedragen.

Al deze vermaningen hadden hare waarde, omdat het verblijf in de kerk van het heilige Graf, gelijk de reisverhalen der pelgrims uitdrukkelijk vermelden, tegen hunnen wil en godsdienstige stemming, met vele onbetamelijkheden en meer van dien aard gepaard ging, voornamelijk in de goede week en ten tijde dat er eene groote schaar van bedevaartgangers zich te Jerusalem bevond. De processie der pelgrims werd op den voet gevolgd door marskramers en kooplieden, die tegelijk met de vreemde bezoekers, dikwijls tegen een hoogen toegangsprijs binnendrongen, en kostbare stoffen, weefsels, kettingen, ringen, rozenkranzen, kruisen met reliquien van het heilige Graf, ook groenten, meelspijzen en andere

eetwaren te koop aanboden [1]). Zoo had het huis Gods het aanzien van eene drukke jaarmarkt, niettegenstaande Jesus eenmaal in den tempel van Jerusalem de tafels der wisselaars en de gestoelten dergenen die de duiven verkochten omvergeworpen en allen die verkochten en kochten daar uitgedreven had, omdat Zijn huis een huis des gebeds zou genoemd worden en zij het tot eene spelonk van roovers gemaakt hadden. In de kerk van het heilige Graf was men daaraan niet meer gedachtig, want de eenen onderhandelden en knibbelden over koopmanschap, anderen sliepen of kropen door elkander, aten en dronken lustig uit hun knapzak, twistten en keven over staatkunde en pleidooien. Deze onwelvoegelijkheden werden misschien zeer in de hand gewerkt door het lange verblijf, dat de pelgrims gehouden waren in de kerk te nemen. Zij werden er nooit anders dan tegen of met den avond binnengelaten, brachten hun slaapzak dikwijls mede omdat zij verplicht waren er den nacht door te brengen, moesten er aan voorkomende natuurlijke behoeften voldoen, zooals eten, drinken en wat dies meer zij [2]) en mochten er eerst in den loop van den volgenden dag uitgaan. Van daar vindt men zaken opgeteekend, in deze allerheiligste plaats voorgevallen, waarover het beste is te zwijgen.

Ook vond, en te recht, de gewoonte afkeuring om van de heilige plaatsen in de kerk stukken af te slaan; de edellieden maakten inschriften op de wanden, sloegen

1) Du selste weten datter niet veel rusts en is in desen tempel, want daer alsoe groeten rumoer is die ghehelen tijt die wij in den tempel sijn, dat die een den anderen nauw en mach horen ende dat duet die menichte des volcks die wij daer in vinden, die nacht ende dach daer leggen mit malkanderen en rasen ende en rabbelen elcks in sijn plaetse. Zie hierachter blz. 130.

2) Daer sijn oock secrete plaetsen daer die peregrijnen bij noode hoer gevoech doen moeghen. Zie hierachter blz. 134.

nagels in de muren en hingen hunne wapenborden daaraan op, met het doel om hunne namen eene zekere onsterfelijkheid te waarborgen. Maar de Sultan maakte tegen het einde der vijftiende eeuw hieraan een einde. De priesters gedroegen zich ook niet altijd ingetogen, want er ontstond meermalen geschil over de misgewaden, dewijl zoodra een altaar onbezet was, vijf of zes geestelijken dat wilden in bezit nemen. Men streed om de eer in de heilige Grafkerk eene mis te mogen opdragen, hetgeen allen priesters niet gelukte.

Het plechtigste wat in de kerk van het heilige Graf geschiedde, was de „creatie" van ridders, en men zegt dat er Nederlanders waren, die den gevaarlijken tocht naar Jerusalem aanvaardden, enkel ter verwerving van deze onderscheiding. Deze ridderslag had altijd in den nacht plaats en werd verricht door den guardiaan, die voor het graf des Heeren degenen der pelgrims rondom zich schaarde, welke deze verheffing begeerden, aan de eischen voldeden en de plichten konden volbrengen die aan de ridders werden opgelegd. Op welke wijze de plechtigheid werd verricht, wat de candidaten moesten beloven en welke verbindtenissen van hen werden gevorderd, vindt men alles breedvoerig beschreven door Meester Arent Willemsz [1]), zoodat het onnoodig schijnt, dat alles hier reeds te vermelden. Tijdens hij te Jerusalem was en in zijn bijzijn, werden er zeventien edelen tot ridders van het heilige Graf geslagen, wier namen dadelijk achter het reisverhaal staan opgeteekend [2]); men zegt, dat dergelijke bevoorrechten bij hun terugreis naar het vaderland, op Cyprus bovendien den ridderslag van eene andere orde

---

1) Zie hierachter blz. 137—139. Het geheele ritueel bij *Jodoci a Meggen* Peregrinatio Hierosolymitana. Dilingae. 1580, p. 186 sqq.

2) Zie hierachter blz. 173.

ontvingen, welke hun de verplichting oplegde aan toekomstige kruistochten deel te nemen. Dit zal in hoofdzaak wel waar zijn, doch behoeft eenige uitbreiding, in zoo verre, dat de orde van Cyprus ook werd verleend aan bedevaartgangers van wien men veronderstellen moet, dat hun de onderscheiding van eene verheffing tot Ridder van het heilige Graf te Jerusalem, om welke reden dan ook, niet was te beurt gevallen. Zoo is het zeker, dat Pieter Van Leeuwaerden en Jan Albertsz Van der Aa, de haarlemsche Jerusalemsvaarders die met andere bedevaartgangers door Joan Van Scorel zijn afgebeeld, geene heilige-Graf ridders waren en niettemin werden zij in de orde van Cyprus opgenomen [1]). Tot zooverre over deze onderscheidingen.

De ommegangen in de kerk van het heilige Graf besloten in den regel de processiën binnen Jerusalem en wat daarmede in dadelijk verband stond. Maar het vrome verlangen der pelgrims reikte verder en zij bezochten dus ook de merkwaardige plaatsen rondom de heilige stad, bij voorkeur de Jordaan. Een bad in dien stroom en het plukken van een palmtak te Jericho, behoorden naar aloude overlevering de bedevaart te besluiten.

Maar de tocht naar de Jordaan werd den pelgrims gewoonlijk afgeraden, dewijl de reeder, die op zich genomen had de reisgenooten persoonlijk ook daarheen te geleiden, maar al te dikwijls door omzwervende Bedouinen op schatting gesteld werd. Om die reden moesten vele pelgrims zonder de Jordaan gezien te hebben, uit Palestina vertrekken. Ook de Delftsche barbier Mr. Arent Willemsz. in 1525 [2]). Nogthans heeft hij tot aanvulling van zijn reisverhaal, de wijze beschreven waarop

---

1) Zie een bericht over de Orde van Cyprus onder Bijlage E.
2) Zie hierachter blz. 140.

men den tocht naar de Jordaan kan doen, maar daar blijkt ten duidelijkste uit, al was het reeds niet te voren gezegd, dat hij-zelf niet bij die rivier geweest is [1]).

De Jordaan heeft eene sterke strooming en op haren bodem liggen vele boomwortels en stronken. Derhalve was het streng verboden van den eenen oever naar den andere te zwemmen, en toch geschiedde het nog, dat bedevaartgangers, die te veel verhit waren, zich nuchter te water begaven of wat lang er in bleven, ziek werden of stierven. Om deze redenen roerden de leidslieden den trommel wanneer de tijd daar was, dat de badenden weder op het droge moesten komen, en wie aan deze waarschuwing niet aanstonds voldeed, werd met zweepslagen naar den oever gedreven.

Het water van de Jordaan had naar het volksgeloof dier dagen eene heiligende kracht. Edellieden meenden, dat het voor het doopsel hunner kinderen niet kon ontbeerd worden, [2]) geen pelgrim kwam aan den stroom of hij schepte er van om mede naar huis te nemen, en dit ongeacht een pauselijk verbod dat dit bijgeloof wilde tegengaan, in weerwil ook van de onwilligheid der schippers om Jordaanwater aan boord te dulden. Wie zich daarin gewasschen had bekwam volkomen vergiffenis van alle zonden, en het was een oud pelgrimsgebruik zich met een hemd, dat later als lijkwa dienen moest, in de Jordaan te baden. Men doopte elkander in die rivier om een anderen naam te kunnen voeren, en ook kleine klokken werden er in gedompeld, omdat deze naar men geloofde, zoover hare klank voortgedragen werd, booze geesten en alle gevaar van den bliksem afweerden.

---

1) Zie hierachter blz. 177—180.

2) Nog in onze dagen leest men nu en dan, dat bij het doopsel van vorstenkinderen Jordaanwater wordt gebruikt.

Na een verblijf van omstreeks veertien dagen verlieten de pelgrims gewoonlijk weder de heilige Stad; sommigen gingen dan nog noordelijk Palestina, Damascus en Aleppo bezoeken of begaven zich naar den berg Sinaï, Caïro of Alexandrie. Er werd niet vergeten om gedachtenissen en wel bij voorkeur reliquien mede naar huis te nemen. Men sneed dorens in de omstreken van Jerusalem, sloeg stukken van heilige plaatsen af, kocht afdrukken van den voetzool van Christus [1]), steentjes van den berg Sion, uit het dal van Josaphat of van den Olijfberg, van den bloedakker en aarde van Damascus, stukjes hout of steen uit de plaats waar Maria geboren was voor vrouwen in barensnood, Lieve Vrouwemelk uit Bethlehem, Maria-aarde, rozenkransen uit Bethlehem en Gethsemané, nagels uit de kerken van Jerusalem, splinters van den eik van Hebron [2]), strooken linnen, aanduidende de lengte van het heilige Graf, rozen van Jericho, verder goudsmeêwerk, wollen en zijden weefsels, hemden en schoenen. Thuis gekomen prikte men zich tot herinnering aan den wel volbrachten pelgrimstocht, afbeeldingen in de huid van plaatsen, of ook namen waarvoor men een bijzonderen eerbied koesterde, b. v. het heilige Graf, den naam Jesus Christus, en zeer dikwijls werd dat heilige Graf, hetzij in het klein of op natuurlijke grootte, nagemaakt.

Er waren bedevaartgangers, die nog iets anders uit Jerusalem naar hun vaderland moesten medebrengen, namelijk een bewijs van den guardiaan van het heilige Land, dat zij in eigen persoon Jerusalem bezocht en den pelgrimstocht op den gewonen voet verricht hadden. Dat waren de lieden, die als gehuurde plaatsvervangers voor anderen de reis deden en daarvoor betaling ont-

---

1) Zie hierachter blz. 277.
2) „ „ „ 287.

vingen, somtijds eene aangegane weddenschap er mede wonnen. Ook onder de tochtgenooten van Mr. Arent Willemsz. bevonden zich een paar dergelijke avonturiers [1]) die, toen het bleek dat het reisgezelschap niet naar de Jordaan kon gevoerd worden, hunne ontevredenheid daarover aan den dag legden, dewijl zij „daer op vercoft hadden". Soortgelijke pelgrims werden dus reeds vroeg in de bedevaarten aangetroffen, [2]) en lang bleven zij deel er van uitmaken, want nog in 1597 werd er voor den Hoogen Raad van Holland een belangrijk rechtsgeding gevoerd tusschen Gerrit Van Broekhuisen, Chirurgijn te Gorinchem, eischer, en Govert Pietersz. Van der Haar, te Gorinchem, gedaagde, over de betaling van 2400 Carolus guldens, door den gedaagde aan den eischer verschuldigd voor de kosten en belooning van eene Jerusalemsche reize, waartoe Van Broekhuisen zich, in onbedachtzaamheid, ten bate en ten gerieve van Van der Haar verbonden en die hij ook metterdaad volbracht had. De bijzonderheden en gebruiken van soortgelijke bedevaarten, in dit pleidooi aan het licht gekomen, zijn zoo merkwaardig en kenschetsende, dat ik niet geaarzeld heb de geheele sententie, strekkende tot veroordeeling

---

1) Zie hierachter blz. 135.

2) Wie gelofte had gedaan van eene pelgrimagie naar Jerusalem, moest die volbrengen en kon niet dan door den Paus er van ontheven worden. Het schijnt geoorloofd te zijn geworden, door een ander de beloofde bedevaart te doen volbrengen. In het Directorium voor de biechtvaders, die ten tijde dat de groote aflaten te verdienen waren, den Pastoor der St. Bavokerk hulp verleenden, opgesteld in de 15[de] eeuw (Archief der St. Bavokerk te Haarlem), komt voor:

blz. 10. 1°. Isti sunt casus pro quibus sedes apostolica sit consulenda:
1°. caet.
5°. votum Jherosolimitanum.

en blz. 20. Item penitenciarij debent abstinere a commutationibus votorum, que Romano Pontifici sunt reservate, videlicet: a voto continencie, Jherosolimitanum et de ingrediendo religionem.

van den gedaagde, in de Bijlagen op te nemen [1]), overtuigd dat de lezers met voldoening er kennis meê zullen maken.

De pelgrims die den berg Sinaï met het graf van de heilige Catharina en ook Egypte bezoeken wilden, ten einde zooveel merkwaardige plaatsen, in de gewijde geschiedenis vermeld, te zien als mogelijk ware, scheidden te Jerusalem na volbrachte processien aldaar, van de anderen [2]) en sloten met den officieelen tolk in die stad eene overeenkomst van den volgenden inhoud: 1. De tolk verzekert den pelgrims vrij geleide. 2. en betaalt tot Gaza alle schattingen en tollen. 3. voor ieder pelgrim wordt een ezel met een christen-ezeldrijver beschikbaar gesteld. 4. de tolk verschaft tot Gaza alle mondkost, uitgenomen wijn. 5. in Gaza levert hij kameelen voor de verdere reis. 6. en een plaatsvervanger voor den tocht van daar naar Caïro. 7. ieder pelgrim moet zich een lederen waterzak aanschaffen. 8. en wijn. 9. aan de gezamenlijke bedevaartgangers worden drie tenten verstrekt. 10. voor een en ander betaalt ieder tochtgenoot 23 Ducaten, de eene helft in Jerusalem, de andere helft in Gaza. 11. dit contract wordt door den Gouverneur en den opper-Drogman bekrachtigd. 12. het is aan ieder geoorloofd tot op het oogenblik der afreis, in Jerusalem te gaan waar hij wil.

Na deze schikkingen en voorbereidende stappen, aanvaardde men den tocht, alom bemoeilijkt door het gepeupel en menigmaal op schatting gesteld. Langs Bethlehem, Rama en Hebron kwam men eindelijk te Gaza, waar de baden door de pelgrims met belangstelling bezocht werden: van hier in trage dagreizen vol hindernissen aan

---

1) Zie Bijlage D.

2) Zie hierachter blz. 149.

den berg Sinaï, waar zij met alle gastvrijheid werden ontvangen. In den regel vertoefde men daar 5–7 dagen, bezichtigde alle plaatsen met belangstelling, ontving een bewijs van het afgelegde bezoek en trok dan verder naar Matharia. Hier wachtte de Egyptische Drogman de bedevaartgangers reeds op en geleidde hen verder naar Caïro.

De pelgrims zagen hier zooveel nieuwe zaken, dat hunne reisbeschrijvingen gewoonlijk eenige belangrijke hoofdstukken wijden aan Egypte. Zij stonden verbaasd over nooit te voren aanschouwde dieren, zooals olifanten, giraffen, apen, luipaarden, papegaaien, struisvogels en leeuwen, over het praalvertoon van den Sultan en zijn hof, zoo ook over het doen en laten der muselmansche monniken en heiligen. De Drogman herbergde gemeenlijk de pelgrims in zijne woning, leidde hen binnen in zijn harem, gaf hen een Janitsaar tot leidsman, die hen binnen en buiten de stad alles liet zien wat zij wenschten, de Pyramiden niet te vergeten. Zelfs geschiedde het dat pelgrims door den Sultan ten gehoore ontvangen en door den grooten Heer over de staatkunde der westersche potentaten ondervraagd werden.

Door den tolk, voorzien van passen en vrijgeleibrieven, zakten de pelgrims den Nijl af, langs Rosette naar Alexandrie, waar de reliquien eene sterke aantrekkingskracht op hen uitoefenden. Hier ook moest weder eene schatting betaald worden en was men verplicht inzage te geven van de reispassen. Daarna werd men in de stad binnengelaten en gewoonlijk verleenden de consuls van Italie den bedevaartgangers gastvrijheid en kwamen hen, wanneer zij zich in moeilijkheid bevonden, te hulp. De reizigers stonden verbaasd over den trotschen Nijl en de vreeselijke krokodillen, wier vraatzucht door roekelooze duikers werd getrotseerd; met eene meer kalme verwondering sloegen zij den hun geheel onbekenden duivenpost

gade. Van Alexandrie, dat als handelsstad destijds nog slechts door Damiate op zijde gestreefd werd, zetten de pelgrims weder koers naar huis, of, zoo zij van Venetie in Alexandrie gekomen waren, volgden zij den hierboven beschreven weg over Caïro en den berg Sinaï naar Syrie.

Ook het noordelijke Syrie met Damascus werd reeds in de vroegste tijden door bedevaartgangers bezocht. Bovendien waren er pelgrims, die zich naar Akkaron, Aleppo, Tripolis, Beireuth en den Libanon begaven; eenigen kwamen, hetzij in gezelschap der diplomatieke gezanten van hun land, hetzij gedwongen als gevangenen naar Constantinopel; men spreekt van enkelen die Athene, Troje en Mekka zagen, ja dat er bedevaartgangers waren, die naar Afrika afdwaalden of in Paap-Jans-land en Indie te recht kwamen.

Hoe dit zij, voor allen die er het leven bij afbrachten kwam er een tijd, dat aan de terugreis moest gedacht worden en deze leverde gewoonlijk weder nieuwe gevaren op. In den regel nam men den bekenden en gebruikelijken weg over Venetie, doch sommige pelgrims lieten zich aan de kust van Apulie aan land zetten en trokken naar Loretto, of gingen het hof van den koning van Napels bezoeken. Enkele groote heeren begaven zich ook nog naar Rome, waar de Paus hun eer betoonde door eene luisterrijke ontvangst en kostbare geschenken. Eindelijk bereikten de pelgrims weder hun vaderland en vaderstad, waar zij wel eens, om alle eerbetoon, ten minste in den beginne, te ontwijken, liefst maar bij avond en ongezien terugkeerden, „overmits het rumoer datter somwijls is vanden volcke alser yemant coomt vanden heilighen lande" [1]), maar waar zij door hunne betrekkingen, wier

1) Zie hierachter blz. 172.

verlangen naar het wederzien dikwijls lang op de proef was gesteld, met vreugdetranen werden ontvangen. [1])

Stad- en dorpsgenooten bleven niet in gebreke om teruggekeerde pelgrims in het openbaar te begroeten en welkom te heeten. Toen Aernout Van Gelre in 1452 van het heilige Graf wederkwam, ging eene eerewacht hem te gemoet. De steden Arnhem, Nijmegen en Zutfen bleven borg voor het geld dat hij onderweg had moeten opnemen en bovendien ontving hij van de eerstgenoemde stad nog twee zilveren kannen ten geschenke, even als Willem Van Gulick in 1391 na volbrachte bedevaart naar het heilige Land. Toen de Burggraaf van Montfoort gezond uit Palestina thuis was gekomen, werd hem door de Regeering der stad Utrecht een luisterrijke maaltijd aangeboden, waarbij de Domproost, de voornaamste geestelijken, velen uit de Ridderschap en onderscheiden leden uit den ouden en nieuwen Raad aanzaten. De Heer Van Horn werd in 1450, toen hij met vier reisgenooten in Brussel terugkeerde, aldaar feestelijk onthaald, ten blijke waarvan in de rekening van Burgemeesters staat opgeteekend: „Den Heer Van Hoerne, die uytden heyligen Lande quam, mit vier ridderen, 2 November geschinct viij gelten Rinschen wijn." En niet enkel aan hooggeboren Heeren vielen deze onderscheidingen ten deel, maar ook eenvoudige poorters genoten ze. [2])

Wie onder de Jerusalemsvaarders vermogend genoeg was, zette het werk der bedevaart de kroon op door stichting van eene vicary, kerk, kapel of klooster, maar rijken en minder bedeelden, allen die in het heilige Land waren geweest, hadden, mits zij de hun gewillig verleende onderscheiding niet gingen verbeuren, voor hun geheele leven

---

1) Zie hierachter blz. 173.

2) *V. d. Kemp*, l. c. blz. 82.

de vereering en de achting van hunne medeburgers geborgd. [1])

Wie ter pelgrimagie naar het heilige Land waren geweest, hadden voor zich een schat van aflaten en geestelijke gunsten verworven, maar om daaraan nu ook deelachtig te doen worden degenen, wien het niet mogelijk was zich op zulke verre reis te begeven, had men in de 16[de] eeuw, maar toen de bedevaarten nog in vollen gang waren, „een devote meditacie op die passie ons liefs heeren" in druk verkrijgbaar gesteld, geschreven door een waardig priester, genaamd heer Bethlem, „die int heilighe lant van beloften binnen die stadt van Jherusalem menighen tijt ghewoont heeft." Deze geestelijke had zich de moeite gegeven, al de heilige plaatsen waar Jesus geleden heeft, nauwkeurig te meten en te beschrijven, en zoo dikwijls men dit boekje godvruchtig las, verdiende men alle aflaten, „so volcomelijc als oftmen alle die heylige plaetsen binnen Jherusalem lichamelic versochte."

De inhoud en strekking van dit geschrift kwam aan velen te stade en geeft ons, die zooveel later leven, nog een juister inzicht, gesteld dat wij alle roerselen der pelgrims kenden, in de denkbeelden, opvattingen en verzuchtingen van onze voorouders.

Ter wille hiervan is de tekst, nauwkeurig gevolgd

---

1) Zie *Röhricht* und *Meisner*, l. c. blz. 3—42. *Conrady*, l. c. passim. *Aem. W. Wybrands*, in: Volks-almanak voor het jaar 1882, uitgegeven door de Maatsch. Tot Nut van 't Algemeen, blz. 126—140. *Christianus Adrichomius*, Theatrum Terrae Sanctae et Biblicarum Historiarum. Col. Agripp. 1590. *Bernhardus De Breydenbach*, Peregrination de oultre mer enterre saincte au tres glorieux et sainct sepulcre nostre seigneur ihesucrist en iherusalem (traduit par Nicole Le Huen). Imprime a Lyon, 1488. *Bernhardus De Breydenbach*, Dis buch ist innhaltend die heiligen reysen gein Jherusalem zu dem heiligen grab. Omstreeks 1490? (De beide laatstgenoemde zeldzame werken eigendom van Mr. Charles Enschedé te Haarlem). *Jodoci a Meggen* Peregrinatio Hierosolymitana. Dilingae 1580.

naar den ouden en zeer zeldzamen druk van 1518, hierachter opgenomen [1]) en kunnen de lezers dus desverkiezende met den zeer merkwaardigen inhoud nader kennis maken.

Ik zou meenen mij aan ondankbaarheid schuldig te maken, indien ik vergat van den man te spreken die mij in staat stelde en gelegenheid gaf, een en ander over Jerusalem en de bedevaart daarheen mede te deelen. Ten slotte dus een woord gewijd aan Meester Arent Willemsz., barbier te Delft.

De bijzonderheden rakende zijn huisgezin, welke hij aan het reisverhaal heeft toegevoegd, geven eenigszins aan de hand wanneer de schrijver is geboren. Hij trouwt in 1509 en kan dus, de gemiddelde berekening tot maatstaf nemende, omstreeks 1484 ter wereld zijn gekomen. Wanneer wij hieraan vasthouden moet hij in 1525, toen de pelgrimstocht door hem werd ondernomen, niet veel ouder zijn geweest dan veertig jaren; hij was destijds echtgenoot en vader van zes kinderen en won de kost als barbier, eene kunst welke in ons spraakgebruik als heelmeester bekend is. Wij kunnen gerust aannemen dat hij een man van eenig vermogen is geweest, die zonder bekommering zijn maatschappelijk bedrijf een aantal maanden staken, toch in de verzorging van zijn tamelijk groot huisgezin voorzien en zelf eene verre, kostbare reis aanvaarden kon. Den 18 September 1537 stierf zijne vrouw Maretgie Hugendochter, bij wie hij elf kinderen verwekt had en het blijkt niet dat Meester Arent tot een tweede huwelijk is gekomen. Vrij wat jaren na zijne Jerusalemsche reis, in 1542, werd hij verkozen tot Bewaerder

---

1) Zie Bijlage F.

of Regent van de Minder-Broeders te Delft [1]), eene bediening die hij met tusschenpoozen van één jaar (1553) bekleedde tot in 1565. [2]) Misschien is hij toen gestorven, maar in elk geval kan men hieruit afleiden dat hij vrij oud is geworden.

De genealogische aanteekeningen achter het reisverhaal worden in de eerste helft der 17de eeuw voortgezet door verschillende leden van het geslacht Van Overschie, te Amsterdam [3]), misschien met overspringing van twee of drie generatien, nakomelingen van Meester Arent Willemsz., die dan den familienaam Van Overschie zouden hebben aangenomen en waaruit zou kunnen afgeleid worden, dat de barbier-Jerusalemsvaarder zoo niet de stamvader, dan toch een der oudere leden is geweest van het Delftsche geslacht Van Overschie, waarover onlangs velerlei belangrijke mededeelingen zijn gegeven. [4]) Voor deze verwantschap tusschen Meester Arent Willemsz. en het geslacht Van Overschie, te Amsterdam, kan naar het schijnt, pleiten dat in de laatstgemelde familie meermalen de doopnaam Arent voorkomt.

Het is opmerkelijk, maar staat waarschijnlijk buiten eenig verband met het pas medegedeelde, dat de stichter van het Utrechtsche Dolhuis (1474) heette Willem Arentsz., met den toenaam „vanden Heiligenlande", dus een Jerusalemsvaarder. [5])

---

1) De kloosters hadden in de burgerij gewoonlijk iemand, die hunne wereldlijke zaken behartigde, voor hunne belangen optrad enz. Deze gemachtigden behoorden tot de deftige poorters en werden Voogd, Momboir, Procurator, Regent, Bewaarder enz. genoemd.

2) Mededeeling van Mr. J. Soutendam, Archivaris en Secretaris van Delft.

3) Zie hierachter blz. 182.

4) Het geslacht Van Overschie. In *J. H. Scheffer*, Algemeen Nederlandsch Familieblad 1883, N° 75-77.

5) Mededeeling van Mr. S. Muller Fz., Archivaris van de Stad en van de Provincie Utrecht.

De reisgenooten van Mr. Arent Willemsz. waren zeven in getal. Den 26 April 1525 vertrokken met hem uit Delft Meester Gherbrant Vechtersz., priester van Haarlem, Willem Cornelisz. Boll, van Haarlem, en Meester Barthelmeusz., van Alkmaar. Later sloten zich nog bij hen aan Heer Jan Govertz., van Gorinchem, Willem Harmansz. Ramp, van Haarlem [1]), Pieter Aertz. „in die meremin", van Dordrecht, en Dirck Jacops., van Gouda. De Haarlemmers waren dus naar eisch vertegenwoordigd, en de bedevaartgangers uit de stad aan het Sparen behoorden allen tot de meest aanzienlijke geslachten dier dagen, waaruit menigvuldige malen regeeringsleden voortkwamen.

Niet allen echter keerden in hunne vaderstad terug, want bij de ontscheping der pelgrims te Jaffa, was Willem Cornelisz. Bol, van Haarlem, zoo krank dat hij niet kon aan land gebracht maar aan de zorgen der bootsgezellen moest overgelaten worden. Zijn toestand verergerde in die mate, dat hij 26 Augustus 1525 stierf en op het strand ten noorden van Jaffa begraven werd. Na volbrachten pelgrimstocht keerden de reizigers met hun zevenen in het vaderland terug; zij scheidden in de Veluwe, waar ieder zijns weegs ging en „een yghelike sijnen naeste wech nam om gheringhe thuus te gheraken." Meester Arent Willemsz. en Heer Jan Govertz., van Gorinchem, zetten samen koers naar Holland, en hadden plan met hun beiden recht door naar Delft te trekken, maar toen Heer Jan in zijne geboortestad ging, om slechts even zijne maagschap toe te spreken, merkte Mr. Arent wel „dat daer gheen scheyen an en was op dat pas", nam zijn afscheid en keerde geheel alleen in Delft terug.

De gezamenlijke deelgenooten aan den pelgrimstocht

1) Zie over hem, hierachter blz. 227.

van 1525, die met namen worden genoemd en tot allerlei landaard behoorden, maakten een getal uit van 94 personen [1]); hiervan stierven onderweg acht bedevaartgangers, waaronder een echtpaar uit Rijssel, de dienstmaagd Ghijzlant Jansdochter, die in Venetie de huishouding der Hollandsche pelgrims bestierde [2]) en Hans Dirckz. Kueremuery, van Middelburg, die den 5 Juli 1525 onder de kust van Slavonie den geest had gegeven en voor wiens ziel den 14 Augustus daaraanvolgende te Jerusalem „een schone singhende misse ghesonghen wert van requiem." [3])

Wie naar het heilige Land was geweest en de pen kon voeren, stelde veelal tot eene eeuwige memorie een verhaal van zijn tocht op; daaraan hebben wij te danken, dat er nog betrekkelijk vele dergelijke journalen in de wandeling zijn gebleven, waarvan een aantal in onze eeuw in het buitenland door den druk zijn gemeen gemaakt. Doch dit neemt niet weg, dat het verslag van velerlei vreemde ervaringen en ontmoetingen, ook van bekende personen, nog hier en daar kan verborgen liggen. Christiaen Van Adrichem b. v. maakt melding van een handschrift door hem gebruikt, bevattende het reisverhaal van Joannes Heuterus, Veertig in den Raad der stad Delft, 1536 Schout aldaar, † 1 October 1541, in wiens gezelschap de schilder Joan Van Scorel en Heer Lambertus Varick, S. Theol. Licent. en pastoor van de St. Hypolitus-kerk te Delft de Jerusalemsche reis hebben volbracht. Wie weet, zoo dit stuk nog eens aan het licht kwam, welke merkwaardige zaken, ook betreffende de kunst, wij zouden vernemen. [4])

---

1) Zie hierachter blz. 173.

2) „ „ „ 24.

3) „ „ „ 58 en 116.

4) Descriptio Jerusalem et Sanctorum locorum Joannis Heuteri Praetoris Delphensis; qui anno 1521 una cum Joan. Schorel, et M. Lamberto Varick,

Het handschrift afkomstig van Meester Arent Willemsz. dat hierachter wordt afgedrukt, heeft behoord aan Dirk Reincke, boekhouder te Amsterdam en liefhebber van oude zaken, overleden te Bussum den 24 Februari 1860, oud 86 jaren. Hij heeft het waarschijnlijk eens hier of daar in Amsterdam op een boekenstalletje gekocht en het bij zijn leven geschonken aan zijne aangehuwde dochter Geertruida Elisabeth Tonnon, die onderwijzeres was te Amsterdam en daar is gestorven den 13 April 1870. Uit de nalatenschap van deze is het overgegaan in bezit van Mejuffrouw Clara Constantia Tonnon, nu woonachtig te Haarlem, die het handschrift heeft afgestaan aan den HoogEerwaarden Heer J. A. Van den Akker, destijds Rector van het Beggijnhof te Amsterdam. Langs dien weg is het in bezit der Bibliotheek van dat hof gekomen, gebleven en daar voortdurend nog berustende.

Wat betreft de taal waarin het handschrift is opgesteld en wie het geschreven heeft, kan het volgende nog medegedeeld worden. Voor reizigers naar het heilige Land en Jerusalem waren in de middeleeuwen boekjes te bekomen, welke aanwijzing gaven van alles wat daar te zien was en bezocht kon worden, in welke orde men het best de processien volbracht en die verder alles inhielden, wat in algemeenen zin genomen, de pelgrims kon gerieven en van dienst zijn. Diegenen onder de bedevaartgangers, welke een dagverhaal van hunne reis en ervaringen wilden opstellen, namen dergelijke boekjes tot handleiding en breidden ze uit naar gelang van hunne

---

S. Theolo. Licentiato, et S. Hyppoliti Delphensium pastore peregrinationem suam absolvit. cujus manuscriptum commentarium D. Joan. Heuter praedicti nepos mihi (Christiano Adrichomio) communicavit. Het verschil in jaar in dit handschrift (1521) en onder het portret van Van Scorel (1520) komt voort uit de berekening van den aanvang van het jaar, m. a. w. welken stijl de schrijver volgde.

persoonlijke ontmoetingen en door hen gedane tochten. Het is niet onmogelijk, dat ook een soortgelijk boekje de grondslag is geweest van het reisjournaal van Meester Arent Willemsz., maar dan enkel, zooals van zelf spreekt, voor het gedeelte, dat betrekking heeft op het heilige Land en Jerusalem. Ik zou dit willen gelooven omdat, naar het mij toeschijnt, er iets mats en droogs ligt in die hoofdstukken welke gewijd zijn aan Palestina, terwijl het overige dat geheel uit de pen van den bedevaartganger-zelven moet gevloeid wezen, veel onderhoudender en in een veel levendiger verhaaltrant is opgesteld. Menigmaal was het onder het lezen van het handschrift, alsof Meester Arent Willemsz. naast mij zat te vertellen, alsof ik zag wat hij zag, hoorde wat hij vernam, en wanneer ik dan het boek toesloeg ondervond ik menigmaal hetgeen Taine zegt: Avec de telles ressources, on devient presque le contemporain des hommes dont on fait l'histoire, et plus d'une fois, en suivant sur le papier jauni leurs vieilles écritures, j'étais tenté de leur parler tout haut. [1])

Om terug te keeren tot eene beschouwing over het handschrift, behoor ik mede te deelen, dat het vrij zeker niet door Meester Arent Willemsz.-zelven is geschreven, maar dat hij het is geweest, die hier en daar in het transcript, (ofschoon dit niet dikwijls noodig was), een woord bijgevoegd, veranderd of kleine wijzigingen gemaakt heeft.

De taal is die welke in de 16de eeuw hier in Holland in zwang was en gesproken werd, dat is, de invloed van het Beiersche regeeringshuis valt er in waar te nemen. De opsteller heeft zich nog in lang niet vrijgemaakt van

---

1) Hippolyte Adolphe Taine. Les origines de la France contemporaine. (Préface).

het gebruik van romaansche bastaardwoorden en taalvormen, welke hier te lande met het Henegouwsche en het Boergondische huis vasten voet hadden gekregen, maar sterker spreekt uit zijne schrijftaal eene overhelling naar den germaanschen tongval, zonder dat men daarbij nog aan telkens wederkeerende germanismen heeft te denken.

Het is mij niet gebleken, dat in Nederland handschriften van Jerusalemsche reizen in een noemenswaardig aantal zijn overgebleven; daarin staan wij sterk achter bij België, Frankrijk en Duitschland, waar gansche reeksen zou ik haast zeggen van dergelijke geschriften, in de laatste jaren zijn te voorschijn gekomen en uitgegeven. Ik geloof zelfs, dat in onze eeuw in Nederland geene enkele pelgrimsreis uit den ouden tijd het licht heeft gezien [1]) en het kan daarom zijn betrekkelijk voordeel hebben, de aandacht op dergelijke bij onze voorvaderen nog al geliefde literatuur te vestigen. [2])

De handschriften in Nederland voorhanden zijn, voor zooverre mij bekend, de volgenden:

Warachtige bescrijvinge der Jerusalemsche reyse ende des berchs Synai, tot S. Cathlijnen gedaen bij den eersaemen Jan aerts Riddere, borger der steden van Mechelen, metten grooten factour van Portugael don Juan, int Jaer 1484. (Eigendom van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden).

Handleiding voor Bedevaarten naar Jerusalem en het

---

1) Het verhaal van den tocht naar Palestina door Assuer Schimmelpenninck Van der Oye in 1657 (uitgegeven in de: Kroniek van het Hist. Genootschap te Utrecht. Jaargang 1870) is eene gewone reisbeschrijving.

2) Met eenige ingenomenheid heeft het dagblad: De Tijd, in zijne nommers 10819 en 10820 (10 en 12 Februari 1888) uitvoerige uittreksels medegedeeld uit de Bedevaart van Meester Arent Willemsz.; en: De Maasgouw, 5de Jaargang 1883, No. 186, bevatte een uittreksel van het reisverhaal voor zoover Maastricht en omgeving betreft.

heilige Land; in een handschrift van het St. Maria-in-Galilea-Convent te 's Gravenhage, omstreeks 1500. (Eigendom van de Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage).

Dit sijn die heilige stede die welke men siet ende versuect int heilige lant over meer, tot iherusalem ende opten wech daer omtrent. 16de eeuw? (Eigendom van Dr. J. G. R. Acquoy, Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden).

Bij de handschriften sluiten zich aan afbeeldingen van Nederlandsche Jerusalemsvaarders; ik heb ontdekt, dat de volgenden nog bestaan:

Portret van Gijsbert Robbertsz. van Wijk bij Duurstede, Schepen aldaar, was in Jerusalem A° 1541, † 28 Aug. 1557. Hierbij is eene oude familie-attestatie voor dit portret en de daarbij vroeger bewaarde „Jerusalemsche Veer", den palmtak van Gijsbert Robbertsz. (Was in bezit van Dr. P. A. Borger te Arnhem, onlangs overleden; thans bij Mevr. de Wed. Suerman te Utrecht). [1])

Portret van Jan Van Eden. (Op het kasteel Hardenbroek, in de Provincie Utrecht).

Portret van Elard Cromme, „pilgherum van Jherusalem", Burgemeester van Kampen, stichter van het pesthuis, nu Stads-Ziekenhuis aldaar, † 1515. (In bezit van Bestuurders der Proveniershuizen te Kampen).

Portretten van twaalf en van dertien Utrechtsche Jerusalemsvaarders A° 1525, negen dergelijken A° 1535, vijf dergelijken A° 1541, allen door Joan Van Scorel geschilderd. (Eigendom van de Stad Utrecht, en be-

1) Zie Mr. *S. Muller Fz.* De schilderijen van Jan Van Scorel. 1880. blz. 38.

schreven door Mr. *S. Muller Fz.* De schilderijen van Jan Van Scorel in het Museum Kunstliefde te Utrecht, 1880).

Portretten van twaalf Haarlemsche Jerusalemsvaarders, door Joan Van Scorel geschilderd tusschen 1528–1530. (Eigendom van de Stad Haarlem, breedvoerig hierachter beschreven). [1])

Portret van F. Van der Linden, Ridder van Jerusalem en Provinciaal der orde van de Alexianen, naar Petrus Paulus Rubens. (Eigendom van het Museum Boymans te Rotterdam).

Portretten van twee Utrechtsche Jerusalemsvaarders, Mr. Cornelis Van Hoorn (was in Jerusalem A° 1520), en Antonie Taets Van Amerongen, geschilderd in 1544 door Antonie Mor. (In het schilderijen-museum te Berlijn). [2])

Uit velerlei te pas gebrachte bijzonderheden heeft men kunnen zien, dat de belangstelling in het heilige Land, zoowel als de begeerte om in bedevaart daarheen te trekken, tijdens de middeleeuwen ook in ons vaderland vrij groot was en zich overal, hoewel hier meer daar minder, openbaarde; maar het heeft mijne aandacht getrokken, dat de stad Delft en hare bewoners daarbij sterk op den voorgrond treden. Vooreerst hebben wij Mr. Arent Willemsz., den pelgrim van 1525 leeren kennen, wij bezitten het werk van Christiaen Van Adrichem, Priester van Delft, Theatrum Terrae sanctae 1590 in verschillende uitgaven, en vernemen van hem over reizen naar-, geschriften betrekkelijk Jerusalem van Joannes Huls, Joannes Heuterus (1521) hiervoren genoemd [3]), Joannes God-

1) Zie hierachter blz. 217—228.
2) Zie *Muller* l. c. blz. 17.
3) Zie blz. LXXIX.

schalck Iserman (1561), IJsbrand Godfriedsz. (1563), allen Delvenaars. Te Delft verscheen in 1520 eene tweede druk van het boekje van Heer Bethlem over Jerusalem [1]); in 1658 een reisverhaal naar de heilige Stad van Adriaen De Vos en in 1698 een dergelijk maar meer uitgebreid geschrift van Cornelis De Bruyn. In de sententie van den Hoogen Raad van Holland van 29 Maart 1597 [2]) wordt melding gemaakt van bedevaarten naar Jerusalem door Kornelis Huigensz. Van Rijk, burger tot Delft, met zijn vader Huig Van Rijk ondernomen. Genoeg om te doen zien, dat Meester Arent Willemsz. in 1525 reeds door een met name genoemd stadgenoot was voorgegaan en dat velen zijner medepoorters, hem later op den verren tocht naar het Oosten zijn gevolgd.

De tijd der geregelde bedevaarten naar Palestina en Jerusalem is, ten minste in Nederland, lang voorbij, maar nu en dan wordt het nog wel uit vromen zin of met een wetenschappelijk doel bezocht. Aan die reizen hebben wij soms zeer belangrijke verhalen der ontmoetingen, ervaringen en indrukken van hen, die zich naar het verre Oosten begaven, te danken en worden wij in staat gesteld vergelijkingen te maken tusschen het verleden en het heden. [3]) Het heilige Land trekt echter in deze eeuw veel meer de aandacht van andere natien dan van onze landgenooten, die eenmaal geheele scharen van pelgrims daarheen zagen

---

1) Zie hierachter blz. 324.

2) Zie hierachter blz. 312.

3) Zie: *J. Van 's Gravenweert*, Het Noorden en het Oosten, 1840. 3 deelen. Dr. *G. H. Van Senden*, Het Heilige Land. 1851—1852. 2 deelen. *C. W. M. Van de Velde*, Reis door Syrie en Palestina, 1854. 2 deelen. *F. W. Conrad*, Reizen naar de Landengte van Suez, Egypte, het Heilige Land. 1858. *P. M. S(nickers)*, Pelgrimsreize naar het Heilige Land. 1863. *T. M.* Chevalier *Lycklama à Nyeholt*, Voyage en Russie ... dans la Palestine et la Turquie. 1872—1874. 3 Tomes.

vertrekken. Het schijnt dat Fransche-, met name ook Amerikaansche reizigers veel belangstelling aan den dag leggen voor Egypte, Syrie en Palestina, en de firma Cook Son and Jenkins te New-York daardoor er toe gekomen is, zoogenaamde Cook's parties ook naar het heilige Land uit te zenden. Op de wereld-tentoonstelling te Philadelphia (1876) hadden die ondernemers een gedeelte van hun paviljoen ingericht voor hetgeen zij noemden *Our Palestine camp*, verbeeldende in vier tenten eene volledige reproduktie van alle benoodigdheden voor een tocht naar Jerusalem, Bethlehem enz. [1])

Terwijl in Nederland geene teekenen gegeven worden van wat men eene eenigszins algemeene belangstelling in Jerusalem en het heilige Land zou kunnen noemen, is men bij andere beschaafde volkeren voortdurend aan den arbeid, om Palestina, zijne geschiedenis, oudheden, herinneringen, overleveringen en wat dies meer zij, nauwkeurig te leeren kennen en op ruime schaal bekend te maken. Ten einde de grootst mogelijke openbaarheid te geven aan hetgeen in die richting aan het licht komt, bestaan in vele landen periodieke geschriften, die het publiek op de hoogte brengen en houden, van alles mag men haast zeggen, wat sedert de hoogste oudheid tot op onze dagen in het heilige Land is geschied of daar nog plaats vindt, en dewijl het voor Nederlandsche lezers misschien niet ondienstig is te zien, in welke mate wij ook in dit opzicht door andere natien worden overvleugeld, laat ik hier de titels van eenige der bovenbedoelde geschriften volgen:

1. Annales de la Mission de N. D. de Sion en Terre Sainte.
2. Archives de l'Orient Latin.

---

1) *Busken Huet.* Van Napels naar Amsterdam. 1877, blz. 7.

3. La Terre Sainte. Journal des Lieux-Saints.
4. Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins.
5. Die Warte des Tempels; religiöses und politisches Wochenblatt.
6. Das Heilige Land. Organ des Vereins vom Heiligen Grabe.
7. The Memoirs of the Survey of Western Palestine.
8. Palestine Exploration Fund. Quarterly Statements.
9. Verslag van het Generaal-Kommissariaat van het H. Land over België, Holland, enz.

Hiermede reken ik gezegd te hebben, wat ik wist mede te deelen over het onderwerp dat ik wilde behandelen. Ik zal echter de pen niet nederleggen, zonder een woord van hartelijken dank te hebben toegebracht aan allen, die op eenigerlei wijze mij bij mijnen arbeid hunne zeer gewaardeerde hulp hebben verleend. Inzonderheid gevoel ik mij in de hoogste mate verplicht aan de Heeren J. A. Van den Akker, M. Bernsen en B. H. Klönne, opvolgende Rectoren van het Beggijnhof te Amsterdam, en aan de Heeren Dr. Th. Borret te Vogelensang, J. J. Graaf te Ouderkerk aan den Amstel, Mr. S. Muller Fz. te Utrecht en Jhr. Mr. Victor De Stuers te 's Gravenhage, die allen met eene belangstelling als gold het hun eigen werk, mij hebben ter zijde gestaan en voorgelicht. Wanneer ik hieraan denk en zie hoever mijne nu volbrachte taak desniettemin nog achterstaat bij hetgeen door buitenlandsche schrijvers over hetzelfde onderwerp is gezegd en geleverd, gevoel ik er behoefte aan de goedwilligheid mijner lezers in den ruimsten zin te vragen en is het waarlijk geene ver gedreven bescheidenheid, wanneer ik met den heiligen Apostel Paulus (II Corinthen XI, 1) zeg: Och, oft ghij een weynich verdroecht van mijnre onwijsheyt, maer verdraget mi.

